

Центр
досліджень
визвольного
руху

Український визвольний рух

Збірник 3

**До 75-ліття
Організації Українських Націоналістів**

Львів – 2004

Центр досліджень визвольного руху
Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича
НАН України

Редакційна колегія: *Володимир Мороз* (відп. ред.), канд. іст. наук
Володимир В'ятрович, *Тарас Гривул*, *Роман Грицьків*, д-р іст. наук,
проф. *Ярослав Дашкевич*, д-р іст. наук, акад. *Ярослав Ісаєвич*, проф.
Володимир Косик, д-р іст. наук, проф. *Микола Литвин*, *Володимир*
Муравський, *Микола Посівнич*, *Михайло Романюк*, д-р іст. наук,
проф. *Володимир Сергійчук*, д-р іст. наук, проф. *Юрій Сливка*,
проф. *Володимир Стойко*.

Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2004. – Збірник 3: До 75-ліття Організації Українських Націоналістів. – 304 с.

Цей збірник продовжує серію наукових публікацій документів, досліджень, спогадів та інших матеріалів, які розкривають різноманітні аспекти діяльності Організації Українських Націоналістів і Української Повстанської Армії.

Зміст

Загальні проблеми історії українського визвольного руху

Анатолій Русначенко

Організація Українських Націоналістів в українській історії XX століття 5

Василь Деревінський

Питання національних меншин в етнонаціональній концепції ОУН 11

Володимир В'ятрович

Основні принципи зовнішньої політики ОУН 16

Леся Онишко

Роль жінки в українському національно-визвольному русі середини XX століття 30

Джерела до історії Організації Українських Націоналістів

Володимир Муравський

Протоколи засідань військової та ідеологічної комісії Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. 39

Історія УВО і ОУН у 1920 – 1939 рр.

Володимир Косик

Євген Коновалець: короткий нарис життєвого шляху 61

Микола Посівнич

Становлення Степана Бандери як Крайового Провідника ОУН 71

Марія Мандрюк

Український націоналістичний рух 1920 – 30-х рр. на Північній Буковині у світлі румунських архівних документів 86

Ігор Мамонтов

Правові підстави діяльності Організації Українських Націоналістів у Польщі у 20-х – 30-х роках XX століття 98

Олександр Дарованець

Репресивна акція польської влади щодо Організації Українських Націоналістів на Волині в листопаді 1938 р. – вересні 1939 р. 102

Початковий етап Другої світової війни

Андрій Руккас

Збройні загони Організації Українських Націоналістів на Бережанщині
(вересень 1939 р.) 145

Тарас Гривул

До питання конфлікту в ОУН 1940 – 1941 рр. 160

Орест Дзюбан

Преса Станіславівщини другої половини 1941 року 172

Період збройної боротьби ОУН і УПА

Ігор Марчук

Структура ОУН на Волині у період Другої світової війни 196

Володимир Мороз

Технічні засоби пропаганди в діяльності ОУН 206

Петро Содоль

Старшинські кадри УПА 235

Іван Патриляк

“Щоденний хліб” курсантів УПА: Житлове, матеріально-технічне,
продовольче та медичне забезпечення старшинських і підстар-
шинських шкіл УПА (1943 – 1944 рр.) 246

Геннадій Іванущенко

Деякі факти діяльності ОУН і УПА на Сумщині 261

Фалеристика

Віталій Манзуренко

Ювілейна відзнака “50 років Норильського повстання” 274

Огляд нових видань 280

Наукове життя 293

Відомості про авторів 302

ЗАГАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

АНАТОЛІЙ РУСНАЧЕНКО

**ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ
В УКРАЇНСЬКІЙ ІСТОРІЇ XX СТОЛІТТЯ**

Націоналізм був визначальним чинником насамперед внутрішнього походження, що впливав на хід вітчизняної історії у столітті, що минуло. Іншими чинниками були імперії, у складі яких перебували українці більшість того часу. ОУН стала виразником українського націоналізму, який відкрито заявив про себе у протистоянні з імперіями. У кінцевому підсумку це протистояння виявилось досить успішним для українського народу.

Про націоналізм як про суспільно-політичну течію, як про ідеологію, привабливу і придатну для України, заявив ще на початку XX століття Микола Міхновський. Так чи інакше висловлені ним ідеї позначилися на перебігові революційних подій 1917–1921 рр. Разом з тим великий вплив на діячів і учасників тієї революції мали соціалістичні гасла, а ще більше – розпад Російської імперії, Перша світова війна і спроби більшовиків відновити імперію. Події української революції того часу виявили проблеми, які стали причинами поразки тогочасних визвольних змагань. Це, насамперед, боротьба проти кількох ворогів одночасно. Так, українці мусили протистояти Польщі, більшовицькій Росії та урядам в Україні, яким більшовики надавали підтримку, а також Румунії, Угорщині, білогвардійцям. Ситуація ускладнювалася і відсутністю єдності в середовищі самих українських сил. Крім того, світові держави були не готові збагнути необхідність української держави на сході Європи в геополітичних та ідеологічних вимірах.

Поразка революції, однак, не могла затінити ідею незалежної української держави. Її сліди простежуються і в пориваннях “національного комунізму” в підрадянській Україні, і в діяльності націонал-демократичних партій міжвоєнної Польщі. Та спроби побудувати суверенну Українську Радянську Республіку чи домогтися автономії в межах польської держави не мали і не могли мати успіху. Діячі революції 1917–1920 рр. зазнали поразки і втратили довіру, “націонал-комуністи” не могли протистояти великодержавницькому шовінізму Росії, автономісти не могли здолати націоналізм поляків, колишньої імперської нації. Українці були приречені на невдачу ще й тому, що діяли легально, проти них же застосовували військово-поліційні терористичні методи.

Становище, у якому опинилися українські революційні сили після 1920 р., висунуло на порядок денний ревізію методів і цілей боротьби. Перегляд попереднього досвіду, аналіз допущених помилок здійснювався як в ідейній, теоретичній площині (Д. Донцов), так і в організаційній, практичній. Результатом останнього і стало утворення УВО та інших націоналістичних організацій, які 3 лютого 1929 р. об'єдналися в ОУН. Головною метою Організація вважала “відновлення, впорядкування, оборону та поширення НЕЗАЛЕЖНОЇ СОБОРНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ”¹. Цього можна було досягти тільки шляхом повного “усунення всіх окупантів з українських земель”. При цьому відкидалася будь-яка орієнтація на історичних ворогів, але допускався союз із народами, що вороже ставилися до окупантів України. Такими вважалися, насамперед, Німеччина, Литва, почасти Чехо-Словаччина. Здобуття незалежності мало стати актом національної революції. У політичному плані Україна повинна була через період національної диктатури прийти до “представництва всіх організованих суспільних верств”. У соціально-економічному плані нова держава мислилась як соціальна, зі “співпрацею всіх виробничих верств”. У програмних документах I Конгресу ОУН містилися в зародку майбутні засади ОУН уже як всеукраїнської організації. Ідеї, закладені в цих документах, були до певної міри надбанням і інших українських політичних партій, а також революції 1917 – 1921 рр.

Утворення ОУН, яка хоч і була заснована у Відні, але мала широку підтримку на українських землях, поставило її в конфлікт із Державним центром УНР, який вважав себе єдиним законним представником українського народу перед зовнішнім світом, а також із урядом ЗУНР. Перший з них зійшов на радянофільські позиції, а другий мусив діяти з ласки Польщі, поступившись перед тим західноукраїнськими землями. Уряд гетьмана П. Скоропадського теж поставився неприхильно до нового політичного утворення, хоч його позиції були ще слабшими, ніж двох перших центрів. Більш ніж критично виникнення ОУН зустріли й українські політичні партії в Західній Україні. Вони розуміли: оунівське бачення методів досягнення української самостійної держави та її суті делегітимізують їхні цілі, стратегію і тактику в очах громадськості. Поява ОУН означала зародження нового напрямку українського національно-визвольного руху. Важливо відзначити, що в особі своїх членів і засновників ОУН пов'язувала попередній етап визвольних змагань з наступним, вона єднала людей зі Східної і Західної України. Тобто це була не вузько регіональна, а всердержавна організація.

¹ Від Конгресу українських націоналістів // Книги 3. Становлення ОУН. – К.: Видавництва ім. О. Теліги, 1994. – С. 97-100.

Уже тоді члени організації рішуче спростовували закиди у тому, що їхній інтегральний націоналізм – це фашизм. Як антикомуністичний рух, він викликав у них симпатію, а як новий соціально-політичний та економічний рух – зацікавлення. Але не більше. Принципова відмінність полягала в тому, що фашизм був рухом нації, що вже мала власну державу, а український націоналізм – рухом нації, яка боролася за незалежність².

З усіх народів, поневолених Москвою, така радикальна організація, як ОУН, могла виникнути тільки в Україні. Це сталося завдяки тому, що частина України – Галичина, з високим рівнем національної свідомості і певним державним досвідом – опинилася поза межами ССРСР. Польська влада ставилася до українців (і не тільки до них) як до завойованих або в кращому разі як до громадян другого сорту. Це стало ще одним стимулом до радикальних дій. До того ж українські землі були поділені між чотирма державами – ситуація, невідома Європі ХХ століття. Перелічені стимули були відсутні в інших народів, що входили в імперію ССРСР, тому там і не виникла організація, подібна до ОУН. Свідома цього, ОУН у своїй програмі (квітень 1941 р.) заявляла, що виступає за союз у визвольній боротьбі з іншими поневоленими народами імперії.

Обставини змушували оунівців до радикальних заходів, як-от: замах на осіб, які вели відверто антиукраїнську політику, експропріація грошей, підпали панських садиб. Але треба зауважити, що від тих замахів більше постраждали етнічні українці – прислужники польської влади, ніж власне поляки. ОУН вела й антирадянські акції, наскільки це було можливо поза межами Союзу.

Сучасний автор характеризує націоналізм, представлений довоєнною ОУН, як рух виразно тоталітарний, антидемократичний і революційний, в основу якого було покладено культ дії, войовничий ідеалізм та волюнтаризм, примат національного над вселюдським³.

Українська справа здавалася майже безнадійною з погляду здорового глузду обивателя, принаймні в близькій перспективі. Ті, хто в неї вірив і не хотів чекати невизначеного майбутнього, й творили ОУН⁴. Без великого ідеалізму і волі братися за це було марно. Ситуація у світі не сприяла українській справі. Досвід показував, що добитися якихось суттєвих поступок для українців з боку польського уряду чи польських політичних партій, не кажучи вже про радянську владу, неможливо.

² Мірчук П. *Нарис історії Організації Українських Націоналістів*. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк: Українське видавництво, 1968. – Т. I. – С. 114.

³ Касьянов Г. *До питання про ідеологію Організації Українських Націоналістів (ОУН)*. – Київ, 2003. – С. 20.

⁴ Русначенко А. *Розумом і серцем. Українська суспільно-політична думка 1940–1980-х років*. – К.: “КМ Academia”, 1999. – С. 15.

Залишалось діяти підпільно, а це, як відомо, не сприяє демократії. З іншого боку, майже століттям раніше саме підпільні організації Європи започаткували боротьбу за державність своїх народів (Греція, Італія, Болгарія, та ж Польща). Сприятливим для українського визвольного руху було те, що націоналізм певною мірою опанував також інші українські політичні течії першої третини ХХ століття.

ОУН треба було утвердитися серед різноманіття політичних партій, що існували в Галичині й на Волині. На кінець 1930-х рр. це завдання було виконане. ОУН зуміла перевершити й КПЗУ, яка спиралася не лише на населення західноукраїнських земель, але й на СРСР, легітимізуючи й пропагуючи серед західного українства державність у формі УРСР.

На початку Другої світової війни, після розгрому Польщі й захоплення західноукраїнських земель радянськими військами, ОУН виявилася єдиною силою, що представляла український рух в Україні. Навіть у 1941 р. легальні політичні партії, що діяли в еміграції, не змогли відновити свою діяльність в Україні. Еміграційні тому, що не мали вже своїх членів в краю. Розкол обох ОУН був явищем хоч і неминучим, але болісним для українського визвольного руху в надзвичайних умовах зіткнення двох тоталітарних імперій – Німеччини й СРСР.

У роки німецько-радянської війни і після неї українські націоналісти проявили героїзм і жертвовність. Обидві гілки ОУН мали план дій і послідовно його виконували. Обидві організації були готові до проголошення незалежності України і встановлення української влади. Репресії німців щодо оунівців, розпочаті у зв'язку з актом відновлення Української держави 30 червня 1941 р., прискорили перехід обох ОУН до боротьби з німецьким окупаційним режимом. Нові суспільно-політичні обставини призвели того, що у 1943 р. на III Зборі ОУН(р) внесла зміни у свої програмні засади. З політичної сили, яка претендувала на керування національно-визвольним рухом, Організація перетворювалася на загальноукраїнське формування, що мало відповідати прагненням більшості соціальних верств українського народу, вести боротьбу за його державну незалежність. По суті, починалася нова українська революція.

Цікаво, що прихильність до демократії, спрямованість на вирішення соціально-економічних проблем виявила й та частина ОУН(м), яка була в Україні, загони Т. Бульби-Боровця⁵. Під час німецької, румунської та угорської окупації України обидві ОУН зуміли поширити ідеї націоналізму на всю Україну. ОУН(р) намагалася також, хоч і не дуже вдало, залучити до лав УПА і представників інших поневолених Москвою

⁵ Русначенко А. Розумом і серцем... – С. 162-188.

народів, аби їхня боротьба з німецькими окупантами переросла потім у боротьбу проти імперії ССР. Дуже важливим було те, що в цій українській революції справа збройного опору зосереджувалася в одних руках: досвід 1917 – 1921 років був врахований. Зв'язок з ідеями попередньої революції засвідчила й УГВР, яка була утворена з ініціативи ОУН(р) і стала основою підпільного уряду в Україні, а не в еміграції. Український рух об'єднав визвольні рухи бездержавних і державних народів проти німецької окупації; він не мав зовнішньої підтримки, але досяг небувалого розмаху. Тут українство виступило самостійним суб'єктом політики, окремим учасником війни.

Після війни діяльність ОУН(р) під керівництвом Р. Шухевича набула ще більшого масштабу. Тому радянізація на Західній Україні проходила не так легко, як на решті українських земель. ОУН заявила про себе і на Великій Україні, а не лише в Галичині й Волині. До речі, досвід останньої свідчить, що ідеї, які висувала ОУН, були близькими населенню інших українських земель, які до 1921 р. перебували у схожих умовах, що й Волинь. Буковина – близький приклад впливів території з іншою історичною долею.

Однією з головних заслуг ОУН було виховання генерації ідеалістичних людей, здатних боротися за УССД в неймовірно важких умовах війни й окупації. Підготовлене ОУН і частково іншими українськими організаціями, це покоління продовжувало боротьбу й на початку 1950-х. В українській історії XX століття оунівці були чи єдиними справжніми революціонерами.

ОУН творила незалежне інформаційне поле, яке досить успішно протистояло імперській пропаганді у складних умовах тоталітаризму. Політичний рівень робіт провідних публіцистів – ідеологів ОУН Йосипа Позичанюка, Петра Федуна–“Полтави”, Осипа Дяківа–“Горнового” дуже високий. Праці цих авторів з теорії і практики української революції не втратили своєї актуальності й сьогодні і, без сумніву, стали невід'ємною частиною доробку української суспільно-політичної думки. Для членів ОУН, ідеалістів найвищої проби, були головними не ідеї ОУН, а ідея незалежної демократичної України як такої. У боротьбі за неї слід було, як писав П. Полтава, спиратися на єдиний фронт, що мав би в своїй основі:

- революційні і повстанські методи боротьби в ССР;
- визнання необхідності спиратися всьому визвольному рухові на активну та організовану боротьбу на українських землях;
- визнання демократії як принципу державного устрою⁶.

⁶ Русначенко А. Народ збурений. Національно-визвольний рух в Україні і національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії в 1940–50-х роках. – К.: Пульсари, 2002. – С. 346–347.

Програмні засади ОУН, розроблені на III Зборі й після нього, стали цінним надбанням для наступних поколінь борців за Україну, поєднавши принципи національної та соціальної боротьби і врахувавши, що в той час експлуататорським класом в УРСР виступала каста більшовицьких вельмож переважно неукраїнського походження.

ОУН була організацією, членів якої можна було знищити, але не зламати. Як структура вона проіснувала понад 25 років, найдовше з політичних партій та угруповань, що діяли на українських землях. Оунівці брали активну участь у повстаннях в'язнів у 1950-х роках, чим значною мірою прислужилися ліквідації системи ГУЛАГу. Інші її відлами в еміграції зуміли зберегти українство як єдине ціле.

ОУН підхопила прапор визвольного руху в найважчий у XX столітті для українства момент і зуміла пронести його з гідністю, творила словом і дією соборну Україну. За інших, сприятливіших історичних умов боротьба українських націоналістів була б успішною, як стала вона успішною в середині XX століття для багатьох народів, поневолених європейськими імперіями. Але вже сам факт тої боротьби показав роль українського народу у Східній і Центральній Європі, засвідчив великі можливості українства в порівнянні з іншими народами, які скорились новому тоталітаризмові.

Ідеї ОУН знайшли своє втілення в українському русі наступних років, особливо в революції на зламі 1980 – 90-х років. Чимало колишніх оунівців стали найактивнішими членами Руху, інших українських партій. Невипадково з'їзди Руху звуться зборами, а керівний орган – проводом. Головне ж, чому може прислужитися досвід ОУН, – це завершення нинішньої української революції.

ВАСИЛЬ ДЕРЕВІНСЬКИЙ

ПИТАННЯ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІЙ КОНЦЕПЦІЇ ОУН

Міжнаціональні відносини продовжують залишатися одним з основних питань політичної діяльності сучасних країн. Україна в цьому відношенні не є винятком. Процес становлення новітньої Української держави потребує розробки і реалізації різних аспектів державного будівництва, в тому числі вироблення державної концепції етнонаціональної політики. Для стабільного та ефективного функціонування цієї концепції необхідно ґрунтовно вивчити особливості здійснення етнонаціональної політики різними українськими урядами та структурами українського визвольного руху. Зокрема значний і вагомий матеріал для наукового дослідження становить етнонаціональна політична діяльність українських визвольних формацій 1920–40-х рр.

У цій роботі зроблено спробу розкрити позицію ОУН(б) щодо національних меншин. Актуальність цієї проблеми полягає в тому, що вона досі не отримала комплексного висвітлення, хоч окремі її аспекти вивчали різні дослідники, зокрема С. Бутко, В. Косик, О. Рафальський, В. Сергійчук, Л. Шанковський та ін.

У 1920–30-х рр. ОУН не надавала великого значення питанню національних меншин, воно не знайшло відображення у постановках І Великого збору ОУН. Потрібно зазначити, що в той час серед частини членів ОУН існувало дещо критичне ставлення до польського, російського і єврейського народів, яке виявлялося у трактуванні цих національних спільнот як таких, що є негативно налаштовані до українського народу і вороже ставляться до ідеї утворення Української держави. Наприклад, один із членів ОУН В. Мартинець висловив думку, що євреїв потрібно поборювати як ворогів і намагатись ізолювати або виселити їх з України, щоб у майбутній Українській державі вони не створювали деструкції¹. Ці слова В. Мартинця певною мірою стосувалися також поляків і росіян.

Така позиція щодо названих національних меншин базувалась на тому, що ні в 1920–40-х рр., ні перед тим вони не виявляли підтримки ідеї незалежності України. На ставлення ОУН до поляків вплинуло, зокрема, те, що відновлена у 1918 р. Польська держава розпочала війну проти Української республіки й захопила частину української території, на якій упродовж 1920–30-х рр. проводила антиукраїнську політику. Польська ж громадськість не виступала проти такого ставлення до

¹ Мартинець В. *Жидівська проблема в Україні*. – Лондон, 1938. – С. 21.

українців, навпаки, сприяла колонізаторським діям влади. Радянський Союз діячі ОУН вважали наступником Російської імперії, у якому роль російського народу як поневолювача інших народів не змінилася. Що ж до євреїв, то у 1917–21-х рр. на території Української Народної Республіки вони здебільшого підтримували більшовиків, а на теренах Західно-української Народної Республіки проголосили для себе право екстериторіальності (хоча були випадки співпраці євреїв з українською владою)². Отже, єврейське населення діяло на користь ворогів українського народу як своєю пасивністю, так і безпосередньою участю у поневоленні українців. Таким чином, позиція ОУН щодо росіян, поляків та євреїв була зумовлена ставленням цих національних меншин до українців, а також принципом колективної відповідальності цілого народу за дії окремих його представників.

Для кращого висвітлення цієї проблеми варто подати слова І. Лисяка-Рудницького, який зазначав: “Український націоналізм був протиросійський і протипольський не в сенсі ворожості до російського і польського народів, але тільки в сенсі природної й законної ворожнечі до російського і польського володіння над Україною. Українські націоналісти не мали претензій до територій, що не були заселені українцями. Але, обстоюючи самобутність власної країни, вони неминуче мусили бути противниками Росії і Польщі, які панували над нею. Так само природною й законною була ворожість українського націоналізму до чужих колонізаторських елементів на Україні”³. Тобто український націоналістичний рух узяв за основу природне ставлення до явищ, спричинених окупацією. Природним було й те, що поодинокі члени цього руху мали власну позицію щодо цієї проблеми.

Однак такі погляди не були притаманні всім членам ОУН, не знайшли вони відображення й у постановах великих зборів і конференцій ОУН. У процесі кристалізації етнонаціональної концепції наведені вище думки витіснялись і піддавались справедливій критиці. Це яскраво простежується в статті О. Логуша “За правильний підхід”, надрукованій в офіційній ОУН “Ідея і чин” на початку 1943 р. Автор вказував, що надмірне захоплення провідників української революції пацифізмом і космополітизмом призвело до поразки української революції 1917–20-х рр. і перемоги російського імперіалізму та шовінізму. Тому, щоб у майбутньому здобути перемогу, потрібно було, на думку деяких діячів українського визвольного руху, перейти до якомога радикальнішого імперіалізму й шовінізму⁴. Такі настрої серед членів ОУН О. Логуш пов’язував

² Брик О. *Українсько-єврейські взаємини*. – Вінніпег, 1961. – С. 168, 257.

³ Лисяк-Рудницький І. *Націоналізм // Нариси з історії нової України*. – Львів, 1991. – С. 65.

⁴ Степанів О. [Логуш О.] *За правильний підхід // Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 111.

із повільним формуванням етнонаціональної концепції ОУН, яке зумовлювалося недостатнім усвідомленням потреби приєднати іноетнічну силу до власного визвольного руху. У зв'язку з цим, на думку автора статті, мусив минути певний час, поки діячі ОУН виробили чітку позицію з цього питання і почали зважати на політичний глузд, звільнятися від чужих впливів.

У кінці 1930 – на початку 1940-х рр. у середовищі ОУН з'явилася зацікавленість національними меншинами. Питання співпраці з ними стало предметом розгляду окремих праць, а також знайшло відображення в програмних документах ОУН, починаючи з постанов II Великого збору ОУН (квітень 1941 р.). Керівники ОУН прагнули визначитися зі ставленням до національних меншин, щоб нормалізувати відносини з ними й домогтися від них підтримки або принаймні нейтрального ставлення під час боротьби з основними ворогами незалежності України.

Проблема взаємин із національними меншинами порушувалася в інструкції “Боротьба і діяльність ОУН”, яку навесні 1941 р. Провід ОУН надіслав своїм низовим структурам. У документі наголошувалось на необхідності налагодити міжнаціональні взаємовідносини. Разом з тим зауважувалося, що до росіян, поляків та євреїв, які проживають на українських землях, треба ставитися з певним застереженням як до колонізаторів, здебільшого негативно, упереджено налаштованих щодо українців, зокрема щодо ідеї відновлення Української держави. Визначальним фактором у міжнаціональних відносинах, згідно з інструкцією, мало бути ставлення національних меншин до українського визвольної боротьби. Задля випередження диверсій з їхнього боку не рекомендувалося призначати осіб цих національностей на керівні посади в адміністрації майбутньої Української держави (в різні історичні періоди подібних поглядів дотримувалися й інші визвольні рухи). При цьому, однак, передбачалося надання неукраїнцям різних функціональних посад у державно-господарському апараті⁵.

У першій половині 1940-х рр. з'явилася ціла низка праць провідних діячів ОУН, де чітко окреслювалась позиція щодо національних меншин. Закликаючи національні меншини до участі в українській визвольній боротьбі, ОУН наголошувала, що це принесе користь і для них та буде гарантією їхньої лояльності до українського визвольного руху. Зокрема Д. Мирон підкреслював: “До національних меншин в Україні український націоналізм поставиться так, як вони поставляться до визвольних змагань українського народу”⁶. Лідери українського визвольного руху стверджували, що влада в майбутній Українській державі, а зараз, у роки

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 1. – Арк. 38.

⁶ Максим Орлик [Мирон Д.] *Ідея і чин України*. – Б/м, 1941. – С. 118.

боротьби за її незалежність, ОУН та УПА (як виразники інтересів українського народу) гарантують представникам інших національностей повну рівноправність з українцями і “забезпечать їм повноту розвитку, соціальної справедливості та культурне життя”⁷. “В нашому політичному ладі, – зазначав член ОУН Олег Рись, – кожен нарід буде вповні самоорганізуватися так, як це буде відповідати його потребам, його стилеві життя, його традиціям”⁸.

Права національних меншин визначались у програмних положеннях УГВР та УПА. Зокрема в Програмі діяльності підпільного уряду Воюючої України – Української Головної Визвольної Ради – наголошувалось на “забезпеченні громадських прав усім національним меншинам України”. Подібне формулювання містила Програма УПА. Там вказувалося, що УПА бореться також за “рівність усіх громадян України, незалежно від їх національності в державних і громадських правах і обов’язках; за рівне право на працю, заробіток і відпочинок”⁹.

Вище викладену політичну позицію українського національно-визвольного руху щодо національних меншин можна підсумувати словами С. Бандери: “Наше ставлення побратимське до тих, хто разом з нами бореться за Українську Самостійну Соборну Державу, толерантне до тих, хто позитивно ставиться до наших змагань за власну державу, вороже – до тих, хто протидіє процесам українського національного відродження і державотворення”¹⁰.

Теоретичні положення своєї етнонаціональної концепції ОУН реалізовувала на практиці. Можна з упевненістю стверджувати, що позиція щодо національних меншин була дієвою і приносила позитивні результати. Це засвідчують факти співпраці ОУН та УПА з представниками різних національних меншин, у тому числі росіян, поляків, євреїв та інших. Хоча загалом ці народи не виявляли бажання співпрацювати з українським визвольним рухом: взаємозближенню перешкоджало побутування стійких стереотипів.

Отже, протягом 1920–40-х рр. концепція етнонаціональної політики ОУН постійно змінювалася, вдосконалювалася. Теоретики українського націоналізму доопрацьовували питання, раніше не враховані або недостатньо висвітлені, зокрема ставлення до національних меншин. Таким чином, на кінець 1940-х рр. ОУН витворила цілісну етнонаціональну

⁷ Вировий М. [Прокоп М.] *Україна і Росія // Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 146.

⁸ Рись О. *Наша боротьба і поневолені Москвою народи*. – Б/м, б/р. – С. 14.

⁹ *За що бореться УПА // Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник. У 2-х ч. За ред. В. Панібудьласки*. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 2. – С. 339.

¹⁰ Бандера С. *Перспективи української революції*. – Дрогобич, 1999. – С. 520.

концепцію, сформовану згідно з попередніми українськими та загальноєвропейськими визвольними тенденціями, а також із загальнолюдськими гуманістичними й демократичними ідеями. Як зауважує український науковець Г. Дичковська, “ідеологія визвольного руху того часу не містила в собі ознак вищості української нації, ненависті чи приниження вартості будь-якої іншої нації”¹¹. Схвально оцінює позиції ОУН і російський історик М. Семиряга: “Національна політика ОУН в мене також не викликає неприйняття”¹². Так, визнаючи за національними меншинами України рівні права з українцями, ОУН прагнула внутрішньо консолідувати українське суспільство, налаштувати його на спільну боротьбу із зовнішніми ворогами.

¹¹ Дичковська Г. УПА і гуманізм // УПА і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940–50 рр.: Мат. Всеукр. наук. конф., Київ, 25–26 серпня 1992 р. – К., 1993. – С. 47.

¹² Семиряга М. Предатель? Освободитель? Жертва? (выступление на круглом столе по вопросу коллаборационизма) // Родина. – 1991. – № 6-7. – С. 93.

ОСНОВНІ ПРИНЦИПИ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ОУН

Зовнішня політика займає чільне місце в загальній стратегії будь-якого визвольного руху. Адже необхідною передумовою здобуття незалежності поневоленим народом є зміна міжнароднополітичної ситуації на сприятливу для реалізації його визвольних намагань. Це, у свою чергу, передбачає пошук та налагодження співпраці з іншими силами, зацікавленими у таких змінах, використання існуючої міжнародної кон'юнктури у своїх інтересах. Зовнішньополітичні орієнтири часто мають вирішальний вплив на форми й методи діяльності. Відсутність у визвольного руху чіткої концепції власної зовнішньої політики може призвести до використання його сильнішими союзниками як власної агентури, а отже, і до компрометації самої ідеології цього руху. Тому аналіз основних засад зовнішньої політики Організації Українських Націоналістів, що понад чверть століття очолювала український визвольний рух, є вкрай важливим для розуміння її стратегії й тактики.

За час активної збройної боротьби зовнішньополітична концепція ОУН розвивалася, трансформувалася. Не слід забувати, що мова йде про хоч короткий, проте надзвичайно насичений подіями період історії, коли становище на міжнародній арені зазнало докорінних змін. Гнучкість і вміння швидко реагувати на нові умови були необхідні для ОУН, яка ставила собі за завдання не просто втриматися на плаву, а й бути авангардом захисту національних інтересів. Поруч з тим зовнішньополітична концепція цієї організації містила певні стрижневі засади, дотримання яких убезпечувало її від того, щоб стати розмінною монетою у міжнародній грі. Саме ці принципи ми спробуємо відобразити у нашому дослідженні, простежити їх у політиці ОУН протягом 1930–50-х рр., коли організація та очолюваний нею український визвольний рух активно протистояли чужоземними окупантам.

Першим принципом було розуміння ключової ролі вирішення українського питання у становленні стабільної міжнародної системи; другим – націоналістичне кредо опори на власні сили. І, врешті, третій, найважливіший принцип полягав у намаганні стати суб'єктом міжнародної політики, незалежним чинником її формування. Ці принципи тісно переплетені між собою, взаємодоповнюють один одного, через те їх виокремлення має дещо штучний характер; проте воно дозволить краще проаналізувати основу зовнішньополітичної концепції ОУН. Викладені засади знайшли своє відображення у всіх програмних документах ОУН, їх розвиток можна прослідкувати від постанов Першого

Конгресу Українських Націоналістів 1929 р. до напрямних політики кінця 1940-х – початку 1950-х рр.

Головним джерелом формулювання засад зовнішньополітичної концепції ОУН був аналіз помилок українського національного руху попередніх часів, особливо доби визвольних змагань 1917–1920 рр. Зовнішня політика Центральної ради, Гетьманату, Директорії стала доброю школою для наступного покоління борців за незалежність України. Адже тоді було втрачено унікальні можливості для державотворення: ситуація кінця Першої світової війни, коли розвалювалися імперії, як ніяка інша сприяла успіхові національно-визвольної боротьби. Доказом цього є поява на уламках Російської та Австро-Угорської імперій цілого ряду незалежних держав у Центрально-Східній Європі. Українські діячі знехтували принципом опори на власні сили, а невдалий пошук зовнішніх союзників черговий раз перетворив Україну на арену боротьби чужих інтересів. Так само важко тогочасним політикам давалися спроби вивести українську державу на світову арену окремим суб'єктом міжнародного життя: тривале зволікання із проголошенням незалежності призвели до того, що найбільш відповідний для цього момент було упущено, а запізнений Четвертий універсал уже не відіграв тієї ролі, яку міг виконати навіть за півроку до того.

У формулюванні власної зовнішньополітичної концепції Провід ОУН виходив із того, що вирішення українського питання не є справою польською, російською чи якогось іншого окупанта українських земель. Воно має загальноєвропейське значення і буде вирішальним чинником у становленні в Європі стабільної міжнародноправової системи. Керівництво українського визвольного руху дотримувалося цієї засади як у міжвоєнний період, так і в роки Другої світової війни. Євген Коновалець зазначав в одному зі своїх листів: “Українські націоналісти є переконані, що самостійна і вільна українська держава стане важливим і корисним чинником у збереженні політичної рівноваги у Східній Європі, як також корисним чинником у культурному й економічному розвитку всієї Європи”¹. Цю ж думку доводив у своєму виступі 24.05.1935 р. в Лондоні в „Асоціації Близького та Середнього Сходу” (“Near and Middle East Association”) представник ОУН у Великобританії Євген Ляхович. Він, зокрема, наголошував, що тільки відновлення самостійної української держави послабило б надзвичайно напружену ситуацію у Східній Європі².

¹ Цит. за: Ляхович Є. Діяльність ОУН у Лондоні в 1933 – 1935 роках // Євген Коновалець і його доба. – Мюнхен: Фондація ім. Євгена Коновальця, 1974. – С. 916.

² Там само. – С. 918.

Початок Другої світової війни означав радикальну перебудову тогочасної міжнародноправової системи. Роль творця нового європейського порядку перебрала на себе Німеччина, тому Провід ОУН у своєму меморандумі до уряду цієї держави зазначав: “Новий європейський порядок без самостійної національної української держави є немислимим”³. Розглядаючи можливі варіанти вирішення українського питання за участю німецької сторони, керівники ОУН наголошували на тому, що воно не повинно мати нічого спільного зі словацькою чи хорватською державами, що мають обмежений суверенітет і перебувають під жорстким німецьким протекторатом. Українська проблема вимагає принципово іншого вирішення – утворення міцної незалежної держави, рівноправного союзника Німеччини. Ця проблема “має набагато більше значення тому, що шляхом її вирішення будуть здійснені корінні зміни у політичній та економічній структурі європейського континенту і підняті питання міжконтинентального значення”⁴.

Ключова роль українського питання передбачала участь у його вирішенні різних чинників – як зацікавлених у закріпленні існуючої міжнароднополітичної ситуації, так і тих, хто прагнув її змінити. Проте це було можливо тільки за наявності у керівництва українського визвольного руху власного бачення побудови нової міжнародної системи. У роботі невідомого автора “Зовнішня політика українського націоналізму” зазначалося: “Виходячи з погляду, що Україна найбільше покликана до найкращої розв’язки питань Сходу Європи, вона мусить мати свою ідею і план перебудови цього величезного терену, який був би більш життєздатний і органічний, ніж його сучасний стан”⁵. Такою ідеєю стало висунуте ОУН гасло: “Воля народам! Воля людині!” – та базована на ньому ідея перебудови міжнародного устрою на засаді національного самовизначення. “Україна мусить створити на Сході Європи свій стиль і свої форми експансії, що виходитимуть із засади свободи націй. Тоді Україна займе належне їй місце серед інших народів світу”⁶. У меморандумі керівництву Третього рейху в 1941 р. українські націоналісти наголошували: “Військова окупація не може триматися довгий час у Східній Європі. Тільки новий державний лад, збудований за національним принципом, може забезпечити там здоровий розвиток. Тільки самостійна Українська держава могла б зберігати такий новий лад”⁷.

³ Косик В. *Україна і Німеччина в Другій світовій війні*. – Париж – Нью-Йорк – Львів: Наукове товариство ім. Шевченка, 1994. – С. 63.

⁴ Там само. – С. 70.

⁵ Науково-довідкова бібліотека Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (далі – НДБ ЦДАВО України). – С13-78.

⁶ Там само.

⁷ Косик В. *Україна і Німеччина в Другій світовій війні...* – С. 67.

Отже, розроблена ідеологами ОУН концепція Української Національної Революції як шляху до здобуття української державності розглядалася також як засіб перетворення існуючої міжнародної системи, яка обмежує права інших поневолених народів. Петро Федун-“Полтава”, доводячи європейське значення революційної боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, писав: “Здійснення ідеї УССД означає цілковите зруйнування на Сході Європи того політичного укладу, який існує тут упродовж кількох сторіч, і побудову нового справедливого ладу, опертого на принцип самовизначення народів. Якщо революція завжди характеризується тим, що вона докорінно руйнує старий політичний або суспільний лад (часто також і політичний і суспільний), то ідея УССД, яка являється саме пляном знищення старого, реакційного політичного укладу на Сході Європи, яка з’являється саме пляном нового політичного порядку в цій частині Європи, оперта єдино на справедливий, прогресивний принцип самовизначення народів, – є суто революційна ідея”⁸.

Побудова нової міжнародної системи вважалася необхідною також для забезпечення подальшого суверенного існування Української держави, щоб після здобуття незалежності вона не перетворилася на сателіта чужої імперії. Іван Мітрінга писав з цього приводу: “Ми знаємо, що не тільки держави треба українському народові, але й потрібно йому не менше такого укладу сил в Європі та Азії, щоб ця держава могла вповні суверенно існувати. І ми об’єктивно в повставших умовах, маємо завдання в огні нашої боротьби з Москвою творити цей уклад сил в першій мірі на терені нашої боротьби”⁹. На думку діячів українського визвольного руху, саме система незалежних національних держав, без домінування однієї країни над іншою, була б найкращою основою для розвитку незалежної Української держави. Осип Дяків-“Горновий”, обґрунтовуючи ідеологічні засади Української Повстанської Армії, писав: “УПА вважає, що тільки система вільних національних держав гарантує повний всебічний розвиток окремих народів, що тільки така система забезпечує від поневолення однієї нації другою, або жмількою найбільших і найсильніших націй всіх середніх і малих націй, що тільки вона створює можливості для справжньої співпраці між народами в політичній, економічній і культурній площині, що тільки вона ліквідує небезпеку війн і створює ґрунт для тривалого миру і справжньої дружби між народами. Лиш при такій системі повного свого розвитку може

⁸ Полтава П. Елементи революційності українського націоналізму // Полтава П. Збірник підпільних тисань. – Мюнхен: До Зброї, 1959. – С. 143.

⁹ Мітрінга І. Боротьба за новий лад у світі і проблема державного визволення України. – Б.м.р.в. // НДБ ЦДАВО України. – СІМ-67. – С. 14.

досягти і українська нація. УПА вважає, що визнання за кожною нацією священного її права на власну державу на її етнографічній території є не тільки передумовою спільної боротьби і перемоги народів, поневолених чи загрожених сталінським імперіалізмом у сучасному, а й основою для найширшої співпраці в майбутньому”¹⁰.

Інший принцип зовнішньої політики ОУН – опора на власні сили – був визначальним не тільки для міжнародної, але й для всієї діяльності українських націоналістів загалом. Саме він був стрижнем ідеології ОУН, на ньому базувалася система цінностей націоналістичного руху, зокрема виховання нових членів організації. В основу цього принципу ліг волюнтаризм. Так, у своїй ідеології та діяльності оунівці надавали перевагу не раціональній оцінці існуючої ситуації, а бажанню, волі її змінити. Така позиція витворилась, у першу чергу, під впливом ситуації, у якій опинився український народ після визвольних змагань 1917–1920 рр. З раціоналістичного погляду, боротьба народу, поділеного між чотирма окупантами, приречена на поразку і жодна політична сила не має права піднімати свій народ на цю боротьбу. З волюнтаристського ж погляду, виходом із такого становища має бути плекання та накопичення народної енергії і застосування її як головного засобу у вирішенні життєво важливих для народу питань. Щоб брати участь у зміні міжнародної ситуації, український визвольний рух мав стати чинником формування цієї ситуації, а отже, повинен був спочатку досягти рівня інших сил, причетних до цього. Безперечно, жодна з них не була зацікавлена у появі нового фактора впливу, тому нічого було сподіватися на підтримку зовнішніх чинників, можна було лише використати їх протистояння. З огляду на це у “Декларації Проводу Українських Націоналістів” (листопад 1930 р.) зазначалося: “Український націоналізм в основу своєї визвольної політики поставив переконання, що всякі розрахунки на підтримку сторонніх чинників у нашій боротьбі проти окупантів не мають під собою ніяких підстав, коли ми самі не спроможемося досягти відповідного стану власної організованості та політичної відпорності, а сподівання використати допомогу одного окупанта проти другого [...] мають собою смертельну небезпеку для нашого визволення”¹¹.

У розпалі Другої світової війни, коли українські націоналісти чинили завзятий опір двом імперіалістичним силам, цей принцип набув іще більшої актуальності. “В основу нашої міжнародної боротьби, – писав у

¹⁰ Дяків-Горнивий О. УПА – носій ідей визволення і дружби народів // Дяків-Горнивий О. *Ідея і Чин. Повна збірка творів.* – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен, 1968. – С. 100.

¹¹ Кенітій А. *Нариси історії Організації Українських Націоналістів (1929 – 1941).* – Київ, 1998. – С. 64.

1943 р. Мирослав Прокоп у своїй статті “До основ нашої міжнародної тактики”, – кладемо Українську Самостійну Соборну Державу, а як засіб досягнення цієї мети визначаємо власні сили українського народу”¹².

Опора на власні сили передбачала їх постійний розвиток і зміцнення, щоб у потрібний момент на них можна було покластися. Керівники українського визвольного руху чітко усвідомлювали нерозривний зв'язок між внутрішніми силами народу та його зовнішньополітичними спроможностями. Тому протягом міжвоєнного періоду свою увагу ОУН зосередила передусім на розбудові власної мережі, чисельному та якісному зростанні організації. Щодо співпраці з Великобританією Євген Коновалець у листі до тамтешнього представника ОУН писав: “...Англія серйозно зацікавиться українською проблемою, а зокрема нашою Організацією тільки тоді, коли ця організація на самих українських землях являтиме справжній фактор сили”¹³.

За доволі короткий період (1929–1939 рр.) кількісний склад організації значно зріс, її мережа охопила всю Західну Україну. У підготовці членів ОУН найбільше уваги приділялося саме військовій справі. У постановах Першого Конгресу Українських Націоналістів (1929 р.) зазначалося: “Лише військова сила, що спиратиметься на озброєний народ, готовий уперто та завзято боротися за свої права, зможе звільнити Україну від займанців та вможливить упорядкування Української Держави”¹⁴. Військова політика стала пріоритетною галуззю у діяльності ОУН міжвоєнного періоду: проводилися численні військові вишколи, в суспільстві, особливо серед молоді, плекався дух мілітаризму. Накопичений за цей час потенціал сприяв тому, що за роки Другої світової війни ОУН суттєво збільшила як територію своєї діяльності, так і свою чисельність, розбудувала військову структуру, що стала загальнонародною армією.

Принцип орієнтації на власні сили поєднувався з тезою про можливість використання сторонніх сил. “Українська зовнішня політика, – говорилося у постановах Першого Конгресу Українських Націоналістів, – здійснюватиме свої завдання шляхом союзних зв'язань із тими народами, що вороже відносяться до займанців України, як рівно ж шляхом належного використання міжнародних взаємовідносин для

¹² Садовий В. До основ нашої міжнародної тактики // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто – Львів, 1995. – Т. 24: *Ідея і Чин. Орган Проводу ОУН, 1942–1946*. – С. 100.

¹³ Лист до Є. Ляховича. 2 травня 1935 р. // *Євген Коновалець та його доба*. – С. 924.

¹⁴ ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929–1955. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. – С. 13.

осягнення суб'єктивної ролі України в міжнародній політиці"¹⁵. Протягом міжвоєнного періоду ОУН опиралася на Німеччину, Литву і навіть Японію як ворожі до Польщі та СРСР держави. Співпрацюючи з ними, ОУН намагалася вирішити цілком конкретні завдання. Йшлося, насамперед, про фахову підготовку власних збройних сил. Тут ОУН не могла розраховувати на підтримку ні від держав-окупантів, ні від держав-переможниць, які визначали міжнародну систему після Першої світової війни і були зацікавлені в її збереженні. Саме тому українські націоналісти в міжвоєнний період орієнтувалися передусім на держави, що домагалися ревізії міжнародних договорів. У рефераті про українську зовнішню політику, виголошеному на установчому конгресі ОУН 1929 року, з цього приводу зазначалося: "Виходячи із повоєнного укладу європейської політики бачимо в цьому укладі дві протилежні сили, які борються о суперматію, щоб так висловити версальських побідників і побіджених. Визвольні тенденції побідженої частини Європи, які з часта сплітаються з протилежностями в таборі самих побідників витворюють у Європі силу потенціальну для цього здібну, щоби французький уклад Європи перемінити. Наше місце є по боці "системи побіджених" і наша політика тісно зв'язується з так званими тенденціями "ревізіонізму"^{15a}. У свою чергу, держави, зацікавлені в перегляді міжнародної системи, йшли на співпрацю з ОУН, вбачаючи в ній потужну силу, здатну у потрібний момент виступити чинником, що розхитає цю систему.

Виходячи з принципу опори на власні сили, ОУН ніколи не зосереджувалася на співпраці з однією державою чи групою держав. Уважалося, що така прив'язаність до конкретного зовнішнього чинника дасть йому можливість використовувати ОУН у власних цілях. Зважаючи на це, Євген Коновалець застерігав: "Виходячи з заложення, що теперішній стан в Європі й узагалі теперішній розвиток подій не є чимось дуже стабільним, ми в нашій міжнародній діяльності не повинні допустити до того, щоб нас використовувано як знаряддя одної великодержави проти другої. Справа в тому, що фронти в міжнародній політиці ще не визначилися так, щоб ми вже сьогодні могли прийняти рішення, що мовляв стаємо й в'яжемо долю нашої Організації з одною групою держав"¹⁶.

У 1934 р., після підписання німецько-польської угоди, яка суперечила інтересам ОУН, голова Проводу ОУН Євген Коновалець намагався встановити контакт із Великобританією. У листі до керівництва цієї держави він зазначав, що хоч ворогом номер один для українців є Ро-

¹⁵ ОУН у світлі постанов... – С. 12.

^{15a} *Centralní státní ústřední archiv České Republiky v Praze. – Fond Rueso. – Karton 9.*

¹⁶ *Лист до Є. Ляховича. 2 травня 1935 р. // Євген Коновалець та його доба... – С. 924.*

сія, проте українські націоналісти будуть “поборювати всіма силами самовільні спроби всіх інших інтервентів вирішувати справи Східної Європи проти волі українського народу або без порозуміння з ним, у свідомості, що кожна така розв’язка doprowadила б лише до нових поділів і поневолення України, а не до її визволення”¹⁷.

Аналогічних засад дотримувалися діячі ОУН і в післявоєнний час. У “Декларації Проводу ОУН після закінчення Другої світової війни у Європі” говорилося: “Бездержавному народові в боротьбі за волю можна, а часто і треба мати союзників, але ніколи – імперіалістичних опікунів. Політична група, яка узалежнює свою визвольну тактику від політики чужої держави, стає шкідливою для національно-визвольної справи”¹⁸.

Утримувати рівновагу між орієнтацією на власні та залученням сторонніх сил було нелегко. Особливо помітні хитання у відносинах ОУН із Німеччиною напередодні Другої світової війни. У 1930-ті роки ця держава чи не найбільше була зацікавлена в перегляді затвердженої у Версалі міжнародної системи. З цією метою німецьке керівництво вдавалося до загравання з політичними колами інших націй, не задоволених новим політичним порядком, у тому числі й українською. Прихильниками чітко вираженої пронімецької орієнтації були старші члени Організації Українських Націоналістів, колишні вояки УГА та армії УНР, які згодом стали основою ОУН(м). На їх думку, союзна німецька армія була запорукою здобуття української державності. Молоде ж покоління націоналістів шукало інших варіантів зовнішньополітичної стратегії, вважаючи, що прив’язаність до котроїсь із потужних зовнішніх сил може згубити визвольний рух.

Розбіжність у поглядах на використання зовнішньої допомоги поряд з іншими причинами призвела в 1940 р. до розколу ОУН на дві організації. Дмитро МIRON, один із провідних ідеологів посталої тоді ОУН-революційної, писав: “Чекати на акцію сторонніх чинників і під їх похід проти Совітів – це узалежнювати себе від їхньої волі. Серед українців творити віру в непевну та змінну допомогу сторонніх сил і підривати віру у власні сили і революційну боротьбу є злочином”¹⁹. Цей курс було затверджено на Другому великому зборі ОУН(б), який відбувся у квітні 1941 р. У його постановах стверджувалось: “Організація Українських Націоналістів бореться за Українську Суверенну Соборну Державу, за визволення поневолених Москвою народів Східної Європи та Азії, за новий справедливий лад на руїнах московської

¹⁷ Ляхович С. *Діяльність ОУН у Лондоні в 1933 – 1935 роках...* – С. 915.

¹⁸ *ОУН в світлі постанов...* – С. 122-123.

¹⁹ Максим Орлик [Дмитро МIRON] *Ідея і Чин України. Нарис ідеологічно-політичних основ українського націоналізму.* – Київ, 2001. – С. 203.

імперії СРСР. Організація Українських Націоналістів продовжуватиме всіма силами революційну боротьбу за визволення Українського Народу без огляду на всі територіяльно-політичні зміни, які зайшли б на терені Східної Європи”²⁰. Таким чином, бандерівці задекларували незалежність своєї політики від дій німецького уряду.

Орієнтація на Німеччину у Другій світовій війні скомпрометувала інше відгалуження колись єдиної організації – ОУН(м). Мельниківці не отримали широкої підтримки населення, і з кінцем німецької окупації їхня діяльність на українських землях припинилася. Натомість бандерівцям їхня принципова позиція дозволила продовжити боротьбу з новим окупантом.

У 1944 р., напередодні другої більшовицької окупації, стратегія і тактика подальшої боротьби розглядалися на Великому зборі Української Головної Визвольної Ради. Серед обговорюваних питань одним із головних була орієнтація українського визвольного руху у нових обставинах. Практично всі учасники дискусії висловилися за те, щоб і надалі опиратися на власне український потенціал. Іван Гриньох, зокрема, зазначив: “Головною має бути орієнтація на сили народу. Залежно від їх зростання міцнішим буде наше зовнішнє становище. З іншого боку слід не пасивно віднестися до зовнішньополітичної ситуації, використати її для зростання внутрішніх сил”²¹.

Із загостренням стосунків між колишніми союзниками СРСР та країнами Заходу, що відбулося відразу після завершення війни, український визвольний рух знову опинився у ситуації, схожій на передвоєнну. На світовій арені поступово формувався військово-політичний блок противників СРСР, головного ворога українських націоналістів. Цей блок був зацікавлений у використанні українського визвольного руху як одного з чинників своєї політики щодо Радянського Союзу. Тому українські націоналісти знову змушені були вирішувати питання співвідношення у своїй стратегії принципів опори на власні сили та використання зовнішніх чинників. Досвід відносин із Німеччиною допоміг ОУН швидко й безболісно сформулювати свою позицію в наростаючому конфлікті. Її чітко виклав один із провідних ідеологів організації Петро Федун-“Полтава”:

1. Не дати себе обманути будь-якій імперіалістичній пропаганді, зокрема пропаганді московсько-більшовицьких окупантів; мати і зберегти власний, незалежний погляд на теперішні міжнародні відносини; у своїй зовнішній політиці завжди виходити зі справедливих визвольних прагнень українського та інших підрадянських народів;

²⁰ ОУН в світлі постанов... – С. 31.

²¹ *Большое собрание УГВР // Літопис Української Повстанської Армії.* – Торонто – Львів, 2001. – Т. 26: Українська Головна Визвольна Рада. Книга четверта. – С. 472.

2. Не перетворитися на сліпе знаряддя імперіалістичної політики будь-якого з конкуруючих блоків, не дозволити зробити з себе початальника гарматного м'яса та дешевої робочої сили в ім'я перемоги будь-якого імперіалізму;

3. Як дотепер, так і в майбутньому зберігати незалежний характер української визвольної політики та її підметність;

4. Продовжувати активну боротьбу за збереження та подальше зміцнення власних визвольних сил як єдиної гарантії перемоги у визвольній боротьбі, як основи української визвольної політики²².

Дотримання принципу орієнтації на власні сили сприяло тому, що ОУН продовжувала свою боротьбу із радянським тоталітаризмом ще більш як десять років після завершення Другої світової війни. Незважаючи на це, західні країни так і не наважилися на збройний конфлікт із СРСР.

Безпосередньо пов'язаним із принципом опори на власні сили є наступна засада зовнішньої політики ОУН – прагнення відігравати роль суб'єкта міжнародного життя, незалежного чинника його формування. Один із провідних ідеологів ОУН Степан Ленкавський писав у 1931 р., що головним завданням керівництва українського визвольного руху є “так провадити справу, щоби в тій війні ми не були об'єктом, як в 1914 р. і в цілій світовій війні, і примусити всіх рахуватися з нами як з незалежним вирішальним чинником у східно- та загальноєвропейських справах”²³.

Єдиним можливим шляхом реалізації цієї засади у становищі, у якому опинився український визвольний рух, була тактика доконаних фактів, оперта на власні сили. Тому найкращою нагодою для виходу українського визвольного руху на світову арену як незалежного чинника міжнародного життя вважалася війна – час, коли ламалися основи попереднього міжнародного устрою, де не було місця для України, коли закладалося підґрунтя нового ладу. Ще задовго до початку Другої світової війни, у 1929 р., українські націоналісти стверджували, що найбільш сприятливою для реалізації визвольних змагань українців буде ситуація, коли революція збігатиметься з новою війною світового масштабу. “Тільки світова війна в означеному попередньому укладі, – зазначалося в рефераті про зовнішню політику націоналістичного руху, – витворює для нас ситуацію, де з'являються можливості силово-політичного переоформлення Європи в Росії і, отже, обох тих чинників, які є

²² Полтава П. Підготовка Третньої світової війни та завдання українського народу // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто – Львів, 1994. – Т. 10: Українська Головна Визвольна Рада. Книга третя, 1949 – 1952. – С. 370-371.

²³ Ленкавський С. Український націоналізм. *Твори*. – Івано-Франківськ: Лілея НВ, 2002. – Т. 1. – С. 232.

нині на заваді для цього, щоби створити українську державність в повноті її територіальних, автаркійних і націоналістичних постулатів”²⁴. Подальше загострення міжнародних відносин та назрівання відкритого воєнного конфлікту вимагало від українського визвольного руху готовності до адекватних дій. “На наших очах, – писав Іван Мітрінга на початку Другої світової війни, – валиться старий світовий уклад сил, в якому для нас не було місця. Правда, з самого факту, що валиться старий світовий уклад сил, зовсім не значить, що новий мусить без нього зложитися корисно для нас. Але саме в отой час ми маємо нагоду виступити краще, чим коли-небудь, як творець своєї власної долі, як співтворець такого світово-політичного укладу, що в йому було б місце й запорука нашого суверенного існування і розвою”²⁵. На думку Мирослава Прокопа, війна створює унікальні можливості для поневоленого народу, адже тоді вирівнюється диспропорція між його силами й силами імперіалістичних держав, виснаженими внаслідок конфлікту. Крім того, визвольні рухи можуть стати вигідними союзниками для інших держав, утягнутих у збройний конфлікт, чим також можна ефективно скористатися у власних інтересах²⁶.

З таких позицій ОУН розглядала перспективи загострення “холодної війни” та переростання її у третю світову війну. “В можливій війні західніх альянтів проти СРСР ми заінтересовані остільки, оскільки вона несе ще один шанс поневоленим народам визволитися від всякого імперіалізму”²⁷. Війну оунівці розцінювали як слушну нагоду для реалізації своїх стратегічних завдань: “На випадок вибуху третьої світової війни або будь-якої іншої війни, що в ній братиме участь більшовицький СРСР, – писав Петро Федун, – історичне завдання українського народу полягатиме в тому, щоб використати таку війну для свого повного національно-державного й соціального визволення, для повалення московсько-більшовицького панування в Україні, а також у всьому СРСР”²⁸.

Отже, саме в умовах війни та зумовленої нею нестабільності український визвольний рух мав намір утвердитись як незалежний чинник міжнародного життя. Найбільш показовим прикладом обраної тактики є меморандум, який Провід ОУН(б) передав Рейхові вже наступного дня після вступу німецьких військ на українські землі. У документі, зокрема, наголошувалося на тому, що українці сповнені рішучості створити умови, які забезпечили б їм вільний розвиток у власній державі, і

²⁴ *Centrální státní ústřední archiv České republiky v Praze. – Fond Rueso. – Karton 9.*

²⁵ *Мітрінга І. Боротьба за новий лад... – С. 13.*

²⁶ *Садовий В. До основ нашої міжнародної тактики... – С. 100-101.*

²⁷ *ОУН в світлі постанов... – С. 129.*

²⁸ *Полтава П. Підготовка Третьої світової війни... – С. 370.*

“з цією рішучістю повинна рахуватися кожна держава, яка, переслідуючи власні інтереси, хоче створити новий порядок на східноєвропейському просторі”²⁹. Проголошення Акту відновлення української державності 30 червня, діяльність похідних груп, перехід ОУН в антинімецьке підпілля, розбудова УПА показали, що це були не просто слова, а чітка позиція, що передбачала конкретні дії.

Аби протистояти могутнім імперіям, самих лише сил українського визвольного руху було замало. Сформувати нову міжнародну систему міг загальний протиімперський фронт поневолених народів. Тільки ставши його частиною, українці могли сподіватися на успіх у боротьбі за свою незалежність. “Створення такого фронту, – писав Іван Мітрінга, – дасть нам не тільки переможну зброю проти займанця, але й поставить нас у світі, як рівнорядний чинник у творенні нового світа, що встане на звалищах існуючого”³⁰.

Поневолені народи стали новим політичним фактором, здатним суттєво вплинути на міжнароднополітичне становище, яке склалося в Другій світовій війні. “Поневолені народи й їх визвольна війна – це один із найважливіших елементів розвою сучасної політичної ситуації, – говорилося в постановах III Надзвичайного великого збору ОУН в 1943 р. – Мілітарна перевага імперіялізмів у сучасний момент ще гальмує повний вияв сил поневолених народів. Але в міру поглиблення кризи війни міцніють сили поневолених народів і зближається момент національних і соціальних революцій, а поневолені народи стають новим вирішальним політичним чинником”³¹.

На думку діячів ОУН, роль поневолених народів не зменшилася й після завершення війни. Вона навіть зросла, оскільки до цієї групи потрапили народи Центрально-Східної Європи, захоплені більшовицьким імперіялізмом після відступу німців. У “Декларації проводу ОУН” стверджувалося, що саме поневолені народи і їх визвольно-революційна боротьба є одним із найважливіших елементів у післявоєнній ситуації, більш того, у майбутньому їх значення буде зростати, щоб нарешті змінити світову систему на свою користь³². Діячі ОУН вважали, що англо-американський блок, навіть за наявності у нього атомної зброї, не може розраховувати на перемогу в боротьбі з Радянським Союзом, якщо опиратиметься винятково на власні збройні сили. Свого часу за таку зарозумілість поплатилася Німеччина: її небажання враховувати у своїй протирадянській боротьбі такий чинник, як боротьба поневолених

²⁹ Косик В. *Україна і Німеччина в Другій світовій війні...* – С. 70.

³⁰ Мітрінга І. *Боротьба за новий лад у світі...* – С. 14-15.

³¹ *ОУН в світлі постанов...* – С. 115.

³² *Там само.* – С. 134.

Москвою народів, довели її до воєнного й політичного краху. “Якщо б мало колись дійти до того, – писав із цього приводу Ярослав Старух, – що Англія й Америка лишилися би у цьому змаганні самі, без народів, поневолених в большевицькому ярмі, тоді не допомогла б їм нічого атомова бомба, ні інші подібні зброї. Повалення большевизму лежить не виключно на шляху атомових бомб чи інших мілітарних дій його зовнішніх противників, але на шляху розбиття його основи, на шляху розбиття того, чим він найсильніший, і заатакування його в тому місці, де він найслабший. А це його національна і соціальна політика, його пропаганда і його брехня, його фальшована “ідея” і його нефальшована, а насправжня, найважча і найстрашніша тюрма народів і людей. У цьому ділі український нарід виконав вже до цього часу й виконує тепер величезну роботу для побороення московської тиранії та скаже ще в майбутньому своє, може, й вирішальне слово”³³.

Відомий публіцист та ідеолог ОУН Яків Бусел у своїй публікації намагався з’ясувати перспективи українського визвольного руху у повоєнній ситуації. На його думку, завершення війни не означало стабілізацію міжнародного життя, адже відійшов у минуле тільки один з етапів боротьби поневолених народів за свободу. Війна та події після її закінчення засвідчили наявність у світовій політиці жорсткого протистояння двох сил – імперіалізму та визвольної боротьби поневолених народів. Порівнюючи ці сили, Бусел зауважував, що коли перша спирається на добре розбудований апарат терору, то друга ще є порівняно слабка й неорганізована. “Сила ця, радше, існує як стихійна, а у відношенні до деяких народів – як потенційальна, не пов’язана зі собою, а часто розбита суперечностями між народами. Одначе, не зважаючи на всі перешкоди, сила народів є чинник, який буде децидувати про майбутнє світу. Справа в тому, що це є молода сила, яка народжується, яку побуджує і консолідує своїм замахом на волю народів сам імперіалізм”³⁴. Думку про орієнтацію на рухи поневолених народів у новій ситуації, що склалася після відступу німців, розвивав Мирослав Прокоп. У своїй програмній доповіді, виголошеній на Великому зборі УГВР, він зазначав: “Хоч в основі розвалу СРСР буде лежати зовнішній конфлікт і зудари із зовнішніми силами, то тим не менше внутрішній розвал імперії буде доконуватися передусім революційними ударами поневолених народів сходу. Тільки шляхом внутрішніх революцій можуть постати державні твори на сході, зокрема українська держава”³⁵.

³³ Ярлан. Огляд політичних подій // *Україна бореться. З документів красної боротьби*. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1946. – С. 64.

³⁴ Дніпровий К. Шляхи й перспективи // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 24. – С. 383.

³⁵ Володимир Орлович. Політична доповідь. – С. 24 / *Архів Центру досліджень визвольного руху*.

Таким чином, ідея створення спільного антиімперського фронту поневолених народів була провідним елементом загальної стратегії українського визвольного руху протягом усього часу його активної боротьби. У реалізації цієї ідеї українські націоналісти досягли значних успіхів: створили в УПА національні відділи, провели у 1943 р. Конференцію поневолених народів Сходу Європи та Азії, активізували антикомуністичні сили народів Центрально-Східної Європи, що потрапили під радянський вплив після Другої світової війни. Навіть тоді, коли боротьба ОУН та УПА була остаточно придушена, вона служила прикладом для визвольних рухів інших народів.

Ідея поєднання боротьби українців за незалежність із загальним процесом визволення поневолених народів виявилася стратегічно правильною. Адже саме визвольні рухи стають у другій половині двадцятого століття провідним чинником формування нової міжнародної системи, саме під їх впливом були зруйновані останні імперії, а десятки поневолених народів здобули незалежність. Зрештою, саме в рамках цього глобального процесу визволення здобули незалежність і українці.

Основних засад зовнішньої політики, закладених ще в кінці 1920-х років, на початку свого існування, ОУН дотримувалася понад два десятиліття боротьби проти різних окупантів. Саме дотримання цих засад сприяло тому, що очолюваний ОУН український визвольний рух не опинився осторонь подій 20–50-х років минулого століття. Навпаки, він став окремим чинником у Другій світовій війні; так чи інакше змушені були всі сили, що діяли в той час на Україні. УПА як суб'єкт міжнародної політики брала участь у переговорах з румунською та угорською арміями, проводила від імені українського народу переговори з польським підпіллям; із нею намагалися нав'язати контакт представники німецької армії та радянських партизанів. Отже, принципова зовнішня політика Організації Українських Націоналістів не дала стороннім силам використати велику енергію українського визвольного руху для власних інтересів, а спрямувала її в русло боротьби за відродження української державності.

РОЛЬ ЖІНКИ В УКРАЇНСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОМУ РУСІ СЕРЕДИНИ ХХ СТОЛІТТЯ

Сьогодні питання національно-визвольного руху викликає значний інтерес громадськості. За роки державної незалежності з'явилося чимало цікавих робіт на цю тему, але роль жінки у визвольних змаганнях у них не розглядається. Західні науковці давно займаються жіночою темою, навіть намагаються представити фемінізм у контексті філософських теорій та правових шкіл. Проте й вони залишають поза увагою участь жіноцтва у боротьбі за національні права. Включаючись у цю боротьбу, жінки не зважають на статеву дискримінацію, сподіваючись, що здобуття національних прав автоматично забезпечить їм рівність і в усіх інших сферах. Цей феномен і мав місце в українському національно-визвольному русі середини минулого століття. Дослідження цього явища поряд із вивченням ідеології, організації, військової та пропагандистської діяльності ОУН і УПА доповнить картину боротьби українців за свою незалежність.

Професор Марта Богачевська-Хом'як, розглядаючи феміністичний рух в Україні у 1884–1939 рр., торкнулася питання вступу жінок до лав ОУН. У 20–30-х рр. минулого століття молоді українки прагнули долучитися до боротьби за незалежність своєї держави, бо почувалися дискримінованими не як жінки, а як українки¹. На їхній вибір вплинула суспільно-політична ситуація на західноукраїнських землях, зокрема утиски з боку польської влади, переслідування українців, приниження їхньої національної гідності. У книзі “Відгомін” Іванна Зельська, згадуючи своє навчання в гімназії сестер-служебниць Василіанок, розповідає, як польські студенти, організовані в боївки, могли в білий день на вулиці міста побити людей, які розмовляли українською мовою, плюнути їм в лице або крикнути навздогін: “Ти пес із чорним піднебінням!”; уночі ж поляки громили українські установи, підприємства. Їх ніхто не карав за сваволлю, бо адміністрація закривала на це очі, а поліція не втручалася².

Закономірно, що в таких умовах популярною серед молоді стала ідеологія українського націоналізму, яка вважала інтереси нації найвищою

¹ Богачевська-Хом'як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884 – 1939. – К., 1995. – С. 266.

² Зельська І. Відгомін. – Торонто, 1989. – С. 19.

людською цінністю. “Світ належить до тих, які вміють хотіти, ініціатива меншості мусить перетворити волю, як закон життя, в динаміку”³.

Виникнення Української Військової Організації (УВО), згодом Організації Українських Націоналістів (ОУН) було продиктоване необхідністю представити силу, що змогла б чинити дійовий опір польській окупації. Дівчата, які в інших умовах поповнили б жіночі організації, стали ревними націоналістками. У 1928 р. було засуджено Ольгу Вербицьку (членкиню УВО) за вбивство польського шкільного куратора Собінського. Наступного року відбулися судові процеси над членами УВО та ОУН, на яких групу молодих жінок звинуватили у розповсюдженні підпільної літератури. Серед них були Марія Кравців, Софія Мойсевич, Марія Конрад, Марія Мудрик, Анна Мриц, Зеновія Кравців.

Своїм головним завданням ОУН вважала об’єднання всього українського народу для боротьби проти поневолювачів, не акцентуючи уваги на статевій приналежності. У період становлення організації її керівництво заохочувало національносвідому молодь до професійного військового навчання, намагаючись таким чином підготувати міцну базу для майбутнього повстання. Було створено молодіжний підрозділ Юнацтво, яке складалося з юнацьких та дівочих секцій. Для роботи ретельно добиралися національно свідомі юнки із сильним характером, організаторським хистом. У класі була одна, зрідка дві п’ятірки. Сходини часто відбувалися в парку на лавках. Поза сходинами дозволялося говорити “не з ким можна, а лише з ким треба”. Зверталися одна до одної тільки по псевдах. На сходинах дівчата вивчали історію України, читали нелегальну літературу, проводили дискусії на політичні теми, вчилися працювати в умовах конспірації, передавати зашифровану інформацію, знайомилися з військовою справою. Усе робилося для того, щоб якнайкраще підготувати молодь до вступу в Організацію Українських Націоналістів.

У 1931 – 1932 рр. було створено бойово-розвідувальну дівочу п’ятірку на чолі з Марією Кос. До її складу входили Віра Свенціцька, Катерина Зарицька, Дарія Гнатківська, Ганна Недведзька⁴. Дівчатам доручали завдання розвідувального характеру, збір необхідної інформації, налагодження контактів із потрібними людьми, стеження, а також виманювання, або, як тоді говорили, “зваблення” осіб, яким ОУН винесла смертний вирок⁵.

³ Бедрій А. Вплив Донцова на формування ОУН // *Визвольний шлях*. – 1983. – Ч. 8-9. – С. 904.

⁴ Посівнич М. *Формування військової доктрини ОУН (1929 – 1939) // Український визвольний рух*. – Львів, 2003. – С. 38.

⁵ Ошишко Л. *Катерина Зарицька. Молитва до сина*. – Львів, 2002. – С. 38.

Загалом, початок 30-х років минулого століття характеризується посиленням впливу ОУН на політичне життя Західної України. Варшавський і Львівський судові процеси, що відбулися в середині 1930-х рр., довели, що оунівці становлять реальну силу, яка готова нелегальними методами вести боротьбу за державницькі права української нації. Жінки в ОУН були не тільки вірними подругами, але й рівноправними партнерами у революційній боротьбі. Доступ до гімназійної освіти, участь у молодіжних організаціях (“Пласт”, “Сокіл”, “Луг”, “Просвіта”, Союз українок, “Українська бесіда” та ін.), демонстраціях, політичних дискусіях виробили в жінок почуття солідарності. Ці головні тенденції збереглися й у 1940-1950-х роках, змінювалися тільки політичний фон та умови боротьби.

На початку 1940-х рр. перед ОУН постало завдання залучити до революційної боротьби якнайширші маси. З цієї метою було організовано жіночу мережу, якій доручили пропагандивно-роз’яснювальну роботу, розповсюдження літератури, листівок, збирання та магазинування продуктів, одягу, канцтоварів, техніки. До компетенції жінок також входила політико-освітня робота з членами ОУН, згодом також УПА; проведення релігійних свят у націоналістичному дусі; організація національних свят Державності (22.01), Крутянського чину (29 – 30.01), Листопадового зриву (1.11), Шевченківських днів (9–10.03), святкових сходин на честь Ольги Басараб (12.2) тощо. Для роз’яснення ролі жінки в національно-визвольному русі проводилися бесіди на теми: жінка – сестра-жалібниця, санітарка, розвідниця, зв’язкова, кухар, кравець, канцеляристка; діяльність жінки після приходу Червоної Армії і подібне⁶.

Вирішальну роль відігравало жіноцтво в роботі підпільного Українського червоного хреста (УЧХ), який було організовано для надання допомоги пораненим бійцям УПА. Крайові референтури підпільного УЧХ теж очолювали жінки: на західних землях України – Катерина Зарицька-“Монета”, на північно-західних – Олена Мостович-“Верба”, на південно-східних – “Зіна”. Новостворена референтура опікувалася хворими, яких відправляли на лікування крайові лікарі, фельдшери військових округ чи сотенні санітари; дбала про систематичне поповнення запасів ліків і харчів; проводила агітаційну роботу серед населення і медперсоналу; організовувала вишкільні курси для лікарів і санітарів; здійснювала нагляд за медичним та гігієнічним станом війська і місцевих жителів; допомагала родинам загиблих упівців⁷.

⁶ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 99. – Арк. 1-3.

⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3834. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 7-8.

Найголовніше завдання УЧХ полягало в організації санітарних пунктів у селах, віддалених від головних доріг, військових та поліцейських об'єктів. У таких селах влаштовували підпільну лікарню в придатному для цього приміщенні. З метою конспірації лікарня час від часу змінювала своє місцезнаходження. При окружних проводах працювали референти, які займалися організацією таких шпиталіків. До куреня УПА скеровували навчених санітарок, які надавали невідкладну медичну допомогу пораненим бійцям. На території кожного району діяли 2-3 шпиталіки, які обслуговував спеціально підібраний медичний персонал. До кожного санітарного пункту прикріплювалася санітарка, здебільшого фахова, і дві помічниці – місцеві жительки⁸. Практикувалося облаштування лікарень у лісах. Так, на території Тростянецького лісу в спеціально обладнаних бункерах функціонувало п'ять санітарних пунктів⁹.

Крайові коменданти УЧХ дбали про підготовку фахових лікарів, яких катастрофічно бракувало. Студентів медичних інститутів, які вже працювали в сотнях УПА, скеровували на лікарські курси. Восени 1944 р. з рекомендації “Монети” місячні курси лікарів було закладено на хуторі Морги біля с. Сільце-Бишеківське Підгаєцького району Тернопільської області. Їх безпосередньою організацією займалася Галина Дидик. Викладачами були “Софрон” і Ярослав Олесницький-“Ярий”, убитий на початку 1945 р. в с. Поручин Бережанського району Тернопільської області. Слухачів було семеро, серед них – четверо жінок, зокрема Ольга Сліпа-“Іскра” (згодом працювала лікарем Бережанського окружного проводу ОУН) та Ірина Бабуняк-“Ірка” (лікар УПА в Підгаєцькому районі, убиті в 1945 р.)¹⁰.

Важливу функцію у поширенні ідей націоналістичного руху виконувала референтура пропаганди. Усі оунівські інструкції того часу рекомендували проводам різних рівнів призначати пропагандистами найбільш досвідчених і здібних людей. Керівним органом мережі був Головний осередок пропаганди ОУН (ГОСП). З 1945-го року як член редакції підпільних видань там працювала Богдана Світлик-Литвинко-“Доля”. Вихованка філологічного факультету Львівського університету, палка прихильниця оунівських ідей, вона обрала слово своєю зброєю у виборюванні свободи для Батьківщини. Виступала під псевдами “Марія Дмитерко”, “Ясна”, “Світла”, “Світляна”, друкувалась у періодичних виданнях “До волі” та “Повстанець”. Працювала редактором

⁸ Опишко Л. Роль жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ ст. // *Визвольний шлях*. – 2002. – Ч. 10. – С. 68.

⁹ Протокол допиту Галини Дидик від 30.05.1950 р. // *Державний архів Служби безпеки України*. – Ф. 6. – Спр. 75075 ФП. – Т. 2. – Арк. 82.

¹⁰ Там само. – Арк. 77-78.

інформаційної частини “Ідея і чин” і “Самостійність”, у випусках бюлетенів журнального типу “Осередок пропаганди та інформації при провіді ОУН” та “Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УТВР)”. Окремими книжечками вийшли збірка її новел “На смерть, не на життя”, оповідань “Михайлик” і “Учителька”, що перевидавалися кілька разів. У своїх творах Богдана Світлик-Литвинко намагалася донести до сучасників і нащадків правду про героїзм, жертвовність і дивовижну самопожертву борців за волю України. Загинула у бою зі спецвідділом МВД 29 грудня 1948 року в селі Либохори Сколівського району на Львівщині. Місце поховання невідоме. За сумлінну повстанську діяльність Б. Світлик-Литвинко нагороджена Бронзовим хрестом заслуги¹¹.

У референтурі пропаганди активно працювали також українки – уродженки центральних областей. Людмила Фоя народилася у містечку Ставище на Київщині. У 1941 р., ознайомившись з ідеями та програмою ОУН, стала дійсним членом організації. З 1945 р. працювала у підпіллі на Волині. Відома під псевдом “Оксана”. Була співредактором молодіжного підпільного журналу “Молодий революціонер” та редактором журналу “Юні друзі”. Опублікувала низку нарисів та оповідань про життя повстанців. Найвідоміший її твір “Його спадкоємці” – про заступника крайового провідника ОУН на Північно-західних землях України Миколу Козака-“Вівчара”, який загинув у бою з енкаведистами¹².

На нижчих рівнях пропагандистських структур жінки працювали як друкарки та машиністки, при світлі лампадки передруковуючи підпільну літературу. Зазвичай такі друкарні розташовувались у важкодоступних місцях – у лісах, горах. Наприклад, Головний осередок пропаганди ОУН під керівництвом Петра Федуна (“Север”, “Волянський”) разом зі своїм видавничим центром довгий час знаходився у лісах поблизу Корчина Сколівського району Львівської області. Редакційна колегія готувала чергові номери видань, а потім віддавала їх до друку. Однією з найвідоміших друкарок була “Надя”, яка одночасно була зв’язковою “Севера”. Співпрацювала з підпіллям ще з часів німецької окупації. “У ГОСПі Надя виконувала деколи завдання кур’єрки, але найбільше секретарки. У всьому, що робила, була старанна й точна і друкувала на машинці надзвичайно швидко. Та й взагалі, все, чим розпоряджала, було в неї у взірцевому порядку”¹³. Для остаточного затвердження підготовлений номер журналу пересилали Романові

¹¹ Дем’ян Г. Бандерівці. – К., 2000. – Кн. 1. – С. 92-95.

¹² Улас Т. Українська героїня Людмила Фоя-“Оксана” // Шлях перемоги. – 2001. – № 19. – С. 7.

¹³ Савчин М. Тисяча доріг: Спогади // Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 1995. – Т. 28. – С. 177.

Шухевичу. Отримавши дозвіл, редакція розсилала примірники по оунівських осередках, а низові ланки вже самостійно його розмножували й розповсюджували¹⁴.

В умовах радянської дійсності підпілля зіткнулось зі значними труднощами. Так, у західних областях неможливо було навіть купити паперу для машинописання без довідки бюро, яке замовляло папір. Подекуди підпільники використовували для друку шкільні зошити. Іноді влаштовували напади на паперові фабрики. Не було сприятливих умов і для теоретичної праці, з цим треба було рахуватись якнайбільше. Спочатку потрібно було вижити, потім філософствувати. Атмосфера непевності, постійної небезпеки занадто пригнічувала, щоб можна було зі спокійною головою віддаватися роздумам над теоретичними питаннями. Незважаючи на це, пропагандисти опублікували низку оригінальних праць. Серед них – робота Катерини Зарицької, підписана літературним псевдонімом У. Кужіль¹⁵.

10 лютого 1946 р. мали відбутися вибори до Верховної Ради й Ради Національностей СРСР. З цього приводу К. Зарицька написала статтю “Про бойкоти виборів до Верховної Ради СРСР”. Авторка закликала громадян України не брати участі у виборах, які заперечують демократичність народного волевиявлення та служать демонстрацією “добровільної підтримки” радянській владі. Донедавна машинопис цієї праці зберігався в архіві СБУ в Івано-Франківській області¹⁶.

Зима 1946 – 1947 рр. була для Катерини Зарицької сприятлива з погляду подальших розробок теоретичного матеріалу для політичних вишколів членів ОУН. У процесі обговорення актуальних питань, що відбувалося на конспіративній квартирі в Княгиничах, виникла ідея підготувати кілька статей, присвячених аналізу суті радянського імперіалізму, його витоків і наслідків для тогочасного українського й усього європейського суспільства. Її статті “Большевики і національне питання” та “Шляхи російського імперіалізму” вийшли окремими брошурами не тільки для виховання підпільників, а й для масового розповсюдження серед населення. Праця У. Кужіль “Шляхи російського імперіалізму” була занесена до списку літератури, що використовувалась у політичному навчанні членів ОУН, УПА, і до програми організаційних вишколів¹⁷.

¹⁴ *Протокол допиту Катерини Зарицької від 23.09.1947 // Архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській обл. – Спр. 149026. Про звинувачення Зарицької К. М. і Полози Л. І. У 2-х т. – Т. 1. – С. 151-154.*

¹⁵ *Онишко Л. Катерина Зарицька... – С. 79-87.*

¹⁶ *Архів Управління Служби безпеки України в Івано-Франківській обл. – Спр. 149026. – Т. 2. – Арк. 350.*

¹⁷ *ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Он. 1. – Спр. 248. – Арк. 68.*

Сьогодні відомо, що Катерина Зарицька написала чотири статті на різні теми. Червоною ниткою у них проходить думка: більшовицька соціалістична держава нічим не краща за колишню царську Росію. Проголошення верховенства російської нації, привілейованого становища “старшого брата” – це і є “геніальне” розв’язання національного питання в Радянському Союзі, а марксистсько-ленінська псевдонаукова теорія покликана забезпечити успіх у боротьбі за ці ідеї, незважаючи на те, що практичне їх втілення – суцільна фальсифікація¹⁸. Зрештою, прояви цих тенденцій ми спостерігаємо й нині.

Контактування в організації було однією з головних умов її успішного функціонування. Зв’язкові були своєрідними живими комунікаційними лініями, що в умовах окупації передавали і збирали необхідну інформацію, літературу, а також забезпечували систематичне постачання госптоварів. Жіноцтво брало активну участь у цьому, починаючи від низових ланок і завершуючи Проводами ОУН, УПА. У четвертому номері журналу “До зброї”, що видавав політичний відділ УПА, вміщено оповідання “Подруга Галя”. У ньому описано геройський вчинок дівчини, яка, виконуючи організаційне доручення (перевозила важливі документи для районного провідника), одноосібно роззброїла німецьких солдатів, що випадково перестріли її на дорозі. Зв’язкову було визнано героєм дня¹⁹.

На окрему увагу заслуговує діяльність жінок – довірених осіб Романа Шухевича. Серед них були вже згадана Катерина Зарицька, Галина Дидик, Одарка Гусяк. Вони виконували особливо важливі завдання зі встановлення зв’язку між членами Проводу, стежили за виконанням доручень і розпоряджень Провідника національно-визвольного руху, обладнували криївки, слідкували за поштовими надходженнями, тобто брали участь у вирішенні всіх важливих питань на крайовому рівні. Зважаючи на постійні облави та чекістсько-військові операції, Роман Шухевич часто переїздив, тому для нього повсякчас доводилося вишукувати надійні місця для переховування. Про це, в першу чергу, піклувалися його довірені особи. На осінньо-зимовий період Шухевич “переселявся” з лісових бункерів у схрони, влаштовані на квартирах. А щоб бути у центрі подій, вони повинні були розташовуватися неподалік від обласних центрів або районних містечок, гамірні вулиці й торговельні точки яких використовувались для обміну “грипсами” (таємними посыланнями, написаними на тонкому папіросному папері), необхідною літературою. Велелюдні місця слугували також “мертвими точками” – пунктами зустрічі незнайомих учасників підпілля. Крім того, до кола

¹⁸ Опишко Л. Катерина Зарицька... – С. 84.

¹⁹ Подруга Галя // Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто, 1995. – Т. 1. – С. 84–85.

обов'язків довірених осіб входило забезпечення Провідника необхідною літературою, інформування про місцеві події та облаштування надійних крівок для його особистих потреб²⁰.

Після арешту Катерини Зарицької її заступила Одарка Гусяк. До березня 1950 р. вона разом з Галиною Дидик-“Анною” виконувала персональні доручення Шухевича. У червні 1949 р. Одарка відвідала Москву. Їй було доручено з'ясувати місцеперебування посольства США та виявити зручні місця для контактування з його представниками²¹. Таким чином Провід національно-визвольного руху намагався поінформувати Захід про ситуацію в Україні.

Останню кріівку Романа Шухевича підготувала Дидик у селі Білогорща поблизу Львова. Вони прожили там близько півтора року. Вона часто роз'їжджала з різноманітними дорученнями по Україні, побувала в Харкові, Києві, Донецьку, Полтаві, Одесі, Кишиневі. Провідник доручив їй розвідати, як налаштовані люди на сході, бо роз'яснювальну роботу слід було проводити на всій території України. У кінці 1940-х рр., коли умови підпільної боротьби стали вкрай несприятливими, було прийнято рішення відправляти надійних людей у східні області. Наприкінці 1949 р. інша зв'язкова Шухевича Ольга Ільків дала згоду на переїзд. Їй доручалося підшукати надійних людей – симпатиків ОУН і на випадок війни чи відступу радянської влади організувати їх, аби вони змогли захопити владу у свої руки й контролювати ситуацію²². Цей проект не був реалізований. 14 березня 1950 р. Ольгу Ільків заарештували. Трійка ОСО засудила її до 25 років ув'язнення. У 1964 р. Ольгу Ільків звільнили, зараз вона проживає у Львові²³.

Окремо слід сказати про жінок – дружин учасників національно-визвольного руху. Вони не лише підтримували своїх чоловіків, поділяли їх громадянську позицію та політичні переконання, але й активно допомагали у роботі. Серед таких жінок – Наталія Шухевич, дружина Романа Шухевича; Уляна Кук, дружина Василя Кука (командир УПА в 1950-1954 рр.); Марія Савчин, дружина Василя Галаси (заступник Провідника ОУН Закерзонського краю, згодом очолював підпілля ОУН на Волині і Поліссі)²⁴; Ольга Гасин, дружина Олексі Гасина (керівник Головного військового штабу УПА)²⁵; Надія Романів, дружина Василя Сидора

²⁰ Опишко Л. Роль жіноцтва в національно-визвольному русі середини ХХ ст. // *Визвольний шлях*. – 2002. – № 10. – С. 74.

²¹ Веденсєв Д., Шевченко С. *Українські Соловки*. – К., 2001. – С. 203.

²² Протокол допиту Галини Дидик від 22.03.1950 // *Державний архів Служби безпеки України*. – Ф. 6. – Спр. 75075 ФП. – Т. 1. – Арк. 120.

²³ Дем'ян Г. *Генерал УПА Олекс Гасин-“Лицар”*. – Львів, 2003. – С. 413.

²⁴ Нескорена Берегиня. – Торонто – Львів, 2002. – С. 186.

²⁵ Дем'ян Г. *Генерал УПА Олекс Гасин-“Лицар”*...

(полковник УПА, заступник головного командира УПА, загинули разом у бою зі спецгрупою МГБ)²⁶; Антоніна Мельник, дружина Ярослава Мельника (очолював штаб УПА “Карпати-Захід”, загинули в листопаді 1946 р. біля гори Яворина на Станіславщині)²⁷; Марія Голяш, дружина Григорія Голяша (член Проводу ОУН)²⁸ та інші.

Отже, українське жіноцтво, вступаючи в лави ОУН, свідомо обирало революційний шлях боротьби. Завдяки психологічним особливостям, активній громадянській позиції, відповідальному ставленню до праці, жінки посіли визначне місце в роботі політико-освітньо-виховній референтури, підпільного УЧХ, служби зв’язку ОУН. Вихованням кадрів для цих напрямків підпільної роботи займалися, в першу чергу, молодіжні підструктури ОУН, що діяли в 30-х роках минулого століття. Крім суто жіночих сфер діяльності, українки працювали в референтурі пропаганди, у розвідці, були вірними і надійними подругами своїх чоловіків-повстанців.

²⁶ Содоль П. *Українська Повстанча Армія. Довідник. 1943-49.* – Нью-Йорк, 1994. – С. 120.

²⁷ Краснощок Ю. *Диявольська гра.* – К., 2002. – С. 194.

²⁸ Протокол допиту Галини Дидик від 14.04.1950 // Державний архів Служби безпеки України. – Ф. 6. – Спр. 75075 ФП. – Т. 1. – Арк. 250.

ДЖЕРЕЛА ДО ІСТОРІЇ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

ВОЛОДИМИР МУРАВСЬКИЙ

**ПРОТОКОЛИ ЗАСІДАНЬ ВІЙСЬКОВОЇ
ТА ІДЕОЛОГІЧНОЇ КОМІСІЙ КОНГРЕСУ
УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ 1929 Р.**

У зв'язку з відзначенням 75-ої річниці утворення Організації Українських Націоналістів своєчасним і актуальним виявилось віднайдення робочих документів Конгресу Українських Націоналістів, на якому було ухвалено рішення про заснування ОУН. Ці матеріали знаходяться у фондах Центрального державного архіву Чеської Республіки в Празі (фонд RUESO, картон 9). Комплекс документів становить близько 300 аркушів як рукописного, так і машинописного тексту. Усю документацію Конгресу можна умовно поділити на 6 груп:

1. Документи організаційного характеру (список учасників, програма, список рефератів, виголошених на пленарних засіданнях, присяга, регламент).

2. Три варіанти протоколу пленарних засідань, а також пропозиції учасників. Наявність трьох протоколів пояснюється тим, що до президії Конгресу було обрано генерального секретаря і трьох секретарів, кожен із яких вів власні записи. Серед збережених є протоколи генерального секретаря Володимира Мартинця і секретарів Юрія Руденка та Степана Охримовича (виступав на Конгресі під псевдонімом В. Арсенич).

3. Протоколи комісій. Із шести робочих комісій Конгресу збереглися документи чотирьох: військової, ідеологічної, соціально-економічної (секретар В. Мартинець) та культурно-освітньої (секретар А. Федина).

4. Реферати й тези рефератів. Їх збереглося найменше. Уцілів лише один повний текст реферату, автором якого був Петро Кожевників. Тез рефератів знайдено декілька: "Про зовнішню політику України" (ймовірно, Зенона Пеленського), "Націоналізм а інші українські ідеології" (вірогідно, Дмитра Андрієвського), "Промислова політика" Леоніда Костаріва та "Державний устрій української національної держави" Степана Нижанківського.

5. Ухвалені документи (устрій ОУН, резолюції комісій, постанови Конгресу Українських Націоналістів, звернення "Від Конгресу Українських Націоналістів" тощо).

6. Привітальні листи. Збереглося два такі документи, зокрема лист від управи секції Легії Українських Націоналістів у Великому Герцогстві Люксембурзькому від 25 січня 1929 р. за підписами голови Й. Твардовського і секретаря п. Чуба та лист від української громади в Люксембурзі від 25 січня 1929 р. за підписом голови Г. Рогозного.

Найціннішими і найважливішими є протоколи пленарних засідань та засідань комісій. Значення цих матеріалів полягає в тому, що вони дають уявлення про характер дискусій учасників Конгресу. Адже учасники зборів хоч і мали спільне бажання створити єдину організацію, що базувалася б на ідеях українського націоналізму, однак представляли різні угруповання, проживали в неоднакових суспільно-політичних умовах еміграції та краю. Тому не раз висували суперечливі думки стосовно тих чи інших постанов Конгресу та пунктів статуту організації. Аналіз цих дискусій, присвячених обговоренню майбутнього державного устрою України, стратегії й тактики ОУН в тогочасній політичній ситуації, ідеологічних основ українського націоналізму, а також зовнішньополітичних обставин, був би вагомим внеском у наукове дослідження як історії Організації Українських Націоналістів, так і історії України міжвоєнного часу загалом.

Сьогодні публікуємо два документи Конгресу – протоколи військової та ідеологічної комісій. Перший склав Ярослав Герасимович, автором другого був Степан Ленкавський. За дешифрування протоколу засідання ідеологічної комісії дякуємо івано-франківському досліднику Олександрові Сичу. Протокол військової комісії написаний на 4 аркушах формату А 4 із текстом на звороті. Протокол ідеологічної комісії займає 7 аркушів формату А 4, списаних з обох сторін. Мову оригіналу зберігаємо.

Документ № 1

**1929 р., 1-2 лютого, м. Відень. Протокол засідань військової комісії
Конгресу Українських Націоналістів.**

Протокол
засідання Військової Комісії
на Конгресі Укр[аїнських] Націоналістів

~ дня 1. лютого 1929 р.

Присутні: П. П. ген[енерал] Капустянський¹, полк[овник] Коновалець, полк. Плохий², полк. Сціборський³, полк. Костарів⁴, сотн[ик] Ярий⁵, сотн Пасічник-Тарнавський⁶, чет[ар] Згорлякевич⁷ і хор[унжий] Герасимович⁸.

На пропозицію ген. Капустянського полк. Коновалець перебирає головування в Комісії, на секретаря якої обрано Герасимовича.

Заслухали: Голова комісії полк. Коновалець відкрив засідання о год. 8.15 вступною промовою в якій зясував завдання Військової комісії Конгр[есу] Укр[аїнських] Нац[іоналістів]:

Безпосереднім завданням комісії булоб створити тези, що мали б ввійти в політичну плятформу Орг[анізації] Укр[аїнських] Нац[іоналістів]. Це завдання потягає за собою зясування нашого відношення до збройного вирішення визвольних змагань Укр[аїнської] Нації, а тим самим відношення на сьогоднішній мент почину визвольних змагань, ділання в час них, та становища після них. Треба передбачити, що мусить бути створений військовий центр, який опанувавби всі укр[аїнські] території та поширивби свій вплив як на окупованих теренах так і на еміграції. Заходить питання, чи надавати цьому центрові певний політичний характер, чи виключно військовий, але належно забезпечити впливи націоналістів. Бо треба предбачити, що багато військових осіб не ввійшлиби в таку військову організацію, – з другого боку, чи корисні вони в військовій організації з протиположними тенденціями до тих, які думаємо надати утвореній військовій організації.

Утворений такий центр, мавби переводити відповідну організацію як на еміграції, так і на наших землях, отже зайнятися вишкільною акцією, видаванням військового журналу та веденням відповідної пропаганди в пресі, опанувати всі руханкові і пластові організації в краю, зєдинити всі військові організації на еміграції і в Америці. Якраз в Австрії заснувався військовий гурток, правда нечисельний як на початках, що дав згоду вступити до спільної праці. Особливу увагу належалоби звернути на американський терен, звідки треба надіятися на допомогу в грошах, що в наших умовах безспірно має першорядне значіння. Відносно знова військового журналу важне є місце видавання в звязку з положенням в яким находимося. Сумуючи се, завдання сеї наради треба звести до таких точок порядку денного:

- 1). Завдання Комісії на Конгресі
- 2). Завдання військових кругів на сьогоднішній час до почину визвольних змагань, в час них і після них.
- 3). Створення військового центру
- 4). Видання журналу і ведення пропаганди
- 5). Створення єдиної військової організації.
- 6). Інші завдання.

Порядок денний прийнято і після виміни думок присутні –

Ухвалили: зготовлення резолюцій і тез на пленум Конгресу припоручити ген. Капустянському, сотн. Ярому і секретареві Комісії.

%

Заслухали: Запит полк. Костаріва: Щоби установити плян діяльности військових кругів, треба спочатку надати форми цьому військовому скупченню, отже краще перейти до обговорення третьої точки про утворення військової організації і її центру. Тоді виникає питання, як мавби виглядати цей утворений центр, та відношення військового союзу і його центру до Проводу.

Пропозиція: Поставити одну із резолюцій для прийняття Конгресові – потребу утворення військового союзу. А Конгрес ставши на становищі утворення військового союзу, передасть розроблення цього питання та переведення його в життя Військовій Референтурі Проводу. Військовий Референт через свій військовий відділ Проводу буде вести відповідну політичну акцію в військовім союзі, займаючи в командних верхах організації і центрі домінуюче становище. Центр виглядавби немов самостійним, однак через своїх членів з Військової Референтури Проводу і членів О.У.Н. в військовім союзі на командних постах бувби в звязку з Проводом.

Додаток полк. Сціборського: Військова Референтура Проводу малаби зайняти положення аналогічне як Міністерство війни, а центр військової організації як Генеральний штаб.

Додаток сотн. Ярого: Вплив політичної думки забезпечується тою групою, що має своїх людей в верхніх органах на домінуючім становищі. Тому націоналісти мусять бути ініціаторами творення військового союзу і належними заходами забезпечити свій вплив. Відносно самого центру заходить питання як створити його, чи через організації і вибором належного центру забезпечимо собі вплив, чи через Провід. Тому треба належно простудіювати, яким шляхом буде певнійше досягнена мета. Рівнож треба установити Президію, яка займалася опрацюванням регуляміну спільного для всіх і обовязуючого для підпорядкування.

Запит полк. Коновальця: Тоді заходить питання чи залишити і нерозв'язувати поодинокі військові організації а створити з них військовий союз, чи йти іншим шляхом.

Відповідь-пояснення полк. Костаріва: Стан Українського Національного Військового Союзу в Ч[ехо]С[ловацькій] Р[еспубліці] є такий, що всі члени Л[егії] У[країнських] Н[аціоналістів] є його членами і займають командні місця, тому паралельно з тою позицією, яку зайняв Ц[ентральний] К[омітет] – Л.У.Н. до творення єдиної організації укр[аїнських] нац[іоналістів] відповідно підготовлено ґрунт в У.Н.В.Союзі в Ч.С.Р. до творення військового союзу із іншими аналогічними соборницькими військовими організаціями. Тактика Ц.К.-Л.У.Н. була примінена і у

У.Н.В.Союзи. І згідно статуту У.Н.В.Союзу інші організації можуть, як окремі одиниці вступати до У.Н.В.Союзу.

“ – “ – “ полк. Сціборського: Творення такого комбінованого і громозкого військового союзу з дрібних самостійних організацій не було б корисно і є найвища конечність створення єдиної військової організації, в якійто напрямку працювалося в Ч.С.Р., де вповні виконана психологічна підготовка. Уважає, що тільки так поставлена справа дасть належні висліди. В противнім случаю, труднощі будуть до непоборення, а особлива загроза при зміні місця осідку членів ріжних організацій, що може довести до роспусошення тих організацій.

Запит ген. Капустянского: Оглядаючися на військовий елемент У[країнської] Н[ародної] Р[еспубліки] як також і з інших таборів, то для введення споуки їх треба передбачити, що організацію треба будувати на дуже широких основах приємливих для всіх них.

Відповідь полк. Костаріва: Відносно військових фаховців з табору У.Н.Р. то, – справа тяжка, бо годі рахувати поминаючи виїмки на надійний елемент. Оскільки не підчиняться впливові Проводу і схотять виступати як противага, то паралізувати в військовій площі легко, вдаляючи на соборність, де така акція далеко сильніше ділає, як у політичних партіях. Поступування наше малоб бути тепер тимбільше рішучим, бо в військових кругах У.Н.Р. зарисувався серіозний

%

роспад, що надальше буде лише поглиблюватися.

Доклад Ген. Капустянского: про спробу творення військової організації у Франції на загальних підвалинах, відгук і ентузіязм, що повстав серед військових, его віра у велику акцію при відповідних передумовах, на що належить звернути особливу увагу і не зробити промаху.

Пропозиція полк. Костаріва: Маючи ряд і чесельних організацій, що твердо стоять на плятформі національній та соборній, належними заходами зімпульсувати їх діяльність для поширення, в якійто ціли негайно приступити до вироблення одних організаційних форм, без взгляду на ріжні назви, до уложення для них спільних статутів і регулямінів і через фактичну злуку перейти опісля до формальної, себто етапом переходовим. Зїздом представництв цих організацій вибрати Президію, що пребралаб на себе це завдання.

Додаток полк. Сціборського: В тактиці прийняти поступовання аналогічне до творення нац[іоналістичних] організацій і їх злуку в єдину організацію. Надати право Військовій Референтурі Проводу повести негайно ділову акцію і через федерацію існуючих організацій уніфікувати їх.

Запит полк. Коновальця: Кому передати владу, щоби була авторитетна?

“ – “ – “ Сціборського: Хто дав згоду приступити до праці, а хто буде схильний як можна надіятися, приступити?

Відповідь полк. Коновальця: Ген. Капустянський, ген. Краус^{9*} – можна ген. Омеляновича-Павленка старшого¹⁰.

Застереження полк. Костаріва: – Відносно ген. Омеляновича-Павленка, що втягнений до політичної акції серед гетьманців та своїм поступованням доказав нелюдячне відношення до нас. Рівнож політична його робота при стиках з невідповідними елементами понизує його в очах громадянства.

Пояснення ген. Капустянського: В центрі згідно військових традицій першество прийшлобися передати ген. Ом[еляновичу-]Павленкові як старшому віком, що є неможливим, бо ціла справа булаб засуджена на невдачу. Оскількиж незабажає вступити до центру, то можна запропонувати освітню акцію.

Заява полк. Плохого: що погоджується з тими напрямками, які витичено через дискусію, а форми які розвертаються будуть вповні приємливі для Кубанців. Тому дає згоду для співпраці.

Пропозиція: кандидатів в склад центру: ген. Капустянський, ген. Краус, полк. Коновалець, полк. Сціборський, полк. Плохий, евентуально і ген. Ом[елянович-]Павленко.

Запит полк. Коновальця: Тип центру колегіальний чи особовий?

Пропозиція: Доручити самому центрові вирішити прийняття ту з двох повисших форм, що буде найкращою для ведення успішної діяльності.

Запит полк. Коновальця: Назва центру? “Центр”, “Команда”...^{**}

Пропозиція: Доручити самим членам центру відповідну назву.

Заслухали (до 4.): Пропозиція ген. Капустянського: До часу створення відповідного військового журналу звернутися до редакції “Розбудови Нації”¹¹, щоби в кожному числі її було відведене місце як окремого відділу для уміщення статей військового характеру.

Пропозиція сотн. Ярого: Союз Старшин в Німеччині видає Військовий Вістник¹² правда в бідній формі, але при забезпеченню відповідного тиражу, его можна видавати друком в поширенім виді. Навколо него обєднати відповідні військові круги та сконцентрувати військову думку. Цей журнал передати майбутньому центрові, установивши відповідну фірму його. Рівнож майбутній центр мавби вирішити місце видавання цього журналу та розрішивби питання технічного порядку. А до часу поладження цієї справи, повести пропаганду в доступній нам

* *Має бути “Кравс”.*

** *Крапки в тексті.*

%

пресі для зацікавлення широких кругів громадянства, чого притримуватися і на майбутнє. В військовім зноваж журналі друкувалибися статті фахового характеру.

Заслухали: зачитання ген. Капустянського: Проекту резолюцій на пленум Конгресу Укр[аїнських] Нац[іоналістів].

Пояснення: полк. Сціборського: що резолюції булиб завеликі до вміщення в політичній платформі, яка має бути для загального оголошення. Отже на підставі цих малаби бути уложена ядерна резолюція, що охоплювалаби весь зміст і завдання в загальних рисах та булаби по величині відповідна іншим резолюціям. Рівнож належалоби зайняти окреме становище до козацтва, що пр[иміром] Л.У.Н. узгляднила в своїй політичній платформі, бо повисше відносилося лише до армії регулярної.

Пояснення полк. Плохого: щодо козацтва, яке до війни було станом з відмінними правами, одначе панує погляд, що населення козацьких областей мусить бути зрівняне в правах. На майбутнє комплектування мусілоби бути територіяльне і на кошт держави, бо остання війна і революція обезсилила економічно козацький стан. Обовязково треба прийняти в склад армії окремі козачі частини та вирішити справу уніформи як і озброєння, що відповідалоби модерній армії з zachovannям традиційних родів оружжя пр[иміром] кінь, сідло і шабля. Впрочім погляд козаків соборницького напрямку вповні покривається з думками і стремліннями націоналістів. Цей бік справи треба булоби особливо вдумчиво простудіювати, беручи під увагу можливість використання козацтва як кінноти в армії, але при умові уживання їх більшими військовими формаціями вминаючи зроблення їх шляхом приділювання до інших військових формацій, – а вкінці стратегічне положення самої Кубані, а се при втіленню її до української держави з великими можливостями для України на схід, обхват Дону, чим підбивається його під вплив України, вихід на Каспій [...], а з другого боку повне опановання Криму. Противно, при неосягненню тієї цілі положення Криму сумнівне, східні границі України загрожені, беручи при тім під увагу проведені в напрямку Кубані залізниці і особливу увагу большевиків, яку они присвячують цим областям.

Після одноденної перерви продовження засідання Військової Комісії – 2. лютого 1929. р.

Заслухали: - зачитання реферату сотн. Ярого.

Завваження: ген. Капустянського: щоби повисшого реферату не зачитувати на пленумі Конгресу, а ограничитися поданням лише загальних

ідей висказаних в рефераті та загальних напрямків діяльності на майбутнє, а се:

- 1). Утворення військового центру.
- 2). Переведення організації кадрів старшин і підстаршин
- 3). “ – “ – “ мас та ведення їх підготовки.

Завваження сотн. Ярого: що подробиці пляну окресленого в зачитанім рефераті, мусять бути задержані в тайні серед членів Комісії.

Пропозиція сотн. Пасічника-Т[арнавського]: розложити даний реферат, так як він є поділений на дві частини, на популярний, який можна оголосити, та фаховий, який має бути підставу для переведення акції на майбутнє. Для пленуму предложити лише тези і резолюції, які вказали на ті підстави і напрямні, якими належалобися керуватися в військовій справі. Решту залишити Військовій Референтурі Проводу і майбутньому центру до вирішення.

Постанови:

Ухвалили: 1.Зготовлення резолюцій і тез на пленум Конгресу припоручити ген. Капустянському, сотн. Ярому і секретареві Комісії.

2. До загального відома подати стремління утворення військової сили поминаючи подрібні пояснення.

3. Реферат сотн. Ярого прийняти по введенню відповідних коректив, як підставу для дальнішого ведення акції.

4. Справу майбутнього центру, себто его скоплектування доручити ген. Капустянському і полк. Коновальцеві.

5. Комісія висказується за особовим характером центру, а не колегіальним.

6. В склад центру входять: ген. Капустянський, ген. Краус, полк. Коновалець, полк. Плохий і полк. Сціборський.

7. Вибір керівника центру і організації полишається покликаним членам (що так назвати) Ради.

8. Назву центру і організації полишити до вибору покликаним членам майбутнього центру.

9. Доручити Військовій Референтурі Проводу і Центрові подбати про забезпечення належних впливів О.У.Н. в військовій організації.

10. Доручити Військовій Референтурі Проводу і Центрові вирішити, чи майбутня військова організація має бути єдиною, чи беручи під взгляд теперішні умови, має бути союзом організацій ріжних країн та той чи інший спосіб переведення реорганізації (через федерацію уніфікувати).

11. При організації ячеек директиви і зносини із ними мають відбуватися лише через централю, поминаючи низші і посередні інстанції. Праця має вестися лише в замкненім крузі спеціалістів та таємно.

12. Негайно приступити до вироблення статуту і регуляміну спільних для всіх організацій і обов'язуючих.
13. Приступити до видання військового органу.
14. В завдання майбутнього центру кладеться урегулювання рангів старшин і підстаршин українських армій.
15. Вироблення пропам'ятної відзнаки Соборної Української Армії.
16. Установлення відзнаки майбутньої військової організації.

—

Резолюції Військової Комісії на пленум Конгресу.

В свідомості тих величезних завдань, що нині стоять перед українським народом і рішучо закликають нас до чину, Конгрес Українських Націоналістів личить своїм обов'язком громадянським ствердити наступне:

1. Лише озброєна сила, якаб спиралася на змилітаризований нарід готовий уперто та завзято боротися за свої національні змагання, може успішно допомогти Україні звільнитися, впорядкувати та захистити свою Незалежну Соборну Державу.

2. Зусилля озброєної сили мусять бути зв'язані з зовнішньою політикою, яка в свою чергу різними заходами та найбільшим напруженням повинна улегчити та уможливити стратегії в здійсненню її завдань.

3. Шляхи до розбудови озброєної сили і належної організації нашої революційно-національної боротьби є наступні:

А). Узглядняючи сучасну ситуацію, коли усі українські краї є окуповані ворогами і тому у нас бракує можливості для організації нашої армії, ми повинні використати усіма можливими заходами наші військові і народні маси для їх підготовки до активної боротьби.

Б). Узглядняючи наявність значного старшинського і підстаршинського кадру та молодь на еміграції, треба всебічно підготувати їх на рано організаторів і провідників цієї боротьби.

В). Зокрема наша еміграція в Америці, мусить зорганізувати та військово вишколити свій людський матеріал та допомогти нам в нашій діяльності політично і матеріально.

4. Комісія вважає конче потрібним зараз же приступити до здійснення висчезазначених завдань організувавши певний центральний військовий осередок, який мусить підготувати плян своєї праці.

Щодо майбутнього, Комісія вважає потрібним завчасно усвідомити наше громадянство на яких головних принципах мусить бути збудована армія і фльота в нашій державі, щоби вона була в змозі найкраще виконати завдання своєї державної політики.

Для всебічного захисту життєвих інтересів нашої держави необхідно зформувати постійну регулярну армію і фльоту на таких принципах:

А). Українська озброєна сила мусить бути побудована на засадах сучасної воєнної (техніки) науки та досвіду.

Б). Необхідно також узгляднити відмінності нашого народу та взагалі ситуацію (кількість населення, національні традиції та особливості, економічний стан, культурний рівень та нарешті наші завдання та цілі.)

В). Мілітаризація населення та усього народу для рішучої боротьби. Таким чином армія мусить бути: єдиною, регулярною, надкласовою та побудована по принципу територіального комплектування.

(прийнято – одногolosно)

Я. Герасимович

Секретар Військової

Комісії

Конгресу Укр. Нац.

Голова Військової

Комісії

Конгресу Укр. Нац.

Státní ústřední archive v Praze. – Фонд “Ruské a ukraínské emigratské spolky a organizace v CSR”. – Картон 9. – Не нумеровано. Оригінал. Рукопис.

Документ № 2

1929 р., 30 січня – 1 лютого, м. Відень.

Протокол засідання ідеологічної комісії.

30/I 1929 1

год. 9³⁰

Протокол з I засідання ідеологічної комісії

Голова: 1 Юліян Васіян¹³

Склад: 2 інж. Д. Андрієвський¹⁴

3 Др. Д. Демчук¹⁵

4 О. Бабій¹⁶

5 С. Ленкавський¹⁷

6 Є. Зиблікевич¹⁸

7 С. Охримович¹⁹

8 З. Пеленський²⁰

9 [М.] Загривний²¹ (год. 12)

Андрієвський пропонує почати з тез його реферату, після чого слідував би реферат Д. Демчука. Розглянути відношення до ідеол[огії] Донцова і до других партій та прийняти певні тези.

Демчук пропонує для економ[ії] часу прийняти певну схему систематичну (подану на маргінесі його реферату). Кожну точку, передбачену схемою, зокрема передискутувати.

Андрієвський з огляду на дедуктивний характер пропозицій Демчука пропонує почати від реферату Демчука.

Васіян. Ідеологія є необхідним заложенням, із якого можна розглядати цілево поодинокі концепції, узглядноючи рівночасно соціально-політичний момент. В ідеол[огії] мусять бути теж заложені функції війська і принципи організації.

Андрієвський* Бабій добачує трудність у тому, що реферат Анд[рієвськ]ого є рефератом про націоналізм взагалі, а не про укр[аїнський] націоналізм. Тому пропонує почати від реферату Демчука, узглядноючи тези з літературного реферату.

Охримович. Чому Андрієвський не читав на конгресі “Нарис ідеол[огії] укр[аїнських] націоналістів”, який більш систематичний.

Пеленський. Реферат Андрієвського є на місці, бо заки перейдеться до укр[аїнського] націоналізму, потрібно вперед з’ясувати собі націоналізм взагалі. 1) треба очеркнути, що є патіо; 2) що з з[агального] очеркнення випливає укр[аїнському] виявленню**. Неможливо оформити колектив[н]о повної дійсности, а розбивання на конкретні міжнародні і інакші дрібні справи ослаблює психічну силу націоналізму. Тому доцільно починати від Демчука.

Зиблікевич. Починати від Демчука, бо найважніше оформити психологічну фізіогномію націоналізму, яка є переломова.

Андрієвський (відповідь Охримовичу) уважає індуктивний метод за більш доцільний з причин суб’єктивних.

2

Пеленський і Андрієвський пропонують починати читання.

Демчук вияснює, що не йде йому про прийняття його реферату, а про прийняття його схеми.

Васіян. Розпоря*** Ідеологія мусить мати вступ. Важно подумати, що тим вступом має бути.

Охримович. Пропонує читати “Нарис ідеол[огії] укр[аїнських] нац[іоналістів]” Андрієвського****, який може бути прийнятий в цілому. Андрієвський не погоджується, бо зміни його в ріжні комісії входять.

* * *

Відчитання реферату Демчука:

“Основні принципи Укр[аїнського] Націоналізму”.

Внесок Пеленського дискутувати над схемою проходить.

* Слово закреслене.

** Два слова надписані над рядком.

*** Слово закреслене.

**** У тексті помилково “Андрієвський”.

Дискусія над схемою (Пеленський, Ленкавський, Бабій, Андрієвський, Зиблікевич, Демчук) у висліді приняла в цілому схему Демчука:

I Загальні уваги

- 1) Дефініція ідеології – неактуальна*
- 2) –//– світогляду
- 3) Порівняння цих обидвох понять
- 4) Поняття ідеалу і світогляду** його розвиток
- 5) Аналіза ідеології народу – неактуальна
- 6) Хто є носієм національної ідеї

II Ідеологія

- 1) Світогляд укр[аїнських] націоналістів
 - а) ціль життя
 - б) поняття блага
- 2) Світогляд, який лежить в основі народньої традиції

III Засади в кожній галузі ідеології

- 1) Етичні принципи
- 2) Політично-соціальні принципи
 - а) дефініція поняття нація
- 3) Культурно-освітні принципи
- 4) Економічні принципи
- 5) Принципи міжнародніх стосунків

Загальні завваги

3

Бабій вказує на небезпеку культу філістерства, як наслідку центрального значіння блага.

Зиблікевич бачить у становищі Демчука перелицьовану Драгоманівщину.

Пеленський уважає реферат за понятєве оформлення елементів життя.

Васіян звертає увагу на велику розбіжність і радить не настоювати на догматичні рішення, а перенести дискусію на терен, на якому можливо зговоритися.

Подрібна дискусія

Андрієвський. Ідеологія прецезується в ідеалах, не погоджується, щоб ідеали реалізувались розумом і досвідом, бо коріння цього лежить в чиннику ірраціональнім, вірі.

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

Пеленський оспорує академічний характер дискусії, вказує на приклад “Комуністичного Маніфесту” і політичний характер Конгресу та радить почати від центральної справи, якою для нас є нація (як для Маніфесту робітництво).

Васіян вказує на статичну вартість ідеології, коли

Ad I. 1. Ідеологія зовнішній* усистематизована**

Пелен[ський]. Ідеол[огія] – вислів поняттєвий цілевих прагнень і ідеалів*** певної одиниці чи групи людей.

Андрієвський вказує на момент систематики.

З поправкою Андрієвського****

(Демчук) Ідеол[огія] – це система ідеалів, яку творить людина чи то група людей в своєму житті.

(Васіян) Ідеол[огія] – це система ідеалів, створених людським суб'єктом для свого самоздійснення.

4. (Ленкавський) Ідеол[огія] – це система ідеалів, яку творить людина, чи група людей, щоб встановити своє відношення до світа існуючого в дійсності чи***** і існуючого потенціально.

(Андрієвський) Ідеологія є уложеною в систему сукупністю ідеалів, витворених особою чи групою, що вони нею кермуються для переведення в життя своїх прагнень.

I. 2. Світогляд

Світогляд це ціло***** Принята дефініція Демчука, стр. 1.

I. 3. Відношення ідеології до світогляду

В основі ідеології лежить певний світогляд.

I. 4. а) поняття ідеалу

(Бабій) Ідеал – це ідея чогось, що в дану добу не існує, але сполучене з вірою в можливість здійснити її нашою волею і чином.

(Андрієвський) Ідеал – це означена мета, до якої змагає людина, чи група в своїм самоздійсненні і перетворення життя (подиктована вірою).

* Слово закреслене.

** Слово погано читається.

*** Два слова надписані над рядком.

**** Вираз закреслений.

***** Слово закреслене.

***** Вираз закреслено.

(Васіян) Ідеал – це означена проекція духової особи людини, яку вона прямує здійснити в конкретній формі життя.

б) розвиток ідеалу

(Демчук) Ідеали переходять розвиток, змінюються.

Пеленський боронить догматизму.

Васіян. Хоч різні ідеали нації міняються, ідея нації є одна.

5. (Андрієвський) Ідеалом нації є самоздійснення ідеї нації.

І. 5. Дискусія над доцільністю ідеології народу довела до зняття цієї точки з-під дискусії.

І. 6. Народний світогляд зберігся в масах (Демчук). Стверджуємо, що між націоналізмом а світоглядом народу є історичний зв'язок (Васіян). Коли хочемо числитись з світоглядом народу, не можемо регулювати його вимогами ідеол[огії] націоналізму (Зиблікевич).

II Ідеологія

Андрієвський: Дефініція народу (стр. 1).
національності
нації.

Демчук: Не має ніякого розрізнення між нацією, а народом. Нація – природний найвищий колектив.

Ленкавський: Нація, держава, націоналізм, нарід, батьківщина, патріотизм.

Зиблікевич: Нарід – соціальні очеркнення,
Нація – політичні –//–.

Загривний: Тотожність.

Зиблікевич: Провідна верства творить націю.

Бабій: Народницькі тенденції не є націоналістичними, бо не виховують державницького типу.

Демчук: Державність – річ політична, нація – соціологічна. Нація – найвищий природний людський колектив, який має різко означені річи, говорячи про націю, ми не є в обсягу політики, а соціології.

Зиблікевич: Розрізнення потрібне. Провідна верства з народу творить нації.

Пеленський: Нація в найширшій значінню цього слова означає сукупність товариських

6. зв'язків... гл. ч. 1.

* Слово надписане над рядком.

Андрієвський: Нація не є явищем соціальним. На прикладах доказує, що нарід не є національністю. Національність має свідомість своєї окремішності і має патріотизм. Нацією є політична організація, якою є політична ор^{*} держава. Нація може бути потенціальна.

Пасічник.^{**} Нація і нарід тотожні, бо спільні біологічні моменти.

Зиблікевич. Політичні аспірації децидують про приналежність до нації.

Демчук заявляє, що він висловлює погляд ЛУН. Держава – це політична організація, яка вміщує в собі різні нації, агрегат національних розбіжностей. Тому держави не визнають українців нацією (Андрієвський: не узгоджували потенції).

Загрівний. Нація може існувати поза державою. Вилиття в форму держави не є конечне, тому з дефініції цей момент слід усунути.

Пеленський. В теперішній науці немає сталих критеріїв, погляд давних наукових теорій для нас неважне, а важне те, чого вимагає практичний інтерес. Націями є державні нації, або ті, що виявляють стремління до^{***} тенденцію до державности.

Год. 2 перерва

7.

Год. 3. Продовження. (присутніх 7)

Пеленський. Модифікована дефініція нації.

Андрієвський застерігається проти догматичного прийняття повищої дефініції. Для вияснення справ, порушених дефініцією, відчитує з свого реферату уступ стр. 2-3.

Пеленський не бачить у відчитаному уступі причини для модифікації дефініції.

Демчук вважає, що дефініція Пеленського є продовженням дефініції Демчука.

Зиблікевич^{****}

Андрієвський. Нарід як етнічна...Гл. стр. 1 § 3. “Тези реферату Український націоналізм”.

Васіян вважає національність за нереальне поняття, бо є воно абстрактоване^{*****} функціональне поняття. Пропонує прийняти 2 поділи, але

^{*} Два слова закреслено.

^{**} Йдеться про Теофіла Пасічника-Тарнавського.

^{***} Два слов закреслено.

^{****} Слово закреслено.

^{*****} Слово закреслено.

приняти одну дефініцію нації, динамізованням якого є нація у стислому значінню.

Пеленський подає свою дефініцію в остаточній формуловці ч.2.

Демчук ставить на чергу справу світогляду націоналіста. Актуальність черговості світогляду підтверджує Васіян.

Демчук. Політичний світогляд випливає із загального світогляду націоналіста.

Після дискусії Андрієвський вичитує уступи з “Нарису ідеології укр[аїнських] націоналістів”.

Демчук вважає, що великим браком реф[ерату] є відсутність цілі життя.

Ленкавський не бачить можливості* вважає за недоцільне, щоб світогляд націоналістів давав розв'язку на всі індивідуальні цілі.

8

Бабій боронить свободи одиниці рішати свої проблеми. Тому не входить в далекі метафізичні проблеми.

Пеленський. Нація є найвищим поняттям і з цього слід виводити усі консеквенції. Ідеал життя людини не має нічого спільного з націоналізмом.

Демчук. Націоналізм є рух революційний не лиш політичний, але й духовий. ЛУН уявляє собі нац[іоналізм] як рев[олюційний] рух у всіх ділянках люд[ського] духа, а коли комісія займає інакше становище, то самотньо можливість займатися витворенням політ[ичної] платформи.

Васіян заперечує чисто** виключно*** політичний характер націоналізму. Бабій підтверджує, що нац[іоналізм] має охопити всі ділянки життя.

Зиблікевич пригадує свій внесок, щоб Андрієвський уложив тези відчита[ни]х уступів.

Мартинець²². Недоцільно тепер творити світогляд, а вперед зайнятися конкретними суспільно-політичними справами.

Андрієвський вважає, що самотньо правильним є виходити з поняття нації індуктивно. Пропонує прийняти тези його реферату за субстрат до дискусії в цілі встановлення тез.

Демчук пропонує дискутувати над платформою**** практичними принципами, на підставі яких можна би створити політичну платформу.

9.

Пеленський відчитує уривок статті Мартинця з “Розб[удови] Нації” за травень 1928 [р]. Інтеграція є неможлива, можлива є диференціація

* Три останні слова закреслено.

** Слово закреслене.

*** Слово надписане над рядком.

**** Слово закреслене.

політ[ичної] платформи на окремі питання. І ставить як внесок, додаючи як субстрат до дискусії, тези Андрієвського.

Голосуванням перейшли тези Андрієвського.

Андрієвський перечитує тези.

Пеленський вносить до першої тези* поправку: замість “факт” – “явище”.

Демчук – застерігає, що це не дефініція, але mimo того приймає як практичну засаду.

Друга теза

Демчук не вважає її за тезу.

Тези прийняти може такі, які впливають з його світогляду, без огляду на те, що її можна вивести з інших предпосилок.

Третя теза

Демчук не приймає, бо суперечить дефініції нації.

Четверта

Демчук: неприємлива з тих же міркувань.

П'ята

Демчук: прийняти не може, як повище.

Шеста

Демчук: добачується становища Липинського²³, що націю твориться через державу.

10.

Андрієвський подає вияснення (передаючи зміст реферату).

Демчук. Тому, що теза впливає з поділу нації на 3 категорії, ставить** не одобрює цієї тези.

* Три слова надписані над рядком.

** Слово закреслене.

Пеленський. Вияснює, що йде про самовизначення нації в просторі, необхіднім для її існування, а не про самоозначення народів.

“Розлам між народом а краєм” = націоналізм не обмежується до етнічної території, не признає плебісцитів.

Сема

Демчук. Націон[алізм] має свій початок в спонтанности, але не є спонтанним несвідомим явищем.

Андр[ієвський]. В тезі не має мови про спонтанність.

Восьма

Демчук. Домагається вияснення синтезу і самоздійснення.

Андр[ієвський] ad 1. Баски, Бретонці.

ad 2. Росія самоздійснюється в суспільній і держ[авній] сфері.

Демчук вияснення приймає, але бачить певні неясности в стилізації.

Дев'ята

Зиблікевич*

Ленкавський пропонує замінити консерватизм традиційністю.

Зиблікевич пропонує залишити.

Демчук бачить суперечність з потрійним поділом. Не пого-
11.

джується з месіанізмом.

Пеленський. Месіанізм = самоздійснення.

Бабій. Чим більше прагнення, чим більший динамізм, тим скорше зродиться постає національний месіанізм. Небезпека тверезости в перебільшуванні реальних потреб над далекими.

Зиблікевич пропонує, щоб долучити до тез окремих уступ про месіанізм. Хмельниччина.

Пеленський. Месіанізм не є видуманим явищем. Це одна з найбільше моторичних сил. У всіх народів є месіанізм.

Демчук. Для кого і чому це потрібне? Месіанізм міг би з світогляду впливати.

Васян. Месіанізм є [...] нацією** будучности, тому не треба стояти на становищі пасивного самозбереження. Цілевий момент лежить у здійсненню. Перемога лежить у зрості.

Демчук***

* Слово закреслене.

** Слово не читається.

*** Слово закреслене.

Десята

Пеленський пропонує додати “волева”. Пізніше уступає.
Демчук додає момент панування.

Одинадцята

Васіян і Бабій пропонує опустити цю тезу.
Васіян. Узалежнення від скрути є узалежнення від певних зумовлень і тому треба це опустити.

Бабій. Догматична віра не сумнів.

12.

Васіян: 11 точка є актуальна.

Мартинець. Тези абсолютно не вичерпують ідеол[огії], бо відносяться лиш до однієї категорії, соціологічна*.

Демчук. Коли світогляду створити не можемо, не можемо творити ідеології. Одинокий вихід: прийнявши в засаду, що засад** черговим завдан[ням] нац[іоналізму] є створення укр[аїнської] держ[ави], мусимо знайти спільну політичну платформу, відкидаючи всяку ідеологію.

Андрієвський. Завданням ідеол[огічної] комісії не є творення політичної платформи ні програми. Це, що досі усталено, входить в обсяг нічого іншого, як ідеології.

Мартинець. Платформа ділиться на загальну і спеціальну частину. Спеціальна спірається на загальній. Загальна частина*** має вступ.

Бабій. Вище Донцова не перейдемо. Включити в тези уступ про волюнтаризм.

Зибликев[ич] піддержує внесок Бабія. До тез пропонує внесок ч.3.

Демчук пропонує відкидати всі системи, а зайнятися практичними справами.

13

Пеленський. Стоять проти себе 2 світогляди. Один заступає пан Демчук, а решта волюнтаризм. Тому пропонує, щоб решта волюнтаристично обґрунтувати. Передати до підкомісії.

Бабій. Тому що ми не створимо повної системи, зазначити, що свою ідеол[огічну] сторінку навязати до Донцова.

Андрієвський.

Відложити на далі цю останню пропозицію, доки не буде означене наше відношення до Донцова.

* Слово закреслене.

** Слово закреслене.

*** Слово надписане над рядком.

Васиян. Кожний референт нехай виготовить кілька основних положень з обсягу поодиноких ділянок: 1) закр[ордонна] політика; 2) соціал[ьної]; 3) культури; 4) організац[ійної]; 5) економ[ічної]. До тез слід дати вступ, опісля загальні і подрібні тези. У вступі*

О год[ині] 7 замкнено засідання.

Внесення п. Демчука.

Ідеол[ьогічна] комісія Конгресу Укр[аїнських] Нац[іоналістів], що відбулася** засідала*** в днях 30 січня і 1 лютого, рішила, що колективним шляхом сформулювати ідеольогію укр[аїнського] націоналізму не є можливим (та не було до того відповідних умов і підготовчих передумов), а тому знайшла за гідне**** можливе***** подати загальні тези плятформи укр[аїнського] націоналізму.

Пеленський.

1) З огляду на коротке і ядерне оформлення є тезами ідеоль[огії]; 2) багато тез є характеру, який не входить в обсяг плятформи, тому тези ці можна*****

Пропонує назвати тезами ідеол[ьогії] укр[аїнського] націоналізму.

Внесок Демчука 5 чол. за.

-// - Пеленського 2 -// -

Пеленський пропонує не подавати до відома пленума внеску Демчука.

Загрівний – подати.

Ex prescidio вирішено не подавати до відома пленума.

Státní ústřední archive v Praze. – Фонд “Ruské a ukraínské emigratské spolky a organizace v CSR”. – Картон 9. – Ненумеровано. Оригінал. Рукопис.

* Вираз закреслено.

** Слово закреслене.

*** Слово надписане над рядком.

**** Слово закреслене.

***** Слово надписане над рядком.

***** Слово не читається.

Коментарі

- ¹ Капустянський Микола (1879–1969; псевдонім – “Низоля”) – військовий і політичний діяч, генерал-хорунжий армії УНР. З 1923 р. проживав у Франції. Військовий референт Проводу Українських Націоналістів. На Конгресі представляв відділ УВО в Парижі, де виголосив реферат “Військова політика України” і “Справа інтервенції”. Обраний військовим референтом нового ПУНу.
- ² Плохий Кіндрат – громадський і військовий діяч, полковник, родом з Кубані. Провідний діяч Громади кубанців у Чехо-Словацькій Республіці. Засновник Громади українців з Кубані. Гість Конгресу Українських Націоналістів.
- ³ Сіборський Микола (1897–1941; псевдоніми – “Органський”, “Житомирський”, “Міська”) – військовий, громадсько-політичний діяч, ідеолог, публіцист. Полковник армії УНР. У 1922 р. емігрував до Чехо-Словаччини. Голова Центрального комітету Лейт Українських Націоналістів, член редакційної колегії її органу “Державна нація”. На I Конференції Українських Націоналістів (1927 р.) обраний політичним референтом ПУНу. Був обраний головою президії Конгресу Українських Націоналістів, де виголосив реферати “Аграрна політика” і “Торгівельна політика”. Був обраний організаційним референтом нового ПУНу.
- ⁴ Костарів Леонід (1888–1973; псевдонім – “Меленець”) – громадський і військовий діяч. Офіцер флоту УНР. Проживав у Чехо-Словаччині. За фахом інженер-економіст. Провідний діяч ЛУН, із 1928 р. – її політичний референт. На Конгресі Українських Націоналістів очолював організаційну комісію, виголосив реферати “Промислова політика України”, “Проблема морської оборони України”, “Національна революція на західних землях України”, “Уваги до статуту ОУН”. Обраний членом ПУНу без референтури.
- ⁵ Ярий Ріко (Ріхард фон Яри; 1898 – 1969; псевдонім – “Карпат”) – військовий та громадсько-політичний діяч. Сотник Української Галицької Армії. Проживав у Берліні. З 1927 р. – член редакційної колегії органу УВО “Сурма”. Голова Союзу українських старшин у Німеччині. На Конгресі виступав із доповіддю “Закарпаття”.
- ⁶ Пасічник-Тарнавський Теофіл – громадський діяч, сотник армії УНР. Проживав у Чехо-Словаччині. Член відділу ЛУН в Подєбрадах.
- ⁷ Згорлякевич Олександр (1897–1979; псевдонім – “Вуйко”) – громадський і військовий діяч. Провідний діяч студентської корпорації “Чорноморе” у Данцигу. Член УВО, працівник її експозитури в Данцигу. Інструктор військових вишколів.
- ⁸ Герасимович Ярослав (1898–?) – громадський діяч. Емігрував до Чехо-Словаччини у 1923 р. Провідний діяч ЛУН, член її Центрального комітету. Був обраний секретарем президії Конгресу Українських Націоналістів, на якому виголосив реферат на тему “До морської політики України”.
- ⁹ Кравс Антін (1871–1945) – військовий діяч, генерал-четар Української Галицької Армії. Німецького походження. Емігрував до Чехо-Словаччини, з 1924 р. проживав в Австрії.
- ¹⁰ Омелянович-Павленко Михайло (1878–1952) – військовий і політичний діяч, генерал-полковник армії УНР. Проживав в еміграції в Чехо-Словаччині. Провідний член Українського військово-наукового товариства. Співпрацював із гетьманським рухом.
- ¹¹ “Розбудова Нації” – офіційний орган Проводу Українських Націоналістів. Виходив у Празі з 1928 р. Головні редактори – П. Кожевників та В. Мартинець.
- ¹² “Військовий Вісник” – видання Союзу українських старшин та стрілецької громади в Німеччині. Видавався в Берліні у 1927–1929 рр. Співробітниками були Є. Коновалець, Р. Ярий, М. Омелянович-Павленко.
- ¹³ Вассиян Олійан (1894–1953; псевдонім – “Армяшка”) – публіцист, громадсько-політичний діяч, ідеолог. Четар Української Галицької Армії. Проживав у Чехо-Словаччині. У 1926–1928 рр. – голова Групи української національної молоді. На Конгресі був обраний заступником голови президії, головою ідеологічної комісії, членом державно-політичної комісії. Виголосив доповідь “До головних засад націоналізму”. Обраний ідеологічним референтом ПУНу. Один з основних творців ідеології ОУН.

- ¹⁴ Андрієвський Дмитро (1892–1976) – громадсько-політичний діяч, публіцист. Емігрував до Бельгії. Працював інженером у французьких та бельгійських фірмах. Співробітник часописів “Національна думка” (Прага), “Державна нація” (Подєбради), “Розбудова нації” (Прага). З 1927 р. – ідеологічно-статутарний референт ПУНу. На Конгресі виголосив реферати “Український націоналізм” та “Державний устрій України”. Обраний політичним референтом нового ПУНу.
- ¹⁵ Демчук Дмитро (псевдонім – ДД) – громадський діяч, доктор, учитель. Військовий армії УНР. Емігрував до Чехо-Словаччини, працював викладав у чеських та українських навчальних закладах. Провідний діяч ЛУН. Член редакційної колегії її органу “Державна нація”. На Конгресі, крім ідеологічної, працював також у державно-політичній комісії. Виголосив доповідь “Основи українського націоналізму”. Обраний фінансовим референтом ПУНу.
- ¹⁶ Бабій Олесь (1897–1975) – письменник, літературний критик, доктор. Військовий армії УНР. Активний діяч УВО. На Конгресі Українських Націоналістів представляв Групу української національної молоді, очолював культурно-освітню комісію, виголосив реферат “Література і мистецтво”. У 1926–1928 рр. – головний редактор органу ГУНМ “Національна думка”. Автор гімну ОУН “Марш націоналістів”.
- ¹⁷ Ленкавський Степан (1904–1977) – громадсько-політичний діяч, ідеолог, публіцист. З 1926 р. – провідний діяч Союзу української націоналістичної молоді (СУНМ). На Конгресі був одним із чотирьох представників краю, виступав із рефератом “Суверенна Україна та національна революція”. Автор Декалогу (“Десяти заповідей українського націоналіста”).
- ¹⁸ Зиблікевич Євген (1895–1987) – громадсько-політичний діяч, редактор, журналіст. Столик армії УНР. Член УВО. В’язень польських тюрем. На Конгресі був представником УВО від Галичини.
- ¹⁹ Охримович Степан (1905–1931; псевдонім – “Обухович”) – політичний та студентський діяч, публіцист. Член “Пласту”. Працівник Національного музею у Львові. Організаційний та ідеологічний референт СУНМ. В офіційних публікаціях про Конгрес виступав під псевдонімом В. Арсенич. Обраний одним із трьох секретарів Конгресу, виступав із доповіддю “Причини невдачі наших визвольних змагань”.
- ²⁰ Пеленський Zenon (1902–1979; псевдоніми – “Пакс”, “Франк”) – громадсько-політичний діяч, журналіст. Вищу освіту здобув у Берліні. На Конгресі, крім ідеологічної, брав участь у роботі державно-політичної комісії. Виголосив реферат “Міжнародна політика України”.
- ²¹ Загивний Максим (1893–1931; літературний псевдонім – “М. Грива”) – поет, громадський діяч. Офіцер армії УНР. Провідний діяч ЛУН. На Конгресі брав ще участь в роботі культурно-освітньої комісії, мав доповідь на тему “Література й мистецтво України”. Друкувався в “Державній нації” (Подєбради), “Веселці” (Каліш).
- ²² Мартинець Володимир (1899–1960; псевдоніми – “Волянський”, “Я. Полянський”, “Сокирка”, “Трубович”, “Тур”, “Туратті”) – громадсько-політичний діяч, журналіст, редактор. З 1925 р. – член ГУНМ. З 1927 р. проживав у Берліні. У 1927 р. був обраний керівником секретаріату та референтом преси та пропаганди ПУНу. На Конгресі виконував обов’язки головного секретаря президії, брав участь у роботі соціально-економічної комісії, виголосив доповідь “Соціальна політика”. Обраний референтом пропаганди нового ПУНу. Редактор “Сурми” та “Розбудови нації”.
- ²³ Липинський В’ячеслав (1882–1931) – визначний український мислитель, історик, соціолог, політичний діяч, публіцист, дійсний член НТШ. Ідеолог українського консерватизму. Емігрував до Австрії. Провідний діяч Українського союзу хліборобів-державників. Автор “Листів до братів-хліборобів”.

ІСТОРІЯ УВО І ОУН У 1920-1939 РР.

ВОЛОДИМИР КОСИК

**ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ:
КОРОТКИЙ НАРИС ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ¹**

Місце Євгена Коновальця² в історії України визначене його смертю: він упав жертвою підступного вбивства, організованого за наказом Москви. У Росії немає звичаю вбивати незначних противників. Убивство Євгена Коновальця засвідчує, що він був таким політичним противником, якого треба було ліквідувати, точніше, він стояв біля керма такої політичної сили, яка представляла велику загрозу для Росії, для її панування над Україною. Цією силою була Організація Українських Націоналістів (ОУН).

Немає потреби тут широко описувати обставини створення ОУН. Нагадаємо лише, що в 1929 р. в ОУН об'єдналися українські та закордонні націоналістичні угруповання молоді. В ОУН влилася також Українська Військова Організація (УВО), яка ще в 1920 р. розпочала підпільну боротьбу проти окупантів. На чолі цієї організації і стояв Євген Коновалець, який уже давніше відслужив в австрійській армії і залишив її у ранзі лейтенанта.

Із початком війни між Австрією та Росією його призвали, і він служив у “ландвері” (крайовій обороні), а не в лавах Українських Січових Стрільцях (УСС), як часто думають. Наприкінці квітня 1915 р., під час боїв за гору Маківку у Карпатах (у яких брали участь також Українські Січові Стрільці), він потрапив у російський полон і опинився в таборі військовополонених біля м. Царицина, що над Волгою.

Після Російської революції українські полонені почали один за одним утікати з табору в Царицині і їхали до Києва в надії вступити до української армії. Служити в її лавах прагнув і Євген Коновалець, про що навіть писав до Української центральної ради. Урешті одержавши відпустку, він поїхав до Києва на початку липня 1917 р., щоб отримати згоду на створення військової частини з полонених українців-галичан. Свій план щодо цієї справи він вручив С. Петлюрі й повернувся до табору в Царицині.

¹ Стаття написана в 1997 р. У ній відсутні посилання: усі джерела будуть подані в докладнішій праці про боротьбу Росії проти українського незалежницького руху в 1931-1941 рр., яка готується до друку.

² Своє ім'я Коновалець і тодішні публікації писали Євген, а не Євген.

У вересні 1917 р. Є. Коновалець знову поїхав до Києва домагатися створення військової частини з галичан. Щойно 12 листопада 1917 р. С. Петлюра передав Галицько-Буковинському комітетові згоду Генерального секретаріату Центральної ради на формування такої частини. Поволі почався набір добровольців. Є. Коновалець вступив звичайним вояком до куреня Січових Стрільців. Уже в грудні 1917 р. курінь налічував близько 500 чоловік. Туди записалося багато полонених вояків і старшин Українських Січових Стрільців (УСС), які воювали на боці Австро-Угорщини.

Існування куреня (батальйону) було під питанням: з'явилися “солдатські ради” (совети). На загальному зібранні (вічі) куреня 19-го січня 1918 р. було вирішено усунути “солдатські ради”, обрати “стрілецьку раду” і замінити команданта куреня О. Лисенка. Новим командантом було обрано Євгена Коновальця. Відразу ж після того було введено порядок, дисципліну. Курінь Січових Стрільців став одною з головних військових частин, які з допомогою гайдамаків С. Петлюри в січні 1918 р. розгромили більшовицьке повстання в Києві, взяли “Арсенал” і покарали російсько-більшовицьких бунтівників.

Із того часу ім'я Коновальця тісно пов'язане з куренем, потім – дивізією Січових Стрільців, яка розвинулася в корпус, що його деколи називали Осадчим корпусом отамана Коновальця. Ранг полковника Є. Коновалець отримав від української влади.

Не будемо зупинятися на подальшій долі корпусу Січових Стрільців (корпус СС), який пізніше, у грудні 1919 р., був роззброєний поляками. Для нас важливо ствердити, що весь цей час Є. Коновалець контактував із численними офіцерами і підофіцерами Січових Стрільців як галичанами, так і наддніпрянцями, які були справжніми патріотами та самостійниками.

Роззброєння корпусу Січових Стрільців було більше формальною справою, бо український уряд вирішив ліквідувати регулярну армію і перейти до партизанської форми боротьби. Тому на нараді старшин корпусу Січових Стрільців (ще перед роззброєнням) була прийнята постанова про формальний розпуск. Члени корпусу – офіцери і солдати – опинилися в таборі інтернованих біля Луцька. За якийсь час не лише офіцери та підофіцери, але й вояки були звільнені з табору, і багато з них виїхало до Чехо-Словаччини. Туди виїхав також Євген Коновалець та члени стрілецької ради. Вони мали намір і далі боротися за визволення й незалежність України.

На останньому засіданні стрілецької ради, яке відбулось у Празі в липні 1920 р. під проводом полк. Є Коновальця, було розроблено конкретний план подальшої боротьби за права українського народу. Полк. Коновалець об'єктивно висвітлив ситуацію і можливості визволь-

них змагань в обставинах польської і радянської окупації. Він запропонував створити таємну підпільну військову організацію, метою якої було б мобілізувати народ до боротьби за свої права. Так виникла Українська Військова Організація (УВО). Ядром цієї організації були члени командирського складу корпусу Січових Стрільців (корпусу СС). З них Коновалець сформував групи активістів, які після повернення в Україну мали творити основу для підпільної діяльності відповідно до обставин.

Незабаром командири і вояки корпусу почали повертатися на рідні землі. У червні 1921 р. полк. Є. Коновалець теж повернувся на Галичину й докладав усіх своїх сил, щоб поширити і зміцнити структуру УВО.

На початку 1920-х рр. УВО, як відомо, ініціювала бойкот польських виборів у Галичині. Вона розгорнула збройну боротьбу проти представників польської влади на українській території. Крім того, УВО багато уваги приділяла організаціям “Просвіта”, “Рідна школа” і таким товариствам, як “Сокіл”, “Січ”, “Пласт”, сприяла відродженню й розбудові господарства Галичини, незалежного від польської влади.

Під проводом Є. Коновальця УВО діяла також у напрямі усунення політичних розбіжностей між галичанами і наддніпрянцями та утвердження ідеї соборності всіх українських земель.

Але дії організації не схвалювали еміграційні уряди – уряд УНР і уряд ЗУНР. Почались непорозуміння і конфлікти. Уряд УНР не міг підтримувати діяльність проти свого союзника – Польської держави. Уряд ЗУНР вимагав, щоб УВО була підпорядкована йому.

Восени 1922 р. Є. Коновалець виїхав за кордон, щоб з’ясувати це питання з головою уряду ЗУНР Є. Петрушевичем. Коли ж згоди досягти не вдалося, Є. Коновалець у грудні 1923 р. вийшов з УВО. Обов’язки верховного керівництва організацією перейшли до військового міністерства еміграційного уряду ЗУНР, а крайовим командантом УВО став полк. А. Мельник. У червні 1924 р., коли керівники ЗУНР погодилися на принцип повної незалежності УВО від Є. Петрушевича, Є. Коновалець знову перебрав пост головного команданта УВО.

Тим часом на західних землях України і в еміграції виникли нові націоналістичні організації молоді. Кожна з них діяла окремо. Є. Коновалець вирішив об’єднати УВО із цими організаціями, щоб створити потужний рух визвольного-революційного націоналізму.

Унаслідок вступних переговорів про успішне завершення злиття всіх націоналістичних сил, на першій конференції українських націоналістів (3–7 листопада 1927 р.) було ухвалено: “Створити єдину організацію українських націоналістів. До часу створення такої організації, рахуючись із потребами хвилини, що вимагає опанування стихійного руху та координації різних організованих його виявів,

покликати до життя й чину Провід Українських Націоналістів (ПУН)”.

Головою Проводу було одногосно обрано полк. Євгена Коновальця.

Перший конгрес Націоналістів відбувся 29 січня – 3 лютого 1929 р. у Відні. На ньому було створено спільну об’єднану Організацію Українських Націоналістів (ОУН). Провід цієї організації очолив полк. Є. Коновалець.

Незабаром ОУН стала найпотужнішою підпільною політичною силою, її численні осередки розгорнули діяльність не лише на західних землях України, під Польщею, але і в еміграції. У 1929 р. (квітень–липень) полковник Коновалець відвідав українські поселення у США і Канаді з метою роз’яснити тамтешнім мешканцям важливість і необхідність боротьби за визволення України, за те, щоб українське питання постало як міжнародне, що має отримати позитивне вирішення. Відтоді члени осередків ОУН, симпатизи й українське громадянство стали відданими і постійними постачальниками фінансових засобів для діяльності ОУН в Європі.

Під керівництвом Є. Коновальця ОУН розгорнула широку діяльність у багатьох напрямках. Звичайно думають, що ОУН вела тільки збройну підпільну боротьбу проти поляків на західноукраїнських землях (замахи, сутички, тобто те, що називають терористичною діяльністю). Це не зовсім так. Націоналісти намагалися підносити рівень національної свідомості українського народу. Робили це, працюючи в читальнях “Просвіти”, в інших організаціях, як, наприклад, у товаристві “Рідна школа”; заохочували селян віддавати дітей до українських приватних шкіл народних і середніх, тобто здобувати знання українською мовою.

Націоналісти допомагали населенню поліпшити матеріальне становище, працювали в різних господарських і торговельних підприємствах та організаціях (“Сільський господар”, “Центросоюз”, “Маслосоюз” і т. д.), підтримували їх діяльність.

ОУН розбудувала власну мережу засобів масової інформації: видавала журнали, бюлетені та брошури, у яких говорилося про українську визвольну боротьбу. Крім публікацій українською мовою, організація друкувала подібні матеріали іноземними мовами з метою залучити до української справи прихильників з інших країн. Для цього були створені осередки ОУН у Берліні, Лондоні, в Америці і Канаді.

У 1929 р., тобто ще перед приходом Гітлера до влади, Є. Коновалець залишив Берлін і виїхав на постійне проживання до Женеви. Звідти він наві’язував контакти з Великобританією за допомогою представника ОУН у Лондоні Є. Ляховича. Це зрозуміло, бо ж Лондон у 1927 р. розірвав усі дипломатичні й економічні відносини з Москвою і щойно у 1929 р. почав їх відновлювати. Друзів для української справи Є. Конова-

лець намагався знайти також серед членів делегацій деяких держав у Лізі Націй, центр якої був у Женеві.

Сім'ю Є. Коновалець перевіз до Женеви на початку березня 1930 р. Та вже наприкінці того ж року польський уряд почав домагатися його вигнання зі Швейцарії, запевняючи, що він – “небезпечний терорист”. Унаслідок цих дій польської влади Є. Коновалець отримав на початку квітня 1932 р. офіційне повідомлення про те, що йому слід негайно залишити країну. З допомогою генерального консула Литви Є. Коновалець зміг переконати федеральну прокуратуру Швейцарії, що він не загрожує безпеці держави, і у вересні 1932 р. прокуратура скасувала наказ про депортацію.

Та для голови Проводу ОУН труднощі тільки починалися. Адже ним, як і Організацією Українських Націоналістів, цікавилася не тільки Варшава, але й Москва. Радянська влада, яка була добре поінформована про діяльність ОУН, розпочала безпосередню боротьбу проти цієї організації.

Існують підстави стверджувати, що полк. Є. Коновалець робив спроби створити пункти опору, осередки однодумців-націоналістів у підрадянській Україні. Цю діяльність він повністю засекретив і, з огляду на безпеку людей, практично ні з ким не говорив про це.

Для встановлення контактів з підрадянською Україною і для передавання інструкцій і порад щодо організації осередків Є. Коновалець використовував колишніх членів Корпусу Січових Стрільців. Це до якоїсь міри гарантувало безпеку, але не повністю. Бо противники могли легко здогадатися, що Є. Коновалець діє через особистих знайомих, тобто через членів командного складу корпусу Січових Стрільців. Подібна діяльність можлива лише завдяки постійному зв'язку між центром в еміграції та людьми в краї. Органи безпеки Москви усвідомлювали це. Вони також розуміли, що паралізувати діяльність будь-яких груп опору в підрадянській Україні, центр керівництва якими знаходився поза межами держави, можна лише тоді, коли буде перерваний зв'язок між Україною і закордоном. Саме на це Москва спрямувала свою діяльність, маючи на меті єдине – подолати український націоналізм як ворога свого панування в Україні.

Щоб зрозуміти тогочасну дійсність, треба розглянути міжнародне становище Росії. У травні 1927 р., після серйозних інцидентів у Китаї та Великобританії, Лондон розірвав усі дипломатичні й економічні відносини з Москвою. Цю міжнародну кризу радянський уряд інтерпретував як загрозу зовнішньої інтервенції. Тодішній комісар військових справ СССР К. Ворошилов, наприклад, виступив проти “англійських імперіалістичних провокацій”, за допомогою яких, мовляв, Союз хочуть втягнути у війну. Західний імперіалізм, за його словами, надіється підірва-

ти економіку радянської Росії, ослабити західні кордони ССРСР та інтригує, щоб сусіди ССРСР повели операції проти України та Білорусії, очевидно, з метою відірвати їх від Союзу.

У серпні 1927 р. ЦК Компартії ССРСР заявив, що Лондон “підтримує контрреволюційні групи, зокрема в Грузії та Україні”. У зв’язку з цим Москва прийняла рішення щодо усунення внутрішньої небезпеки та протистояння зовнішньому ворогові у випадку війни. Перебільшуючи можливість зовнішньої агресії, радянська влада мобілізувала західні комуністичні партії та рухи і скликала світовий конгрес прибічників ССРСР. У резолюціях конгресу зазначалося, що “війна проти ССРСР означає війну проти робітників цілого світу”.

Основним внутрішнім ворогом держави оголошувався націоналізм, тобто націоналізм неросійських народів, а також опозиція в середині компартії (Троцького вислали із Союзу в 1929 р.). Особливі побоювання в Москві викликала Україна, яка тоді була економічно-індустріальною базою Союзу: 80% виробництва вугілля, 85% залізної руди, 70% металів, 82% цукру, 28% виробництва зернових і т. д.

У грудні 1927 р. з’їзд Компартії прийняв рішення реалізувати перший п’ятирічний план за допомогою “індустріалізації та колективізації”. Індустріалізацію було проведено, зокрема, у напрямі побудови другої промислової бази, розташованої далеко від кордону, тоді як колективізацію було використано для того, щоб терором і голодом паралізувати основну масу української нації – селянство.

У 1927 р. головним ворогом в Україні було визнано український націоналізм – “націоналістичний ухил”, який уважався не лише перешкодою для повної інтеграції України в ССРСР, але й значною небезпекою у випадку зовнішньої інтервенції, внутрішніх заворушень чи опозиції в середині держави. У цьому криється головна причина завзятої боротьби Москви спочатку проти УВО, потім проти ОУН, а також проти будь-якого ухилу в партії.

Москва постановила припинити проникання ОУН на територію підрадянської України. Для цього треба було мати відомості про плани й діяльність Проводу Українських Націоналістів, а також (бодай частково) про самого Є. Коновальця. Така інформація дозволила б створювати труднощі для роботи як Коновальця, так і Проводу. Свої заходи в цьому напрямку Москва посилила з початком 1930-х рр., головним чином після приходу до влади в Німеччині націонал-соціалістичної робітничої партії на чолі з Гітлером.

У цей час польська і московська пропаганда все частіше писали про те, що німці підтримують ОУН, Берлін фінансує Коновальця. Ці пропагандистські заяви виявились неправдивими під час т. зв. Варшавського процесу проти керівників ОУН в Україні, коли польська влада вже мала

у своєму розпорядженні секретний архів ОУН (мається на увазі архів ОУН за 1929–1933 рр., який знаходився у Празі під відповідальністю Сеника, а потім потрапив у руки польської поліції).

Москва, зі свого боку, почала посилати на Захід своїх агентів, щоб зібрати інформацію і проникнути у Провід ОУН. На думку члена Проводу Українських Націоналістів (ПУН) Дмитра Андрієвського, більшовики почали посилати своїх агентів до Бельгії вже на початку 1930-х рр. Там мешкали два члени ПУНу – Андрієвський і Сціборський, туди часто приїздив і Коновалець.

У серпні 1933 р. у Бельгії з'явився новий “утікач” з України – колишній старшина УСС і корпусу СС Василь Хом'як, який нібито добре знав полк. Р. Сушка. Він зішшовся з Д. Андрієвським, у якого тоді жив М. Сціборський. В. Хом'як залишався у Брюсселі понад рік. Він зробив усе, щоб члени ПУНу та Є. Коновалець мали до нього довіру як до націоналіста й патріота. І це довір'я він здобув.

У жовтні 1934 р. він нелегально повернувся до СРСР через станицю ОУН у Гельсінкі (Фінляндія). Він їхав через Берлін і Данциг. У Берліні йому дали трохи грошей і паспорт одного з членів ОУН, Габрусевича (Іртена). Так В. Хом'як добрався до станиці ОУН у Гельсінкі, звідки його переправили через болота на радянську територію.

Ніхто не здогадувався, що В. Хом'як був агентом Москви. Щойно після вбивства Є. Коновальця в членів ПУНу виникли серйозні сумніви щодо цієї особи.

Сьогодні справа з В. Хом'яком з'ясована. Про нього пише член КГБ генерал Павел Судоплатов. Він називає його тим прізвищем, під яким він (Хом'як) діяв у ГПУ, – “агент Лебедь”. Судоплатов стверджує, що у перше закордонне відрядження його послали в супроводі Лебеда, “головного представника” ОУН в Україні, “насправді ж нашого давнього таємного агента”. Судоплатов каже, що протягом 1915–1918 рр. Лебедь був з Коновальцем у таборі полонених під Царицином. Далі Судоплатов уже вигадує, говорячи, ніби Лебедь командував дивізією піхоти і був заступником Коновальця. Цих обов'язків Василь Хом'як не виконував. Генерал КГБ додає, що в 1920 р. Коновалець вислав Хом'яка в Україну “для організації підпільної мережі ОУН”. Очевидно, на той час існувала тільки УВО, а ОУН ще не була створена. В Україні Лебеда заарештували й запропонували вибір: “або працювати для нас, або тобі смерть”. Лебедь вибрав працю на користь радянської влади й органів безпеки.

Поки В. Хом'як перебував у Брюсселі, до Миколи Сціборського, який переїхав до Парижа, навідувався більшовицький чиновник Іван Іванович, чинив на нього моральний тиск і пропонував повернутися в Україну. Це діялося в січні і лютому 1934 р. Є. Коновалець оцінив заходи Івана

Івановича як “чергову спробу розложити організацію” і дискредитувати Провід. Він порадив М. Сціборському покинути Париж і поселитися в іншому місті.

Після атентату на польського міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького (15 червня 1934 р.) польський уряд знову почав уживати заходів для вигнання Є. Коновальця зі Швейцарії: мовляв, він спричинився до цього замаху і готує вбивство міністра закордонних справ Бека. Президент Женевського кантону видав у січні 1935 р. розпорядження про депортацію Коновальця. Той покинув Швейцарію у червні 1936 р. і переїхав із сім’єю до Рима. Українець оскаржував рішення швейцарської влади, і справа затягнулася аж до червня 1937 р. Хоча суд скасував наказ про вигнання, однак у праві на постійне перебування у Швейцарії Коновальцеві відмовили.

Швейцарська преса розгорнула широку кампанію проти Є. Коновальця. Напади на керівника ПУНу припинилися щойно у червні 1936 р., коли у Швейцарії було затримано групу більшовицьких агентів, у тому числі й шефа більшовицької розвідки Ковалє-“Петера Нормана”, який давав доручення стежити за Є. Коновальцем і готував на нього замах. Розвідник заявив, що його завдання “були визначені інтересами комуністичної справи”.

У березні 1935 р. Василь Хом’як, який листувався з Д. Андрієвським, повідомив про свій приїзд до Гельсінкі (куди, до речі, добрався тим же шляхом, яким завдяки ОУН нелегально повернувся в Україну).

Керівник гельсінської станиці ОУН Баранецький у квітні 1935 р. поїхав до Буенос-Айреса, де загинув під колесами локомотива. Обставини смерті наводять на думку про те, що Баранецького кинули під поїзд, аби він не повертався до Гельсінкі. Керівництво станицею ОУН у Гельсінкі перебрав член ОУН, “утікач” із Соловецьких островів К. Полуведько. Коли мав приїхати Хом’як, тобто в липні 1935 р., станиця і перехід через кордон були в його руках. Як це підтвердили пізніші події, а також Судоплатов у своїх спогадах, Полуведько був агентом Москви.

На зустріч із Хом’яком поїхав Д. Андрієвський, а потім О. Сенік-Грибівський. Та Хом’як приїхав не сам. На організаційний зв’язок у Гельсінкі він привіз молодого чоловіка, про якого розказував, що це “колишній комсомолец”, сирота, якого Хом’як виховав, коли той, “розчарувавшись у комунізмі, шукав виходу в націоналізмі”. Молодик мав радянський паспорт на прізвище Павло Грищенко, і Андрієвський назвав його Павлусем. Інші псевда Павла Грищенка – Вельмуд-Норберт, Яценко, а після вбивства Є. Коновальця – Валюх. Справжнє прізвище Павла Грищенка – Судоплатов. Був це відомий агент радянської розвідки, який не так давно опублікував свої спомини, де описав обставини своєї співпраці з ПУНом і вбивство полковника Коновальця.

Хом'як представив молодого Судоплатова як посланця від Організації в Україні, який приїхав навчитися, як працювати у підпіллі і т. п. Поки був на Заході, тобто з липня 1935 р. до вересня 1936 р., Судоплатов прекрасно грав роль націоналіста й патріота і не викликав жодної підозри. Він мав нагоду відвідати центри ОУН у Берліні, Відні, Парижі, познайомитися практично з усіма членами ПУН, часто бачився з Є. Коновальцем, із яким перед поворотом до Союзу, листувався у справах Організації. Судоплатов листувався також із полковником Р. Сушком. В одному листі до Р. Сушка він, між іншим, писав: “(Є. Коновалець – В. К.) – символ і прапор боротьби, її практичний організатор. Разом з ним ви (Сушко – В. К.), канцлер (Сеник-Грибівський – В. К.) та інші старші товариші тепер є для мене втіленням того кращого, що залишило нам наше славне, недавнє минуле із збройної боротьби за державність... Слава Україні! Цей клич несемо в своєму серці... з цим кличем ми неминуче переможемо!”

Судоплатов повернувся до Москви у вересні 1936 р. Там його таємно нагородили орденом Червоного прапора. Роком пізніше Судоплатов прибув кораблем до Бельгії. Бачився з Я. Барановським і Д. Андрієвським (з кожним окремо) і мав телефонну розмову з Є. Коновальцем.

Третій раз Судоплатов приїздив у лютому 1938 р., про що телефоном повідомив полковника Коновальця. На зустріч із ним поїхав Я. Барановський, потім прибув полковник.

Наступний приїзд Судоплатова і наступна його зустріч із Є. Коновальцем відбулися 23 травня 1938 р. у Роттердамі, де голова ПУНу був сам. Я. Барановський вилетів із Відня, але прибув запізно. Цього дня Судоплатов передав Коновальцеві бомбу під виглядом коробки з цукерками, яка вибухнула після того, як Коновалець вийшов з кав'ярні на вулицю.

Щодо причин убивства голови ОУН П. Судоплатов писав, що для Сталіна Коновалець становив реальну небезпеку, бо активно готувався взяти участь у війні німців проти Союзу. Петровський, прибувши до Москви з Києва, заявив, що в Україні Коновалець засуджений на смерть за злочин проти “українського пролетаріату”, оскільки боровся “проти революційних робітників Київського “Арсеналу” в січні 1918 р.” Згідно зі споминами Судоплатова, Сталін на це відповів, що не йдеться про помсту: “Наша мета – обезголовити український фашистський рух напередодні війни і змусити цих бандитів винищувати один одного у боротьбі за владу”.

Дмитро Андрієвський у статті “Навколо Роттердаму” писав, що “цілі і наміри советів та їхніх агентів видаються дуже ясними нині, при світлі акту в Роттердамі. Але вони не були і не мали бути такими ні для кого, крім самих Советів, перед актом в Роттердамі. Перегляд способу підступу і

провокації, що їх вони вживали, аби піймати в свої сіті Полковника, вказує на складність гри. Та гра вимагала рафінованості і часу. Вона бо тривала коло восьми років, поки могла дати наслідки, потрібні Советам. Але навіть знищивши Голову ПУН, Совети не зуміли знищити самої організації, і це вони відчули під час Другої світової війни, коли націоналісти розгорнули свою діяльність як політичну, так і військову. Тож можна ставити під знак запиту, чи справді Совети досягнули основну свою ціль, яку ставили собі щодо ОУН?”

Москва боялася українського націоналізму і його провідника Є. Коновальця. У боротьбі проти українського національного руху їй треба було не лише не допустити виникнення і поширення мережі ОУН у підрадянській Україні, але й знищити ідею самостійної Української держави взагалі. І не лише на випадок війни, але й тому, що в незалежницькому духові Москва бачила основну загрозу своєму пануванню в Україні.

МИКОЛА ПОСІВНИЧ

СТАНОВЛЕННЯ СТЕПАНА БАНДЕРИ ЯК КРАЙОВОГО ПРОВІДНИКА ОУН

В українському націоналістичному русі ХХ століття яскраво виділяється постать Степана Бандери, з ім'ям якого асоціюється весь національно-визвольний рух. Окупанти охрестили всіх учасників цієї боротьби за прізвиськом Провідника ОУН бандерівцями. Сам же Бандера став символом безкомпромісної революційної боротьби. Його патріотизм і вірність національним ідеалам та революційним методам боротьби сьогодні не викликають ніяких сумнівів, як і його мужність перед обличчям смерті, що була найвищим виявом героїзму і незламності. Особі цього діяча присвячено багато праць¹, але зробити належний аналіз його діяльності та визначити його місце в історії українська історична наука ще не спромоглася. Сучасним дослідникам належить дати ґрунтовну оцінку Степанові Бандері як людині, видатному теоретикові, творцю й інтерпретатору націоналістичної ідеології, талановитому організаторові й лідеру ОУН 1930–1950 рр., політикові-стратегу й полемісту. Тому логічним буде висвітлити 1932–1934 рр. з життя Степана Бандери – один із трьох періодів, коли під його керівництвом діяльність ОУН досягала свого апогею.

Життєвий шлях майбутнього Провідника був типовим для більшості представників національно свідомої молоді Західної України. Народився Степан Бандера 1 січня 1909 року в селі Старий Угринів у сім'ї греко-католицького священика. Дитячі роки пройшли під впливом національно-визвольних змагань 1917–1920 рр. та діяльності УВО. Так, почувши розповідь про героїзм члена УВО Ольги Басараб, яка загинула під час тортур у польській тюрмі у Львові, 14-річний Степан Бандера

¹ Мірчук П. *Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості*. – Нью-Йорк, 1961; *Московські вбивці Бандери перед судом / За ред. Д. Чайковського*. – Дрогобич, 1992; *Народознавчі зошити. Присвячується 90-річчю з дня народження Провідника ОУН Степана Бандери*. – Інститут народознавства Національної академії наук України. – 1999. – Ч. 1; Кук В. *Степан Бандера (1909 – 1999)*. – Івано-Франківськ, 1999; Дужий П. *Степан Бандера – символ нації*. – Львів, 1996. – Ч. 1; *Воля і Батьківщина. Спеціальний випуск до 90-х роковин народження Степана Бандери*. – 1999. – Ч. 1 (14/30); Гаврилів І. *Степан Бандера на чолі Крайової Екзекутиви ОУН // Дрогобицький краєзнавчий збірник / За ред. К. Кондратюка*. – Дрогобич, 2002. – Спецвипуск. – С. 232–241; Сватко Я. *Місія Бандери*. – Львів, 2002.

Докладніший список джерел і літератури про Бандеру див.: Дем'ян Г. *Степан Бандера, його життя і діяльність (Вибрані матеріали до бібліографії) // Народознавчі зошити*. – Інститут народознавства Національної академії наук України. – 1999. – Ч. 1. – С. 104–111.

почав проводити над собою такі самі тортури, які застосовувала польська поліція щодо Басараб. Свій вчинок він пояснював бажанням перевірити свою витривалість і силу волі та підготувати себе до майбутньої боротьби². Через важку хворобу (ревматизм колінних суглобів) його протягом двох років не приймали до Пласту. Бували моменти, що він зовсім не міг ходити. І лише завдяки надзвичайним зусиллям над собою хлопець переміг біль і здав необхідні для вступу фізичні вправи. 1 жовтня 1922 р. Бандеру зарахували до гуртка “Вовк” 5-го пластового куреня ім. кн. Ярослава Осмомисла у Стрию³. Здаючи 26.02.1923 р. пластовий іспит, у графі навпроти ощадливості юнак зробив запис: “За заощаджені гроші купив собі пластовий однострій та мандоліну”⁴.

У 1919–1927 рр. Степан Бандера навчався у Стрийській гімназії, а в 1928–34 рр. – на агрономічному відділі Львівської політехніки⁵. Поряд із навчанням Бандера вів активну громадсько-політичну діяльність, зокрема був членом 2-го куреня старших пластунів Загін “Червона Калина”, товариств “Просвіта”, “Луг”, “Основа”, “Сокіл”, “Сільський господар” та інших⁶. Про ці роки свого життя Степан Бандера писав: “Найбільше часу й енергії я вкладав у своєму студентському періоді в революційну, національно-визвольну діяльність. Вона полонювала мене щораз більше, відсуваючи на другий план навіть завершення студій... До моїх спортивних занять належали біги, плавання, лещетарство, кошиківка і передусім мандрівництво. У вільний час я залюбки грав у шахи, крім того співав у хорі та грав на гітарі і мандоліні. Не курив і не пив алкоголю”⁶.

Світогляд Степана Бандери, як і всієї західноукраїнської молоді, формувався під впливом націоналістичних ідей, які пропагував “Літературно-науковий вісник”. Як спротив польській окупаційній політиці на Західній Україні масово виникають молодіжні націоналістичні організації – Група української державницької молоді (ГУДМ) на чолі зі Степаном Охримовичем, Юліаном Вассияном, Іваном Габрусевичем, Богданом Кравцівим та Організація вищих класів українських гімназій

² Кульчицький І. Замолоду готувався до найважчих випробувань // *Воля і Батьківщина*. – 1999. – Чис. 1 (14 / 30). – С. 111-112.

³ Бандера С. Мої життєписні дані // *Воля і Батьківщина*. – 1999. – Чис. 1 (14 / 30). – С. 7; Круковський О. Архівні джерела про Степана Бандеру – пластуна // *Там само*. – С. 78-79.

⁴ Круковський О. Архівні джерела про Степана Бандеру – пластуна // *Воля і Батьківщина*. – 1999. – Чис. 1 (14 / 30). – С. 78.

⁵ Цікавий спогад про Бандеру-студента в побуті та під час навчання дивись: Мельник Г. Степан Бандера (Причинки до характеристики особи) // Макара В. Спомини і роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 3. – С. 117-133.

⁶ Бандера С. Мої життєписні дані... С. 5-7.

⁶ Там само. – С. 7-8.

(ОВКУГ). У Стрию її очолювали Степан Бандера, Олекса Гасин, Степан Новицький та Осип Карачевський⁷. У 1926 р. ці організації об'єдналися у Союз української націоналістичної молоді (СУНМ).

1928 р. Степана Бандеру прийняли до лав Української Військової Організації (УВО), де він був зачислений до розвідувального відділу, а згодом переведений у референтуру пропаганди. Юний Бандера займався поширенням націоналістичних ідей, розповсюдженням підпільних видань та підтриманням зв'язку, проводив організаційно-вишкільну роботу, бойкотування польських товариств тощо. За це в Калуші у грудні 1928 р. був заарештований польською поліцією⁸. У 1928–1930 рр. С. Бандера був одним із дописувачів щомісячного гумористичного журналу “Гордість нації”, який редагував Данило Чайковський-“Мормон”. Свої сатиричні статті Бандера підписував літературним псевдонімом “Матвій Гордон”⁹.

Розростання націоналістичного руху та його неорганізованість спонукали розрізнені структури до об'єднання. Тому цілком логічним і закономірним стало виникнення 2 лютого 1929 р. Організації Українських Націоналістів. Свої головної мети – незалежності України – ОУН збиралася досягти за допомогою національної революції, тобто шляхом збройного повстання проти польських і радянських окупантів¹⁰. ОУН відкидала легальні й еволюційні методи боротьби з Польщею, бо за допомогою цієї тактики українським політичним партіям і громадським організаціям не вдалося добитися навіть автономії, не кажучи вже про незалежність України. Тому було вирішено застосовувати радикальніші методи¹¹.

До прийняття в ОУН Степана Бандеру рекомендував його давній друг Степан Охримович. Ось як характеризує Бандеру цього періоду відомий історик і діяч ОУН Лев Шанковський: “Незабутнього друга Степана я знав від найменших літ. Я памятаю добре Степана з його гімназійних літ, а потім, як студента й завзятого націоналіста. Зустрічав його в сл. пам. Степана Охримовича, мого кузена, сусіда і приятеля, який часто мені говорив: “З цього Степанка будуть ще люди!”. Зустрічав його в сл. пам. Олекси Гасина в Конюхові і памятаю добре дискусії з цим повним внутрішнього горіння українським націоналістом молодшої генерації, який уже на заранні своїх молодих літ, свого юнацтва, яке посвятив всеціло

⁷ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух. Історія та ідеї. – Дрогобич, 1994. – С. 58-59.

⁸ Бандера С. Мої життєписні дані... – С. 7-9.

⁹ Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – С. 125.

¹⁰ Від Конгресу Українських Націоналістів // Розбудова Нації. – 1929. – № 3-4. – С. 133.

¹¹ Державний архів Львівської області (далі –ДАЛО). – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 1020. – Арк. 4.

справі, проявив оці риси характеру, що видвигнули його на пост провідника українського націоналізму. Так наші дороги дуже часто сходилися із сл. пам. Степаном Бандерою, сином незабутнього о. Андрія – оцього революціонера в рясі, який своєму Синові передав всю свою палку любов до українського народу та до справи його визволення”¹².

Спочатку С. Бандеру призначили відповідальним за загальноорганізаційний стан ОУН у Калуському повіті та роботу студентських осередків. Одночасно він був задіяний у референтурі пропаганди. У 1930 р. очолював відділ розповсюдження підпільних видань на західноукраїнських землях і технічно-видавничий відділ. 1931 р. у відання С. Бандери передали відділ постачання підпільних видань з-за кордону. Того ж року С. Бандера був призначений референтом пропаганди в Крайовій ексекутиві ОУН, яку на той час очолював С. Охримович, а 1932 р. – заступником крайового провідника (далі – КП) ОУН. За цей період Бандеру п’ять разів арештували: 1) 14.11.1930 р. – заарештований разом із батьком за антипольську пропаганду; 2) влітку 1931 р. – затриманий на декілька днів у с. Войнилів біля Калуша за спробу переходу польсько-чеського кордону; 3) 1931 р. – просидів три місяці у слідчій тюрмі у зв’язку із замахом на комісара бригади політичної поліції у Львові Е. Чеховського; 4) 10.03.1932 р. – затриманий у м. Тешин; 5) 2.06.1933 р. – заарештований у м. Тчев під час поїздки зі Львова до Данцига¹³.

У 1931 – 1934 рр. спеціальним зв’язковим, який керував усіма кур’єрами між КЕ ОУН на ЗУЗ (західноукраїнські землі) та закордонним Проводом, був Ярослав Рак – “Мортек”. Він розробляв маршрути переправлення нелегальної літератури через кордони Литви, Чехо-Словаччини, Румунії та міста Данцига¹⁴. Для провідних діячів ОУН Микола Климишин виробив посвідчення членів польського туристичного товариства, що давали право вільно перетинати польсько-чеський кордон. Ці документи давали змогу провідним членам КЕ ОУН з 1932 р. безперешкодно приїздити на наради ПУНу¹⁵. Одними з перших такі посвідчення отримали Степан Бандера та Ярослав Рак, які дуже тісно співпрацювали.

Набагато важче відбувалося транспортування “Сурми” у Галичину, що супроводжувалося постійним ризиком потрапити до рук чеської,

¹² Лист Лева Шанковського до Орача [Ярослава Стецька] від 2.11.1959 р. [Машинопис] Копія зберігається в архіві Центру досліджень визвольного руху у місті Львові (перебував в стадії формування). – С. 1.

¹³ Климишин М. В поході до волі. – Торонто, 1975. – Т. 1. – С. 109, 129; Бандера С. Мої життєписні дані... – С. 9.

¹⁴ Макар В. Спомини і роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 3. – С. 186.

¹⁵ Климишин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 78-79.

польської чи румунської поліції. Щоб зберегти в таємниці місце друкування, із Каунаса почергово висилали поштові пакунки до кількох пунктів за кордоном, зокрема до Данцига, Берліна й Праги. З Данцига часопис переправляли в Галичину, а з Берліна й Праги пересилали до Тешина і далі, на Закарпаття. Було розроблено три маршрути доставки “Сурми” із Чехо-Словаччини до Львова. Перший пролягав через Студене, Лавочне, Стрий; другий – через Воронянку; третій проходив через Карпати¹⁶. Однак перший напрямом поліція дуже швидко заблокувала, перехопивши майже всі транспорти літератури, які у 1931 р. організував Богдан Кордюк¹⁷. Із Праги на Закарпаття “Сурму” висилали більшими пакунками на адреси членів ОУН, які приносили їх до кордону і там закопували в умовлених місцях. Через деякий час приходили зв’язкові з Польщі і забирали передачі. Ще один перехід існував у найвіддаленішій частині Горган через Чорноріцький верх. Туди можна було дістатися шляхом з Осмолоди до Дарова попід гору Грофу, далі через гору Попадю¹⁸. Протягом 1931–34 рр. Микола Климичин та Ярослав Карпинець–“Циган” займалися переправкою нелегальної літератури з міст Тешин і Бельско. Ці пункти переправки було організовано за наказом Степана Бандери¹⁹. За його ж розпорядженням Я. Карпинець–“Циган” організував хімічну лабораторію в Кракові, отримавши на це у 1932 р. 150 злотих особисто від С. Бандери²⁰.

Щоб зменшити ризик перехоплення літератури і пришвидшити її прибуття до пунктів призначення, Крайова езекутива прийняла рішення організувати підпільні видавництва на місцях. Наприкінці 1930 р. у селі Завадів Стрийського повіту було створено ще одну підпільну друкарню, яка згодом була перенесена в село Монастирець. Матриці виготовляли в одній із львівських друкарень під наглядом членів редакційної колегії на чолі з Я. Старухом, а потім перевозили до криївки. За видання матеріалів відповідав О. Гасин–“Лицар”, який співпрацював із референтом пропаганди КЕ ОУН С. Бандерою. Їх зв’язковим був Григорій Мельник, в обов’язки якого входило постачання паперу, фарби, нафти, харчів тощо²¹. Гроші на потреби друкарні й транспортування

¹⁶ ДАЛО. – Ф. 108. – Оп. 1. – Спр. 336. – Арк. 142зв; Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 733. – Арк. 1.

¹⁷ Ревера Б. Часопис УВО “Сурма” (1927–1934): проблеми видання і розповсюдження // Записки Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника. – Львів, 2002. – Вип. 9/10. – С. 221.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Климичин М. В походи до волі... – Т. 1. – С. 64–69, 78.

²⁰ Там само. – С. 79, 83.

²¹ Дем’ян Г. Генерал УПА Олекса Гасин–“Лицар”. – Львів, 2003. – С. 71–73; Мельник Г. Друкарня ОУН на Стрийщині (1930–1934 рр.) // Макаш В. Спомини і роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 3. – С. 86.

літератури Г. Мельникові передавав сам Бандера, інколи його заступники Іван Малюца чи Я. Стецько-“Березовський”. З ініціативи Бандери улітку 1931 р. Г. Мельник привіз друкарську машину²². Підпільна друкарня працювала, поки 17 січня 1934 р. її не викрила поліція. Там виготовляли брошури, листівки, відозви, декларації. Листівки приурочувалися здебільшого певним історичним датам, як-от: річниці Листопадового чину, Акту злуки українських земель, смерті бойовиків Біласа і Данилишина, Ярослава Любовича, Гриця Пісецького, Свято могили та ін. Кожну велику акцію – шкільну, саботажну, відплатну тощо – ОУН супроводжувала виданням відозв і звернень. Наклад листівок і брошур коливався від декількох десятків до 100 тисяч. Тільки під час шкільної акції було розповсюджено 98 тисяч листівок “Український народ”, “Українські школярі” і 6 тисяч брошур “У боротьбі за душу української дитини”²³. Інколи за допомогою довірених осіб летючки видавали у державних або приватних друкарнях Львова (“Час”, “Слово”, НТШ, “Вікторія”)²⁴.

22 грудня 1932 р. у Львові поляки стратили бойовиків ОУН Василя Біласа та Дмитра Данилишина. С. Бандера разом із Р. Шухевичем організували пропагандистську акцію: о 6 год., в момент повішення бойовиків, по всіх українських церквах Львова били дзвони. По всій Галичині референтурою пропаганди були організовані служби Божі за упокій душ страчених бойовиків²⁵. Також на знак протесту ОУН провела по цілій Західній Україні антимонопольну кампанію, спрямовану проти вживання алкогольних і тютюнових виробів. Крайова езекутива розраховувала, що антимонопольні акції завдадуть державному бюджетові великих збитків і принесуть користь українському населенню. Боротьбу з курінням і пияцтвом Організація проводила передусім серед своїх членів, а на громадськість впливала через легальні товариства “Просвіту” й “Відродження”. Кількамісячне утримання від тютюну й алкоголю було масовим явищем, унаслідок чого польська держава зазнала мільйонних збитків²⁶.

Члени ОУН суворо дотримувалися конспірації, дисципліни та військової субординації. Це давало змогу застосовувати найрізноманітніші методи боротьби проти польської окупаційної влади: масові політичні демонстрації, робітничі страйки, бойкот польських товарів та інші. Найдієвішими вважалася збройна та революційна боротьба. З моменту

²² Мельник Г. *Друкарня ОУН на Стрийщині (1930 – 1934 рр.)*... – С. 86-88.

²³ Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* – С. 331.

²⁴ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 869. – Арк. 174-176зв.

²⁵ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 844. – Арк. 74-77.

²⁶ Савчук Б. *Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст.* – Івано-Франківськ, 2001. – С. 188-192.

створення ОУН бойова активність і вправність молодих націоналістів постійно зростали. У середовищі Академічного дому, яке представляли С. Бандера-“Лис”, Степан Ленкавський, Дмитро Мирон-“Орлик”, Я. Стецько-“Карбович”, Я. Старух, Зенон Коссак-“Тарнавський”, Михайло Колодзінський-“М. Будзак”, Іван Мітрінга-“Сергій Орелюк” та інші, виробили свою тактику. Вона лягла в основу концепції “перманентної [постійної – М. П.] революції”, згідно з якою український народ зможе здобути свободу тільки шляхом збройної боротьби. Тому ОУН повинна підготувати суспільство до всенародного повстання. Для цього потрібно організувати широку пропаганду ідей революції та безкомпромісної боротьби, що має виховати в народі нестримне бажання здолати свого ворога. Морально-психологічна мобілізація мас – перше завдання для ОУН.

Другим напрямом діяльності ОУН було повсякчасне й непохитне протистояння польській окупаційній системі. Кожен метр української землі повинен був горіти під ногами ворога. Це, у свою чергу, мало налаштовувати широкі верстви українського суспільства на боротьбу, гартувати його військовий дух і спонукати до безпосередніх дій. Організація намагалася виховати в учасників революційного руху вольову стійкість, надати добру військову підготовку для успішного проведення повстання проти польської держави²⁷.

Головними напрямками перманентної революції, згідно з концепцією ОУН, мали бути:

- 1) підвищення політичної освіти населення, пропаганда ідеї відновлення УССД – головної мети української революції;
- 2) активізація на українських землях бойових акцій проти польської окупаційної влади;
- 3) розгалуження мережі ОУН, організаційне та політичне її зміцнення;
- 4) поступове підсилювання революційних настроїв народу аж до проривного моменту – повстання²⁸.

Якби Польща розпочала війну проти своїх сусідів, ОУН скористалася б цією ситуацією для створення Української держави та потужної армії. У разі потреби ОУН вступила б у конфлікт і боролася би проти польських окупантів усіма можливими способами. Таку позицію націоналісти виробили в результаті зустрічей членів ОУН із Євгеном Коновальцем, що, згідно з даними польської поліції, відбувались у серпні 1931 р. у Карлсбаді (Чехо-Словаччина). У них брав участь і С. Бандера²⁹. У 1932 р. він був учасником Віденської конференції ОУН, яку з метою

²⁷ Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* – С. 138 – 139.

²⁸ Баган О. *Націоналізм і націоналістичний рух...* – С. 36.

²⁹ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 1020. – Арк. 17зв; Бандера С. *Мої життєписні дані...* – С. 8.

конспірації провели у Празі. 1933 р. у Данцигу та Берліні Бандера мав декілька зустрічей з Євгеном Коновальцем, під час яких вони обговорювали тактику революційно-визвольної боротьби на ЗУЗ.

Після того як у січні 1933 року, а у червні вже офіційно КП ОУН став Степан Бандера-“Лис” (також користувався псевдами “Степанко”, “Крук”, “Малий”, “Сірий”, “Рих”, “Лісовик”, “Лівик”)³⁰, бойова діяльність Організації зазнала деяких змін. Експропріація державних установ і кас тепер припинилася, а всі бойові акти скеровувалися проти найважливіших представників польської державної адміністрації на західноукраїнських землях та польських прислужників, а також проти популяризаторів радянськості³¹. Перейнявши керівництво ОУН на ЗУЗ, новий Провідник дещо змінив і розширив особовий склад Крайової екіпівки. Організаційним референтом став І. Малюца-“Чорний”, який досі був заступником З. Коссака. Ідеологічно-політичну референтуру було розділено: політичним референтом залишився В. Янів, а його заступником після виходу з тюрми в 1933 р. став Б. Кравців; керівництво ідеологічної референтури перебрав Я. Стецько-“Карбович”. У віданні окремої пропагандистської референтури залишилися тільки справи розповсюдження підпільної літератури, видаваної на ЗУЗ і за кордоном. Цю референтуру очолював Я. Спольський-“Бір”, а його заступниками стали О. Николишин-“Голота” та А. Горницький³².

Бойова діяльність ОУН базувалася на принципах, сформульованих у 1929 р. й опублікованих у газеті “Сурма”³³. Зокрема, Організація мала застосовувати революційний терор як засіб самооборони. Він був найстрашнішою зброєю в руках підпільної організації, її останнім і найважливішим аргументом, коли всі інші були вже випробувані. Революційний терор ОУН має моральне виправдання, тому що він був адекватною відповіддю на насильство ворога. Безперечно, це був не надто ефективний спосіб боротьби проти польської влади, але достатньо дієвий, коли йшлося про самооборону. Політичне значення революційного терору полягало в тому, що він створював атмосферу напруженості й нестабільності, перешкоджаючи ворожій владі утвердитися на чужій території. Дії оунівців підтримували авторитет і силу противника і підтримували дух поневоленого народу. Крім того, українські націоналісти використовували революційний терор і як засіб ідеологічного впливу:

³⁰ *Акт обвинувачення / З архіву З. Матли // Львівський історичний музей. – Фондова група “Пам’ятки визвольних змагань”. – С. 32, 35, 94; Климишин М. В поході до волі. – Торонто, 1975. – Т. 1. – С. 133; Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України). – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 75. – Арк. 202.*

³¹ *Мірчук П. Степан Бандера – символ революційної безкомпромісовості. – Нью-Йорк, 1961. – С. 26.*

³² *Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух... – С. 96.*

³³ *Терор – як засіб самооборони // Сурма. – 1929. – № 16.*

а) на власний народ, змушуючи його мислити політично;

б) на окупантів, переконуючи в тому, що український народ веде постійну боротьбу проти Польщі й не припинить її, доки не здобуде самостійності;

в) на світову громадськість, показуючи таким чином, що український народ є окремим суб'єктом і прагне своєї незалежності³⁴.

З ініціативи С. Бандери було проведено резонансну Шкільну акцію, метою якої стало повернення української мови в школи. У 1933 р. заходами КЕ ОУН було надруковано 98 тисяч листівок і відозв та 6 тисяч брошур. У листівці "Українські батьки й матері" КЕ ОУН зазначала: "Ми мусимо перейти від оборони до рішучого наступу проти польського панування, то є проти польської держави й польського духа на всіх ділянках нашого життя, в першу чергу в школах"³⁵.

У відозві "Молоді друзі! Українські школярі!" керівники ОУН зверталися до учнів: "Поляки хочуть через школу і при допомозі вчителів зробити з Вас вірних рабів, слухняних і покірливих горожан Польщі; вони хочуть Вас навчити ненавидіти все українське й кохати все польське. Вони хочуть зробити Вас зрадниками Українського Народу... Тому не дайте, щоб з Вас вороги зробили яничарів! Не дайте, щоб ляхи обернули Вас у своїх слухняних рабів! Ви маєте бути лицарями й борцями за волю України! Перед Вами велика свята боротьба"³⁶.

Важливим напрямком роботи пропагандистської референтури було розповсюдження друкованої продукції, без якого видавнича діяльність не мала сенсу. У 1933–1934 р. були створені два додаткові осередки переправки літератури – у Кракові (під керівництвом Миколи Климишина, Ярослава Карпинця, Левка Зацного) і на Гуцульщині (під керівництвом Миколи Левицького та Євгена Онищука)³⁷. Центром, куди звозилась література і де проходив її розподіл, був Львів. Тут існувало декілька конспіративних квартир, власники яких переховували цілі партії нелегальних видань. Так, наприклад, у березні 1934 р. на центральному пункті розподілу літератури пропагандистсько-політичної референтури КЕ ОУН, що знаходився у Львові на квартирі священика Теодозія Андруховича на вул. Кривчицькій, № 95, зберігалось 1653 примірників підпільної літератури, фінансові документи, матриці. Тоді ж поліція затримала кур'єрів, які прибули за літературою, – Мирославу і Марію Голувку та Мирославу Крохмалюк. 15 березня того ж року

³⁴ Терор – як засіб агітації // Сурма. – 1929. – № 17-18.

³⁵ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 339. – Арк. 10.

³⁶ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 866. – Арк. 9-9зв.

³⁷ Климишин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 136; Малащук Р. З книги мого життя. – Торонто, 1987. – Т. 1. – С. 66.

на львівському вокзалі було заарештовано кур'єра Николишина, у якого вилучили 272 одиниці нелегальної преси³⁸.

Завдяки оунівським кольпортерам (розповсюджувачам – М. П.) ця література вчасно потрапляла до читача. Певна кількість видань, за вказівками С. Бандери, переправлялась на Волинь, Холмщину, Буковину, надсилалася на адреси радянських наукових і культурних установ. Окремі екземпляри потрапляли навіть на Кубань³⁹.

23 травня 1934 р. поліція завдала ОУН дошкульного удару, випадково викривши осередок пропагандивної референтури Крайової екзекутиви, що знаходився у Львові у помешканні Стефанії Куйбиди. Там було знайдено 10 матриць (дві з них мали запис “На зелені свята”), 26 нотаток, записи, листи, друкарські машини. Тоді ж було заарештовано працівників референтури Галину Танчаківську, Дарію Дацько й Ольгу Чемеринську. Під час обшуку на квартирі Галини Танчаківської поліція конфіскувала дві записані матриці, призначені для видання “Бюлетеня КЕ ОУН на ЗУЗ” № 4–5 на квітень – травень 1934 р., та летючки “Визволи нас з лядської неволі”⁴⁰. Бюлетень так і не з’явився друком. Створенню нових матриць перешкодили арешти у червні 1934 р., які зачепили майже весь провідний актив ОУН.

Розрив усталених зв’язків фатально позначився на діяльності Організації. Особливо постраждала ідеологічна ділянка роботи. Унаслідок ліквідації підпільних друкарень перестали виходити “Бюлетень КЕ ОУН на ЗУЗ”, “Юнак”, “Юнацтво”. Майже припинилося надходження нелегальної літератури з-за кордону. 14 червня 1934 р. поліція викрила кольпортерську станицю ОУН у Кракові, за активну участь у роботі якої були заарештовані її члени М. Климишин і Я. Карпинець. Також було ліквідовано пункти розподілу літератури, затримано багатьох редакторів, видавців, технічних працівників друкарень, розповсюджувачів⁴¹.

У той час одним із найважливіших напрямків діяльності ОУН стала боротьба з комуністичними впливами. Маючи фінансову підтримку з-за кордону, Комуністична Партія Західної України (КПЗУ) активізувала свою діяльність. У журналі “Розбудова нації” зазначалося, що ОУН буде поборювати ідеологію протилежних політичних угруповань та вживати рішучі заходи проти всіх ворогів, передусім проти своїх найбільших противників – “угодовців-хрунів” та “радянфілів-ікроїдів”⁴².

³⁸ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 866. – Арк. 357-359.

³⁹ Н. Н. Лист до редакції // Розбудова Нації. – 1934. – № 3-4. – С. 206.

⁴⁰ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 3. – Спр. 866. – Арк. 259.

⁴¹ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 435.

⁴² Розбудова Нації. – 1932. – № 7-8. – С. 174.

Політичну пропаганду як засіб боротьби проти більшовизму було розвинено до найширших меж. Як легальна українська преса, що перебувала під впливом ОУН, так і вся підпільна преса присвятили цій справі максимум уваги, з'ясовуючи суть більшовизму і демаскуючи його як новітню форму московського імперіалізму, представляючи західно-українських радянфілів як національних запроданців, що своєю роботою допомагають Москві зміцнити своє панування на Східній Україні. Крім того, всі члени ОУН на ЗУЗ отримали вказівку якнайширше використовувати осередки “Просвіти”, “Рідної школи” та інших легальних організацій для того, щоб за допомогою доповідей і дискусій ознайомити український народ із суттю й цілями більшовизму та радянфілства, небезпекою, яку вони становлять для нації.

У 1932–1933 рр., під час голодомору, організованого комуністичним режимом у Східній Україні, ОУН проводила потужну роз'яснювальну антибільшовицьку кампанію, висвітлюючи загибель мільйонів українців на східноукраїнських землях як наслідок спланованої акції, з допомогою якої радянська влада прагне ослабити український народ. КЕ ОУН на чолі з С. Бандерою доручила найкращим оунівським пропагандистам виголосити в усіх студентських осередках спеціальні доповіді. Користуючись мережею легальних українських товариств і організацій, ОУН у зазначений час провела політичну кампанію, спрямовану на викриття злочинних дій СРСР. Ця акція оунівців ударила по радянських впливах у Західній Україні. Боротьбу за допомогою усного й друкованого слова доповнювали акти індивідуального терору щодо комуністів. Оунівці переслідували не лише високопоставлених радянфілів: одночасно з тією акцією проти радянфілства на верхах, ОУН провела таку саму акцію й на низах. Про це ставало відомо всій окрузі й зацікавлювало навіть тих, хто був байдужим до політики: хто такі советофіли-комуністи і чим вони можуть зашкодити українцям. У декількох місцевостях, де КПЗУ мала сильні позиції, дійшло до масових сутичок, зокрема на Дрогобиччині, в Яворові та інших місцях⁴³.

У період, коли КП був С. Бандера, важливим аспектом діяльності ОУН стали антирадянські агітаційно-пропагандистські та бойові акції. На знак протесту проти штучного голодомору 1932–1933 рр., влаштованого радянською владою, 22 жовтня 1933 р. Микола Лемик вчинив замах на високопоставленого чиновника і розвідника НКВД Олексія Майлова, який працював на той час у радянському консульстві у Львові. Актентат було здійснено з наказу С. Бандери⁴⁴. 12 травня 1934 р. відома активістка

⁴³ Мірчук П. *Нарис історії ОУН...* – С. 451.

⁴⁴ Науменко К. *Генеральне консульство СРСР у Львові // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Інститут Українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – Вип. 7. – С. 397.*

ОУН Катерина Зарицька заклала бомбу під редакцію газети “Праця”⁴⁵. З наказу С. Бандери Я. Карпинець виготовив у Кракові спеціальні повітряні балони для переправляння й розкидання оунівських відозв і летючок над Східною Україною. Також було виготовлено два радіоприймачі для зв’язку з організаційними кур’єрами⁴⁶.

У боротьбі проти українських націоналістів польська поліція використовувала різні методи, зокрема засилала своїх агентів, вербувала доносчиків та провокаторів. У той час, коли КЕ керував С. Бандера, ОУН розгорнула нещадну боротьбу проти “хрунів-угодовців”, тобто тих українців, які добровільно йшли на співпрацю з польською владою⁴⁷. Особливого розголосу набуло вбивство директора Львівської гімназії Івана Бабія, що сталося 25 липня 1934 р., о 7. 30, на вулиці Личаківській. Смертний вирок, винесений революційним трибуналом ОУН, виконав Михайло Цар⁴⁸. Значний резонанс у суспільстві викликав замах на Якова Бачинського, вчинений 31 березня 1934 р. Після тривалого стеження суд ОУН виніс вирок, виконавцями якого стали Роман Мигаль і Роман Сеньків.

Одним із найгучніших виступів, які виявляли ставлення ОУН до польської влади, було вбивство міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, скоєне 15 червня 1934 р. у Варшаві, на вул. Фукала № 3. За наказом Бандери атентат виконав бойовик ОУН Григорій Мацейко-“Гонта”, декілька разів вистрілюючи в урядовця⁴⁹.

Такі акції проводилися також із метою привернути увагу світової громадськості до нестерпного становища українців у Польській державі. Так, після атентату на Голувка світ дізнався про підступні плани польського уряду щодо “тихої” колонізації українців. У зв’язку із замахом на комісара політичної поліції Чеховського міжнародна спільнота довідалась про середньовічні тортури, яких зазнавали українські політичні в’язні.

У 1934 р. діяльність ОУН досягла найбільшого розмаху за міжвоєнний період. КЕ ОУН під проводом С. Бандери прийняла рішення про організацію на ЗУЗ т. зв. “зелених кадрів”. Цей план виник у зв’язку з можливістю нової пацифікації та посилення терору. Усі розконспірованні члени ОУН мали перейти в глибоке підпілля й вести з окупантами непримиренну боротьбу, об’єднуючись у збройні партизанські загони⁵⁰. На думку М. Климишина, проект Бандери зі створення зелених

⁴⁵ ЦДІАЛ України. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 10; Ф. 371. – Оп. 1 – Спр. 75. – Арк. 147.

⁴⁶ Климишин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 85.

⁴⁷ Баган О. Націоналізм і націоналістичний рух... – С. 99.

⁴⁸ ЦДІАЛ України. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 17.

⁴⁹ ЦДІАЛ України. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 3125. – Арк. 10-12.

⁵⁰ Мірчук П. Степан Бандера... – С. 31.

кадрів, передусім на Волині і в Карпатах, передував створенню УПА. Їхнім завданням мало бути визволення тих членів ОУН, що були заарештовані⁵¹.

У 1933 р. до рук польської розвідки потрапив т. зв. архів Сеніка – 418 оригіналів та 2055 копій організаційних документів, унаслідок чого поліція провела масові арешти членів ОУН. Більшість керівного активу організації, у т. ч. і Степана Бандеру, було заарештовано 14 червня 1934 р., о 5-6 год. ранку в Академічному домі у Львові⁵².

У ході варшавського процесу (18.11.1935 р. – 13.01.1936 р.) було суджено 12 членів ОУН, зокрема, Б. Підгайного, М. Лебеда, Я. Карпинця, М. Климишина, Д. Гнатківську та ін.⁵³. Під час допитів на Бандеру постійно чинили психологічний та фізичний тиск. Так, його допитували з 9 год. 6.08 до 20 год. 11.08.1934 р., не даючи змоги поспати⁵⁴. Але Провідник ОУН повадився гідно і був зразком для інших в'язнів. Він відмовився давати відповіді на запитання польською мовою. Судовий процес С. Бандера перетворив на форум для пропаганди ідеї національно-визвольної боротьби серед українського суспільства та світової громадськості. Особистою поведінкою С. Бандера спонукав інших підсудних до публічних виступів. Газета “Батьківщина” так описувала Бандеру та його поведінку на суді: “Він низенького, маленького росту, худорлявий, лице молодого хлопчика, темноволосий, пристрижений, одягнений в чорне вбрання. Поводиться свobodно й починає зізнавати зрівноваженим голосом. Думки виявляє у ясній формі, з них видно, що це інтелігентна людина. Його зізнання роблять помітне враження. Ціла зала із зацікавленням слідкує за зізнаннями Бандери. Відчувається, що ця людина цілком не подібна до більшості підсудних. На запит Бандера відповідає – до вини не почувається, свою революційну діяльність я вважав тільки сповненням мого обов’язку”⁵⁵.

Унаслідок процесу над оунівцями польська преса почала об’єктивніше висвітлювати їх діяльність. Так, у “Літературних відомостях” (“Wiadomości literackie”) за 15.12.1935 р. було вміщено статтю Ксаверія Прушинського, у якій зазначалося: “Ті люди вбили бажаючи служити справі свого народу. Ми не думаємо, що таким способом вони їй добре служили. Успішно служать вони їй щойно тепер: три четвертини польської преси, що протягом сімнадцяти років не хотіли знати слова “український”, протягом цих трьох тижнів навчилися цього слова і вже його не забудуть. А люди, які не писа-

⁵¹ Климишин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 161.

⁵² Там само. – С. 140; ЦДІАЛ України. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 33.

⁵³ Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 375-376.

⁵⁴ ЦДІАЛ України. – Ф. 371. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 37.

⁵⁵ Цит. за: Климишин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 148.

ли інакше, як про “гайдамаків”, сьогодні соромляться того дурного баналу... 17 років товмачили нам, що поширювання, навіть з допомогою насильства, на окраїнах польської мови є рівнозначним із поширюванням польськості, заціплюванням любови до Польщі. А ось тут ці люди, хоч знають польську мову, не хочуть говорити по-польськи... Вчили нас, що ціла та “Україна” є штучним творивом, яке зникне з останніми слідами австрійської держави, твором якої вона була. А тим часом – це та “Україна” своєю ненавистю до нас бухає сьогодні сильніше, ніж за тих давніх, неспокійних часів... Треба, щоб усі в Польщі застановилися над загадкою тих контрастів. Звідомлення з процесу друкують всі щоденники в Польщі. Треба, щоб ми довгою чергою пройшли попри лаву обвинувачених, щоб заглянули глибоко в очі цих хлопців. Це мусіло бути щось важливе, коли уклад взаємин двох сусідніх народів і роля держави зуміли б знищити в цих людей захоплення молодістю й життям, і замість того зродити думку про вбивання та про самопожертву. Треба було багато речей, щоб вони почали влаштовувати ті “хати”, студювати хемічні сполуки вибухових речовин. Це не хлопчики, що не мали грошей на кіно й на горілку. Це хлопець, в душі якого вкорінилась щороку пригадувана ненависть листопадових днів, горда погорда до польської “вищости” і до заперечування йому навіть права на національне ім’я”⁵⁶. Орган польських народовців “Просто з мосту” (“Prosto z mostu”) надрукував статтю “Справа найважливіша з важливих”, у якій підкреслювалося: “Ми, польські народовці, маємо обов’язок найголовніше казати про те, що існує український народ, що він живе і бореться за своє право на життя. Саме ми мусимо розуміти й цінити героїчне зусилля українського народу, який протягом сотень років не має своєї державності, що його русифікують, польонізують, роздирають, а він завжди триває. Хай українських націоналістів буде тільки жменька, проте напруження жертвості, посвяти й героїзму тієї жменьки таке наявне велике, що його вистачає не лише на те, щоб воскресити, а навіть створити націю”⁵⁷.

13.01.1936 р. Степана Бандеру, Миколу Лебеда, Ярослава Карпинця було засуджено на смертну кару, яку пізніше замінили довічним ув’язненням⁵⁸.

На львівському процесі (25. 05 – 26. 06. 1936 р.) Бандера почав уміло обвинувачувати польську владу у скоєних злочинах проти України і українців. На цьому процесі він обрав тактику, за якою одна частина підсудних мала зізнатися в належності до ОУН і розкрити всі її ідеологічно-пропагандистські постулати; інша повинна була повністю заперечувати свою причетність до ОУН. Через “гріпси” (таємні листи – М. П)

⁵⁶ Цит. за: Мірчук П. *Напис історії ОУН...* – С. 397-398.

⁵⁷ Там само. – С. 398.

⁵⁸ Мірчук П. *Степан Бандера...* – С. 49.

Бандера зв'язався з тими, хто дав свідчення поліції, щоб вони відкликали всі свої зізнання та пояснили свою поведінку⁵⁹. Про цей процес провідний діяч ОУН Микола Сціборський писав у паризькій газеті "Українське слово" (21.07.1936 р.) у статті "Клонім голови": "Героїчною поставою своїх представників – Бандери і товаришів – націоналізм продемонстрував перед цілим світом силу своєї моралі, ідейну непримиримість, внутрішню здоровість і організаційно-політичний розмах... А вже справді гігантською в своїй духовій силі, моральній красі, непримиримості й героїчності виростає постать – Провідника ОУН на ЗУЗ – Бандери! Того Бандери, що кинув гасло: "Згинуті, а не Зрадити!"⁶⁰. Про поставу С. Бандери М. Климичин писав: "Він не мав змоги належно виявитися на варшавському процесі, за те у Львові він виступив у всій своїй особовості, як революціонер-провідник. Це вже не був молодий хлопець. Це був провідник революційної організації, який не тільки знав, що він зробив і чому, а й умів це гідно, по державницькому вияснити, згідно з рацією поневоленого українського народу, який в безкомпромісовій боротьбі з окупантами української землі революційним шляхом іде до своєї державної самостійності. Він знав, що належить сказати, що промовчати, чого домагатися і від чого категорично відмовитися"⁶¹.

Під час варшавського та львівського процесів авторитет Степана Бандери виріс настільки, що народ почав складати пісні й легенди про нього*. Зрештою він був справжнім героєм, незламним борцем за права й честь нації. Своім ставленням до себе і ворогів Степан Бандера заслужив глибоку пошану українського народу, а серед членів ОУН та УПА здобув непохитний авторитет.

Степан Бандера – особистість, що стала символом боротьби за незалежність та волю України. Для сучасного покоління він став взірцем справжнього патріота і націоналіста.

⁵⁹ Мірчук П. Степан Бандера... – С. 54-56.

⁶⁰ Говорять архівні знахідки // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14 / 30). – С. 66.

⁶¹ Климичин М. В поході до волі... – Т. 1. – С. 144-145.

* Докладніше про це див.: Дем'ян Г. Вибрані зразки оповідного фольклору про Степана Бандеру та його родину // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14 / 30). – С. 86-90; Луньо Є. Степан Бандера в пісенному фольклорі Яворівщини // Воля і Батьківщина. – 1999. – Ч. 1 (14 / 30). – С. 114-121.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ РУХ 1920-30-Х РР. НА ПІВНІЧНІЙ БУКОВИНІ У СВІТЛІ РУМУНСЬКИХ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

Відповідно до статей Сен-Жерменської мирної угоди, у вересні 1919 р. Австрія відмовилася від частини буковинської території, яка межувала з Румунією. Тоді ж декрет про приєднання Буковини до Румунії було ратифіковано палатою і сенатом. Приєднання решти буковинських земель до Румунії відбулося за Тріанонською мирною угодою з Угорщиною у червні 1920 р., проте остаточний кордон Румунського королівства з сусідами був встановлений у серпні 1920 р. Так чи інакше, Буковина опинилася під владою румунської корони. Уже в перші місяці свого панування румуни запровадили тут цілий ряд реформ управлінського апарату, ліквідувавши крайовий уряд Буковини та реорганізувавши всі 11 державних секретаріатів у генеральні директорати, підпорядковані безпосередньо відповідним міністерствам у Бухаресті. Для координації дій уряду та крайової адміністрації була запроваджена посада міністра-делегата Буковини, який відав зовнішньою та внутрішньою політикою регіону. Таким чином, було започатковано створення дуже розгалуженого репресивного апарату, завданням якого була повна трансформація життя буковинців на румунський лад.

Реакцією на процес денаціоналізації українського населення, який почав активно проводитися владою, стало формування перших нелегальних націоналістичних осередків у 20-х рр. XX ст. Націоналістичний дух спочатку проявився у заснуванні цілої мережі організацій, товариств, які, прикриваючись легальною культурно-просвітницькою діяльністю, насправді займалися вишколом молодих буковинців, об'єднуючи їх навколо національної ідеї. Це йшло врозріз із намірами влади румунізувати край в усіх сферах, забороняючи українську мову, українські навчальні заклади, переслідуючи кожен вияв національної самосвідомості у пресі, перехоплюючи пошту, що надходила з літературою із Західної України тощо. Усе свідчило про запровадження суворой поліційної системи, де під наглядом сигуранци (служби безпеки Румунії) опинявся кожен: чи то учень гімназії, чи то відомий журналіст, запідозрений в антирумунській діяльності.

Але навіть така національна політика, доведена іноді до безглуздя, не давала бажаного ефекту. Після 10 років румунського панування в краю, усвідомлюючи наростання всеохоплюючої кризи в системі правління Буковиною, голова генерального інспекторату сигуранци у звіті до

міністра-делегата Буковини робив гіркі “самокритичні” висновки. Так, розуміючи всю невідворотність ситуації, він писав, що протягом 1918 – 1928 рр. для культивування в українців почуття неминучості приєднання буковинської землі до румунської корони було зроблено дуже мало. “Насправді вірилося, що з допомогою жандармських багнетів та заходів сигуранци (стеження, переслідування та втручання в усі сфери життя), а також переселеннями вчителів та священників, закриттям шкіл і відкриттям замість них румунських” можна було досягти поставленої мети. Далі в рапорті наголошувалось на тому, що все ніби-то робилося згідно з добре продуманим планом, але чомусь румунська влада на Буковині опинилася в гіршому та небезпечнішому становищі, аніж у 1918 р. На перший погляд, ці висновки здаються парадоксальними. Але то був факт, оскільки українці Буковини вимагали дотримання своїх прав, гарантованих мирними договорами та Конституцією держави, активно включалися в політичне життя свого краю, підтримували тісні зв’язки з еміграційними центрами за кордоном, таємно співпрацювали з національним рухом у Східній Галичині. Придушуючи українські акції, румунські поліційні органи констатували ще більше розгортання руху. Як відзначав шеф інспекторату, це доходило до “...заперечення нашого [румунського – М. М.] існування як держави, що безперечно веде до анархії”¹. Дописувач був більше ніж переконаний у тому, що слід негайно здійснити зміни в адміністративному апараті Буковини: він мав сприяти консолідації всіх національних меншин, а не розпалювати ще більшу ворожнечу. У ряди чиновництва, говорилося у цьому таємному рапорті, треба залучати більше місцевих українців, бо так можна буде вивчити їхню мову, звичаї, традиції, а їх, у свою чергу, більше ознайомити з особливостями румунського життя. Такі заходи сприяли б зменшенню спротиву, спростовували б уявлення про румунську адміністрацію як окупантів та невігласів. Проте уряд не взяв до уваги ці слушні зауваження і далі проводив політику тотальної румунізації українського населення Буковини через розгалужену систему репресивного державного апарату.

Як синонім націоналізму румунська влада використовувала термін “іредентизм”, під яким розумілася “діяльність населення іншої раси, нації, групи іншого етнічного походження, виявлена на території нашої держави і спрямована на об’єднання всіх територій, на яких проживає ця етнічна група”². Якщо бути точним, то це формулювання швидше нагадує український термін “соборництво”. Таке тлумачення побуту-

¹ Державний архів Чернівецької області (далі – ДАЧО). – Ф.119. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 17.

² ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 2. – Спр. 600. – Арк. 16.

вало в офіційних документах адміністративних установ, і навіть був розроблений своєрідний довідник політичних термінів, призначений для внутрішнього користування в органах сигуранци, префектурах та квестурах поліції. Так, згідно з одним із розділів довідника, безпеці румунської держави загрожували чотири іредентизми (відповідно до кількісного співвідношення національних меншин): мадярський, російський, болгарський та український. Останній вважався найнебезпечнішим (на чому не раз наголошувалося), оскільки мав на меті розхитати підвалини румунської корони та включити буковинські землі до майбутньої Української держави. Іредентизм українців був найактивнішим серед усіх. Як відзначалось у румунських документах, він "...проникає і діє в усіх напрямках і всіх суспільних прошарках, перебуває у тісному зв'язку з рухом Польщі..."

Серед усіх рухів український відзначався елітарністю. Його провідниками і водночас основою були буковинські інтелектуали: адвокати, вчителі, викладачі університету, студентство, гімназійна молодь, лікарі, греко-католицьке та православне духовенство, чиновники. Вони працювали над пробудженням національної свідомості буковинців в цілій мережі товариств, надаючи рухові легальних форм. Ще однією особливістю націоналістичного руху на Буковині була його відносна самостійність і вимушена ізольованість від західноукраїнського руху, оскільки румунська влада всілякими способами намагалася перешкодити проникненню націоналістичних ідей зі Східної Галичини. Так, під пильним наглядом поліції перебував кожен "іредентист" із Польщі. Стеження встановлювалося за буковинцями, які часто перетинали польський кордон. Окремі справи були заведені на тих, хто підтримував стосунки з українськими емігрантськими осередками (навіть на учнів та студентів, які листувалися зі своїми земляками, котрі студювали за кордоном), отримував звітти заборонену літературу; вся кореспонденція перевірялася. У 1920-х рр. особливі відділи сигуранци в Чернівецькому та інших повітах категорично заборонили видачу закордонних паспортів українським студентам, запрошеним на навчання до Українського вільного університету в Празі. Влада побоювалася, що за кордоном молоді буковинці ввійдуть до студентських організацій, які борються за незалежність України³.

Те саме стосувалось українських видань, які мали зв'язки з галицькими часописами, отримували від них матеріали. У грудні 1930 р. редакція газети "Час" звернулася до українських депутатів із проханням посприяти переглядові рішення румунської влади про заборону пересилки української преси та літератури з Галичини. Це при тому, що редакція мала офіційний дозвіл на отримання пошти. Проте нічого не

³ ДАЧО. – Ф.119. – Оп. 1. – Спр. 14. – Арк. 146.

було вирішено, і редактор газети Ю. Сербенюк просив в листі галичан більше не надсилати матеріали, оскільки їх перехоплює румунська поліція і “все пропаде марно”⁴.

Найбільшу загрозу для Румунської держави, на думку органів сигуранци, становив нелегальний вплив українських еміграційних організацій на буковинський рух. У рапорті 1928 р. міністри Буковини серед причин, через які румунська адміністрація на Буковині почувалася непевно, було вказано на непослідовність політики стосовно українців, особливо щодо впливу, якого вони зазнають з боку тих, хто за кордоном бореться за створення Української держави⁵. Особливою загрозою для румунської влади ця пропаганда була в місцях компактного проживання українців, зокрема у Вижницькому (19 сіл, із 60 тис. населення 48 тис. були українцями), Кіцманському, Сторожинецькому повітах. Так, у щомісячних звітах Крайового поліцейного інспекторату, починаючи з 1928-1930 рр., постійно фігурували дві найнебезпечніші організації – Українська військова організація (УВО) та Центральний еміграційний союз українських студентів (ЦЕСУС). Румунська поліція отримала дозвіл на співпрацю з львівськими поліцейними відділками у виявленні зв’язків УВО з Буковиною. Таким чином інспекторат довідався, що УВО має центр у Берліні і є військово-політичною організацією з добре розгалуженою мережею філій, які існують і на буковинському терені. Метою організації було за допомогою саботажів, терористичних актів підірвати основи держав, де проживали під окупацією українці. Тому зрозумілим було занепокоєння сигуранци. З окремих листів, які вдалося перехопити польській поліції, стало відомо, що член УВО з м. Кути мав певні контакти з двома військовими з Вижниці. Один із них, офіцер, мав заснувати таку організацію на території Північної Буковини. У ході розслідувань інспекторатом було встановлено, що мова йшла про Д. Роговського та М. Гелічака⁶. Організаціями “доросту”, де юнацтво проходило військово-фізичний та моральний вишкіл, були “січі”. У румунських рапортах повідомлялося, що вони (“січі”) не мають іншої мети, як фізичний розвиток та виховання української молоді, яка в необхідний момент стане важливою складовою в рядах УВО, будучи військово вишколеною, навченою і озброєною⁷.

Другою найвпливовішою емігрантською організацією був ЦЕСУС із центром у Празі. Угрупування боролося за створення соборної Української держави⁸. Зв’язок із ЦЕСУСом українські організації в Чернівцях спочатку підтримували через Українське козацтво “Запороже”, яке було створене в Празі на початку 1920-х рр. групою буковинських сту-

⁴ ДАЧО. – Ф. 13. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 174-175.

⁵ ДАЧО. – Ф. 119. – Оп. 1. – Спр. 213. – Арк. 22.

⁶ ДАЧО. – Ф. 38. – Оп. 1. – Спр. 6405. – Арк. 4; Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 92.

⁷ ДАЧО. – Ф. 13. – Оп. 2. – Спр. 13. – Арк. 92зв.

⁸ Там само.

дентів і входило до європейського об'єднання. Серед провідних “запорожців” були Є. Томоруг, В. Кміта, С. Чесниківський, Л. Мидловський, З. Тарнавський, А. Кейван та інші. Почесним “батьком” “Запорожа” був генерал М. Омелянович-Павленко.

ЦЕСУС об'єднував студентські союзи різних країн. Одним із них був Союз українських студентських організацій Румунії (СУСОР), створений 20 серпня 1929 р. на установчих зборах, які відбулись у приміщенні Народного дому у Чернівцях за сприяння В. Залозецького і товариства “Запороже”⁹. На цих зборах були присутні понад 200 осіб, зокрема делегати від товариств “Запороже” (Л. Романовський), “Чорноморе” (В. Якубович), “Буковина” (Бухарест) (М. Коропецький), “Громада” (Ясси) (Є. Куркуляк), “Жіноча громада” (В. Лукашевич), “Українська школа” (Л. Когут), від редакції чернівецької газети “Час” (Ю. Сербенюк). Не увійшовши до Союзу офіційно (бо не були за складом суто студентськими), “Буковинський кобзар”, “Залізник”, “Українська школа”, “Руський народний дім”, “Довбуш”, “Жіноча громада”, “Мироносиці” мали своїх представників у СУСОРі в особах О. Масікевича, М. Коропецького, В. Якубовича, Л. Романовського, В. Лукашевича, Є. Томоруга та ін., які були членами кількох товариств одночасно.

СУСОР брав участь у всіх акціях, які проводилися ЦЕСУСом за кордоном. Так, 15 жовтня 1930 р. в Народному домі відбулося таємне засідання виконкому СУСОРу. Там обговорювалися події в Польщі та переслідування, арешти серед тамтешнього українського населення. Усім еміграційним організаціям, у тому числі й Союзу в Румунії, був розісланий текст меморіалу, запропонований празьким ЦЕСУСом. У документі висловлювався протест проти ганебних дій польської влади в Галичині. Усі українські товариства-члени СУСОРу (офіційні й неофіційні) погодилися із текстом меморіалу й вирішили опублікувати його в закордонних українських газетах, для того щоб привернути увагу міжнародної громадськості до українського питання¹⁰. Уже 29-31 жовтня 1930 р. у Празі відбувся VIII конгрес ЦЕСУСу, де від імені всієї української еміграції було офіційно засуджено процеси пацифікації в Галичині й вирішено звернутися до Ліги Націй та урядів країн світу з метою їхнього “негайного втручання у справу призупинення знущань над українцями Західної України з боку польського уряду”¹¹.

На теренах Румунії діяльність усіх спортивних, культурно-просвітних, музичних, театральних товариств, у тому числі українських, які були засновані в австрійський період (“Руська бесіда”, “Руська школа”, “Запороже”, “Чорноморе”, “Мироносиці”, “Руський міщанський хор”) і

⁹ ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 1. – Спр. 6006. – Арк. 27-30.

¹⁰ ДАЧО. – Ф.13. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 67.

¹¹ Там само. – Спр. 12. – Арк. 149-150.

тих, що з'явилися після 1918 р., а також надання їм офіційного статусу юридичної особи регулювалося австрійським законом 1863 р. У лютому 1924 р. було прийнято новий закон, який відрізнявся від попереднього тим, що конкретизував механізм функціонування та діяльності товариств. Якщо критично проаналізувати цей законопроект, стає зрозуміло, що він не містив кардинальних нововведень, а був приводом, щоб змусити усі товариства, і в першу чергу українські – “Буковинський кобзар”, “Українська школа”, “Запороже”, “Чорноморе”, “Руський міщанський хор”, “Руський народний дім” та інші, – знову пройти виснажливу і тривалу процедуру перереєстрації, яка нерідко закінчувалася розпуском товариства. Потрібно було протягом шести місяців подати в канцелярію Трибуналу пакет документації зі статутами. Але тепер вимагали в письмовій формі аргументувати необхідність створення нового чи перереєстрації вже існуючого товариства. “Особлива” увага приділялася українським товариствам. Розгляд паперів навмисно затягувався через “недостатність” аргументів, і це призводило до кількарічних судових процесів, на яких захисниками інтересів товариства виступали найкращі українські адвокати В. Дутчак, В. Руснак, Д. Квітковський, С. Драгомирецький, М. Сивий, І. Смерека.

Така прискіпливість з боку органів безпеки та поліції Румунії була викликана тим, що українські націоналістичні товариства не афішували своєї справжньої мети. Тому у статутах нерідко знаходимо такі формулювання: “...об'єднання усього музичного потенціалу, пробудження і розвиток музичних почуттів...”, “...покращення стану церкви та збільшення величі конфесії...”, “...всебічне сприяння розвитку української школи...”, “...підвищення загальної культури...” тощо. Цими висловами була завуальована наполеглива праця серед буковинських студентів і гімназистів, на яких покладалася провідна роль у майбутній визвольній боротьбі за незалежність. У 1930 р. міністр збройних сил Румунії генерал Кондієску та головнокомандувач генштабу 8-ої дивізії в Чернівцях Самсонович, стурбовані активізацією українського руху, звернулися до міністра внутрішніх справ щодо вжиття заходів для стабілізації ситуації. Йшлося, зокрема, про встановлення нагляду за керівниками та членами українських організацій (особливо студентських) і точне місце їх перебування (осередки); про перешкоджання діяльності українських товариств аж до їх розпуску під будь-яким зручним приводом¹².

Сигуранца через своїх агентів отримувала зведені списки українських священників-іредентистів кожного повіту. Так, наприклад, у списку по Сторожинецькому повіту були І. Магас (с. Мігучени), І. Скрепнюк (с. Берегомет), О. Циганюк (с. Лукавці), С. Мальярчук (с. Виженка), К. Квас-

¹² ДАЧО. – Ф.13. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 75.

ніцький (с. Вашківці), І. Дияконович (с. Станівці), І. Осадець (с. Мареничі), С. Смерека (с. Мілієво) та інші, які належали до різних націоналістичних товариств¹³. Особливе пильно стежили за парохом Волянським із греко-католицької церкви в Чернівцях. Саме приміщення церкви, іконостас були розписані жовто-блакитними фарбами, корогви вишиті національними кольорами. У церкві знаходились прапори з символікою, які належали українським товариствам у Чернівцях. Отець під загрозою арешту проводив богослужіння українською мовою, які закінчувалися співом українського національного гімну. Проповіді о. Волянського перетворювалися на справжні лекції з історії України, української державності, культури, розповідали про діячів буковинського національного руху¹⁴.

Потужними осередками націоналістичного руху, де гуртувалися молоді буковинці, викристалізовувалися ідеологічні засади боротьби, були українські видання – газети “Самостійність”, “Молода Буковина”, журнал “Самостійна думка”. Не дивно, що з перших днів свого існування ці часописи були під постійним наглядом поліції, оскільки вона розуміла небезпеку, яку несе друковане слово, пробуджуючи національну свідомість українців.

“Самостійність” була заснована на початку 1934 р. Видавцями та відповідальними редакторами стали брати Григоровичі. Навколо газети гуртувалося радикальне крило національного руху, юнаки, які одночасно належали до товариств “Чорноморе”, “Запороже”, “Буковинський кобзар” і до суто військово-політичних організацій “Залізник”, “Месники України” – Д. Квітковський, О. Зибачинський, Іван та Петро Григоровичі, О. Масікевич, Я. Канюк, В. Душелевич, Л. Гузар. У 1935 р. було засновано літературно-науковий додаток “Самостійності”, який із 1936 р. виходив за редакцією О. Масікевича як сатирично-гумористичний додаток під назвою “Чортополох”. На його двох-чотирьох сторінках критикувалися відомі політичні та громадські діячі Буковини, зокрема Л. Когут, К. Кракалія, які не зважувалися підтримати радикальну буковинську молодь. Особлива критика адресувалася представникам старшого покоління провідників українського руху.

У вересні 1934 р. до квестури поліції Чернівців надійшло донесення про антирумунську пропаганду серед української молоді, якою займається редакція та адміністрація газети “Самостійність”. Навколо газети об’єдналися молоді люди, засуджені за антирумунські акції, і формували в селах комітети для збору різноманітних пожертв, насправді ж – для ведення націоналістичної пропаганди. Одним із таких юнаків був О. Зибачинський. Він поширював газету серед українців та заохочував

¹³ ДАЧО. – Ф. 13. – Оп. 2. – Спр. 11. – Арк. 9.

¹⁴ ДАЧО. – Ф. 119. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 49-54.

до передплати¹⁵. Уже тоді, у 1934 р., поліція намагалася встановити, який зв'язок існує між “Українським лицарством “Залізник” у Чернівцях” та редколегією “Самостійності”. У 1936 р. агентам сигуранци вдалося з'ясувати, що всі юнаки належать до “спортивної”, а по суті військово-політичної організації “Залізник”. До її складу входили Д. Квітковський, Петро та Іван Григоровичі, С. Никорович, Г. Маник, О. Бурдейний, О. Зибачинський, Ю. Глібка, Б. Сірецький, О. Турушанко та інші¹⁶.

Серед цієї молодого когорти С. Никоровичу, одному з провідних діячів націоналістичного руху на Буковині, належить чільне місце. Ще 16-річним учнем української гімназії в Чернівцях він став учасником заворушень гімназистів 1920-1922 рр., коли на знак протесту проти румунської окупації було знищено “символ єдності” (приєднання Буковини до Румунії в 1918 р.)¹⁷. Уже ставши студентом Чернівецького університету, юнак активно включився в роботу товариств “Чорноморе”, “Українська школа”, “Залізник”. У березні 1930 р. С. Никорович отримав у квестурі поліції офіційний документ про реєстрацію журналу “Самостійна думка”, ставши його засновником і відповідальним редактором. Це літературно-наукове та суспільно-політичне видання накладом 1000 примірників протягом шести років свого існування було справжнім осередком націоналістичних ідей. Там друкувалися Д. Андрієвський, М. Антонович, О. Грицай, О. Масікевич, В. Мартинець, М. Сіборський та інші¹⁸. Поступово журнал набув чіткого ідеологічного спрямування, що й викликало підозру в поліції. Установивши причетність С. Никоровича до “Залізняка”, сигуранца почала за ним цілодобові стеження. Журналіста було заарештовано та ув'язнено тричі протягом трьох місяців; журнал було закрито. Відсутність у сигуранци реальних доказів націоналістичної діяльності С. Никоровича дала йому змогу гідно вистояти і навіть створити прецедент: 2 вересня 1937 р. він подав позов на румунські поліційні органи, унаслідок чого справа дійшла до міністра юстиції Румунії. Останній дав розпорядження визнати дії поліції неправомірними.

Уже в січні 1937 р. на підставі отриманих у грудні 1936 р. від 8-ої дивізії відомостей міністр внутрішніх справ Румунії надіслав чернівецькому префекту інформацію під грифом “конфіденційно”. Повідомлення стосувалося “Самостійності” та “Молодої Буковини”, які виходили у Чернівцях і продовжували інтенсивну іредентистську пропаганду, яка

¹⁵ ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 1. – Спр. 8754. – Арк. 1, 3.

¹⁶ Там само. – Спр. 9743. – Арк. 3.

¹⁷ ДАЧО. – Ф.213. – Оп. 1. – Спр. 1152. – Арк. 28.

¹⁸ ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 1. – Спр. 11726. – Арк. 3-143в.

дискредитувала органи державного управління й загрожувала безпеці країни. Міністр вимагав провести розслідування та доповісти про результати¹⁹. Румунська таємна поліція з заходами не забарилася: розпочала ретельний перегляд усіх матеріалів, що публікувалися на шпальтах “Самостійності”. Так, 21 січня 1937 р. з’ясувалося, що редакція газети випустила календар на 1937 р., який не пройшов цензуру. У ньому були опубліковані вірші, статті іредентистського характеру з метою пробудження національної свідомості. Зокрема переклад поезії невідомого автора “Епоха націоналізму” став іще одним аркушем у карній справі, заведений на газету. Основний зміст його зводився до того, що справжнім покликанням молодого покоління є не здобуття слави, “...лише радість боротьби проти іншого, підніmemo стяги визволення та об’єднаємо весь наш великий народ. Україна понад усе!”²⁰.

У січні 1937 р. після “ретельного” вивчення матеріалів справи “Самостійність”, так само як і “Самостійну думку”, було закрито, через те що редакція й адміністрація видання постійно ігнорувала цензурування публікацій, а головне – через те, що її журналісти були причетні до актів непокори місцевій владі, організованих українською молоддю.

Найрадикальніші українські товариства змушені були діяти нелегально. Це стосується “Легіону українських революціонерів” та “Месників України”, які виникли в 1930–1932 рр. і разом із товариством “Залізник” у 1934 р. склали основу для створення буковинського відгалуження Організації Українських Націоналістів – крайової екзекутиви ОУН, яку очолив провідник на Буковині, Бессарабії і Мармарощині О. Зибачинський. До 1934 р. зв’язковим між ОУН та Буковиною був журналіст С. Никорович. Доказом тісної співпраці між ОУН та буковинськими націоналістами є лист організаційного референта у проводі “Органського” (М. Сціборського) до референта пропаганди “Туратті” (В. Мартинця), датований 12 березня 1934 р. підкреслюючи, що на ньому “лежить наша внутрішня політика і реалізація пов’язаних з нею завдань...”, Сціборський повідомляв, що доручив “Кіндратові” (Р. Сушко), закордонному референтові ОУН в Австрії, провести переговори з Л. Гузаром “відносно можливості відповідної праці нашої на тому терені” (малося на увазі поширення ОУН на Буковину). М. Сціборському були відомі всі нюанси, пов’язані з репресивними заходами, які сигуранца на початку 1934 р. застосувала проти газети “Самостійність”. Така обізнаність пояснювалася тим, що М. Сціборський особисто контролював надходження матеріалів від ОУН, призначених для публікування в “Самостійності” та для поширення серед населення²¹. У рапорті від червня 1934 р. квестура поліції повідомляла, що на Конгрес націоналістів, що мав відбутися за кордоном 23–27 червня,

¹⁹ ДАЧО. – Ф. 15. – Оп. 1. – Спр. 21095. – Арк. 1.

²⁰ Там само. – Спр. 21095. – Арк. 3.

виїхала група делегатів від Буковини, серед них – члени “Жіночої громади”, які отримали документи на виїзд під виглядом волонтерів. Уже в листопаді 1935 р. Міністерство внутрішніх справ Румунії надіслало у всі жандармські відділки таємний циркуляр. У ньому говорилося, що ОУН активно поширює свою діяльність на Північну Буковину, Бессарабію та інші українські землі, проникаючи в різні партійні організації, товариства, для того щоб “перетягнути на бік націоналізму українські елементи...”²². Повідомлялося, що ОУН має намір поширити свій вплив не лише на Західну Україну, Буковину, але і на східноукраїнські землі і розгорнути там активну націоналістичну діяльність.

Розростання буковинської ОУН стало можливим завдяки багаторічній плідній і наполегливій праці цілої мережі українських товариств, у яких відбулося становлення буковинських провідників націоналізму – Л. Гузара, братів Григоровичів, Д. Квітковського, О. Масікевич, М. Леки, А. Леки, Б. Сірецького, В. Тодорюка, Ц. Суховерського, І. Басараби, В. Душелевичча, В. Мамаївського, С. Никоровича, М. Насадюка та ін. Крім того, до поширення націоналістичних ідей серед українського населення були залучені спортивно-гімнастичні дружини товариств “Довбуш” та “Мазепа”. Так, у середині 1930-х рр. в підпорядкуванні ОУН було створено підпільний координаційний центр усіх спортивних товариств з їхніми філіями в кожному буковинському селі.

Оскільки румунська влада забороняла утворювати товариства для гімназійної молоді та ліцеїстів, то студентські корпорації “Чорноморе” та “Запороже” створили дві таємні юнацькі організації “Пороги” та “Кубань”, із яких вийшов цілий ряд визначних діячів буковинських товариств – В. Тодорюк, С. Білинський, Л. Романовський, Ц. Суховерський, брати Масікевичі, С. Будний та ін. Товариство “Запороже”, відновивши свою діяльність після Першої світової війни, вирішило надати можливість буковинським дівчатам працювати в студентських організаціях, об’єднавши їх у “Секцію студенток Запорожа”. Серед засновниць були В. Федорович, Н. Лека-Мартинюк, А. Жулинська-Мариш, М. Гелічак-Кравчук, О. Войнович-Микитюк, М. Сива-Джулинська. Старшокласники української гімназії № 4 у Чернівцях були об’єднані в Союз українських гімназистів, який збирався у приміщенні старого театру на вул. Шкільній. Там набиралися життєвого досвіду С. Никорович, В. Семчишин, Є. Данилевич, Е. Городецький, Т. Городиський, Я. Романович, М. Суховерський, Л. Романовський, Ю. Бурачинський. Проте зібрання були завжди законспірованими і проводилися на околицях Чернівців Монастирищі та Калічанці, де учні винаймали собі житло²³.

²¹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф.3833. – Оп. 3. – Спр. 1. – Арк. 171.

²² ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 2. – Спр. 355. – Арк. 25.

Таємно між учнями поширювалася газета “Молода Україна”, яку, найімовірніше, видавали в тому ж приміщенні, де розташовувався осередок. Один із гімназистів, Ю. Бурачинський, із друзями збирав матеріали з історії українського спорту на Буковині і видавав рукописний журнал “Спорт”, який передавався з рук у руки. У 1928 р. було створено молодіжне академічне товариство “Роксоланія”, яке очолив майбутній голова СУСОРУ Л. Романовський.

Таємна військова молодіжна організація “Залізник”, яка найбільше непокоїла поліцію, утворилася в 1934 р. внаслідок виходу з товариств “Чорноморе” та “Запороже” найбільш радикальної молоді. Вона підтримувала тісні зв’язки з емігрантськими організаціями в Парижі та Варшаві. Так, улітку 1934 р. на спільному засіданні цих двох товариств так звані збори “комісії десяти” у справі стосунків із товариством “Залізник” констатували, що воно засноване внаслідок виключення (всього за весняно-літній семестр було виключено 36 осіб – М. М.) частини членів. У вересні 1934 р. комісаріат поліції Чернівців довідався про існування товариства під назвою “Українське лицарство “Залізник” в Чернівцях” та про належність до нього 25 осіб, зокрема Л. Гузара, П. Григоровича, І. Григоровича, С. Никоровича, Г. Маника, О. Зибачинського, О. Турушанка, Б. Сірецького, В. Якубовича, Ю. Глібки, Т. Скакуна. Осередком товариства стала редакція “Самостійності”. Агенти поліції виявили, що “залізники” створювали спортивні клуби в місцях компактного проживання українців – комунах Хрещатик, Садгора, Заставна, Оршівці – з метою військового виховання юнацтва. Ініціаторами були брати Григоровичі та студенти – мешканці цих сіл. У квітні 1937 р. генеральний прокурор трибуналу поставив вимогу про негайне виключення товариств “Залізник” та “Буковинський кобзар” зі списку юридичних осіб, що означало остаточний розпуск цих двох організацій. Приводом стала причетність групи молодих людей (вони були одночасно членами “Залізника” і “Буковинського кобзаря”) до подій 25 березня 1937 р., що мали вирішальне значення для подальшої долі націоналістичного руху на Буковині.

Щороку всі українські товариства Чернівців вшановували цей день. Проте заходи, організовані владою, викликали обурення серед українців. Так, у кінці зібрань, конференцій чи святкувань треба було вшановувати румунську корону та членів правлячої династії співом національного гімну Румунії. Юнаки з “Залізника” вирішили, що це є образою для усього українського. І справді: щойно хор почав співати гімн, у залі почувся свист. Ніхто з присутніх чи організаторів не вжив заходів, щоб припинити це “неподобство”. Усі шестеро були заарештовані і для розслідувань були скеровані на суд військового трибуналу 8-ої дивізії армії під головуванням Г. Крістеску (один із відділів трибуналу). 20 квітня 1937 р. був винесений вирок: ув’язнення до 5 років замінили на сплату застави розміром 20 тис. лейв

²³ ДАЧО. – Ф.213. – Он. 1. – Спр. 1152.

і перебування під наглядом поліції. На підставі цього І-ша (цивільна) секція трибуналу винесла рішення про припинення діяльності товариств у зв'язку з участю їх членів у березневих подіях. Засідання в апеляційному суді Чернівців із приводу оскарження цих вироків тривали аж до 25 червня 1940 р.

Щоб мати надалі законний привід (щоб не було прецедентів відсутності законних підстав) для закриття українських товариств, заборони зібрань, видавництва, переслідування студентської молоді, Міністерство внутрішніх справ Румунії видало протягом 1937-1938 рр. цілий ряд наказів, які для суспільно-політичного життя Буковини мали скоріше абсурдний, аніж регулюючий характер. Зокрема накази МВС Румунії про виконання королівського гімну в театрах після кожної постановки; про обов'язкове виконання на початку і в кінці зібрань королівського гімну з вигуками: "Хай живе королівський трон!"; про стеження за підозрілими особами, українськими іредентистами, місцевими революціонерами, особливо за прибулими з Польщі, а також за товариствами, чия діяльність підриває авторитет королівської династії; про заведення досьє на кожного, кому видавався закордонний паспорт; про посилення митного контролю багажу, кореспонденції; про особливо пильне стеження за тими, хто вже був помічений в антирумунській пропаганді. Квітневий наказ 1938 р. запроваджував обов'язкову цензуру текстів п'єс, сценаріїв концертів, яку мала здійснювати Головна дирекція театрів та опер Румунії²⁴.

Незважаючи на застосування репресивних методів румунізації, влада все ж не змогла втримати ситуацію на Буковині під своїм контролем. Політика денаціоналізації українського населення тільки активізувала боротьбу. Позбавлений внаслідок політичних процесів свого проводу, але зміцнений морально та ідеологічно, український націоналістичний рух продовжував діяльність у ще більш законспірованій формі. Характерними рисами націоналізму на Буковині була його *елітарність*, яка надавала рухові організованості, динамічності, внутрішньої стрункості, та *велика увага до молодого покоління* буковинців, на яке покладалися великі надії в майбутньому.

²⁴ ДАЧО. – Ф.38. – Оп. 2. – Спр. 10978. – Арк. 2-9.

ПРАВОВІ ПІДСТАВИ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ У ПОЛЬЩІ У 20-Х – 30-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Дослідження даної теми є актуальним із багатьох причин. Насамперед, тому, що правовий аналіз діяльності українських націоналістів щодо організації національно-визвольного руху та створення незалежної Української держави має велике практичне значення для сьогодення. Багато проблем, які стосуються цього питання, мають безпосередній зв'язок із сучасністю. Узяти хоча б проблему визнання осіб, які брали участь в українському національно-визвольному русі, ветеранами Другої світової війни; проблему історіографії українського націоналістичного руху, бо й тепер у Росії, а часом і в Україні виходять роботи, де українські націоналісти показуються як бандити і зрадники Батьківщини. Крім того, зараз, коли Україна знаходиться на шляху розбудови власної державності, було б корисно проаналізувати досвід, накопичений у боротьбі за незалежність, щоб уникнути помилок наших попередників. У вітчизняній науці політико-правовий аналіз діяльності українського націоналістичного руху ще не застосовувався, це новий підхід у дослідженні українських визвольних змагань ХХ ст.

Чи не першу спробу осмислити правові підстави виникнення й діяльності українських націоналістів зробив фундатор УВО Є. Коновалець¹. Пізніше, вже після поділу Польської держави між СРСР та Німеччиною, побачила світ робота українського історика І. Кедрина-Рудницького², де було ґрунтовно проаналізовано внутрішньо- і зовнішньополітичні процеси в Польщі протягом 20-х–30-х рр. ХХ ст. Автор дійшов висновку, що головною причиною занепаду Польської держави був великопольський шовінізм. Хоча дослідник прагнув бути об'єктивним, уникнути однобокості в оцінюванні дій польської влади йому не вдалося. При цьому варто зауважити, що, намагаючись пояснити причини виникнення українського руху опору, І. Кедрин-Рудницький використовував історико-правовий підхід, правда, епізодично.

Діяльність УВО і ОУН аналізували в період Другої світової війни, однак історико-правового підходу автори тогочасних праць³ не застосовували.

¹ Коновалець Є. *Причинки до історії української революції*. – Львів, 2002. – 62 с.

² [Кедрин-Рудницький І.] *Причини упадку Польщі*. – Краків, 1940. – 297 с.

³ Дужий П. *Роман Шухевич – політик, війн, громадянин*. – Львів, 1998. – С. 101-102.

У післявоєнний період вийшла ціла низка робіт, присвячених українському націоналістичному рухові (в тому числі й діяльності УВО та ОУН), авторами яких були дослідники діаспори. Ці роботи мали загальноісторичний характер, при цьому були написані із суб'єктивних позицій. У цих працях діяльність УВО і ОУН розглядалася поверхово, в загальному контексті руху опору. Щоправда, публікувалися статті, де застосовувався історико-правовий підхід в дослідженні національно-визвольного руху⁴.

Після здобуття Україною незалежності починається новий етап у вивченні цієї теми. До аналізу залучаються нові джерела, а це підвищує рівень науковості й об'єктивності досліджень.

У 1994 р. з'являється праця О. Багана⁵, у якій докладно проаналізовано розвиток націоналістичного руху в 20-х–30-х рр. Але публіцистичний стиль викладу і значне ідеологічне навантаження знижують наукову цінність роботи. Наприкінці 1990-х рр. виходять дослідження, присвячені взаємовідносинам українців і поляків на початку ХХ ст. Особливу увагу привертають роботи О. Красівського⁶, М. Гетьманчука⁷, І. Федика⁸ та ін., в яких усебічно висвітлюється життя українців у Польщі. Та хоч ці автори й дають досить об'єктивний правовий аналіз становища західноукраїнських регіонів у складі Польської держави та причин українсько-польського конфлікту⁹, вони не приділяють достатньої уваги виникненню українського націоналістичного руху.

У боротьбі за незалежність від Польщі українці використовували різні методи, в тому числі й збройні. У 20-х–30-х рр. ХХ ст. найактивніший опір польській окупаційній владі чинили Українська Військова Організація (УВО), створена в 1920 р. українськими офіцерами армії ЗУНР і УНР, та Організація Українських Націоналістів (ОУН).

Український націоналістичний рух розвивався відповідно до політики Польщі щодо української меншини, яка потрапила до складу Польської держави після прямої окупації західноукраїнських земель та подальшої анексії. У першій половині 1920-х р. польська влада надала окупованим територіям статус крайової автономії, а їх населенню – права здійснювати власні національно-культурні прагнення в межах

⁴ Пундик Ю. *Український націоналізм*. – Париж, 1966. – 96 с.; Вітошинський Б. *Питання тероризму і визвольної боротьби в міжнародному праві* // Вісник: VISNYK the HERALD. – 1986. – Ч. 4. – С. 214-224.

⁵ Баган О. *Націоналізм і націоналістичний рух*. – Дрогобич, 1994. – 192 с.

⁶ Красівський О. *Галичина у першій чверті ХХ ст.: Проблеми польсько-українських стосунків*. – Львів, 2000. – 416 с.

⁷ Гетьманчук М.П. *Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920 – 1939 рр.* – Львів, 1998. – 428 с.

⁸ Федик І. *УНДО, ОУН: ставлення до Польщі*. – Львів, б.р. – 80 с.

⁹ Гудь Б. *Українці – поляки: хто винен? У пошуку першопричин українсько-польських конфліктів першої половини ХХ ст.* – Львів, 2000. – 180 с.

автономного правового режиму. Це робилося для того, щоб світове співтовариство визнало Західну Україну польською територією. Правовий статус українських земель у складі Польщі регулювався низкою юридичних актів, у першу чергу Ризьким мирним договором (12.X.1920 р.), конституціями Польщі (17.III.1921 р. і 23.IV.1935 р.), законом про воєводську автономію (26.IX.1922 р.), Постановою Ради послів країн Антанти (14.III.1923 р.).

З іншого боку, права українців (інших національних меншин також) на автономію у складі Польської держави постійно обмежувались аж до цілковитого їх скасування у 1935 р. Такі дії польської влади мали прискорити процес колонізації національних меншин, особливо української, як найчисленнішої і корінної. Правовий статус Західної України змінювався відповідно до політичних змін у Польській державі. У середині 1920-х рр. політична боротьба в Польщі досягла свого апогею, що вплинуло і на колонізаторську політику. Так, у 1924 р. був виданий закон про заборону української мови в усіх державних і муніципальних установах, у тому числі сільських. Це суперечило законові про воєводську автономію, ст. 21 якого забороняла державним органам проводити на території воєводств Східної Малопольщі колонізаторську політику, а ст. 24 навіть передбачала заснування українського університету – тієї державної установи, де використання української мови забороняв закон 1924 р. “Lex Grabsky”.

У 1926 р. політична боротьба в Польщі завершилася військовим переворотом під проводом Ю. Пілсудського. Після цієї події в країні посилився авторитарний режим. Розмови про “державний суверенітет”, органи самоврядування та участь народних мас в управлінні державою остаточно втратили будь-який зміст.

У подальшому польські правлячі кола вирішили взагалі позбавити мешканців Західної України і сам регіон будь-якого особливого правового статусу. 23 квітня 1935 р. в дію була введена нова Конституція, яка скасовувала закон про воєводську автономію Східної Галичини і Волині¹⁰. Від того дня західноукраїнські землі стали звичайною провінцією Польщі, а українці – звичайними громадянами чужої держави. Захищаючи зафіксовані в польському законодавстві життєві інтереси і права українців, ОУН на чолі з Є. Коновальцем почала застосовувати, крім пропагандивної тактики, індивідуальний і масовий терор. Це було пов’язане, насамперед, із посиленням репресій польської влади проти колишніх учасників армій УНР і ЗУНР; початком колонізації Східної Галичини і Волині переселенцями з центральних і західних районів

¹⁰ [Кедрин-Рудницький І.] *Причини упадку Польщі...* – С. 48.

Польщі (“осадниками”), які отримували по 45 га найкращої землі на кожну родину, із заборонаю викладання у школах і гімназіях українською мовою та іншими порушеннями прав українців у Польщі. На підставі цього можна зробити висновок, що польська влада на західноукраїнських землях була цілком нелегітимною, оскільки насильно приєднала їх до свого складу і вела суто окупаційну політику стосовно корінного населення, грубо порушуючи його суверенні права, а пізніше й ті права, які сама ж і декларувала. Тому для українців польське законодавство було необов’язковим для виконання і дотримання, оскільки було спрямоване проти життєвих інтересів корінного населення.

Колоніальна політика щодо мешканців Східної Галичини та Волині і стала причиною зародження українського націоналістичного руху, який набув організованих форм. Чільне місце серед націоналістичних угруповань посіла Організація Українських Націоналістів (ОУН). Її стосунки з офіційною польською владою були вкрай загостреними. У 1920-х рр. головна мета діяльності організації – незалежність України – була недосяжною, тому ОУН виступила на захист тих прав українців, які Польща постійно порушувала. Крім того, діяльність українських націоналістів мала відплатний характер: на екстремізм польської влади вони відповідали терористичними акціями. До тероризму та інших засобів боротьби націоналісти вдавалися винятково для захисту прав свого народу, боронячи інтереси і прагнення поневоленої нації, в основному, на її етнічній території. Тому з юридичного погляду ОУН не може вважатися суто терористичною організацією чи диверсійно-підривною ланкою іноземних спецслужб. ОУН репрезентувала самозахисні прагнення українського народу від терору польської влади, який охоплював усі сторони суспільного життя українців. Організація вела боротьбу як проти польської, так і проти радянської та угорської влади, обстоюючи законні інтереси українського народу, протиставляючи політиці геноциду (“пацифікації”, голодомори 1920-х, 1930-х рр. та ін.) ті ж засоби боротьби, що й УВО. Засоби терористичного характеру застосовувались як відплатні та єдино можливі в тих умовах. Виходячи з цього, ОУН не можна вважати суспільно-політичним угрупованням терористично-екстремістського характеру. Це був національно-визвольний рух.

ОЛЕКСАНДР ДАРОВАНЕЦЬ

РЕПРЕСИВНА АКЦІЯ ПОЛЬСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ НА ВОЛИНІ В ЛИСТОПАДІ 1938 Р. – ВЕРЕСНІ 1939 Р.

Першоджерелом будь-якого національно-визвольного руху завжди виступає загарбницька політика однієї нації стосовно іншої. Без поневолювача не буде й поневоленого, змушеного боротися за свої права, а отже, національно-визвольний рух втрачає будь-які підстави для свого існування. Тому польська окупація Західної України стала потужним поштовхом для розвитку українського національно-визвольного руху в міжвоєнний період.

У 1930-х рр. провідною силою в боротьбі за незалежну Українську державу стала Організація Українських Націоналістів (далі – ОУН). Одним із регіонів, де найміцніше вкорінилася ОУН, стала Волинь. Історію діяльності ОУН на Волині можна поділити на такі періоди:

1) 1929 – 1934 рр. (період організації структурних одиниць ОУН на базі осередків УВО і підпільних пластових центрів та закріплення їхніх позицій на Волині);

2) 1935 – 1937 рр. (період бурхливої організаційної розбудови й активного витіснення комуністичних впливів);

3) 1938 – 1939 рр. (період поширення впливу ОУН майже на всю Волинь та активної підготовки до майбутньої війни).

Активізація ОУН на Волині в 1938 – 1939 рр. викликала серйозне занепокоєння польської влади, яка посилила репресії проти членів Організації з метою пригальмувати подальший розвиток українського національно-визвольного руху в цьому регіоні. У листопаді 1938 р. розпочалася т. зв. “велика ліквідація” ОУН на Волині, яка тривала аж до поразки Польщі у вересневій кампанії 1939 р. і стала апофеозом боротьби польської влади проти українського національно-визвольного руху на північно-західних українських землях (далі – ПЗУЗ). Саме дослідженню репресивної політики польської влади як одного з чинників, які впливали на діяльність ОУН на Волині в 1938 – вересні 1939 р., і присвячено цю статтю.

Джерельною базою нашого дослідження стали, перш за все, документи регіональних органів польської влади, насамперед Волинського воєводського управління (далі – ВВУ), Волинського воєводської команди державної поліції, прокуратур Луцького та Рівненського окружних судів. Більшість названих джерел знаходиться у фондах державних ар-

хівів Волинської та Рівненської областей¹. Цінні відомості почерпнуто з опублікованих документів, спогадів учасників та очевидців тогочасних подій, матеріалів преси².

В історіографії це питання частково розроблене, зокрема у фундаментальній праці П. Мірчука “Нарис історії Організації Українських Націоналістів” та ряді інших робіт українських та польських істориків. Окремі аспекти цієї проблеми висвітлюються в працях автора цієї статті “Організаційний стан та діяльність Луцького повіту ОУН в 1937 – 1938 роках” та “Боротьба ОУН проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929-1939)”³.

¹ Державний архів Волинської області (далі – ДАВО). – Ф. 1 (Волинська воєводська команда державної поліції). – Оп. 2. – Спр. 14, 5307, 7229, 7662, 7837, 7863, 7906, 8086, 8094, 8096; Оп. 2а. – Спр. 214, 352; Ф. 45 (Луцьке повітове староство). – Оп. 1. – Спр. 2010; Ф. 46 (Волинське воєводське управління). – Оп. 9. – Спр. 3579, 4341, 4342, 4650, 4673, 4674, 4676, 4678; Оп. 9а. – Спр. 463, 667, 889, 1077, 1082, 1092; Ф. 216 (Прокурор Луцького окружного суду). – Оп. 3. – Спр. 1811, 1818, 1915, 1916, 1921, 1922, 1923, 1929, 1934, 1948, 1954, 1964, 1968, 1969, 1970, 1971, 1972; Ф. 4666 (Управління Служби безпеки у Волинській області, м. Луцьк). – Оп. 2. – Спр. 1907; Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф. 32 (Рівненський окружний суд). – Оп. 29. – Спр. 7; Ф. 33 (Прокурор Рівненського окружного суду). – Оп. 4. – Спр. 78, 84, 90; Оп. 5. – Спр. 128; Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО). – Ф. 121 (Львівська воєводська команда державної поліції). – Оп. 1. – Спр. 1371; Центральний державний історичний архів у Львові. – Ф. 205 (Прокурор Львівського апеляційного суду). – Оп. 1. – Спр. 500, 879; Монографія ОУН на Волині. – Łuck, 1935 (ДАРО, фонд бібліотеки, інв. №877); Повідомлення Проводу Організації Українських Націоналістів на ПЗУЗ про смерть члена Проводу ОУН на ПЗУЗ Присяжнюка Олексі-“Мітли” (з архіву “Літопису УПА”, м. Львів).

² Дзвони Дерманя. Збірник спогадів та документів. – Рівне, 1998. – 111 с.; Ільченко Г. Зруйноване гніздо. (До 60-х роковин створення УПА на Волині) // Молодь України. – 2003. – 29 травня. – С. 2; 30 травня. – С. 2; Макар В. Спомини та роздуми. Зібрання творів у 4-х т. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 2. – 370 с.; Павлюк Й. Життя прожити – не поле перейти. – Рівне, 1995. – 27 с.; Поліщук В. Підпільної праці нас ніхто не вчив // Віче. – 20 жовтня 1995 р. – С. 8; Робітницький С. Серед неправди на землі. Спогади та роздуми. – Рівне, 2001. – 172 с.; Сивіцький М. Записки сірого волиняка. – К., 2000. – 399 с.; Українська гімназія в Луцьку. Спогади. 1918 – 1939. – Луцьк, 1998. – 219 с.; Шухевич С. Моє життя. Спогади. – Лондон, 1991. – 619 с.; Я. Л. Твори себе сам. – Б. м. в., 1953. – 22 с.

³ Висоцький Р. Спроба ліквідації ОУН польськими владами напередодні Другої світової війни на території Галичини та Волині // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23 – 24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С. 82-90; Галамай С. Боротьба за визволення України. 1929 – 1989. – Львів, 1993. – 344 с.; Гловацький І. Українські адвокати у політичних судових процесах у Східній Галичині (1921 – 1939 рр.). – Львів, 2003. – 348 с.; Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога / передмова О. Сича. – Львів, 2003. – 120 с.; Дарованець О. Організаційний стан та діяльність Луцького повіту ОУН в 1937 – 1938 роках // Український визвольний рух. – Львів, 2003. – 36. 1. – С. 45-56; Дарованець О. Боротьба ОУН проти асиміляційно-репресивної політики польської влади щодо українців Волині (1929 – 1939) // Український визвольний рух. Науковий

Однак досі немає праці, яка дала би повну, комплексну картину польських репресій членів ОУН на Волині в кінці 1930-х рр. та їхнього впливу на розвиток українського національно-визвольного руху в зазначений період. Дана стаття є спробою заповнити цю прогалину.

* * *

Розвиток націоналістичного руху на теренах Волині спонукав ВВУ 30 вересня 1938 р. виступити з ліквідаційним поданням, у якому обґрунтовувалася необхідність проведення чергової “ліквідації” ОУН⁴. Отже, цю дату можна вважати фактичним початком регулярної підготовки до великої ліквідації ОУН на Волині, яка тривала з листопада 1938 р до кінця серпня 1939 р. На сторінках цього документу згадано загалом 177 осіб, підозрюваних у належності до ОУН. Із них у Луцькому повіті – 102 (зокрема в с. Храськ – 9, Цміни – 2, Старий Чарторийськ – 3, Новосілки – 3), у Сарнівському – 23 (с. Суховоля – 7, Веретеничі – 8, Полиці – 5, ос. Рафалівка – 3), у Здолбунівському – 22, Ковельському – 11, Дубнівському – 6, Рівненському – 5, Костопільському – 4, Кременецькому – 3, Горохівському – 1⁵. На той час дехто з підозрюваних не належав до ОУН і був несправедливо звинувачений, але серед перелічених осіб траплялися й активні члени ОУН, наприклад Яків Овсіюк (районний провідник у Сіяннях), Анатоль Козяр, Антон Вовчик, Опанас Надашкевич, Костянтин Шеверда, Митрофан Ілляк, Сильвестр Затовканюк, Олекса Чесюк, Іван Кисіль, Яків Шевчук, Тарас Красьоха, Зіна Сало (Бахів), Юрій (Ярослав) Шукерявий, Леонід Червінський, Євген Церкевич⁶.

На основі інформації слідчого управління Волинської воєводської команди державної поліції (далі – ВВК ДП), надісланої 2 грудня 1938 р. Головній команді державної поліції у Варшаві (4 відділ, Центральна слід-

збірник. – Львів, 2003. – Зб. 2: Українсько-польський конфлікт під час Другої світової війни. – С. 53-73; Коржан М. Фрагмент діяльності ОУН на північних землях Західної України // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – С. 537-551; Мірчук П. Нарис історії ОУН. – Мюнхен – Лондон – Нью-Йорк, 1968. – Т.1. – 639 с.; Островецький Р. Ярославичі. Кращезнавчий нарис. – Рівне, 2003. – 94 с.; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – 199 с.; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943 – 49. Довідник другий. – Нью-Йорк, 1995. – 294 с.; Якуб'юк А. Комбатанти Волинського краю // Волинь. Всеукраїнський суспільно-політичний, літературно-мистецький часопис. – Луцьк, 2002. – Ч.4. – С. 133-158; Polit I. Miejsce odosobnienia w Berezie Kartuskiej w latach 1934 – 1939. – Toruń, 2003. – 307 s.; Sleszyński W. Obóz odosobnienia w Berezie Kartuskiej 1934 – 1939. – Białystok, 2003. – 151 s.; Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin, 2003. – 433 s.

⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 248, 252зв.

⁵ Підраховано за: ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 13в-9.

⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 13в-9.

чої служби), а також звіту суспільно-політичного відділу ВВУ “Ліквідація ОУН на Волині” (березень 1939 р.) та інших документів центральних та регіональних органів польської влади можна реконструювати перебіг ліквідації.

Зі згоди Міністерства внутрішніх справ Польщі (далі – МВС) 12 листопада 1938 р. у ВВУ відбулася конференція за участю начальника суспільно-політичного відділу та прокурорів окружних судів Луцька та Рівного, на якій було розроблено план ліквідації ОУН на Волині. Операція мала розпочатися 21 листопада 1938 р. і передбачала три фази: 1) ліквідацію ОУН у Здолбунівському, Рівненському, Володимирському і Горохівському повітах; 2) ліквідацію ОУН в Дубнівському, Ковельському і Луцькому повітах; 3) ліквідацію ОУН в Сарнівському і Костопільському повітах.

На початку листопада 1938 р. у Луцькому воєводському управлінні відбулася конференція, на якій було представлено план дій державної поліції, визначено порядок і терміни проведення арештів в окремих повітах. Арешти мали розпочатися 22 листопада 1938 р. Але 17 листопада 1938 р. на перегоні Янівка – Гнідава оунівці сробували пустити під укіс поїзд, у зв’язку з чим арешти були прискорені. Затримані 17 листопада у с. Полонка 10 членів ОУН (Ананій Римарчук, Митрофан Іллук та ін.) заперечували свою причетність до цього злочину, проте зізналися в належності до ОУН і вказали на ряд осіб, із якими працювали і підтримували контакти. Таким чином, ліквідація в Луцькому повіті розпочалася “на кільканадцять днів раніше”⁷.

Як сверджували автори донесення від 2 грудня 1938 р., “на підставі зізнань затриманих розпрацьовано до цього часу повітовий провід ОУН в Луцькому повіті, а також ряд надрайонів, районів і низку нижчих організаційних осередків ОУН”. У ході ліквідації було виявлено виконавців чотирьох “ексів”, одного саботажу, диверсії та замаху на В. Рафальського, які мали місце в Луцькому повіті. Чи не найбільшим успіхом поліції був арешт 26 листопада 1938 р. повітового провідника ОУН Луччини Семена Поліщука* (родом із с. Милуші). Разом з ним “в руки поліції дістався весь архів повітового проводу ОУН, зокрема: штабні мапи, інструкції польової служби та організаційної, науки про зброю, рятувальництва, теренознавства, газознавства, вартової служби, психології, тривоги, пропагандивна література, матеріали, які стосувалися опису кількох місцевостей, збирані до т. зв. “звітів ОУН”, фотографії, реферати, значки на бойовий фонд ОУН, зброя, боєприпаси, касові звіти

⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 252зв-253; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1077. – Арк. 42.

* На той час поліція ще не знала, що С. Поліщук уже був провідником ОУН у Луцькій області (окрузі).

і списки чисельності членів”. Це дало поліції можливість установити загальну кількість оунівців на теренах Луччини і тієї частини Горохівщини, яка підпорядковувалася повітовому проводу Луччини (близько 200 членів (“червона лінія”) та майже 1800 симпатиків* (“синя лінія” або “органічний сектор”).

Станом на 2 грудня 1938 р. в Луцькому повіті було затримано 22 члени ОУН. На думку авторів донесення, ліквідація проходила успішно, але її слід було продовжити⁸. Згідно з повідомленням віце-прокурора Луцького окружного суду Г. Василевського, надісланого до слідчого відділу в Луцьку 9 січня 1939 р., у справі Митрофана Ілляка і товаришів було заарештовано 60 осіб із 24 населених пунктів Луччини та Радехівщини, зокрема Миколу Свистуна з Ордова, Анатолія Козяра та Миколу Якимчука із Піддубців, Степана Цап’юка із Заборолія, Андрія Ксенжука зі Всеволодівки, Івана Солтиса із Жидичина, Олексу Степаненка із Княгінінки, Кіндрата Саціна та Іллю Нагірного з Милуш⁹.

До кінця 1938 р. поліція в рамках великої ліквідації заарештувала загалом 100 членів та симпатиків ОУН (у Луцькому повіті – 43, у Здолбунівському – 31, Володимирському – 13, Рівненському – 5, Горохівському – 4, Сокальському – 2, Ковельському – 1, Радехівському – 1)¹⁰. У січні 1939 р. арешти продовжувалися. Згідно з постановою окружного слідчого судді Луцька від 18 січня 1939 р. було заведено 5 кримінальних справ, за якими проходило 25 членів ОУН із різних куточків Луччини¹¹.

На кінець 1938 р. органи безпеки мали інформацію про існування Володимирського та Рівненського округів ОУН (до літа 1937 р.) та повітових проводів (у повному і частковому складах) у всіх повітах Волині, за винятком Сарн і Любомля¹². Ці відомості були неповними, бо є дані про те, що в 1937 р. обласними (окружними) провідниками на ПЗУЗ були М. Скоп’юк (Луцька область), В. Робітницький (Рівненська область) та М. Мостович (імовірно, Холмська область; раніше, з кінця 1935 р. до

* Очевидно, в документ закралася друкарська помилка, бо станом на квітень 1938 р. у надрайонах Іванчиці, Усичі – Забороль, Лаврів та Піддубці було 179 активних членів та 781 симпатик ОУН; надрайон у Жидичині перебував на стадії відновлення і мав у своєму складі 8 активних членів та 8 симпатиків; надрайон у Берестечку, який згодом увійшов до Горохівського повіту ОУН, нараховував 35 активних членів та 100 симпатиків (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 235зв-237зв).

⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 11 – 12; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 79зв; Спр. 1954. – Арк. 16, 79-79зв, 81, 82-82зв, 92зв, 97-97зв; Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІАЛ України. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 879. – Арк. 112).

⁹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1916. – Арк. 3.

¹⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 51зв.

¹¹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1969. – Арк. 5.

¹² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 51.

осені 1936 р., був провідником Луцької області)¹³. За даними М. Коржана, який наприкінці 1937 р. був референтом у крайовій ексекутиві ОУН на західноукраїнських землях (далі – КЕ ОУН на ЗУЗ), тоді вже існувало керівне повітове звено в Сарнах¹⁴. Окрім того, як стверджувала поліція, на першому етапі ліквідації було повністю або частково встановлено особовий склад повітових проводів ОУН у Луцьку, Горохові, Володимирі, Острозі й Ковелі. Поліція виявила:

у Луцькому повіті – надрайонні проводи в Іванчицях, Усичах, Лаврові, Піддубцях, Жидичині і Чарторийську; районні проводи у Жидичині, Липлянах, Клепачеві, Милушах, Заборолі, Усичах, Полонці, Лаврові, Звірові і Старих Іванчицях; сільські проводи у Букові, Тростянці, Озденижі, Баєві, Старих Іванчицях, Оздові, Заборолі, Боголюбах, Всеволодівці, Богушівці, Шепелі, Княгінинку, Німецькому, Серниках, Усичах, Полонці, Чарукові, Радомишлі, Баківцях, Суховолі, Коршеві, Ратнові, Пілганові, Копчі Руському, Котові і Вишневі;

у Горохівському повіті – надрайонні проводи у Берестечку і Княжому; районні проводи у Берестечку, Мислинях, Бранах; сільські проводи у Смоляві, Новоставі, Буркачах, Лобачівці, Диковинах, Зеленій і Грищах;

у Здолбунівському повіті – районні проводи в Острозі, Завидові, Лідаві, Сіянцях; трійки в Белмажі, Завидові, Сіянцях, Верхові, Лідаві, Лебедях, Глупанині, Здовбиці, Новосілках, Оженині, Межирічі Острозькому;

у Дубнівському повіті – надрайонний провід Боремель – Теслугів, районні проводи у Вербені, Хотині та Демидівці, сільські проводи у Вербені, Копані, Рогізному, Боремелі, Грабівці, Вичавках, Теслугові, Хотині та Пляшовій;

у Рівненському повіті – районний провід і дві трійки в Колесниках;

у Володимирському повіті – районний провід у Порицьку, трійки в Жашковичах і Литовежі.

у Радехівському повіті було частково встановлено особовий склад повітового проводу Радехівщини та районного проводу в Ордові¹⁵. Такі масштабні репресії вимагали значних видатків на карально-репресивні органи. Тому начальник слідчого управління ВВК ДП надкомісар Єжи Будзинський просив ВВУ збільшити місячну дотацію для слідчого управління Луцька до 1800 злотих¹⁶.

¹³ ДАВО. – Ф. 4666. – Оп. 2. – Спр. 1907. – Арк. 20зв; Мірчук П. *Напис історії ОУН...* – С. 454; Wysocki R. *Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939...* – S. 331.

¹⁴ Коржан М. *Фрагмент діяльності ОУН на північних землях Західної України // Євген Коновалець та його доба...* – С. 547.

¹⁵ ДАВО. – Ф. 1. Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 51-51зв.

¹⁶ Там само. – Арк. 48.

Поряд із поліцією, судами, прокуратурою та відділами безпеки органів загальної адміністрації до розробки націоналістичного підпілля на теренах Луччини та Горохівщини долучилася військова контррозвідка та розвідка КОПу (Korpus ochrony pogranicza, Корпус охорони кордонів), яким було надано відповідні інформаційні матеріали та передано частину заарештованих. 13 лютого 1939 р. від окружного слідчого судді в розпорядження офіцерського відділу Окремого інформаційного реферату ДОК ІІ (Dowództwo Okręgu Korpusu, командування окружного корпусу) в Рівному перейшли члени ОУН Семен Поліщук, Трохим Марцинюк, Ананій Закоштуй, Іван Филипович, Антон Вовчик, Олекса Чесюк. Андрій Нагорний був переданий 21 лютого 1939 р.¹⁷ Семена Поліщука і Трохима Марцинюка відвезли до Рівного в розпорядження тамтешнього розвідвідділу № 8 КОПу¹⁸. Одночасно слідче управління ВВК ДП надало розвідвідділові таку інформацію про затриманих: Семен Поліщук (Милуші) – окружний провідник ОУН і військовий референт повітового проводу в Луцьку; Андрій Нагорний (Милуші) – повітовий провідник ОУН в Луцьку; Андрій Замелюк (Старі Іванчиці) – провідник надрайонного проводу ОУН Іванчиці; Трохим Марцинюк (Усичі) – провідник надрайонного проводу ОУН Усичі; Ананій Закоштуй (Лаврів) – провідник надрайонного проводу ОУН Лаврів; Іван Філіпович (Берестечко) – провідник надрайонного проводу ОУН Берестечко; Антон Вовчик (Піддубці) – провідник надрайонного проводу ОУН Піддубці; Олекса Чесюк (Жидичин) – провідник надрайонного проводу ОУН Жидичин¹⁹. Серед переданих на слідство до розвідки рівненського КОПу був також повітовий провідник Радехівщини Володимир Лобай.²⁰ Окрім того, військові контррозвідники допомагали поліції і в подальшому ході ліквідації. Так, наприклад, як експерт з ОУН був залучений майор Війська Польського Вітольд Козак²¹.

До 13 березня 1939 р. в Луцькому повіті затримали 180 членів ОУН; 167 із них було передано судовим органам. За даними поліції, на території повіту вдалося знищити 1 окружний (частково), 1 повітовий проводи, 5 надрайонних, 11 районних проводів ОУН (у с. Забороль, Іванчиці, Озденіж, Милуші, Усичі, Полонка, Звірив, Жидичин, Клепачів, Лаврів, Липляни) і 21 сільський провід ОУН. Залишилося ліквідувати ще 2 районні проводи ОУН (у Піддубцях і Чарторійську), а також 24 особи (окрім тих членів ОУН із гм. Чарторійськ, яких уже зачепила ліквідація). За даними звіту ВВУ про ліквідацію ОУН на Волині (бере-

¹⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 228, 231.

¹⁸ Там само. – Арк. 233.

¹⁹ Там само. – Арк. 183-183зв.

²⁰ Макар В. Спомини та роздуми... – Т. 2. – С. 29, 41-42.

²¹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 80зв – 81.

зень 1939 р.), були заарештовані Теодор Пом'яновський (с. Лаврів, гм. Полонка), Трохим Марцинюк (Усичі, гм. Торчин), Семен Поліщук та Андрій Нагорний (с. Милуші, гм. Княгінінок), Віталій Рафальський (с. Старі Іванчиці, гм. Княгінінок) та інші²².

Згідно зі звітами про хід великої ліквідації, станом на 18 лютого 1939 р. було заарештовано 372 особи, підозрювані в належності до ОУН (286 осіб було ув'язнено, 25 – віддано під нагляд поліції, 61 – звільнено), ліквідовано 1 окружний, 4 повітові, 10 надрайонних, 20 районних, 27 сільських проводів, 16 трійок, 4 п'ятірки та 2 самоосвітні гуртки. Окрім того, поліції було відомо ще про 107 членів та симпатиків ОУН²³. На 26 травня 1939 р. заарештували вже 602 особи (492 опинилися в тюрмі, 37 – під наглядом поліції, 73 звільнили), ліквідували 1 окружний, 5 повітових, 10 надрайонних, 22 районні та 47 сільських проводів, 18 трійок, 4 п'ятірки, 2 освітні гуртки. Поліція мала інформацію ще про 65 осіб, які підозрювалися в належності до ОУН²⁴.

Цікавими з погляду оцінки польськими органами безпеки ходу ліквідації та її впливу на ОУН є витяги з місячних звітів і донесень. У лютому 1939 р. ВВУ інформувала Централь слідчої служби Головної коменди державної поліції про ліквідацію ОУН на Волині: “Додані зізнання затриманих членів ОУН хоч і становлять найістотніший матеріал, який частково віддзеркалює організаційний стан на Волині і контакти як з верхами організації, так і з низами, а також способи і методи діяльності, – не дають іще повної картини того ж організаційного стану, тому ліквідація продовжується і прагне, головним чином, до конкретного встановлення всіх контактів з верхівкою організації, а також до цілковитого очищення терену. [...] Ліквідація ОУН, наскільки можна передбачити на підставі зібраних доказів, триватиме ще довший час. Тепер приступаю до ліквідації чотирьох районних проводів і десяти сільських проводів у складі близько 107 членів ОУН, викритих на підставі зізнань затриманих. У подальшій ліквідації, без сумніву, будуть виявлені нові організаційні вогнища ОУН, і через те важко мені окреслити, як довго триватиме ліквідація і яку орієнтовну кількість членів вона охопить”²⁵. У звіті про хід ліквідації ОУН на Волині за березень 1939 р. зазначалося: “У цей час розпочалися також судові процеси над членами ОУН. Вироки, часто досить суворі, подаються у пресі, що загрожує втручанням ОУН”²⁶. У рапорті за квітень того ж року говорилося: “Незважаючи на не закінчену ще ліквідацію організаційних осередків,

²² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 252зв- 253.

²³ Там само. – Арк. 200.

²⁴ Там само. – Арк. 288.

²⁵ Там само. – Арк. 199зв.

²⁶ Там само. – Спр. 7837. – Арк. 50.

у звітному місяці розвідка виявила спроби утворення нових осередків і перекидання руху на місцевості, які досі не були охоплені ОУН.” Особливо оунівці активізували роботу по “синій лінії”, прагнучи утримати й підвищити рівень національної свідомості, а також протистояти ревіндикаційній акції шляхом підриву авторитету й престижу Польщі²⁷. У травні 1939 р. органи безпеки відзначали відновлення організаційних осередків та жваву діяльність по “синій лінії” на Волині²⁸. У червні 1939 р. про хід ліквідації ОУН на Волині повідомлялось: “ОУН, незважаючи на затримання цілого тогочасного активу, не була повністю зламана, а спроби нав’язання організаційних контактів і створення нових осередків свідчать, що підривний рух пульсує в організаційних низах”²⁹. Автор звіту за липень зазначав: “Незважаючи на затримання всього тогочасного активу, ОУН приступила до створення нових осередків і вишколу новозавербованих членів, використовуючи час літніх шкільних канікул. Цікавим явищем є виявлена в ході ліквідації УНАКОРу (Українського народного козацького руху – О. Д.) тісна залежність цієї організації від ОУН, що знайшло підтвердження в зізнаннях затриманих”³⁰. Ці витяги засвідчують, що польська поліція навіть у ході масштабної ліквідаційної акції не могла загальмувати організаційної та пропагандивної діяльності ОУН на теренах Волині.

Найбільшого розмаху ліквідація набула в Луцькому повіті. Луччина ще з 1930-х рр. стала одним із найпотужніших центрів ОУН на Волині. На її теренах знаходилися обласний (окружний)* та повітовий проводи ОУН, які керували густою мережею надрайонних, районних проводів та низових осередків, частина яких розташовувалася на території тодішніх Горохівського та Дубнівського повітів. Окремою організаційною одиницею було місто Луцьк, де вже на початку 1930-х рр. існував район ОУН, підпорядкований безпосередньо Луцькому обласному проводу³¹.

Польській поліції не вдалося повністю ліквідувати обласний провід ОУН Луччини, бо обласний провідник Семен Поліщук зумів приховати свою справжню роль, назвавшись повітовим провідником Луччини, а вилучений у нього архів повітового проводу містив лише матеріал, який стосувався Луцького повіту ОУН.

Досить добре була законспірована мережа ОУН і в самому Луцьку. Через те дії поліції не завдали тамтешньому осередкові серйозних

²⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 68зв.

²⁸ Там само. – Арк. 84.

²⁹ Там само. – Арк. 93.

³⁰ Там само. – Арк. 106.

* За словами С. Галамая, центром округи ставав той повіт, який серед інших повітів округи виділявся найбільшою чисельністю й найкращою підготовкою (Галамай С. Боротьба за визволення України. 1929 – 1989... – С. 92).

³¹ Monografia OUN na Wołyniu... – Арк. 39.

втрат. Поліція арештувала здебільшого тих, на кого мала хоч яку-небудь інформацію. Тому їй вдалося заарештувати 6 осіб (приблизний підрахунок на основі місячних звітів про хід великої ліквідації)³². 23 грудня 1938 р. були заарештовані Євген Шульга (колишній провідник Луцької області ОУН) та Іван Міщеня³³. 11 серпня 1939 р. за звинуваченням у належності до ОУН було затримано керівника української книгарні ім. Шевченка в Луцьку Йосипа Сакала³⁴. Попри те мережа ОУН в Луцьку і надалі залишалася надійним резервом для відновлення організаційної діяльності. Особливу роль у цьому відіграло Юнацтво ОУН Луцької української гімназії, яке було своєрідною “кузнею кадрів” для різних районів Волині, зокрема для Дубнівщини та Луччини³⁵.

Більше постраждав повітовий провід Луччини. У ході слідства органам безпеки вдалося встановити, що після арешту М. Скоп'юка на початку серпня 1937 р. керівництво ОУН в Луцькому і Горохівському повітах перейняв Віталій Рафальський. Наприкінці 1937 р. новий керівник призначив провідником та оргреферентом повітового проводу ОУН Луччини Семена Поліщука, військовим референтом – Андрія Нагорного, культосвітнім референтом – Петра Хлопецького, а сам з наказу КЕ ОУН увійшов до складу окружного проводу в Сокалі, одночасно здійснюючи загальний нагляд за діяльністю повітового проводу ОУН в Луцьку, який на той час підпорядковувався окружному проводу Сокальщини³⁶. У лютому 1938 р. Хлопецький був переведений у резерв, а обов'язки культосвітнього референта перебрав А. Нагорний³⁷. У вересні 1938 р. Семен Поліщук наказом КЕ ОУН був викликаний до Львова на курси, після чого мав увійти до окружного проводу ОУН. Повітовим провідником став Нагорний, культосвітнім референтом повітового проводу – Степан Миколайчук³⁸.

У поліційних документах С. Поліщук і А. Нагорний уперше згадуються ще в 1934 р. Згодом вони ніби зникають із поля зору поліції, якій вдається знову вийти на них лише восени 1938 р. 26 листопада був заарештований С. Поліщук, а 28 листопада 1938 р. – А. Нагорний. Поліція

³² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 10зв, 16-17, 18, 19, 37-39, 55-56, 57, 74зв-75зв, 89, 104-104зв, 117, 118.

³³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 79-79зв.

³⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7863. – Арк. 8.

³⁵ Повідомлення Проводу Організації Українських Націоналістів на ПЗУЗ про смерть члена Проводу ОУН на ПЗУЗ Присяжнюка Олексі-“Мітли” (З архіву “Літопису УПА”, м. Львів); Українська гімназія в Луцьку. Спогади. 1918 – 1939... – С. 63, 90, 95, 115, 121.

³⁶ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 79зв; Спр. 1954. – Арк. 81, 82-82зв, 89-89зв, 97-97зв; Макар В. Спомини та роздуми... – Т. 2. – С. 37-38.

³⁷ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 81зв – 82; Спр. 1964. – Арк. 25.

³⁸ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 32; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 82зв.

і військові мали незаперечні докази діяльності затриманих і достовірну інформацію про їхню роль у підпільній мережі ОУН, тому вдалися до “вибивання” зізнань шляхом тортур. Унаслідок цього Поліщук навіть зробив невдалу спробу покінчити життя самогубством, але згодом дав такі свідчення, які допомогли поліції завдати відчутних ударів організаційній мережі ОУН Луччини та Радехівщини³⁹. Вдалося примусити до зізнань і А. Нагорного, про що свідчить витяг із подання прокурора Луцького окружного суду С. Стахурського прокуророві Люблінського апеляційного суду: “Нагорний визнав свою вину і посвідчив, що перед арештом виконував функцію повітового провідника ОУН в Луцькому повіті, і навіть більше, виказав велику кількість осіб, із якими він співпрацював у вказаній організації”⁴⁰. Судово-слідча “одиссея” Нагорного мала несподіване продовження 6 липня 1939 р, коли він утік із зали Луцького окружного суду через вікно. Його вдалося затримати щойно на вулиці⁴¹.

25 листопада 1938 р. було заарештовано членів повітового проводу Петра Хлопецького та Степана Миколайчука, які проходили по одній справі із С. Поліщуком та А. Нагорним⁴².

Серед затриманих у справі повітового проводу ОУН Луччини виявилось кілька членів ОУН Радехівщини. Так, 19 грудня 1938 р. був заарештований Володимир Лобай, 30 грудня 1938 р. – Зенон Мазуркевич (обидва зі Стоянова), а 25 березня 1939 р. – Роман Мандрика (Лопатин)⁴³. Ця справа не знайшла свого закінчення в суді, бо, як згадував В. Лобай, акт обвинувачення був вручений лише в середині серпня 1939 р. і судовий процес не встигли провести через початок Другої світової війни. Останній документ із кримінальної справи проти членів повітового проводу Луччини датується 8 серпня 1939 р. Цей факт свідчить про те, що польська поліція прагнула максимально скористатися зручною нагодою для цілковитої ліквідації осередків ОУН в Луцькому повіті⁴⁴.

Юнацтво ОУН на теренах Луччини мало окрему організаційну мережу, помітне місце в якій належало осередкові ОУН у Луцькій укра-

³⁹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 79зв; Спр. 1954. – Арк. 16, 79зв, 81, 82-82зв, 92зв, 97-97зв; ЦДІАЛ України. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 879. – Арк. 112; Макар В. *Спомини та роздуми...* – Т. 2. – С. 38-39.

⁴⁰ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 16.

⁴¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 106зв.

⁴² ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 24-25; Спр. 1954. – Арк. 79-79зв.

⁴³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 57; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 79-79зв.

⁴⁴ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954; Макар В. *Спомини та роздуми...* – Т. 2. – С. 45-46.

їнській гімназії⁴⁵. Він підпорядковувся референтові Юнацтва повітового проводу. У Луцькому повіті цей пост обіймав Олекса Присяжнюк із Гіркої Полонки. Його ім'я згадується у списку членів ОУН, відомих поліції станом на 30 червня 1938 р., але про його арешт не виявлено в поліційних документах жодної згадки. Юнацька мережа ОУН на теренах Луцького повіту, по суті, не зазнала якихось великих втрат⁴⁶. Іноді затриманих мусили просто відпускати. Так, слідство проти членів Юнацтва ОУН із с. Усичі Івана Марцинюка, Степана Янчука, Михайла Карп'юка, Петра Панасюка, Михайла Панасюка, яке тривало від весни 1938 р. до 21 червня 1939 р., було припинене за браком доказів⁴⁷.

Бойова група, підпорядкована повітовому проводу Луччини, утворилася в кінці 1937 р. внаслідок переходу в підпілля членів ОУН Сильвестра Затовканюка та Миколи Щигельського, які 31 жовтня 1937 р. під час перевірки їхніх документів поліцією втекли і змушені були переховувалися⁴⁸. Згодом до них долучився Степан Мельничук зі Старих Іванчиць, який теж мусив переховуватися після того, як з наказу повітового проводу 15 червня 1938 р. вчинив замах на В. Рафальського-“Діда”. Згодом С. Мельничук загинув у сутичці з польськими поліцейськими в Ордові, а М. Щигельський та С. Затовканюк перейшли на Закарпаття⁴⁹.

До 18 лютого 1939 р. поліції вдалося виявити на Луччині 163 членів та симпатиків ОУН; 126 із них були заарештовані. З цієї кількості 113 осіб опинилися в тюрмі, 12 було звільнено, а за 1 особою встановили нагляд. Ліквідація охопила 1 окружний, 1 повітовий, 5 надрайонних, 9 районних та 16 сільських проводів⁵⁰. Станом на 26 травня 1939 р. кількість виявлених членів та симпатиків ОУН на теренах Луччини сягала вже 271 особи, а заарештованих – 262 осіб (236 перебували у в'язниці, 4 – під наглядом поліції, 22 звільнили). Згодом поліція ліквідувала 2 районні та 3 сільські проводи⁵¹. До 17 серпня 1939 р. було знищено ще

⁴⁵ Повідомлення Проводу Організації Українських Націоналістів на ПЗУЗ про смерть члена Проводу ОУН на ПЗУЗ Присяжнюка Олекси-“Мітли” (З архіву “Літопису УПА”, м. Львів); Українська гімназія в Луцьку. Спогади. 1918 – 1939... – С. 63, 90, 95, 115, 121; Григул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога... – С. 53, 114.

⁴⁶ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 2; Повідомлення Проводу Організації Українських Націоналістів на ПЗУЗ про смерть члена Проводу ОУН на ПЗУЗ Присяжнюка Олекси-“Мітли” (З архіву “Літопису УПА”, м. Львів).

⁴⁷ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1915. – Арк. 34, 40.

⁴⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 14. – Арк. 53в.

⁴⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 12; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 3579. – Арк. 53; Спр. 4342. – Арк. 8; Спр. 4678. – Арк. 8; Макар В. Споми́ни та роздуми... – Т. 2. – С. 37-38.

⁵⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200.

⁵¹ Там само. – Арк. 288.

1 сільський провід. Кількість заарештованих зросла до 281 особи (254 було ув'язнено, 23 – звільнено, за 4 встановлено нагляд). Поліція мала інформацію про 1 сільський провід ОУН чисельністю 9 чоловік⁵². Станом на 8 червня 1939 р. із 272 затриманих на Луччині членів та симпатиків ОУН до ув'язнення на терміни від 2 до 10 років були засуджені 96 осіб (17 – у березні, 30 – у квітні, 43 – у травні, 5 – у червні)⁵³.

У 1938 – 1939 рр. своєрідною кузницею керівних кадрів для Луцького повіту став надрайон № 1 – Іванчиці, який охоплював територію на північний захід від Луцька. До його складу входили 2 райони – Старі Іванчиці та Милуші. Найголовнішими осередками ОУН були Іванчиці Старі й Нові, Боголюби, Милуші, Озденіж, Уляники, Змієнець, Тростянка, Буків, Німецьке, Серники, Княгінінок. Існував осередок ОУН і в Рудці Козинській. Станом на лютий 1937 р. поліція володіла інформацією про 14 осіб (у т. ч. і про Степана Миколайчука). Зі звіту ж надрайонного керівництва випливає, що лише військовий вишкіл у тій чи іншій формі проходили 23 члени ОУН. Загалом чисельність ОУН у цьому надрайоні становила 54 активні члени та 58 симпатиків⁵⁴.

Провідником і оргреферентом надрайону був Андрій Замелюк (Старі Іванчиці; обіймав ці посади з весни 1937 р.), членами проводу – Л. Волосовець (Озденіж; культурно-освітній референт до 1938 р.), С. Миколайчук (культурно-освітній референт із жовтня 1938 р.), Петро Столярчук (с. Тростянка; військовий референт із поч. 1937 р.), Володимир Чвала⁵⁵. У документах, які стосуються великої ліквідації, районними провідниками ОУН у Старих Іванчицях названо Леоніда Волосовця, Олександра Бардюка та Миколу Рихлюка, а Володимир Чвала та Ілля Нагірний згадані як провідники районного проводу в Милушах⁵⁶. Окрім того, Ілля Нагірний з Милуш названий організаційним референтом району Милуші. Тобто одна людина могла одночасно обіймати кілька організаційних постів.⁵⁷ Членами районного проводу в Іванчицях названі

⁵² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086. – Арк. 7.

⁵³ Там само. – Арк. 2-8.

⁵⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 235зв; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 86зв; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 5. – Спр. 128. – Арк. 37зв; Українська гімназія в Луцьку. Спогади. 1918 – 1939... – С. 84.

* В оригіналі написано “районовим оргреферентом”, але це, очевидно, помилка, бо навряд чи провідник надрайонного проводу міг виконувати таку функцію в районному проводі. Йдеться, мабуть, про посади надрайонних провідника та оргреферента (ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 34).

⁵⁵ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1923. – Арк. 11-12, 13-14, 16; Спр. 1954. – Арк. 10, 82, 89-89зв; Спр. 1969. – Арк. 20, 22, 24; Я. Л. Твори... – С. 16.

⁵⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 45; Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 4; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4341. – Арк. 1; Спр. 4342. – Арк. 34; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1923. – Арк. 16; Спр. 1969. – Арк. 20, 22, 24.

⁵⁷ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 10.

військовий референт Родіон Бореичук та культосвітній референт Олександр Бардюк; у районному проводі ОУН в Милушах військовими референтами були Кіндрат Сацін-Ведклянчук та Степан Рак, а культосвітнім референтом – Володимир Чвала⁵⁸.

Масові арешти членів ОУН на території, підпорядкованій Іванчицькому надрайону ОУН, розпочалися в грудні 1938 р. і були тісно пов'язані зі справою повітового проводу, більшість членів якого походила саме з сіл цього надрайону. 6 грудня 1938 р. були заарештовані Л. Волосовець та В. Чвала, а 24 грудня – В. Волосовець⁵⁹. Пізніше, 7 січня 1939 р., був затриманий А. Замелюк, а 16 січня – П. Столярчук⁶⁰.

Основна маса арештів припадає на січень – лютий 1939 р. Особливо відчутного удару ліквідація завдала сільським проводам у Старих та Нових Іванчицях (у січні і лютому було заарештовано 13 осіб) та Уляниках (5 лютого заарештовано 7 осіб). Арешти проводились і в селах Буків, Сирники, Озденіж, Княгінінок, Тростянка, Милуші, Німецьке⁶¹.

Станом на 1 березня 1939 р. поліція заарештувала більшість членів активу:

- Іванчицького надрайонного проводу ОУН: провідника Андрія Замелюка зі Старих Іванчиць, військового референта Петра Столярчука із Тростянки, культосвітнього референта Леоніда Волосовця з Озденіжа;

- Іванчицького районного проводу ОУН: провідника Миколу Рихлюка, військового референта Родіона Бореичука, культосвітнього референта Олександра Бардюка, членів Віктора Бардюка, Талимона Бардюка, Миколу Романюка, Федора Романюка (Володимир Бардюк служив у війську, тому арешту уникнув); усі зі Старих Іванчиць;

- Милуського районного проводу ОУН: провідника Іллю Нагірного, військового референта (далі – ВР) Кіндрата Саціна-Ведклянчука, культосвітнього референта Володимира Чвалау.

Крім них, затримано було також членів сільських проводів ОУН у Букові (провідника Григорія Мельничука та культосвітнього референта Пантелеймона Гапонька), Озденежі (ВР Володимира Волосовця й культосвітнього референта Івана Галанта), Сирниках (провідника Сергія Андрійчука та культосвітнього референта Олександра Кушнірука), Княгінінку (провідника Степана Рака, який входив також до складу районного проводу в Милушах як військовий референт, і культосвітнього

⁵⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 1; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 22; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1969. – Арк. 20.

⁵⁹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 10; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1969. – Арк. 10.

⁶⁰ ДАВО – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1923. – Арк. 10; Спр. 1969. – Арк. 10.

⁶¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 10зв, 16-17, 18, 19, 37-39, 55-56, 57, 74зв-75зв, 89, 104-104зв, 117, 118.

референта Олексу Степаненка, або Степанюка), Німецькому (ВР Ана-толя Цятковського та культосвітнього референта Івана Жовнірука; провідник Петро Мосійчук перебував під наглядом поліції), Уляниках (провідника Івана Касяна та культосвітнього референта Ананія Шведчука, або Хведчука), Милушах (провідника Михайла Колтунюка й культосвітнього референта Василя Мельничука) і провідника сільсько-го проводу ОУН в Нових Іванчицях Якова Євчука⁶².

Наслідком масових арештів оунівців на теренах Іванчицького надрайону стали декілька політичних судових процесів, найзначнішими з яких були процеси над членами надрайонного проводу А. Замелюком і П. Столярчуком, а також над суспільно-політичним референтом повітового проводу Луччини Л. Волосовцем.

14 квітня 1939 р. Луцький окружний суд виніс вироки А. Замелюку та П. Столярчуку – 10 і 8 років відповідно (із зарахуванням слідчого арешту до 14 квітня 1939 р.). Обое отримали ще й по 10 років поразки у правах. 11 липня 1939 р. у Любліні відбувся апеляційний процес, де покарання було зменшено Замелюкові – до 8 років, Столярчукові – до 6 років. “Доважком” стали 5 років поліцейного нагляду і 10 років поразки в правах⁶³.

Л. Волосовець 5 червня 1936 р. був засуджений на 4 роки ув’язнення, 5 років поразки у правах, і, крім того, був переданий під нагляд поліції на 5 років. Йому був зарахований слідчий арешт від 7 грудня 1938 р. до 5 червня 1939 р. Л. Волосовець був звільнений від судової оплати⁶⁴. Слідство над провідником районного проводу ОУН у Милушах В. Чвалою, який проходив за однією справою з Л. Волосовцем, було припинене через смерть підсудного. Чвала був заарештований у грудні 1938 р., але після того, як у в’язниці захворів на туберкульоз горла, його звільнили. 1 червня Чвала помер, а його похорон, який відбувся 2 червня 1939 р. в с. Милуші Луцького повіту, перетворився на політичну маніфестацію⁶⁵.

Потужним був і надрайон № 2 – Усичі – Забороль, який охоплював територію на захід та південний захід від Луцька (район Усичі – Усичі, Береззя, Буяни, Седмірки; район Забороль – Богушівка, Великий Оме-ляник, Всеволодівка, Забороль, Баїв, Потреби, Шепель, Цеперів⁷, Оздів; до створення надрайону у Лаврові надрайон № 2 включав ще й Голишів, Полонку, Городище, Гірку Полонку, Коршовець). Цей надрайон сформу-вався на базі району ОУН у Боголюбах (провідник П. Хлопецький;

⁶² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 1; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 22-23.

⁶³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1923. – Арк. 33-34, 54, 57.

⁶⁴ Там само. – Спр. 1969. – Арк. 26, 29.

⁶⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 104.

с. Богушівка, Забороль, Баїв, Боголюби), існування якого фіксується ще в 1933 р.⁶⁶ Навесні 1937 р. в ході реорганізації осередків ОУН на Луччині Рафальський призначив П. Хлопецького провідником надрайонного проводу ОУН в Усичах (районні проводи у Полонці, Заборолі, Усичах і Лаврові). Потім у Лаврові було створено окремий надрайон. Один зі звітів надрайонного проводу подавав чисельність 60 членів (15 – Усичі, 30 – Забороль, 15 – Полонка). Звіт за квітень 1938 р. містив дані про 76 активних членів і 73 симпатиків, а у звіті за серпень говорилося про 48 членів та 177 симпатиків⁶⁷.

Надрайонними провідниками були Петро Хлопецький (весна – кінець 1937; із серпня до кінця 1937 р. виконував цю функцію номінально, бо перебував у тюрмі), Андрій Самчук (кінець 1937 – березень 1938 р.), Теодор Марцинюк (березень – листопад 1938 р.). У різний час до надрайонного проводу входили С. Поліщук (військовий референт), А. Самчук (військовий референт); культосвітніми референтами проводу були С. Цап'юк (до серпня 1937 р.), Т. Марцинюк (з серпня 1937 р. до весни 1938 р.), К. Шеверда (від весни 1938 р.)⁶⁸. У поліційних документах лише раз згадується посада організаційного референта, яку навесні 1938 р. займав Т. Марцинюк⁶⁹. Скоріше за все, тут знову маємо справу із сумісництвом посад, тим більше, що Марцинюка також вважали районним провідником в Усичах⁷⁰. Провідниками районного проводу в Заборолі були А. Самчук (в 1937 р.), І. Кисіль, С. Цап'юк; провідниками районного проводу Полонка – Лукаш Швагрук (весна – серпень 1937 р.) та Митрофан Іллук (серпень 1937 – листопад 1938 р.)⁷¹. Військовим референтом районного проводу в Усичах був Віктор Янчук⁷². Яків Новосад із с. Буяни теж був членом районного проводу ОУН в Усичах⁷³. Військовим референтом районного проводу ОУН в Заборолі був Андрій Ксенжук із кол. Всеволодівка, а культосвітнім референтом того ж проводу – Яків Шевчук із с. Забороль⁷⁴.

⁶⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 14. – Арк. 1, 15; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 97-97зв.

⁶⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2 – Спр. 7229. – Арк. 45, 235зв, 236зв; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 889. – Арк. 52; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 97-97зв.

⁶⁸ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 11; оп. 9а. – Спр. 889. – Арк. 60; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 26, 29-30; спр. 1954. – Арк. 10, 81, 82, 89-89зв, 91-91зв, 94зв, 97-98зв; спр. 1964. – Арк. 21-25.

⁶⁹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1968. – Арк. 23.

⁷⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 45; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 11.

⁷¹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 889. – Арк. 60; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 26, 29-30; спр. 1954. – Арк. 10, 81, 82, 89, 91-91зв, 94зв, 97-98зв; спр. 1968. – Арк. 22.

⁷² ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 17.

⁷³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 3.

⁷⁴ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 33; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1968. – Арк. 16-18.

Сільськими проводами ОУН керували: у Шепелі – провідник Іван Щурук (Шепель), військовий і культосвітній референт Іван Андрейчук (Нові Іванчиці); у Великому Омелянику – провідник Іван Доротій; у Заборолі (поліції було відомо про 18 осіб із цього осередку) – провідник Василь (за іншими даними – Іван) Курука; у Боголобах – провідник Олександр Шахута; у Баєві – провідник Роман Вегера, військовий референт Лук'ян Гураль*, культосвітній референт Петро Душак⁷⁵.

Надрайон Усичі – Забороль зазнав відчутних утрат іще на початку великої ліквідації. Це було пов'язано з арештами членів ОУН у Полонці. Річ у тому, що до утворення надрайонного проводу в Лаврові район у Полонці (сільські проводи в Полонці, Коршовці, Голешеві, Гіркій Полонці, Городищах, Баєві та Заборолі) належав до надрайону Усичі – Забороль⁷⁶. Польським органам безпеки вдалося здобути деяку інформацію про націоналістичне підпілля на теренах надрайонів Усичі – Забороль та Лаврів. Це видно з протоколу допиту Лукаша Шваґрука суддею М. Ольковським від 21 листопада 1938 р. Л. Шваґрук зізнався, що з весни до серпня 1937 р. був районним провідником ОУН у Полонці, після чого його заступив на цьому посту Митрофан Ілляк, який обіймав цю посаду до арешту в листопаді 1938 р. Л. Шваґрук також допоміг поліції встановити організаційну функцію надрайонного провідника ОУН в Усичах Трохима Марцинюка і подав інформацію про сільські проводи у Полонці (7 осіб, у т. ч. провідник Петро Кревський, культосвітній референт Павло Хом'як, військовий референт Денис Семенюк), Гіркій Полонці (10 осіб), Баєві (9 осіб), Оздові (4 особи)⁷⁷. Окрім того, у зізнаннях Л. Шваґрука згадувалися Теодор Пом'яновський, Ананій Закоштуй, Дмитро Римарчук, Теодор Мельник, Федір Затовканюк, Мирон Андросчук, Петро Андрейчук, Лук'ян Гураль, Костянтин Шеверда та ін.⁷⁸ Одночасно з арештами у Полонці були проведені арешти в Баєві. 17 листопада 1938 р. були заарештовані Л. Гураль, П. Душак та М. Вегера, а 18 листопада 1938 р. – А. Римарук.⁷⁹

Станом на 30 червня 1939 р. у поліційних списках членами ОУН значилися 18 осіб із Боголюбів (зокрема П. Хлопецький та О. Шахута), 8 осіб із Богущівки, 16 осіб із Заборолі (зокрема І. Кисіль, Я. Шевчук,

* За іншими джерелами, Л. Гураль був військовим референтом, а П. Душак – культосвітнім референтом (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 4; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 18).

⁷⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 3, 4-5; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1916. – Арк. 20. – Спр. 1968. – Арк. 24.

⁷⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 14. – Арк. 13зв.

⁷⁷ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 889. – Арк. 52, 59-60, 62, 66.

⁷⁸ Там само. – Арк. 54-55, 61-63.

⁷⁹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 11.

С. Цап'юк, К. Шеверда, В. Курука, І. Курука), 8 осіб із Шепеля, 7 осіб з Усичів (зокрема Т. Марцинюк та В. Янчук)⁸⁰. Арешти у Полонці та Баєві дали можливість здобути певні докази для звинувачення частини згаданих членів ОУН. 23 листопада 1938 р. були заарештовані Т. Марцинюк (за іншими даними – 25 листопада), К. Шеверда, Я. Шевчук, Анатоль та Остап Вегери, 27 листопада 1938 р. – А. Самчук та І. Кисіль, 16 грудня 1938 р. – Роман та Марко Вегери⁸¹. Додаткову інформацію про підпільну мережу поліція отримала після арешту С. Поліщука та А. Нагорного. Це дало змогу розгорнути планомірну ліквідацію осередків ОУН у цьому надрайоні й заарештувати 15 членів сільського проводу ОУН у Баєві, 20 членів сільського проводу ОУН у Богушівці (провідник – Олександр Будкевич, військові референти – Костянтин Корольчук та Ананій Корольчук, культосвітній референт – Михайло Пасічник), 8 членів сільського проводу ОУН у Боголюбах (провідник – Сергій Ковальчук, військовий референт – Михайло Панасюк, культосвітній референт – Микола Панасюк)⁸². Арешти відбулись також в інших селах, зокрема в Усичах, Буянах, Шепелі, Заболотцях та Великому Омелянику. Серед затриманих були і В. Янчук та Я. Новосад.⁸³

У березні 1939 р. відбулася ліквідація районного та сільського проводів ОУН у Заборолі. Арешти розпочалися 11 березня й охопили 19 осіб.⁸⁴ 13 березня 1939 р. був заарештований провідник районного проводу ОУН в Заборолі Степан Цап'юк, а 17 березня – військовий референт цього ж проводу А. Ксенджук⁸⁵. 5 і 14 квітня 1939 р. були затримані 7 членів ОУН з Оздова⁸⁶.

Не всі арештанти опинялися в тюрмі. Так, затримані 16 березня 1939 р. Зиновій Вегера, Анастас Римарук і Василь Вітовський 18 березня були передані під поліційний нагляд, а 1 особа з с. Забороль була звільнена за браком доказів⁸⁷.

Кінцевим результатом цих арештів став ряд процесів над членами ОУН, найгучнішими з яких стали процеси над оунівцями із с. Забороль. Вироком Луцького окружного суду від 20 червня 1939 р. Степан Цап'юк був засуджений до 6, а А. Ксенджук – до 5 років тюрми; кара була обтяжена 7-річною поразкою у правах⁸⁸. 6 липня 1939 р. вироком того ж

⁸⁰ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 1-3.

⁸¹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 11; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 24-25.

⁸² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 4, 5; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 18, 19.

⁸³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 55; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 17.

⁸⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 55-55зв.

⁸⁵ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1968. – Арк. 16-17.

⁸⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 75.

⁸⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 117; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1916. – Арк. 14.

⁸⁸ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1968. – Арк. 29.

суду Андрій Самчук і Костянтин Шeverда були засуджені до 5 років ув'язнення кожен, Яків Шевчук – до 4 років, Іван Кисіль – до 3 років. Додаткові покарання – поразка у правах на 10 років та поліційний нагляд на 5 років. Прокурор подав апеляцію, вважаючи цей вирок занадто м'яким⁸⁹. Однак слідство у справах багатьох підсудних, зокрема Т. Марцинка, завершити не вдалося у зв'язку з початком Другої світової війни.

Надрайон № 3 – Лаврів контролював територію на південь від Луцька (с. Лаврів, Чаруків, Коршів, Несвіч, Городище, Угринів, Вигуричі, Григоровичі, Мстишин, Баківці, Радомишль, Колодеже, Суховоля, Пілганів, Голешів, Полонка, Гірка Полонка, Новостав, Ратнів, Воютин, Садів та Білосток). Цей надрайон виділився з надрайону Усичі – Заборолів і мав у своєму складі райони Лаврів, Полонка та Чаруків⁹⁰. У службовому опрацюванні Волинського воєводського управління (лютий 1937 р.) наводяться дані про 62 тамтешніх членів і симпатиків ОУН (переважно з районів Лаврів і Чаруків), у т. ч. А. Закоштуя, Ф. Пом'яновського, І. Васильчука, Ю. Табаковську⁹¹. У звіті надрайону за квітень 1938 р. сказано про 24 активних членів та 200 симпатиків⁹².

Надрайонним провідником був А. Закоштуя, а під час його арешту обов'язки провідника виконував Олександр Галамага. Членами надрайонного проводу були О. Галамага (військовий референт) та Ф. Пом'яновський (культосвітній референт). Районний провід у Лаврові створив наприкінці 1936 р. А. Закоштуя; із кінця 1937 р. районним провідником був І. Герасимчук. До складу районного проводу в різний час входили І. Тищук (з осені 1937 р. – культосвітній референт), О. Галамага, Ф. Пом'яновський⁹³. Керівником районного проводу в Чарукові, створеного в березні 1937 р., став І. Васильчук⁹⁴. Районний провід у Полонці створили навесні 1935 р. Митрофан Ілляк і Сильвестр Затовканюк. Перший став пропагандивним референтом району, а другий – провідником⁹⁵. Згодом провідником районного проводу ОУН у Полонці був М. Ілляк*, а з весни 1938 р. – Л. Швагрук. Є дані про те, що цей пост обіймав також

⁸⁹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1964. – Арк. 35-36, 39.

⁹⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 45; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 26, 30; Українська гімназія в Луцьку. Спогади... – С. 73; Поліщук В. Підпільної праці нас ніхто не вчив... – С. 8.

⁹¹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 5. – Спр. 128. – Арк. 37-37зв.

⁹² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 235зв.

⁹³ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 34; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 79зв; Спр. 1922. – Арк. 26-30; Спр. 1954. – Арк. 89-89зв.

⁹⁴ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 84. – Арк. 65зв, 87зв, 88; Оп. 5. – Спр. 128. – Арк. 37зв.

⁹⁵ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 30.

* Є дані про те, що М. Ілляк також був оргреферентом надрайонного проводу Усичі (ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 198-199).

Теодор Затовканюк⁹⁶. Членами районного проводу в Полонці були Л. Швагрук (культосвітній референт), Т. Затовканюк (військовий референт), І. Гаврилюк та Д. Римарчук⁹⁷.

Перший удар поліції припав на організаційну мережу ОУН у районі Полонка. Згодом арешти охопили й провідний актив району Лаврів, якому тепер підлягали ті осередки ОУН, які раніше належали до району Чаруків^{*}. 17 листопада 1938 р. були заарештовані Петро Андрейчук, Митрофан Ілляк, Лукаш Швагрук, Мирон Андрущук, 18 листопада 1938 р. – Теодор Затовканюк, Дмитро Римарчук, 21 листопада (за іншими даними – 22 листопада) 1938 р. – Іван Гаврилюк, 23 листопада 1938 р. (за іншими даними – 25 листопада) – Ананій Закоштуї, Федір Пом'яновський, Іван Тищук, Григорій Данилюк, 10 грудня 1938 р. (за іншими даними – 12 грудня) – Олександр Галамага, Іван Герасимчук⁹⁸.

Пізніше поліція заарештувала 2 членів сільського проводу ОУН в Пілганові (провідник і оргреферент** Павло Лещук, військовий референт Остап Коробчук), 6 членів сільського проводу ОУН у Полонці (провідник Петро Андрейчук), 8 членів сільського проводу ОУН у Гіркій Полонці (провідник Петро Кревський, військовий референт Денис Семенюк, культурно-освітній референт Павло Хом'як), 3 членів сільського проводу ОУН у Голешеві (провідник Олександр Семенюк, військовий референт Микола Михнюк, культосвітній референт Адам Хом'як-Глушук), 9 членів сільського проводу ОУН у Городищі (провідник Ананій Карп'юк, військовий референт Ананій Голюк, культурно-освітній референт Мирон Андрущук)⁹⁹. Окрім того, правоохоронні органи вже мали інформацію про Теодора Мудрика, який був провідником сільського проводу ОУН у Коршовці¹⁰⁰.

Арешти проводилися також у Несвічі, Чарукові, Колодежі¹⁰¹. У ході подальшої ліквідації осередків ОУН у травні 1939 р. відбулись арешти і в Коршеві. 11 травня там затримали 2 осіб. 16 травня слідчим відділом Луцька були затримані 3 особи із с. Коршів (у т. ч. Степан Стельмащук

⁹⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 198-199; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 889. – Арк. 60; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 26, 29-30.

⁹⁷ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 24; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 26.

^{*} Річ у тому, що 27 грудня 1937 р. у Луцькому окружному суді відбувся процес, на якому були засуджені Іван Васильчук та його заступник Олександр Кокос (Мірчук П. Нарис історії ОУН... – С. 474).

⁹⁸ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 13, 14; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 24-25; спр. 1954. – Арк. 79-79зв.

^{**} Це ще один вияв характерного для мережі ОУН на Волині зосередження кількох організаційних постів в одних руках.

⁹⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 6; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 24, 25; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 26.

¹⁰⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 7.

¹⁰¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7873. – Арк. 55зв, 89, 117.

і Юрій Стельмащук) та 1 особа із с. Городок (Михайло Наврата). 27 червня 1939 р. слідство проти них було припинене через брак доказів¹⁰².

22 – 23 червня 1939 р. в Луцькому окружному суді відбувся процес над групою оунівців із Лаврова, Полонки та Городища, унаслідок якого Теодор Пом'яновський отримав 10 років ув'язнення, Ананій Закоштур і Олександр Галамага – по 8 років, Іван Герасимчук, Іван Тищук, Митрофан Іллук – по 6 років, Григорій Данилюк, Іван Гаврилюк – по 3 роки, а Мирон Андрущук – 2 роки тюрми. Троє останніх отримали по 6 років поразки у правах, а решта – по 10 років. Крім того, після виходу з тюрми всі засуджені мали 5 років перебувати під наглядом поліції¹⁰³. Правда, не вдалося довести до кінця слідство у всіх справах, порушених проти оунівців цього надрайону: знову завадила Друга світова війна.

Надрайон № 5 – Піддубці включав у себе райони Піддубці та Звірів і охоплював села, розташовані на схід від Луцька (Піддубці, Звірів, Романів, Вишнів, Крупа, Боратин, Ботин, Лище, Гаразджа, Котів, Копче Руське, Цумань та Сильно). Чисельність ОУН у цьому надрайоні, згідно з даними звітів, становила у квітні 1938 р. 24 члени і 350 симпатиків, а в вересні того ж року – 28 членів і 300 симпатиків¹⁰⁴. Для порівняння: за звітом № 5 за 1938 р., на території надрайону проживало 1999 українців¹⁰⁵. Поліція мало знала про націоналістичне підпілля на цих теренах. У поліційних документах за лютий 1937 р. значилося лише 9 осіб (у т. ч. Анатолій Козяр), а у звіті воєводського управління від 31.06.1936 р. фігурувало 11 осіб (у т. ч. А. Козяр та А. Вовчик)¹⁰⁶. Цей надрайон був одним із найкраще законспірованих. Там працювали М. Якимчук, С. Качинський, Любов Гнатюк, які в майбутньому стали відомими діячами ОУН¹⁰⁷.

Провідником надрайону Піддубці був Антон Вовчик, а членами проводу – військовий референт Олекса Заборовець, культурно-освітній референт Федір Заборовець-“Федот” та Федот Юревич-“Корнійчук”¹⁰⁸. Районним провідником у Звірові був Федот Юревич; районний провід ОУН у Піддубцях очолював А. Козяр, а з осені 1937 р., коли Козяра призвали, – Іван Якимчук, який у листопаді 1938 р. теж пішов в армію. У поліційних документах членом районного проводу ОУН у Зві-

¹⁰² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7873. – Арк. 89; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1948. – Арк. 20, 44.

¹⁰³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1922. – Арк. 47, 53.

¹⁰⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 236, 237.

¹⁰⁵ Там само. – Арк. 240зв.

¹⁰⁶ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 78. – Арк. 153зв; оп. 5. – Спр. 128. – Арк. 37зв.

¹⁰⁷ Я. Л. Твори... – С. 15; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-1949. Довідник... – С. 73; Содоль П. Українська Повстанча Армія. 1943-49. Довідник другий... – С. 39, 117.

* Ф. Заборовець родом з Олександрії, пов. Рівне.

¹⁰⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 45; оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 10; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 16; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 10, 89-89зв.

рові та районним провідником у Піддубцях названий М. Якимчук – “Колтунюк”, який у 1939 р. теж опинився у війську¹⁰⁹.

Через те, що поліція мала порівняно небагато інформації про Піддубецький надрайон ОУН, арешти тут почалися пізніше. 7 грудня 1938 р. був затриманий надрайонний провідник ОУН у Піддубцях Антон Вовчик, а 10 грудня – військовий референт Олекса Заборовець та культосвітній референт Федот Заборовець. 14 грудня 1938 р. заарештували провідника районного проводу ОУН у Звіркові Федота Юревича. Інші члени тамтешнього проводу ще залишались на волі¹¹⁰. Був також заарештований Йосип Ховайло з Цуманя, а Костянтин Кременський із Сільна був переданий під нагляд поліції¹¹¹. Члени Піддубецького надрайону мужньо трималися під час допитів і нікого не видали, завдяки чому вдалося подальших арештів. У звітах про хід великої ліквідації за січень–липень 1939 р. є згадка лише про одного заарештованого з цього надрайону¹¹².

Організаційну й пропагандистську діяльність тамтешніх оунівців допомагали законспірувати легальні українські товариства. Керівниками місцевої “Просвіти” та членами Пласту в Піддубцях були пізніший надрайонний провідник ОУН Григорій Бохонко–“Став” та військовий референт ОУН у Рівненській області С. Качинський–“Остап”. Члени ОУН Піддубеччини були також активістами протиалкогольного та протитююного товариства “Відродження”¹¹³. Після заборони деяких легальних українських організацій ОУН для прикриття своєї діяльності почала використовувати структури угодовського Волинського українського об’єднання. Так, за твердженням В. Поліщука, після виникнення осередків ВУО в Жорнищах, Носовичах та Сериберах “через село Романів на Жорнища почав посилюватися вплив ОУН”¹¹⁴. Відомо, що голова “Просвітянської хати” у Воротневі Степан Наїдок мав зв’язки з осередком ОУН в Ярославичах¹¹⁵. Поліція також довідалася про те, що ця “Просвітянська хата” діяла від ВУО і віддавала 25 % своїх прибутків на захист у суді оунівців Антона Вовчика, Федота Юревича та братів Заборовців¹¹⁶. Така

¹⁰⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 45; Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 10; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4341. – Арк. 11; спр. 4342. – Арк. 16, 34.

¹¹⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 10; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 16.

¹¹¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 12; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 8.

¹¹² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 10зв, 16-17, 18, 19, 37-39, 55-56, 57, 74зв-75зв, 89, 104-104зв, 117, 118; Сивіцький М. Записки сірого волиняка... – С. 186-187.

¹¹³ Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога... – С. 48, 53, 114; Якуб'юк А. Комбатанти Волинського краю... – С. 133, 135, 137, 141.

¹¹⁴ Поліщук В. Підпільної праці нас ніхто не вчив... – С. 8.

¹¹⁵ Островецький Р. Ярославичі... – С. 84.

¹¹⁶ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1082. – Арк. 9зв.

ситуація дуже утруднювала боротьбу польських карально-репресивних органів проти ОУН. Тому Піддубецький надрайон ОУН значною мірою зберіг свій кадровий потенціал і невдовзі зайняв провідні позиції в націоналістичному русі на Луччині.

Навесні 1938 р. був організований надрайон № 6 – Жидичин, якому підпорядковувались осередки ОУН на північ від Луцька (Жидичин, Ківерці, Бодячів, Липляни, Клепачів, Четвертня, Юліана*). Поліції були відомі 12 осіб із цього надрайону, у т. ч. надрайонний провідник Олекса Чесюк та члени проводу Іван Сілюк, Микола Кушнір, Теодор Міськовець¹¹⁷. Чисельність місцевої мережі ОУН була невеликою (8 членів, 8 симпатиків станом на серпень 1938 р.), бо надрайон перебував на стадії відновлення після ліквідації 1935 – 1936 рр. Згідно з інформацією, яку польські правоохоронні органи здобули конфіденційним способом, на початку 1938 р. С. Поліщук і А. Нагорний призначили О. Чесюка провідником надрайонного проводу в Жидичині. Чесюк призначив військовим референтом Івана Сілюка, а культосвітнім референтом – Миколу Кушніра¹¹⁸. Обов'язки оргреферента виконував сам Чесюк, що знову ж таки є прикладом поширеної на Волині практики створення більш компактних керівних структур шляхом зосередження кількох постів в одних руках¹¹⁹. У рамках цього надрайону організувалися три райони – Жидичин (провідник Іван Солтис), Клепачів, Липляни¹²⁰. Навесні 1938 р. вони вже існували¹²¹.

У Жидичині поліція заарештувала особовий склад надрайонного проводу (7 грудня 1938 р. були затримані Олекса Чесюк, Іван Сілюк та Микола Кушнір), районного проводу (провідник Іван Солтис, члени проводу Павло Подригула і Григорій Пасічник) та 5 членів сільського проводу ОУН (ймовірно, заарештовані 23 і 27 січня 1939 р.), а Теодор Міськовець із Ківерців був переданий під нагляд поліції¹²². Були також заарештовані провідник районного проводу ОУН у Клепачеві Клим Ткачук (імовірно, заарештований 20 лютого 1939 р.), провідник районного проводу ОУН у Липлянах Лук'ян Столярчук та член того ж проводу Павло Дужик (заарештовані, вірогідно, 21 лютого 1939 р.)¹²³.

* Нині с. Дачне.

¹¹⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 12; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 8; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 10, 89-89зв; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 5. – Спр. 128. – Арк. 37-37зв.

¹¹⁸ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1970. – Арк. 18.

¹¹⁹ Там само. – Арк. 22.

¹²⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 45.

¹²¹ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1970. – Арк. 20.

¹²² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 11, 19; оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 11-12; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 8; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1970. – Арк. 17.

¹²³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 38, 39; оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 11; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 7.

Вінцем великої ліквідації на теренах Жидичинського надрайону став процес над членами надрайонного проводу. 14 квітня 1938 р. за належність до ОУН Олекса Чесюк був засуджений до 8 років тюремного ув'язнення, Іван Сілюк – до 5 років, Микола Кушнір – до 4 років. Крім того, всі вони отримали по 5 років поліцейного нагляду та по 6 років поразки у правах¹²⁴.

На базі осередків ОУН у с. Хряськ, Старий Чарторийськ, Цміни, Новосілки Луцького повіту, а також у с. Суховоля, Веретеничі, Полиці та Рафалівка Сарнівського повіту виник надрайон № 7 – Чарторийськ¹²⁵. Навесні 1937 р. Яків Красьоха, провідник п'ятірки ОУН у с. Хряськ (гм. Новий Чарторийськ Луцького повіту), порозумівшись з оунівцями із с. Рафалівка (Сарнівський повіт), організував у Храську сільський провід ОУН. Його провідником став Тарас Красьоха, військовим референтом – Калістрат Клок, культосвітнім референтом – Яків Красьоха¹²⁶. У кінці літа 1938 р. із націоналістами гміни Новий Чарторийськ зв'язався Олекса Чесюк і забезпечував їх організаційними інструкціями¹²⁷.

Згідно з інформацією слідчого управління Волинської воєводської команди державної поліції, наданою 14 вересня 1938 р. повітовій команді державної поліції в Луцьку, комуніст Микола Решетицький посвідчив, що Зіна Бахів із Жидичина організувала в 1936 р. осередки ОУН в с. Суховоля та осаді Рафалівка (пов. Сарни). Ці осередки підтримували зв'язки з оунівцями із с. Храськ і Старий Чарторийськ (пов. Луцьк). Проводячи слідство за матеріалами цих свідчень, поліція встановила, що мережу ОУН у с. Храськ, Цміни, Новосілки, Старий Чарторийськ розбудовував Тарас Красьоха, який зумів залучити до організаційної праці ще 15 членів та симпатиків ОУН¹²⁸. Члени КПЗУ Лукаш Бондарчук, Йосип Гутник і Микола Решетицький посвідчили, що до осередків ОУН у с. Полиці, Веретеничі, Суховоля та в осаді Рафалівка належали 24 особи, у т. ч. Зіна та Сергій Бахови¹²⁹. Тиміш Кріт із с. Полиці (гм. Рафалівка Сарнівського повіту) в ході слідства зізнався, що до ОУН у 1934 р. його залучив Тарас Красьоха, який був членом оунівського осередку у Храську, а організатором і керівником тамтешнього осередку був Яків Красьоха¹³⁰.

Арешти 7 членів ОУН (у т. ч. Тараса Красьохи, Калістрата Клока, Якова Красьохи, Трохима Шишка та Юхима Красьохи) відбулись у Храську 18 березня 1939 р. у зв'язку із запланованою ліквідацією

¹²⁴ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1970. – Арк. 24.

¹²⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 33в-4; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 6-26.

¹²⁶ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 13-14.

¹²⁷ Там само. – Спр. 1970. – Арк. 19.

¹²⁸ ДАВО. – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 2010. – Арк. 1, 2, 3.

¹²⁹ ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 90. – Арк. 213-2133в.

¹³⁰ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 15.

сільських проводів на території Сарнівського повіту та в Степані Костопільського повіту¹³¹. 21 і 25 березня було затримано ще 4 особи з Храська¹³². Декого із заарештованих довелося потім відпустити. 17 травня 1939 р. за браком доказів було припинене слідство у справі належності до ОУН Степана Андрусіка, Онуфрія Костюченка, Йосипа Довгала, Назара Талаха. Усі вони були випущені з Луцької тюрми¹³³.

20 червня 1939 р. в Луцькому окружному суді відбувся процес над 5 членами ОУН із с. Храськ. Я. Красьоха отримав 4 роки тюрми, Т. Красьоха та К. Клок – по 3 роки, а Т. Шишко та Ю. Красьоха – по 2 роки тюрми (Ю. Красьосі кара завішена на 5 років). Засудженим зарахували попереднє ув'язнення з 20 березня до 20 червня 1939 р., усіх їх звільнили від оплати судових витрат, але покарання обтяжили 5-річним поліційним наглядом та поразкою у правах терміном на 6 років¹³⁴.

19 березня 1939 р. були проведені арешти на теренах Сарнівського повіту, які були тісно пов'язані з ліквідацією оунівських осередків на території гм. Новий Чарторийськ¹³⁵. Крім того, 13 травня 1939 р. затримали Михайла Ханенка, власника маєтку в Рафалівці, за підозрою в організації осередків ОУН на території пов. Сарни.¹³⁶ Арешт 18 березня 1939 р. 4 оунівців у Степані (Костопільський повіт) теж був пов'язаний з ліквідацією ОУН на теренах Сарнівщини та північної Луччини¹³⁷. Однак не віднайдено ніяких документів, які свідчили б про якісь судові процеси над членами ОУН зі Степана та Володимирщини. Ймовірно, завершенню слідства перешкодила Друга світова війна.

На терені Здолбунівського повіту ліквідація розпочалася згідно з планом, тобто в ніч з 21 на 22 листопада 1938 р.¹³⁸ Вона сягнула навіть Львова, де 22 листопада “на замовлення” рівненського прокурора був заарештований і відісланий до здолбунівської повітової команди державної поліції Олекса Скоропада з Дермані¹³⁹. За період від 22 листопада до 1 грудня 1938 р. на Здолбунівщині було заарештовано 23 члени та симпатички ОУН¹⁴⁰. У ході ліквідації вдалося викрити повітовий провід ОУН в Острозі (Костянтин і Євген Церкевичі, Леонід Червінський,

¹³¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 209, 255; спр. 7837. – Арк. 55; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 12.

¹³² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 1934. – Арк. 55зв.

¹³³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1934. – Арк. 21-21зв, 23.

¹³⁴ Там само. – Арк. 25-26.

¹³⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 57; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4650. – Арк. 8.

¹³⁶ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4676. – Арк. 3, 25зв.

¹³⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 57.

¹³⁸ Там само. – Спр. 7229. – Арк. 255.

¹³⁹ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 1371. – Арк. 147.

¹⁴⁰ Висоцький Р. Спроба ліквідації ОУН польськими владами напередодні Другої світової війни на території Галичини та Волині // 1939 рік в історичній долі України і українців. Матеріали Міжнародної наукової конференції 23-24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С. 84.

Юрій Шукерявий, Петро Грабарчук, Григорій Степанюк, Петро Степанюк), який діяв там ще з 1930 р. Л. Червінський, Ю. Шукерявий та Є. Церкевич керували районами ОУН в Острозі, Завидові й Лідаві. Згідно з нотою конфідента "R" від 11. 05. 1938 р., існував районний провід ОУН у Сіянцях, провідником якого був Яків Овсіюк. Однак із поліційної схеми, складеної в кінці 1938 р., випливає, що членами районного проводу в Сіянцях були К. Церкевич і Г. Степанюк, а Я. Овсіюк був лише членом тамтешньої трійки. Загалом у Здолбунівському повіті до 18 лютого 1939 р. було ліквідовано 9 трійок ОУН (у с. Сіянці, Розваж, Белмаж, Лебеді, Здовбиця, Лідава та Верхів) і затримано 51 особу (34 – в тюрмі, 5 – під наглядом поліції, 12 – звільнені). З них 35 осіб були заарештовані на початку ліквідації, у листопаді – грудні 1938 р. Арешти продовжувалися 4 – 5 січня (затримано 8 членів ОУН в Острозі) та 23 – 24 січня 1939 р. (затримано 8 членів ОУН у Здовбиці).

Згодом ліквідація частково поширилася на Рівненський повіт. За допомогою провокатора Олекси Багнюка органам безпеки вдалося викрити районний провід у Колесниках (провідник Іван Луцок) і три п'ятірки ОУН (у с. Колесники, Країв, Угольці)¹⁴¹. Арешти тривали навесні і влітку 1939 р. 19 березня 1939 р. були затримані 2 особи в Івачкові, 25 квітня – 4 особи у Верхові, а 10 червня – 3 особи у Мізочі. У травні – червні була проведена ліквідація сільського проводу ОУН в Межирічі Острозькому (12, 20, 25 травня і 1, 17 червня заарештували 14 осіб, зокрема Арсена Левицького). Загалом станом на 26 травня 1939 р. на Здолбунівщині заарештували 66 осіб (з них 49 – у тюрмі); на 17 серпня вже було затримано 84 особи (з них 67 – в тюрмі; за іншими даними, станом на 8 червня 1939 р. було заарештовано 98 осіб). Ще за 30 членами ОУН було встановлено нагляд¹⁴². Деяко пізніше, 23 серпня 1939 р., польські поліцейські у збройній сутичці вбили або смертельно поранили ще 5 осіб із Дермані¹⁴³.

Польська влада мала твердий намір підірвати міць українського націоналістичного підпілля. Репресії набирали дедалі більших обертів, а будь-які спроби громадськості вплинути на цей процес рідше придушувалися владними структурами. Так, наприклад, у результаті ліквідації ОУН були ув'язнені Євген і Костянтин Церкевичі. Їхній батько Тарас Церкевич звернувся до посла С. Скрипника, аби той поцікавився справою арештів українських юнаків. Посол звернувся до МВС, але це не дало результату¹⁴⁴.

Вінцем ліквідації, як завжди, були політичні судові процеси. У звіті Здолбунівського повітового староства за березень 1939 р. зазначалося:

¹⁴¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 11-12, 45, 200, 252зв-253; 255-255зв, 288; спр. 7837. – Арк. 16, 18; спр. 8086. – Арк. 2-8; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1077. – Арк. 13зв.

¹⁴² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 198-200, 288; спр. 7837. – Арк. 56, 75зв, 89, 104-104зв; спр. 8086. – Арк. 2-8; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 463. – Арк. 42.

¹⁴³ Дзвони Дерманя... – С. 12-14.

¹⁴⁴ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1082. – Арк. 10.

“Націоналісти багато уваги приділяють судовим процесам над оунівцями, яких було затримано близько 60 осіб у результаті недавньої ліквідації окремих осередків. Під час трьох процесів, які вже відбулися в Рівненському окружному суді, всі підсудні зізналися в належності до ОУН, унаслідок чого їм винесено обвинувачувальні вироки. Досі терміни покарань становили від 1 до 5 років”¹⁴⁵. 20 березня 1939 р. в Рівненському окружному суді відбувся процес над Григорієм Огородником, Петром Грабарчуком та Григорієм Степанюком. Усі підсудні отримали по 4 роки тюрми (із зарахуванням слідчого арешту з 10 грудня 1938 р. до 20 березня 1939 р.), 4 роки поразки у правах і 160 злотих судових оплат¹⁴⁶. Загалом, за даними поліції, від 1 січня до 8 червня 1939 р. було засуджено 36 членів ОУН* із цього повіту на ув’язнення терміном до 5 років (6 осіб – у березні, 18 – у квітні, 7 – у травні, 5 – у червні)¹⁴⁷.

Горохівщина, яка межувала з Галичиною, тривалий час в організаційному плані не становила єдиного цілого. Її можна умовно розділити на три зони: східну (Берестечко та околиця), яка довгий час належала до Луцького повіту ОУН; південну (Княже, Бодячів, Стрільче), яка тяжіла до Сокальщини та Радохівщини; західну (Орища, Дрогиничі, Локачі), яка організаційно була зв’язана із Володимирщиною. Лише згодом, у 1938 р., практично вся Горохівщина була підпорядкована Горохівському повітовому проводу ОУН, який очолив О. Багнюк. Це наклало свій відбиток на хід ліквідації ОУН у цьому повіті, бо О. Багнюк став провокатором і багато з того, що знав, повідомляв польській поліції.

У Берестечку ще з 1933 р. існував потужний осередок ОУН, яким після еміграції його організатора Антона Хмарука керував Багнюк. У 1936 – 1937 рр. цей осередок підтримував зв’язки з оунівцями Луцька (М. Скоп’юк), Лаврова (А. Закоштуй), Стоянова (В. Лобай), Острога (К. Церкевич). За свідченнями О. Багнюка, на початку літа 1937 р. він очолив новостворений районний провід, якому підпорядковувались осередки в Берестечку (станом на травень 1937 р. у Берестечку налічувалося близько 40 членів та симпатиків ОУН) та селах Смолява, Мислині, Зелене, Вербень. Членами проводу були Іван Філіпович (Пилипович), Опанас Надашкевич, Іван Гладун, Теофан Ошуркевич. Після арешту Багнюка і Надашкевича, який стався 5 серпня 1937 р., районним провідником став Филипович (невдовзі після арешту був випущений під нагляд поліції), а військовим референтом –

¹⁴⁵ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4650. – Арк. 16.

¹⁴⁶ ДАРО. – Ф. 32. – Оп. 29. – Спр. 7. – Арк. 180.

* Наведені цифри стосуються Рівненського повіту, однак зіставлення цього документа з іншими джерелами дає підстави стверджувати, що тут перепутано дані по Рівненському та Здолбунівському повітах.

¹⁴⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086. – Арк. 2-8; ДАРО. – Ф. 32. – Оп. 29. – Спр. 7. – Арк. 180.

Т. Ошуркевич. В організаційній роботі їм допомагав І. Гладун. Праця просувалася успішно, і вже восени 1937 р., відповідно до звіту районного проводу, ОУН у Берестечку налічувала 15 дійсних членів і 60 симпатиків¹⁴⁸.

У липні 1937 р.^{*}, у зв'язку з розширенням організаційної мережі, було створено надрайонний провід ОУН у Берестечку (провідник Олександр Багнюк), до складу якого входили райони Берестечко (провідник Іван Пилипович) та Вербень (провідник Іван Гладун; охоплював прилеглі території Дубнівщини).¹⁴⁹ Виявлено звіт надрайону № 4 у Берестечку, підпорядкованого повітовому проводу ОУН Луччини, датований січнем 1938 р. У документі вказано, що на території надрайону діє 30 активних членів і 90 симпатиків ОУН¹⁵⁰. Навесні 1938 р. провідником надрайонного проводу в Берестечку був призначений І. Филипович, а чисельність місцевої ОУН зросла станом на квітень до 35 активних членів та 100 симпатиків¹⁵¹.

З 5 серпня 1937 р. до 23 серпня 1938 р. О. Багнюк сидів у Луцькій тюрмі і перебував в одній камері з Іваном Климівим. У кінці 1937 р., припускаючи, що Багнюк вийде на волю, Климів призначив його повітовим провідником ОУН Горохівщини; до того часу обов'язки повітового провідника виконував Борис Бедрик, який тепер мав стати референтом повітового проводу¹⁵². 23 серпня 1938 р. Багнюка випустили з тюрми, і він зв'язався з активними членами ОУН з Луцька Євгеном Шульгою та Іваном Міщенею¹⁵³. Дещо пізніше, 29 серпня 1938 р., слідство проти Багнюка, Филиповича, Надашкевича і Гладуна було припинене за браком доказів¹⁵⁴. Після звільнення Багнюка І. Гладун отримав від нього наказ організувати й очолити надрайон Боремель – Теслугов. До його складу мали ввійти районні проводи в Теслугові, Вербені, Хотині, Демидівці. Надрайонний провід у Берестечку, провідником якого Багнюк призначив І. Филиповича, а військовим референтом – Т. Ошуркевича, теж отримав завдання організувати районні проводи в Мислинях і Бранах та реорганізувати районний провід у Берестечку¹⁵⁵.

¹⁴⁸ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 78-78зв, 85зв, 89зв; ДАРО. – Ф. 33. – Оп. 4. – Спр. 84. – Арк. 202зв.

^{*} За іншими джерелами, в 1938 р. (ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 79).

¹⁴⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7662. – Арк. 75-76; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 34 ; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 79, 84-84зв, 85зв-86.

¹⁵⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 236; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 79зв.

¹⁵¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 236; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 85зв-86.

¹⁵² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 211; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 79, 84

¹⁵³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 85зв.

¹⁵⁴ Там само. – Спр. 1811. – Арк. 79.

¹⁵⁵ Там само. – Арк. 79, 84-84зв, 86.

Завдяки відомостям, отриманим від О. Багнюка та в ході ліквідації ОУН на Луччині, поліція змогла розпочати арешти оунівців у Горохівському повіті. Робота правоохоронних органів полегшувалася тим, що після повернення до Берестечка Багнюк вийшов на зв'язок з особами, вказаними Клімівим, і таким чином отримав додаткову інформацію про підпілля ОУН на Горохівщині. 24 жовтня 1938 р., переклавши свої функції на Івана Филиповича з Берестечка, але не передавши йому необхідні організаційні контакти, Багнюк виїхав до Йодів Вроцлавського повіту, де за контрактом обійняв посаду вчителя, а працю в ОУН покинув. Поліція від нього вже мала детальні відомості про підпілля ОУН на теренах Горохівщини. Завдяки цьому їй вдалося виявити підпорядковані повітовому проводові Горохівщини надрайонні проводи в Берестечку і Княжому (пов. Горохів) та надрайонний провід Боремель – Теслугов (пов. Дубно).¹⁵⁶ Пізніше більшість заарештованих на Горохівщині та прилеглих до неї територіях Дубнівщини опинилися в тюрмі саме через О. Багнюка. 27 липня 1939 р. слідче управління Волинської воєводської команди державної поліції повідомляло окружного слідчого суддю Луцька про те, що, згідно з інформацією, отриманою з кількох конфіденційних джерел, ОУН розглядає діяльність Багнюка (щирі зізнання і виступи на процесах в ролі свідка обвинувачення) як шкідливу і винесла йому смертний вирок¹⁵⁷.

У листопаді 1938 р. розпочалися арешти членів ОУН на теренах південної Горохівщини. 22 листопада 1938 р. було ліквідовано надрайонний провід у Княжому, зокрема був затриманий провідник Дем'ян Чех. Після цього роботу ОУН у Княжому очолив Степан Чех, який невдовзі навіязав контакт із Сокалем і Стояновом, а в січні 1938 р. став провідником сільського проводу ОУН у Княжому. Йому допомагав Павло Скиба, який до кінця 1938 р. організував у Фусові групу із 6 симпатиків ОУН¹⁵⁸. Пізніше відбулися арешти оунівців у Бодячеві, Колпитові та Стрільчому. Серед затриманих були в. о. повітового провідника (до серпня 1938 р.) та референт повітового проводу Борис Бедрик (із с. Стрільче; 10 січня), ідеологічний референт та референт “органічного сектора” Микола Книш (7 січня), референт повітового проводу Леонід Мартинович (обидва із с. Бодячів)¹⁵⁹. 19 квітня 1939 р. було ліквідовано осередок ОУН в Охлопові, у результаті чого заарештували 8 осіб¹⁶⁰.

¹⁵⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 256; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 84зв.

¹⁵⁷ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 103.

¹⁵⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 256-256зв; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1972. – Арк. 1, 31.

¹⁵⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 256зв-257; Спр. 7837. – Арк. 16; Спр. 8086, Арк. 1; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 15; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 77-77зв.

¹⁶⁰ ДАВО, ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 74.

Згодом розпочалася ліквідація ОУН на теренах східної Горохівщини. 15 грудня 1938 р. затримали колишнього повітового провідника Олексу Багнюка. Згодом він був випущений під нагляд поліції і під час слідства та судових процесів виступав як свідок обвинувачення¹⁶¹. 30 грудня 1938 р. (за іншими даними, 31 грудня) були заарештовані І. Филипович, Т. Ошуркевич та І. Гладун (усі з Берестечка)¹⁶². Але найбільшого розмаху арешти набрали в січні 1939 р. 10 січня 1939 р. були ліквідовані надрайони Берестечко і Боремель – Теслугів¹⁶³. У той день заарештували 27 осіб з Горохівщини та 19 осіб із Теслугова та його околиць. До кінця січня було затримано 5 осіб з осередку в Комарівці, який підпорядковувався надрайонному проводу Боремель – Теслугів, а також 24 члени та симпатиків ОУН із Берестечка і Смоляви (у т. ч. військовий референт сільського проводу у Смоляві Василь Талимонюк). У лютому арешти продовжилися. У Берестечку, Мислинях і Ковбані було заарештовано ще 8 осіб. З документів органів безпеки випливає, що в результаті цих арештів були ліквідовані районні проводи в Берестечку і Мислинях¹⁶⁴.

Горохівське повітове староство у звіті за січень 1939 р. повідомляло, що ліквідація осередків ОУН, яка тривала цілий місяць, дозволила виявити ряд організаційних осередків різного ступеня на території гм. Берестечко та Підбереззя. Загалом за звинуваченням у належності до ОУН було затримано 43 особи, що разом із зарештованими в грудні 1938 р. становило 47 осіб. Серед затриманих були і члени ВУО¹⁶⁵. У звіті за лютий того ж року вказувалося, що в Берестечку заарештовано ще 9 осіб¹⁶⁶.

До 10 лютого 1939 р. у Горохівському повіті було заарештовано 72 особи; з них 48 опинилися в тюрмі, а 24 були звільнені. Ще 16 членів та симпатиків ОУН були “кандидатами на арешт”. Загалом був ліквідований 1 повітовий, 2 надрайонні, 2 районні та 4 сільські проводи, 4 трійки, 1 п’ятірка та 2 освітні гуртки¹⁶⁷.

До 26 травня 1939 р. додатково було затримано ще 10 осіб (8 з них опинилися у в’язниці, 1 – під наглядом поліції)¹⁶⁸. Станом на 17 серпня

¹⁶¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086, арк. 1; Оп. 2а. – Спр. 214. – Арк. 12; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 8.

¹⁶² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086, арк. 1; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4342. – Арк. 15; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1811. – Арк. 77-77зв.

¹⁶³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 256-256зв.

¹⁶⁴ Там само. – Арк. 198-199, 256; Спр. 7837. – Арк. 16-16зв, 18, 19, 37, 38, 89.

¹⁶⁵ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1092. – Арк. 56, 60.

¹⁶⁶ Там само. – Арк. 68.

¹⁶⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200, 256-256зв; Спр. 7873. – Арк. 16-16зв, 18, 19.

¹⁶⁸ Там само. – Спр. 7229. – Арк. 288.

1939 р. у Горохівському повіті були заарештовані 88 осіб; з них 59 опинилися у в'язниці і 1 – під наглядом поліції. Ліквідація нових організаційних одиниць не зареєстрована¹⁶⁹. Зі знищенням осередків ОУН на теренах Горохівщини були пов'язані нові арешти у Комарівці (31 липня було заарештовано 6 осіб)¹⁷⁰. Через те, що оунівці Горохівщини мали організаційні зв'язки із сокальськими і радехівськими осередками, матеріал, який стосувався сусідніх воєводств, передавався Львівському та Тернопільському воєводським управлінням¹⁷¹.

Цікавим є той факт, що в Горохівському повіті у зв'язку з ліквідацією ОУН був затриманий Микола Книш, син голови окружної управи ВУО в Горохові Михайла Книша. Ця подія викликала в колах ВУО велику стривоженість, тим більше що серед заарештованих був також Бедрик, якого в минулому році Книш висував на посаду повітового інструктора ВУО¹⁷². Як бачимо, для прикриття своєї діяльності ОУН успішно використовувала різного роду легальні угодовські організації, а це значно утруднювало роботу поліції.

Закономірним наслідком численних арештів на Горохівщині були судові процеси над затриманими оунівцями та їх симпатиками. 13 лютого 1939 р. в Луцьку відбувся суд над 4 членами ОУН із с. Княже Горохівського повіту. Ветерана ОУН Дем'яна Чеха, який був заарештований ще 30 квітня 1937 р., виправдали за браком доказів; решту засудили на різні терміни ув'язнення: Івана Олійника – на 5 років, Фотія Корнія і Пантелеймона Братуня – на 4 роки кожного (із зарахуванням слідчого арешту від листопада 1938 р.). Окрім того, всі засуджені отримали по 5 років поліційного нагляду і 10 років поразки у правах¹⁷³. 6 квітня 1939 р. в Луцькому окружному суді відбувся процес над 5 членами ОУН із Берестечка, унаслідок якого Тихін Заячківський був засуджений на 4 роки ув'язнення, Володимир Вараницький – на 3 роки, Леонтій Ковальчук і Андрій Вільчинський – на 2 роки, Григорій Ворошило – на 1 рік ув'язнення. Трьом першим зарахували слідчий арешт, проте після виходу з тюрми вони мали 5 років перебувати під наглядом поліції. Двом останнім кара була завішена на 5 років¹⁷⁴. Вироком Луцького окружного суду від 4 травня 1939 р. Олександр Драбант був засуджений на 2 роки тюрми, Кость Шморгун, Явтух Гарасюк, Андрій Гладун отримали по 1,5 року ув'язнення (всі з Берестечка; усім зарахували слідчий арешт від листопада 1938 р. і присудили 5-річний нагляд поліції після

¹⁶⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086. – Арк. 7.

¹⁷⁰ Сивіцький М. Записки сірого воляника... – С. 186-187.

¹⁷¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 11-12, 252зв-253.

¹⁷² ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1082. – Арк. 9зв.

¹⁷³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1971. – Арк. 31, 32.

¹⁷⁴ Там само. – Спр. 1929. – Арк. 19, 21, 22.

звільнення та 5-річну поразку в правах)¹⁷⁵. За статистичними даними, підготованими поліцією, станом на 8 червня 1939 р. із 82 осіб, заарештованих на теренах Горохівщини, до тюремного ув'язнення на терміни до 5 років були засуджені 30 членів та симпатиків ОУН (5 – у березні, 21 – в квітні, 4 – в травні)¹⁷⁶. Однак ці дані є неповними, бо у звіті про хід ліквідації ОУН за лютий 1939 р. вказано, що Луцький окружний суд засудив на різні терміни ув'язнення 14 діячів ОУН і виправдав 3 осіб з Горохівського повіту¹⁷⁷.

Олекса Багнюк спричинився до того, що 4 – 7 листопада 1938 р. був ліквідований районний провід ОУН у Порицьку (провідник – Пилип Мазурок зі Старого Порицька Володимирського повіту), якому підпорядковувалася п'ятірка в Орищах (пов. Горохів). Загалом було заарештовано 12 осіб (7 – зі Старого Порицька, Старих та Нових Зашковичів, Осміловичів (пов. Володимир) і 5 – з Орищ і Лукович)¹⁷⁸. Крім того, до 17 серпня 1939 р. на території Володимирського повіту було заарештовано ще 8 осіб (з них 4 опинилися в тюрмі), які складали основу районного проводу та 3 трійок ОУН¹⁷⁹. Поза увагою польської поліції залишилося чимало членів ОУН з Володимирщини, зокрема Степан Карабин*, який сам походив із Пориччини і, ймовірно, в цей час став організаційним провідником на теренах Пориччини та м. Володимир¹⁸⁰.

27 січня 1939 р. на виїзній сесії у Володимирі вироком Луцького окружного суду Пилип Мазурок та Дмитро Штукалко були засуджені на 5 років тюрми кожен, Володимир Водяниця – на 3 роки, Володимир Войтович та Олена Дишкант – на 2 роки. Усі вони отримали 5 років поразки у правах та стільки ж поліційного нагляду. По 2 роки ув'язнення із завішенням кари на 5 років, а також 5 років поразки у правах отримали Микола Денисюк, Степан Водяниця, Тимофій Данелюк (Санелюк), Андрій Левчук, Мирон Поліщук, а Степан Герман та Олек сандр Денисюк були засуджені на поміщення у виправний заклад із 3-річним завішенням кари.¹⁸¹ П. Мазуркові, Д. Штукалку, В. Водяниці, В. Войтовичу було зараховано слідчий арешт від 5 листопада 1938 р. до 27 січня 1939 р.¹⁸² Цією справою займався адвокат Самійло Підгірський з Ковеля, який склав касаційне подання. 24 травня 1939 р. у Люблінському

¹⁷⁵ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1921. – Арк. 19, 20.

¹⁷⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086. – Арк. 2-8.

¹⁷⁷ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1092. – Арк. 68.

¹⁷⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 199, 256зв; спр. 7873. – Арк. 23; Ф. 216, оп. 3, спр. 1818. – Арк. 22-22зв, 32, 48зв.

¹⁷⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200, 288; спр. 8086. – Арк. 7.

* Загинув від голоду в німецькому концтаборі Ебензе.

¹⁸⁰ Макар В. Спомини та роздуми... – Т. 2. – С. 53, 60.

¹⁸¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837. – Арк. 23; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1818. – Арк. 61.

¹⁸² ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1818. – Арк. 62-64, 70.

апеляційному суді знову відбувся процес над Пилипом Мазурком і товаришами, унаслідок якого був затверджений вирок Луцького окружного суду від 27 січня 1939 р. Єдиною зміною було скасування завішення кари¹⁸³. Кількість засуджених з теренів Володимирщини за період з 1 січня до 8 червня 1939 р. становила 13 осіб (12 – у січні та 1 – у травні)¹⁸⁴.

На Ковельщині з 14 січня до 3 лютого 1939 р. тривала ліквідація районного та сільських проводів ОУН у Мизові, Шайні та Круглу, в ході якої було заарештовано 24 особи (у т. ч. Василя Полака і Теодора Шума). 18 із них було передано органам суду¹⁸⁵. Загалом до 18 лютого 1939 р. на теренах Ковельського повіту були арештовані 24 члени та симпатички ОУН (15 опинилися в тюрмі, 3 – під наглядом поліції, а ще 6 були звільнені)¹⁸⁶. 14 січня 1939 р. комуністи підстрелили активного члена ОУН Данила Овсіюка, який мусив лікуватися і тому був заарештований тільки 24 квітня 1939 р.¹⁸⁷ Потім настало затишшя, і щойно у червні 1939 р. був заарештований учитель Павло Клим'юк із с. Кортеліси. Загалом до 17 серпня бул затримано 26 членів та симпатиків ОУН і ліквідовано 1 районний та 3 сільські проводи¹⁸⁸.

Станом на 8 червня 1939 р. був засуджений лише 1* член ОУН (15 березня 1939 р. учителя загальноосвітньої школи із с. Дажва Миколу Шевчука засудили до 3 років тюрми)¹⁸⁹.

У ході великої ліквідації ОУН на Волині було виявлено зв'язки підпільників Ковельщини з осередком УНАКОРУ (Український народний козацький рух) в с. Запілля Любомльського повіту. Цей осередок організувала восени 1936 р. Анастасія Мельничук із с. Охлопів Горохівського повіту, і на початку 1939 р. він нараховував 18 членів і 8 симпатиків. Ці зв'язки підтримувалися з весни 1938 р. через Д. Овсіюка із с. Шайно і свідчили про поступове залучення низових ланок УНАКОРУ до сфери впливу ОУН. Ліквідація осередку в Запіллі відбулася 15 липня 1939 р., коли були затримані 13 членів УНАКОРУ (8 з них опинилися в тюрмі, а 5 були відпущені за браком доказів)¹⁹⁰.

¹⁸³ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1818. – Арк. 108.

¹⁸⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086. – Арк. 2-8.

¹⁸⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 257зв-258; спр. 7837. – Арк. 17, 37; Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1978. – Арк. 2.

¹⁸⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200, 288; спр. 8086. – Арк. 7.

¹⁸⁷ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1978. – Арк. 2.

¹⁸⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200, 288; спр. 8086. – Арк. 1, 7.

* В документі помилково вказано, що в лютому 1939 р засуджено 1 людину до 2 років тюремного ув'язнення.

¹⁸⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086, арк. 1-8.

¹⁹⁰ ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1978. – Арк. 2.

У 1937 – 1938 рр. польська поліція мала досить нечітке уявлення про організаційну мережу ОУН на Кременеччині. Так, наприклад, органи безпеки вважали, що до хвилі арештів у січні 1938 р. Ігор Шубський виконував функції провідника районної екзекутиви ОУН в Кременці і сторив так звані підрайони, які охоплювали кілька ґмін¹⁹¹. Ситуація дещо прояснилася лише в середині січня 1939 р., коли на теренах Кременеччини на підставі інформаційних матеріалів про Андрія Хлоупка розпочалися арешти членів ОУН. Після арешту Хлоупка, який, за його словами, у жовтні 1937 р. став провідником і оргреферентом Кременецького повіту ОУН, було розпрацьовано повітовий провід Кременеччини та підповітові (надрайонні) проводи у Вишнівці та Вишгородку¹⁹². 4 січня 1939 р. затримали Юрія Барищука, вчителя в Старому Олексинці, а 5 січня 1939 р. – Семена Шиманського, вчителя загальноосвітньої школи в Новому Олексинці¹⁹³. Станом на 26 січня 1939 р. на Кременеччині було вже заарештовано 7 членів ОУН¹⁹⁴. До 18 лютого 1939 р. на території Кременецького повіту було затримано 14 людей із Кременця, Старого Олексинця, Нового Олексинця, Борщівки, Млинівців, Лоз, Паньківців, які підозрювалися в належності до ОУН (13 – в тюрмі, 1 – під наглядом поліції), ліквідовано 1 повітовий та 2 надрайонні проводи¹⁹⁵. Вони здебільшого входили до складу повітового проводу ОУН (провідник та ідеологічний референт Володимир Мінчук, оргреферент Андрій Хлоупок, військовий референт Олександр Гарасевич, політичний референт Микола Димнич, референт розвідки Юрій Козубський), підповітових (надрайонних) проводів ОУН у Вишнівці (провідник Іван Харчук; перед тим очолював районний провід с. Лози під Вишнівцем) та Вишгородку (провідник Василь Вавринюк)¹⁹⁶. 16 березня 1939 р. були арештовані 3 особи із сіл Мала Доманінка та Рудка, і кількість затриманих зросла до 17 осіб (15 – в тюрмі, 2 – під наглядом поліції) 8 червня 1939 р. в Кременці було заарештовано ще 3 особи¹⁹⁷.

Аналіз статистичного звіту поліції від 8 червня 1939 р. дає підстави припустити, що у травні 1939 р. був засуджений 1 член ОУН із Кременеччини¹⁹⁸. Імовірно, це був один з оунівців, чії справи мали розглядатися

¹⁹¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2а. – Спр. 352. – Арк. 15.

¹⁹² ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 23-24, 26; спр. 7229. – Арк. 258.

¹⁹³ Там само. – Спр. 8086, арк. 1.

¹⁹⁴ Там само. – Спр. 5307. – Арк. 53.

¹⁹⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200, 288; Спр. 7873. – Арк. 16, 19, 38, 39; Спр. 8086. – Арк. 7; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 463. – Арк. 40.

¹⁹⁶ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 25, 26, 33, 60, 63, 95; Спр. 7229. – Арк. 198-199, 258; Спр. 8094. – Арк. 12, 13.

¹⁹⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200, 288; спр. 7873. – Арк. 57, 104зв; Спр. 8086. – Арк. 7; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 463. – Арк. 40.

¹⁹⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086. – Арк. 7.

в кінці квітня 1939 р. (на 28 квітня 1939 р. був призначений суд над І. Харчуком, а на 29 квітня – процес над Іваном Климишиним* із с. Паньківці), або І. Шубський, засуджений 26 травня 1939 р. до 12 років ув'язнення¹⁹⁹. Результати подальших судових процесів не включені до цього звіту. Так, 17 червня 1939 р. відбувся процес у Рівненському окружному суді на виїзній сесії у Кременці. У результаті Андрій Хлоупок** був засуджений до 7 років ув'язнення, 10 років поразки в правах та 600 злотих судових оплат, а Сергій Прокопович – до 4 років ув'язнення, 5 років поразки в правах та 150 злотих судових оплат. 18 червня відбувся наступний процес, у ході якого Андрій Лобар, Василь Вавринюк (за даними поліції, спочатку районний провідник у Паньківцях, а згодом – провідник підповіту у Вишгородку) та Володимир Мінчук були засуджені до 4 років ув'язнення, 5 років поразки у правах та 160 злотих судових оплат, Василь Скакальський – до 3 років ув'язнення, 5 років поразки у правах та 160 злотих судових оплат, а Григорій Данилюк (згідно з даними поліції, районний провідник ОУН в Людвицях) та Григорій Яремко були виправдані²⁰⁰. Хлоупок і Прокопович скаржилися в суді на те, що в поліції їх дуже били, і через те їхні зізнання в належності до ОУН були вимушені. Лобар теж заявив, що до зізнань його примушували биттям.²⁰¹

Не минула велика ліквідація і Дубнівщини. Згідно зі звітом Дубнівського повітового староства про стан безпеки за січень 1939 р., проводилася ліквідація оунівських осередків, пов'язаних із мережею ОУН у Горохівському повіті. Загалом на території гмін Верба, Теслугів і Боремель було заарештовано 25 осіб, 19 з яких опинилися в тюрмі, а 3 були випущені під нагляд поліції. На той час ОУН уже змогла отримати визнання і підтримку широких верств української людності Дубнівщини, тому дії поліції не завдали великої шкоди тамтешній ОУН. У тому ж звіті зазначалося: “На даний час члени ОУН мають дуже полегшену працю завдяки великому зростові націоналістичних настроїв серед українського суспільства”²⁰². У зв'язку з ліквідацією повітового проводу Горохівщини на терені Дубнівського повіту було затримано 37 осіб (у т. ч. і провідника районного проводу ОУН у Вербені Йосипа Заморозького), з яких 30 було ув'язнено, 6 – віддано під нагляд поліції, а 1 – звільнено²⁰³.

* Згодом відомий як курінний УПА під псевдонімом “Крук”.

¹⁹⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 5307. – Арк. 143, 144.

** Цікаво, що цей активний член ОУН за національністю був чехом.

²⁰⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7863. – Арк. 2-5.

²⁰¹ Там само. – Арк. 3, 5.

²⁰² ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1092. – Арк. 8.

²⁰³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 198-199, 256зв.

У рамках продовження ліквідації ОУН на теренах Дубнівського повіту в лютому 1939 р. були заарештовані 7 членів ОУН.²⁰⁴ На підставі зізнань Сергія Прокоповича, якого заарештували 14 лютого 1939 р. у Смизі, 19 лютого був затриманий Михайло Винниченко з Дубна. Поліція вважала його повітовим провідником ОУН Дубнівщини. Було заарештовано й інших осіб, яких підозрювали в тому, що вони входили до складу повітового проводу ОУН в Дубні: Микиту Денисюка із с. Студянки (гм. Судобичі), 19 лютого – Степана Вітерука з с. Злинці (гм. Дубно), 21 лютого – Дмитра Морозюка з с. Ясенівка (гм. Судобичі)²⁰⁵. Станом на 18 лютого 1939 р. у Дубнівському повіті були заарештовані 29 осіб, які входили до складу 1 надрайонного, 4 районних та 5 сільських проводів; з них 22 особи потрапили до в'язниці, за 6 було встановлено нагляд поліції. Ще 21 член та симпатик ОУН вважалися не охопленими ліквідацією²⁰⁶.

Навесні 1939 р. арешти були проведені в с. Пітушків (3 особи), Волиця Збитинська (4 особи), Довжок, Пельча, Вербень, Боремель та інші населені пункти Дубнівщини. До 26 травня було заарештовано 64 особи (51 – в тюрмі, 12 – під наглядом поліції); 8 осіб числилися не охопленими ліквідацією. Крім того, були ліквідовані ще 6 сільських проводів²⁰⁷.

Улітку 1939 р. ліквідація торкнулася осередків ОУН в Опарипсах (1 червня було затримано 2 особи), Довжку (5 червня – 2), Вербі (19, 25 і 26 липня – 19), Комарівці (31 липня – 6), Бірку (1 серпня – 3), Підлужжі (2 серпня – 9), Студінці (9 серпня – 5), Берегу (9 серпня – 3)²⁰⁸. Згідно зі звітом Дубнівського повітового староства за липень 1939 р., у гм. Верба було проведено ліквідацію ОУН, у ході якої було заарештовано 33 особи й вилучено кілька карабінів²⁰⁹. Станом на 17 серпня 1939 р. в Дубнівському повіті було затримано загалом 120 членів та симпатиків ОУН (104 опинилися в тюрмі, 14 були віддані під нагляд поліції) та ліквідовано 1 повітовий, 1 надрайонний, 4 районних та 11 сільських проводів. Поліція мала інформацію ще про 1 сільський провід ОУН чисельністю 12 осіб²¹⁰.

На теренах Рівненського повіту станом на 18 лютого 1939 р. були заарештовані 20 членів та симпатиків ОУН, які належали до 1 районного проводу та 3 п'ятірок. 4 січня були затримані 4 особи із Клевая, а

²⁰⁴ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1092. – Арк. 13, 19.

²⁰⁵ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 258зв; Спр. 7873. – Арк. 38зв-39.

²⁰⁶ Там само. – Спр. 7229. – Арк. 200.

²⁰⁷ Там само. – Спр. 7229. – Арк. 288; Спр. 7837. – Арк. 56, 74зв, 89.

²⁰⁸ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7873. – Арк. 104, 118; Сивіцький М. Записки сірого волиняка... – С. 186-187.

²⁰⁹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4650. – Арк. 29.

²¹⁰ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086. – Арк. 7.

5 січня – 3 із Бугрина²¹¹. Більшість арештів була пов'язана з ліквідацією ОУН у Здолбунівському повіті, про що йшлося вище.

Навесні 1939 р. арештів не було, але органи безпеки вели активну роботу з виявлення членів та симпатиків ОУН, у результаті якої було зареєстровано 32 особи, підозрювані в належності до ОУН, та викрито 1 повітовий та 1 сільський провід ОУН²¹².

Більш активна розробка націоналістичного підпілля у Рівненському повіті розпочалася влітку 1939 р. 7 червня 1939 р. в Даничеві було заарештовано 14 членів та симпатиків ОУН (у т. ч. Семена Новака). 8 червня 1939 р. у Рівному було затримано Андрія Новака із Даничева. 9 – 10 червня 1939 р. в Рівненському повіті було затримано 14 осіб за підозрою в належності до ОУН²¹³. Особливо жорстку боротьбу польська влада розпочала проти української інтелігенції, насамперед проти національно свідомих вчителів. Так, наприклад, у червні 1939 р. планувалося заарештувати вчителів Івана Дем'янчука (Топча, пов. Рівне) та Івана Луцька (Дорогобуж, пов. Рівне; був провідником районного проводу ОУН в Колесниках)²¹⁴. Станом на 17 серпня 1939 р. в Рівненському повіті було затримано 54 особи (49 опинилися в тюрмі, 4 були віддані під нагляд поліції). Ліквідованими вважалися 1 районний і 1 сільський провід, а також 3 п'ятірки ОУН. Очевидно, готувалося продовження великої ліквідації на території повіту, бо поліція мала інформацію про існування повітового проводу ОУН Рівненщини, а також про 70 членів і симпатиків ОУН, ще не охоплених ліквідацією²¹⁵.

Арешти у Костопільському повіті розпочалися 13 січня 1939 р. Поліція, шукаючи нелегальну зброю, знайшла у мешканця с. Яблонне (гм. Березне) Пилипа Кубеля велику кількість легальної націоналістичної літератури. Кубель зізнався в належності до ОУН. Згодом поліції вдалося виявити й заарештувати 15 січня 6 осіб із цього села, зокрема Євстахія Мушина й Тихона Козлюка, належність яких до ОУН була підтверджена слідчим управлінням Луцька ще з 1936 р.²¹⁶

20 січня 1939 р. в кількох населених пунктах Костопільщини були заарештовані ще 4 особи, причетні до ОУН. Потім розпочалися арешти в с. Антонівка (гм. Березно). Серед затриманих був і учень малої греко-католицької духовної семінарії у Львові Андрій Луцик, якого 29 січня 1939 р. звинуватили в організації осередків ОУН у Костопільському

²¹¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200; Спр. 7873. – Арк. 16-163в, 18, 39.

²¹² Там само. – Спр. 7229. – Арк. 288.

²¹³ ЦДІАЛ України. – Ф. 205. – Оп. 1. – Спр. 500. – Арк. 181; ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7873. – Арк. 104; Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 463. – Арк. 40, 62-63.

²¹⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 198-199; Спр. 8086. – Арк. 1.

²¹⁵ Там само. – Спр. 8086. – Арк. 7.

²¹⁶ Там само. – Спр. 7229. – Арк. 258зв; Спр. 7873. – Арк. 17.

повіті²¹⁷. У звіті Костопільського повітового староства за січень 1939 р. говорилося, що внаслідок ліквідація ОУН у с. Яблонному затримано 12 осіб; частина з них опинилася в Рівненській тюрмі. Той самий звіт інформував про активізацію українського націоналістичного підпілля на території повіту: “Український націоналістичний рух набрав останнім часом сили, і щоразу частіші повідомлення свідчать про посилення того руху на терені гм. Деражне, Березне і Костопіль”²¹⁸.

16 лютого 1939 р. розпочалася друга черга арештів у селах Антонівка та Яблонне. 16 лютого був затриманий Петро Троцюк з Яблонного, а 17 лютого – 6 членів ОУН з Антонівки. Серед них був брат А. Луцика Павло, через якого органи безпеки вийшли на Нестора Царука з м. Березне. 18 лютого було заарештовано 2 особи з Березного²¹⁹. Відповідно до звіту Костопільського повітового староства за лютий 1939 р., у зв’язку з ліквідацією осередку ОУН в Яблонному було затримано 19 осіб з Антонівки, Яблонного, Березного, Полищ та хут. Занакот; з них 11 осіб опинилося в тюрмі та було віддано під нагляд поліції²²⁰. Станом на 18 лютого 1939 р. в Костопільському повіті були заарештовані 28 членів та симпатиків ОУН; з них 17 опинилися у в’язниці, а 5 потрапили під нагляд поліції. Органи безпеки рапортували також про ліквідацію 1 сільського проводу ОУН²²¹. До початку березня в Костопільському повіті було заарештовано 30 членів ОУН; 23 з них були передані в розпорядження органів суду²²².

Навесні 1939 р. арешти на Костопільщині продовжилися. 18 березня були затримані 4 оунівці зі Степаня, а 5 квітня – 3 оунівці з Яблонного. Загалом до 26 травня 1939 р. на теренах Костопільщини було затримано 34 члени та симпатики ОУН (21 – в тюрмі, 6 – під наглядом поліції, 7 – звільнені); ліквідовано 2 сільські проводи. Для органів безпеки залишалось ще багато роботи, бо, як зазначалось у звіті Костопільського повітового староства за березень 1939 р., у Деражному та Степані продовжували діяти націоналістичні осередки. Але на цьому ліквідація ОУН у Костопільському повіті фактично закінчилася, бо до 17 серпня 1939 р. поліції вдалося здобути інформацію лише про 2 осіб, підозрюваних у належності до ОУН²²³.

Останнім віднайденим документом, який стосується великої ліквідації, є статистичний звіт, у якому систематизовано дані станом на 17 серпня 1939 р. У ньому говориться про затримання 754 членів та симпатиків ОУН

²¹⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 211зв, 258зв-259; Спр. 7873. – Арк. 18.

²¹⁸ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4650. – Арк. 4.

²¹⁹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 258зв-259; Спр. 7873. – Арк. 38зв-39.

²²⁰ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 1092. – Арк. 28.

²²¹ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 200.

²²² Там само. – Арк. 258зв-259.

²²³ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7229. – Арк. 288; Спр. 7873. – Арк. 57, 74зв; Спр. 8086. – Арк. 7; Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4650. – Арк. 23.

(624 опинилися в тюрмі, 43 було передано під нагляд поліції, 87 – звільнено) та про вилучення 35 одиниць стрілецької зброї. За даними поліції, на той час повністю або частково було знешкоджено 1 окружний, 5 повітових, 10 надрайонних та 46 сільських проводів, 4 п'ятірки, 18 трійок та 2 самоосвітні гуртки. Ліквідація не охопила 131 особу, підозрювану в належності до ОУН, а також 1 повітовий та 2 сільські проводи²²⁴.

В описі фонду 216 (прокуратура Луцького окружного суду) Державного архіву Волинської області виявлено 75 кримінальних справ проти членів та симпатиків ОУН, датованих 1938 – 1939 рр. (пов. Луцьк – 51, пов. Горохів – 13, пов. Володимир – 5, пов. Ковель – 5, пов. Костопіль – 1). Ще 8 кримінальних справ вказаного періоду стосувалися розповсюдження націоналістичних листівок. У 1937 р. кількість таких справ була значно меншою: 9+3 проти 14+5 у 1938 р. та 61+3 у 1939 р.²²⁵ Якщо врахувати, що Рівненський, Здолбунівський, Дубнівський, Кременецький, Костопільський та Сарнівський повіти належали до Рівненського судового округу, то кількість проваджених кримінальних справ проти членів ОУН на Волині мусить бути значно більшою²²⁶.

Інший статистичний звіт вказує на те, що від 1 січня до 8 червня 1939 р. в 9 повітах Волинського воєводства 207 осіб були засуджені до ув'язнення на терміни від 1 до 13 років²²⁷. Для порівняння: протягом 1930 – 1937 рр., згідно зі статистичними даними польської поліції, було засуджено 196 членів ОУН (1930 – 0; 1931 – 0; 1932 – 51; 1933 – 49; 1934 – 12; 1935 – 47; 1936 – 19; 1937 – 18*); по повітах: Рівне – 55, Луцьк – 49, Кременець – 44, Дубно – 20, Костопіль – 16, Ковель – 7, Володимир – 3, Горохів – 2, Здолбунів, Сарни, Любомль – 0)²²⁸. Таке різке зростання кількості засуджених членів та симпатиків ОУН у першій половині 1939 р. зумовлювалося масштабами ліквідації, а також значним спрощенням судової процедури: в 1938 р. після тривалої дискусії у пресі й парламенті Польщі суди присяжних було скасовано²²⁹.

Поряд з арештами та судовими процесами поляки у боротьбі з ОУН використовували й інші методи: закриття українських середніх шкіл, які поліція вважала “розсадниками націоналізму”, виселення з прикор-

²²⁴ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086. – Арк. 2-8.

²²⁵ Підраховано за: ДАВО. – Ф. 216. Опис фонду. – Арк. 120-121, 161-162, 170-176.

²²⁶ Підраховано за: ДАВО. – Ф. 216. Опис фонду. – Арк. 120-121, 161-162, 170-176.

²²⁷ ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 8086. – Арк. 2-8.

* У жовтні 1931 р. Рівненським окружним судом засуджено 2 осіб зі Здолбунівщини (Монографія ОУН на Волині... – Арк. 87).

** Дані за 1937 р. подані тільки частково, бо не враховані 89 засуджених в чотирьох процесах, які відбулися в січні, серпні і грудні 1937 р.

²²⁸ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9а. – Спр. 667. – Арк. 7.

²²⁹ Гловацький І. Українські адвокати... – С. 61.

донної смуги, звільнення з роботи в державних установах, штрафи, знущання з ув'язнених тощо. Одною з акцій польської влади, спрямованих на підри्व українського національно-визвольного руху, було закриття Кременецької української гімназії, бо там активно діяла ОУН²³⁰.

У травні 1938 р. за розпорядженням Кременецького повітового староства І. Міщених був виселений з повіту і переїхав до Луцька²³¹. У 1939 р. згідно з таким розпорядженням Андрій Лобар був змушений покинути територію Кременецького повіту й перебратися до Львова²³². В інформаційній ноті повітової команди державної поліції в Рівному від 30 червня 1939 р. начальник слідчого відділу підкомісар Єжи Тольвінські виступив із поданням про виселення Сергія Бачинського та Данила Бондаря з “тутешньої прикордонної смуги як шкідливих українських націоналістичних діячів”²³³. Такі заходи мали певний ефект, бо завдавали шкоди господарству й позбавляли засобів до існування. В одному з поліцейських донесень зазначалося, що у повітах, які входили до прикордонної смуги, тобто Костопільському, Рівненському і Кременецькому, у зв’язку із засудженням осіб за належність до ОУН, не зауважено зросту українських націоналістичних настроїв²³⁴.

До Миколи Тарасюка з Олики, якого поліція вважала симпатиком ОУН, застосували дисциплінарне звільнення з роботи (31. 01. 1939 р.)²³⁵. Учитель школи в с. Довгошиї (гм. Малин Дубнівського повіту) Михайло Вісневський 13 березня 1939 р. був заарештований за підозрою в належності до ОУН і тоді ж звільнений з роботи²³⁶. Касяна Сушка із с. Княже покарали адміністративним штрафом сумою 10 злотих за носіння шапки-мазепинки²³⁷.

Погіршення умов перебування у польських тюрмах спонукало політв’язнів до акцій протесту. 13 липня 1939 р. в Луцькій тюрмі відбулася голодівка членів ОУН, які вимагали поліпшити їхнє становище, насамперед розширивши сферу вживання української мови²³⁸.

Багато членів ОУН в 1938 – 1939 рр. мусили емігрувати, рятуючись від репресій. У поліційному списку членів ОУН, які в 1933 – 1939 рр. виїхали за кордон, щоб уникнути арешту, значилося 14 осіб (7 перейшли на Закарпаття, 3 втекли до Франції, 2 – до Гданська, 2 – до СРСР). 12 осіб

²³⁰ *Українська гімназія в Луцьку. Спогади. 1918-1939... – С. 99.*

²³¹ *ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1954. – Арк. 104.*

²³² *ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7863. – Арк. 5.*

²³³ *Там само. – Спр. 7906. – Арк. 33в.*

²³⁴ *Там само. – Спр. 7229. – Арк. 7.*

²³⁵ *ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4673. – Арк. 1, 3.*

²³⁶ *Там само. – Спр. 4674. – Арк. 1, 4, 5.*

²³⁷ *ДАВО. – Ф. 216. – Оп. 3. – Спр. 1972. – Арк. 21.*

²³⁸ *ДАВО. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 7837, арк.. 117зв.*

виїхали саме в 1938 – 1939 рр. Серед утікачів були член повітової екзекутиви ОУН Ковельщини Павло Вітрик, член районної екзекутиви ОУН в Турійську Микола Ярмолевич, відомі діячі ОУН Сильвестр Затовканик та Володимир Янчар²³⁹. Декого з тих, хто переходив на Закарпаття, польським прикордонникам вдалося затримати. Так, наприклад, 16 листопада 1938 р. були затримані Дмитро Омельчук та Іван Литвинчук із Дермані²⁴⁰.

Таким чином, велика ліквідація ОУН охопила більшою чи меншою мірою всі 11 повітів Волинського воєводства. Найбільший удар припав на Луцький, Дубнівський, Горохівський та Здолбунівський повіти. Там арешти проводилися систематично, тому на ці терени припадає близько 76 відсотків заарештованих членів та симпатиків ОУН. Ліквідація ж у Рівненському, Костопільському, Кременецькому, Ковельському, Сарненському, Володимирському та Любомльському повітах зачепила тільки окремі місцевості й не мала суттєвого впливу на процес розбудови тамтешньої мережі. Чимало активних діячів ОУН залишилися поза увагою поліції. Так, наприклад, поліційні документи не фіксують визначних членів ОУН Сергія Качинського-“Остапа” та Григорія Бохонка-“Става” із с. Піддубці Луцького повіту, Олексія Шума-“Вовчака” із с. Шайно Ковельського повіту, а також провідника Седлищанського районного проводу Андрія Михалеви́ча²⁴¹.

Фіналом великої ліквідації стало масове вивезення українців, яких підозрювали в належності або в симпатіях до ОУН, до сумнозвісного концентраційного табору в Березі Картузькій, створеного 17 червня 1934 р. за розпорядженням польського уряду. Перші в'язні прибули 8 липня 1934 р. Протягом перших трьох років існування табору туди скеровувалися переважно політичні в'язні (комуністи, українські націоналісти та польські народовці), але з жовтня 1937 р. до Берези Картузької почали привозити більше кримінальних та економічних злочинців²⁴². Режим у таборі був дуже суворий. До в'язнів часто застосовували різні тортури – від банального биття до переповзання т. зв. “дорогою Сталіна” (стежка довжиною 50 м, усяпана камінням і щецбеном)²⁴³. З погляду ефективності подібних методів впливу на в'язнів є цікавим висновок польського дослідника І. Політа: “Побут у Березі Картузькій здебільшого не давав позитивних для польської сторони результатів, тобто припинення діяльності ОУН”²⁴⁴.

²³⁹ ДАВО. – Ф. 46. – Оп. 9. – Спр. 4678. – Арк. 8.

²⁴⁰ ДАЛО. – Ф. 121. – Оп. 1. – Спр. 1371. – Арк. 992.

²⁴¹ Якубюк А. Комбатанти Волинського краю... – С. 133, 135; Ільченко Г. Зруйноване гніздо (До 60-х роковин створення УПА на Волині) // Молодь України. – 2003. – 29 травня. – С. 2.

²⁴² Sleszyński W. Obóz odosobnienia... – S. 29, 83-85.

²⁴³ Ibidem. – S. 41-44, 47, 70.

²⁴⁴ Polit I. Miejsce odosobnienia... – S. 119.

Чисельність в'язнів Берези Картузької в 1938 – 1939 рр. була порівняно невеликою, про що свідчить наступна таблиця²⁴⁵:

Місяць і рік	Загальна кількість ув'язнених	Місяць і рік	Загальна кількість ув'язнених
Січень 1938	606	4.03.1939	553
13.04.1938	800	1.04.1939	482
2.06.1938	650	1.05.1939	503
1.07.1938	460	1.06.1939	535
1.09.1938	480	1.07.1939	522
1.01.1939	502	1.08.1939	473
1.02.1939	526	6.08.1939	524

Станом на 1 липня 1939 р. із 522 в'язнів Берези Картузької 155 походили із Західної України (в т. ч. 27 – з Волинського воєводства). Ще 44 особи походили з Люблінського та Поліського воєводств, серед яких були й українські націоналісти (наприклад, Григорій Шварко із Кобринського повіту Поліського воєводства)²⁴⁶. Але зростання кількості українських націоналістів у Березі Картузькій фіксується лише з літа 1939 р., коли польський уряд відчув потребу в ізоляції національно свідомих українців, які могли приєднатися до ОУН або своєю діяльністю сприяти укріпленню позицій Організації²⁴⁷. Улітку 1939 р. до Берези Картузької, де “було гірше, ніж в тюрмі”, була вислана Ольга Робітницька, яку не вдалося засудити в ході процесу над крайовою езекутивою ОУН у травні 1939 р.²⁴⁸

За два місяці перед вибухом Другої світової війни з'явилося розпорядження, згідно з яким табір у Березі Картузькій мали розбудувати з метою перетворення його на місце інтернування небезпечних осіб від початку німецько-польського конфлікту. Цей проект не був реалізований. Але на початку вересня 1939 р. підозрюваних у належності до ОУН почали масово вивозити до Берези Картузької. На момент, коли табір припинив існувати, там перебувало близько 4,5 – 5 тис. українців (загальна кількість в'язнів становила приблизно 6 – 7 тис. осіб)²⁴⁹. Серед ув'язнених були члени та симпатички ОУН із Волині. За свідченням Йосипа Павлюка, у ніч із 1 на

²⁴⁵ Sleszyński W. *Obóz odosobnienia...* – S. 51, 84-85.

²⁴⁶ *Ibidem.* – S. 24-25, 101-102.

²⁴⁷ Polit I. *Miejsce odosobnienia...* – S. 115, 120.

²⁴⁸ Робітницький С. *Серед неправди на землі...* – С. 8.

²⁴⁹ Мірчук П. *Напис історії ОУН...* – С. 571; Polit I. *Miejsce odosobnienia...* – S. 86, 120; Sleszyński W. *Obóz odosobnienia...* – S. 93.

2 вересня польська поліція провела масові арешти на Дубнівщині (було затримано майже 50 осіб, серед яких був сам Й. Павлюк та О. Качан). Арештантів розмістили в казематі Дубнівського замку, а в ніч із 2 на 3 вересня в товарняках повезли залізницею через Ковель і Брест. 4 вересня 1939 р. вони під посиленим конвоєм прибули в Березу Картузьку. Тюремні наглядачі всіляко знущалися з нових в'язнів. Ця "муштра" тривала кілька днів, а потім полякам стало не до ув'язнених: надходили німці. 17 вересня 1939 р. табірна адміністрація й поліція втекли, а більшість ув'язнених змогла повернутися додому²⁵⁰. Концентраційний табір в Березі Картузькій проіснував до 18 вересня 1939 р.²⁵¹

Велика ліквідація ОУН на Волині була найбільшою репресивною акцією польського уряду проти ОУН у цьому регіоні. Вона завдала сильного удару організаційній мережі, але не досягла бажаного для польської влади результату – повної ліквідації або відчутного зменшення впливу ОУН на Волині. На заваді стало передусім те, що ідеологія ОУН пустила міцне коріння серед українців Волині, унаслідок чого націоналісти здобули значну підтримку місцевого населення. Це підтвердили й події наступного десятиліття, коли Волинь стала одним із головних вогнищ українського національно-визвольного руху.

²⁵⁰ Павлюк Й. *Життя прожити – не поле перейти...* – С. 11.

²⁵¹ Sleszyński W. *Obóz odosobnienia...* – S. 92.

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

АНДРІЙ РУККАС

**ЗБРОЙНІ ЗАГОНИ ОРГАНІЗАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ
НАЦІОНАЛІСТІВ НА БЕРЕЖАНЩИНІ
(ВЕРЕСЕНЬ 1939 Р.)***

З початком німецько-польської війни у вересні 1939 р. члени та прихильники Організації Українських Націоналістів (ОУН) розпочали у багатьох місцевостях Західної України активну партизанську боротьбу, спрямовану, в першу чергу, проти польської поліції, армії та цивільної адміністрації. Найбільш масштабну діяльність оунівці розгорнули на Бережанщині, де на короткий час їм вдалося взяти під свій контроль значні території і встановити українську владу. Проте ці події найчастіше випадають із поля зору науковців, які, очевидно, за браком джерел змушені висвітлювати тогочасну діяльність ОУН у загальних рисах. Лише деякі українські історики у своїх роботах побіжно згадують про окремі найважливіші бойові епізоди того періоду¹. Подібна ситуація характерна й для польської історіографії². Наша стаття покликана заповнити цю прогалину у вітчизняній історіографії.

Відразу слід зауважити, що, говорячи про Бережанщину, ми маємо на увазі VIII округу (область) “Бережани” – одну з одиниць територіальної структури ОУН, яка станом на 1939 р. охоплювала Бережанський та

* Ця публікація була підготована за сприяння Інституту Кеннана Міжнародного центру вчених імені Вудро Вільсона (Вашингтон, округ Колумбія, США). Погляди автора, викладені у цій статті, може не поділяти центр імені Вудро Вільсона.

¹ Кучерук О. Українське повстання вересня 1939 року на Західній Україні // Пам'ять століть. – 2000. – № 5. – С. 143-151; Гривул Т. Протипольське повстання на Західній Україні у вересні 1939 р. // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: історичні науки. – Острог, 2003. – Вип. 3. – С. 230-237; Його ж. Польський терор проти українського населення в 1939 та в 1941 рр. // Український визвольний рух. – Зошит 2: Українсько-польський конфлікт під час другої світової війни. – Львів, 2003. – С. 86-93; Дзюбан О. Українсько-польське протистояння у вересні 1939 року у тогочасній пресі та споминах очевидців // Там само. – С. 74-85.

² Wysocki R. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929 – 1939. Geneza, struktura, program, ideologia. – Lublin, 2003. – 433 s.; Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1993. – 350 s.; Sowa A. Stosunki polsko-ukraińskie, 1939 – 1947. – Kraków, 1998. – 342 s.; Rezmer W. Stanowisko i udział Ukraińców w niemiecko-polskiej kampanii 1939 roku // Polska-Ukraina: trudne pytania. Materiały IV międzynarodowego seminarium historycznego “Stosunki polsko-ukraińskie w latach II wojny światowej”, 8 – 10 października 1998. – Warszawa, 1999. – T. 4. – S. 13-34.

Підгаєцький повіти Тернопільського воєводства та Рогатинський повіт Станіславівського воєводства.

Одним із основних джерел для написання цієї роботи став підсумковий звіт (складений у вигляді таблиці) про діяльність оунівських загонів на Бережанщині у вересні 1939 р. Документ зберігається у фондах Бібліотеки імені Олега Ольжича у Києві. Доступ до них люб'язно надав директор цього закладу пан Олександр Кучерук, за що автор висловлює йому найщирішу подяку. Інформація з оунівського звіту доповнювалася матеріалами мемуарного характеру, частина з яких (спогади місцевих поляків, написані під час Другої світової війни на звернення польського еміграційного уряду) автор знайшов в архіві Інституту імені Гувера Стенфордського університету (США).

* * *

Перші осередки ОУН на Бережанщині з'явилися у 1929 – 1930 рр., а через кілька років уже весь район був “вповні zorganizований та охоплений мережею місцевої підпільної організації”³. Проте репресії з боку польської влади, особливо після вбивства членом ОУН міністра внутрішніх справ Броніслава Перацького, призвели у 1934 – 1935 рр. до відчутного послаблення активності ОУН, про що, зокрема, свідчать дані польської військової контррозвідки. Так, за підрахунками працівників окремої інформаційної референтури командування 6-го корпусного округу (Samodzielny Referat Informacyjny Dowództwa Okręgu Korpusu Nr. VI – SRI DOK VI), у цей час на Бережанщині кількість акцій, здійснених українськими націоналістами, помітно зменшилася⁴.

Повіт	Рік		
	1933	1934	1935
Бережанський	88	43	30
Підгаєцький	60	10	9
Рогатинський	21	20	19

У другій половині 1930-х рр. діяльність ОУН на Бережанщині поживилася. Так, у 1936 р. польська військова контррозвідка зафіксувала у Бережанському, Підгаєцькому і Рогатинському повітах відповідно 57, 38 та 29 виступів. Більш детальна інформація представлена в наступній таблиці⁵.

³ Гіричак І. *Історія підпільних організацій на території Бережанської землі // Бережанщина у спогадах емігрантів.* – Тернопіль, 1993. – С. 374.

⁴ Wysocki R. *Op. cit.* – S. 307.

⁵ *Ibidem.* – S. 310.

Характер акції	Повіти		
	Бережанський	Підгаєцький	Рогатинський
Усунення, заміна вивісок (“акція шильдова”)	6	5	3
Насипання могил, відправи панахид за полеглими українськими вояками	5	3	8
Терористичні акти	24	8	4
Шкільні акції	1	1	6
Розповсюдження листівок	1	1	–
Перетинання телеграфних, телефонних дротів	–	–	1
Підпали	1	2	1
Антиєврейські виступи	11	17	6
Бійки між поляками та українцями	8	–	–
Усього	57	37	29

Із середини 1930-х рр. українські націоналісти Бережанщини поступово відбудовували свою підпільну мережу. Так, станом на 1935 р. польська військова контррозвідка виявила у Бережанському, Підгаєцькому та Рогатинському повітах 3 повітові та 40 районних езекутив, 78 низових відділів (очевидно, маються на увазі “трійки” та “п’ятірки”) та 6 “мужів довіри”⁶. Приблизно у той же час з’явилася й окрема Бережанська округа (область) ОУН⁷, до складу якої спочатку належало п’ять, а потім тільки три згадані повіти. Зменшення території округи стало наслідком подальшої розбудови оунівських структур на західноукраїнських землях.

Усвідомлюючи неминучість нової європейської війни й розуміючи, що черговою жертвою Гітлера має стати Польща, ОУН значно посилила підготовку до майбутнього повстання на Західній Україні. З цією метою провідники Організації нав’язали тісні контакти з німецькою військовою розвідкою (Абвер), яка розраховувала використати бойові сили націоналістів у власних інтересах, зокрема для збору необхідної інформації та ведення диверсійно-підривної роботи в тилу польської армії.

Інтенсивні приготування оунівців не могли залишитися поза увагою польських спецслужб. Так, у кінці травня – на початку червня 1939 р.

⁶ Wysocki R. *Op. cit.* – S. 332-333.

⁷ На першій конференції ОУН, що пройшла у лютому 1930 р., західноукраїнські землі були поділені на 6 округів. У 1933 р. нараховувалося вже 7 округів: коломийський, львівський, перемишльський, стрийський, сокальський, тернопільський та волинський.

Тернопільське воєводське управління доповідало Міністерству внутрішніх справ про те, що члени та прихильники ОУН розпочали на території воєводства таємний збір інформації розвідувального характеру. Як доказ наводилися спеціальні анкети, що потрапили до рук польських органів безпеки. Ці документи призначалися для фіксування даних про дислокацію та чисельність військових частин, місця розташування та систему охорони армійських складів зброї, боєприпасів та предметів тилового забезпечення. Також в анкеті слід було вказувати інформацію про розміщення, озброєння та чисельність державної поліції, адреси окремих її працівників, імена та прізвища поліцейських донощиків (конфідентів), розміщення, озброєння та чисельність підрозділів Корпусу охорони прикордоння, лісової охорони тощо. Аналогічні дані збиралися також про повітові та гмінні органи державного управління, фінансові та поштові установи, аптеки, лікарні, суспільно-політичні та військово-спортивні товариства і організації. Низка питань стосувалася національного та соціального складу певного населеного пункту, співвідношення політичних сил. У зв'язку з цим особлива увага приділялася місцевим комуністичним ватажкам, найпомітнішим діячам польських організацій, учителям та ксьондзам⁸. Упродовж літа 1939 р. польські органи безпеки відзначали на території Тернопільського воєводства помітне збільшення тренувань та польових навчань членів легальних українських спортивних та пожежних товариств. На думку спецслужб, це було пов'язано передусім із появою таємної оунівської інструкції, у якій йшлося про організацію партизанської боротьби на випадок оголошення загальної мобілізації. Відповідно до цього документа члени Організації повинні були ухилятися від військової служби, переховуватися в лісах; згодом, об'єднавшись у бойові загони, вони мали влаштувати різного роду диверсії⁹.

Одержані польськими спецслужбами дані в цілому відповідали дійсності. Так, приблизно в середині серпня 1939 р. з наказу крайової езекутиви ОУН окружний провідник на Бережанщині Григорій Голяш ("Бульба", "Бей", "Шолом") провів у кожному підрайоні своєї округи пробну мобілізацію з метою перевірки реального стану низових структурних підрозділів. Принагідно рядові члени ОУН одержали вказівки стосовно того, що їм належить робити у випадку війни¹⁰. Очевидно, у той самий час для підготовки партизанських кадрів у важкодоступних місцевостях Бережанщини оунівці заснували щонайменше сім підпільних навчальних таборів (усі – у Підгаєцькому повіті, поблизу сіл Мужилів, Шумляни, Ліса, Вербів, Рудники, Носів та Затурин), де відповідну під-

⁸ Wysocki R. *Op. cit.* – S. 344 – 345.

⁹ *Ibidem.* – S. 350.

¹⁰ Шпіцер В., Мороз В. *Крайовий провідник Володимир Тимчій - "Лопатинський"*. – Львів, 2004 (книга подана до друку).

готовку проходили 132 особи¹¹. Слід підкреслити, що заняття мали радше теоретичний, ніж практичний характер. По-перше, треба було дотримуватися правил конспірації та стерегтися польської поліції. По-друге, не вистачало інструкторів з досвідом диверсійно-підривної роботи. До того ж бракувало вогнепальної зброї.

В умовах загострення польсько-німецьких стосунків загроза війни між обома країнами ставала дедалі реальнішою. З метою забезпечення порядку та спокою у південно-східних районах (особливо під час проведення мобілізації) польські органи безпеки, володіючи інформацією про наміри українських націоналістів, застосували проти оунівців превентивні силові заходи. Так, упродовж липня – серпня 1939 р. поліція заарештувала близько 30 активних членів ОУН¹², а в перші дні війни західноукраїнськими землями прокотилася хвиля масових арештів. У ніч із 1 на 2 вересня, згідно з таємною інструкцією Міністерства юстиції та Міністерства внутрішніх справ Польщі, на території Львівського, Тернопільського, Станіславівського та Волинського воєводств були затримані всі особи, щодо яких існували хоч би найменші підозри у нелояльності до влади, зв'язках з ОУН або іншими нелегальними організаціями. Більшість із цих людей, часто зовсім до ОУН не причетних, була відразу ж відправлена до сумнозвісного концентраційного табору у Березі Картузькій. У вересні 1939 р. там налічувалося вже понад 4,5 тис. українців (загальна кількість в'язнів становила тоді приблизно 7 тис.)¹³.

На початку війни до бережанської в'язниці потрапили близько 300 осіб, яких спочатку планувалося відправити до Тернополя, а потім, як і багатьох інших, до концтабору у Березі Картузькій. Однак в умовах загального хаосу відповідні органи цивільної адміністрації, очевидно, не проявили достатньої оперативності, тож в'язні залишилися на місці. Вирішенням їх подальшої долі зайнялися військові. З ініціативи коменданта бережанського гарнізону підполковника Реснера в середині вересня 1939 р. (найвірогідніше, 14-го числа) була скликана спеціальна нарада, у якій взяли участь повітовий староста, голова окружного суду, прокурор, начальник повітової поліції, а також два представники від української громади міста – голова місцевого осередку УНДО о. Є. Бачинський та адвокат др. В. Бемко. У приватній відвертій розмові з ними підполковник Реснер погодився в обмін на безпеку польського населення звільнити всіх політичних в'язнів. Крім того, було вирішено створити в Бережанах “горожанський комітет” (із поляків, українців

¹¹ Фонди Бібліотеки ім. О. Ольжича (далі – ФБО). Звіт VIII округу “Бережани”.

¹² Sowa A. *Op.cit.* – S. 73.

¹³ Polit I. *Miejsce odosobienia w Berezie Kartuskiej w latach 1934 – 1939.* – Toruń, 2003. – S. 120.

та євреїв)¹⁴ та “горожанську міліцію” (з поляків та українців), яка повинна була взяти під свою охорону всі військові об’єкти, для чого комендатура зобов’язувалася виділити зі своїх запасів 2000 гвинтівок, 5 кулеметів та необхідну кількість боєприпасів¹⁵. У своїх спогадах д-р Бемко вказував, що міліцію мав очолити українець мр. В. Логущ¹⁶, хоча за твердженням очевидців-поляків, порядок у місті підтримував капітан Васильковський, начальник повітового Управління військової підготовки та фізичного виховання (Urząd Przygotowania Wojskowego i Wychowania Fizycznego, PW i WF)¹⁷.

Різке збільшення терористичних актів у сільській місцевості та суттєве ускладнення ситуації на Бережанщині безпосередньо пов’язані з виходом 15 вересня¹⁸ на волю трьох сотень в’язнів, серед яких більшість становили українські націоналісти. З цього приводу д-р Бемко згадував: “Ледве минула доба від часу звільнення політичних в’язнів, як у повіті почали горіти будівлі колоністів. Несамовиті вісті про “морди і пожоги” почали ширитися серед польського населення [...] Українське підпілля почало свою роботу. З усією повнотою і силою виступив на яв спротив, чи радше відплата за биття, в’язниці, засуди, пацифікацію [...] У лісах творяться повстанські відділи. Їхне озброєння – обрізи, декілька пістолів, але вони одчайдушно обстрілюють у відступі польські війська”¹⁹.

За даними підсумкових таблиць-звітів, чисельність повстанців у VIII окрузі “Бережани” становила від 1,8 тис. до 4 тис.²⁰ Таким чином, можна говорити про масовий характер збройних виступів українських націоналістів у цьому районі. У другій половині вересня 1939 р. тут вибухнуло невелике повстання, керівником якого був окружний провідник Григорій Голяш (“Бульба”, “Бей”, “Шолом”)²¹. 14 вересня з його

¹⁴ Горожанський комітет у Бережанах очолював українець, адвокат д-р В. Бемко, а його заступником був поляк д-р Бєлінський, завідувач міської лікарні.

¹⁵ Бемко В. Бережани – Бережанщина. Історико-географічний нарис // *Бережанщина у спогадах емігрантів*. – Тернопіль, 1993. – С. 214-215.

¹⁶ Там само.

¹⁷ *Relacja Władysława Romaniuka, studenta ze wsi Raj powiatu Brzeżany*. – Hoover Institution Archive (далі – HIA), Poland. Ministerstwo Informacji i Dokumentacji (далі – PL. Min-wo liD). – Box 199. – Folder 1. – Document 3969. – Page 31.

¹⁸ Саме 15 вересня 1939 р. як дату звільнення політичних в’язнів із бережанської в’язниці подає у своїй праці Ш. Редліх. Див.: Редліх Ш. Разом і нарізно в Бережанах. Поляки, євреї та українці, 1919 – 1945. – К., 2002. – С. 146.

¹⁹ Бемко В. Вказ. праця. – С. 216.

²⁰ У звіті спочатку були враховані тільки ті загони, чисельність яких авторам документу була відомою. Вона становила 812 чоловік. Потім додали ще 1000 чоловік, очевидно, для того, щоб приблизно відобразити чисельність інших загонів. Проте у підсумку загальна кількість повстанців в окрузі була збільшена до 4000 чоловік. Див.: ФБО. Звіт VIII округи “Бережани”.

²¹ Гіряк І. Вказ. праця. – С. 378.

ініціативи була скликана нарада активу ОУН, у якій також узяли участь повітовий провідник Степан Гаврилюк (“Чорний”, “Чорнота”), Іван Гірняк (“Мороз”), Лев Рега та референт пропаганди Богдан Івашків (“Боз”, “Топір”). Зустріч пройшла в лісі поблизу села Бишки Бережанського повіту²², звідки походила більшість присутніх осіб.

Як зазначав у своїх спогадах рідний брат окружного провідника Степан Голяш (“Мар”), “в деяких частинах Бережанщини членство ОУН розконспірувалося через збройні виступи втікаючої польської армії. Від панічно втікаючих поляків в сторону Румунії можна було здобути зброю, що й виконували члени ОУН. У висліді цих акцій багато членства ходило зі зброєю. На більші акції скликувано членів із цілого району. Пляновано навіть зробити наскок на місто Бережани, в той час переповнене утікаючими польськими вояками. Я мав розпрацювати пляни наступу, знаючи детально ціле розположення міста. Однак акцію відкликано через неспівмірність боєвих сил. Під час переходу польських відділів через українські села, молоді люди ховалися по лісах, а члени ОУН тримали стійки, охороняючи населення. ОУН в тому часі була дуже поширена по всіх селах Бережанщини. Не тільки членство, але і юнацтво ОУН мало свої широкі кадри. Окремо були організовані симпатички ОУН. Багато сіл було повністю опановані ідеями та діями ОУН”²³.

Слід зауважити, що масштабні збройні виступи українських націоналістів на Бережанщині почалися 18 вересня й фактично збігалися в часі з масовим звільненням політичних в’язнів та кардинальною зміною військово-політичної ситуації, пов’язаною з початком радянського наступу. Зосереджені в цьому районі значні сили польських військ, присутність яких до останнього моменту стримувала ініціативу місцевих оунівських активістів, одержали наказ про відступ до румунського чи угорського кордону. За таких умов члени ОУН розгорнули широку партизанську діяльність, наважуючись на відкриті зіткнення з підрозділами польської поліції та армії, які під впливом несприятливого для Польщі розвитку подій на фронті все більше втрачали свою боєздатність.

Одними з перших на території **Бережанського повіту** приступили до активних дій оунівці з села Конюхи. За свідченням польського офіцера капітана Яна Чісека²⁴, у цьому населеному пункті “знаходилися пости

²² Шпіцер В., Мороз В. *Крайовий провідник Володимир Тимчій - “Лопатинський”*. – Львів, 2004 (книга подана до друку).

²³ Голяш С. *Перехід через кордон підпільників з Бережанщини // Макар В. Спомини та роздуми. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 2: Бойові друзі. – Кн. 1. – С. 278.*

²⁴ Під час Другої світової війни капітан Ян Чісек був комендантом Бережанського повіту Тернопільської округи Армії Крайової.

української поліції. Вони скеровували відступаючі зі Зборова на Бережани, й далі на південь, окремі групи польського війська на шосе Дрижчів – Бережани. Ця дорога проходила через ліс, в якому українці вбивали польських солдатів і відбирали зброю”²⁵. З оунівських документів відомо, що тут 17 – 18 вересня було створено два збройні загони. Перший із них, чисельністю 110 чоловік, очолював Василь Голюк, а другим, який налічував 20 чоловік, командував Петро Бідний. Протягом кількох наступних днів бійці обох загонів захопили 61 гвинтівку, 11 пістолетів, 6 возів, 12 коней та 3000 штук набоїв, зазнавши при цьому досить значних втрат: 14 чоловік було вбито, ще 5 дістали поранення²⁶. Так, трое повстанців (брати Володимир та Василь Головаті, Ілько Перець) загинули під час роззброєння місцевого відділка поліції”²⁷. Втрати польської сторони в Конюхах були значно більшими і становили, за оунівськими даними, приблизно 40 чоловік убитими (була розстріляна частина місцевих польських колоністів)²⁸.

Ще один збройний загін, утворений 18 вересня, діяв у сусідніх селах Августівка, Хоробрів та Хоростець. Його чисельність становила 135 чоловік, із яких “в акції” було лише 35. Протягом трьох днів повстанці захопили 64 гвинтівки, 10 пістолетів, 10 велосипедів, велику кількість протигазів та боеприпасів. Очевидно, під час роззброєння окремі вояки та поліцейські намагалися чинити збройний опір, унаслідок чого з польського боку загинули 11 чоловік²⁹.

У селі Мала Плавуча, розташованому неподалік, невелика група оунівців напала на місцевий відділок поліції. Перерізавши телефонний дріт, вони відкрили вогонь по будинку, де зачинились одинадцять поліцейських, із яких п’ятеро були щойно мобілізованими резервістами. Позбавленим зв’язку, з незначною кількістю боеприпасів (по 25 набоїв на гвинтівку), полякам годі було сподіватись на тривалу оборону. Тому після короткої перестрілки, знищивши попередньо всі таємні документи, вони залишили відділок і на кількох возах, що були завчасно сховані неподалік, швидко й без жодних втрат виїхали із села в напрямку Бережан. Сил українських повстанців було недостатньо для того, щоб затримати поліцейських³⁰.

²⁵ Люшин І. ОУН-УПА і українське питання в роки Другої світової війни (в світлі польських документів). – К., 2000. – С. 16.

²⁶ ФБО. Звіт VIII округи “Бережани”.

²⁷ Козут Б. Розповідь про участь односельчан у національно-визвольній боротьбі // Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади. – Кн. 2. – Львів, 1997. – С. 464.

²⁸ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.

²⁹ Там само.

³⁰ Kwestionariusz Zielińskiego Józefa, przodownika Policji Państwowej, komendanta posterunku Policji Państwowej w m. Plaucza Mała, pow. Brzeżany. – HIA, WAC. – Box 50. – Folder 6. – Document 4179.

18 вересня з ініціативи членів ОУН Степана Сироти та Володимира Стетковича було створено оунівський загін, який діяв у районі сіл Плотища Бережанського повіту та Денисів Тернопільського повіту. У складі цього загону було 42 бійці, які впродовж трьох днів захопили 1 легкову машину та 7 возів; здобули 23 гвинтівки, 5 пістолетів, 2 шаблі, 6 гранат, 3000 штук патронів, узяли в полон 11 поляків³¹.

У ніч з 18 на 19 вересня поблизу села Потутори в засідку потрапила польська автоколона. У ній були вояки так званого “офіцерського легіону” (офіцери-резервісти без службових призначень), які з Дубна прямували до румунського кордону. У нічний темряві загін українських націоналістів напав на слабо озброєних (лише пістолети) і зовсім не готових до оборони польських офіцерів, які, незважаючи на застереження місцевих поліцейських, не вжили необхідних заходів безпеки і рухалися без передової охорони. Несподівано відкривши вогонь, бойовики спалили сім вантажівок; при цьому загинули 32 польських офіцери та принаймні ще 50 дістали поранення³². Діяльність у цьому селі повстанського загону підтверджується оунівськими документами³³.

У селі Рай було організовано загін, який налічував 50 бійців. Вони захопили 50 гвинтівок та 500 штук набоїв до них. Заволодівши населеним пунктом, “довколишні українські підпільники наказали вдарити в дзвони, а через хвилинку збіглись вони зі зброєю в руках посеред села та проголосили зібраному народові привернення Української Держави, а для підтвердження тієї заяви, бахнули почесну сальву в небо”³⁴.

Ще один український збройний загін постав у сусідньому селі Куряни, яке знаходилося приблизно за 10 кілометрів від повітового центру. За свідченням місцевого мешканця – учня гімназії Мечислава Совінського, до складу цього загону, серед інших, належали Михайло Комаряньський, Владислав Юзьків та Петро Семків. Після приходу радянських військ усі вони зголосилися до сільської міліції, а останній був навіть призначений головою сільради³⁵. Існування у цьому населеному пункті повстанського загону знаходить своє підтвердження і в документах ОУН³⁶. У сусідньому селі Лісники з ініціативи “старших господарів” та місцевих членів ОУН був організований загін самооборони. “На світанку 18 вересня загорілася скирта, а вслід за тим почалася стрілянина. Говорили, що поляки хотіли напасти на село, але горюча скирта їх

³¹ Kwestionariusz Zielińskiego Józefa...

³² Liszewski K. *Wojna polsko-sowiecka 1939*. – Londyn, 1988. – S. 143.

³³ ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.

³⁴ Баран О. Село Рай // *Бережанщина у спогадах емігрантів*. – Тернопіль, 1993. – С. 331.

³⁵ Relacja Mieczysława Sowińskiego, ucznia ze wsi Kurzany powiatu Brzeżany. – HIA, PL. Minwo IIId. – Box 199. – Folder 1. – Document 4149. – Page 16.

³⁶ ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.

освітлила, і тому [вони] встигли підпалити лише кілька хат, між ними й будинки, де була молочарня та пекарня”. Під час цих подій загинув Михайло Греськів³⁷.

Невеликий загін українських націоналістів діяв у нараївських лісах. Його бійці, більшість яких становили нещодавно звільнені політичні в’язні, здійснили напад на підрозділ польської поліції з майже 5000 осіб, який рухався в напрямку Львова. Потрапивши під обстріл, поляки вишикувалися розгорнувшись у бойовий порядок, повели наступ на повстанців і завдали їм значних втрат (тільки важкопоранених було понад 20 осіб)³⁸. У самому ж містечку Нараїв оунівці захопили відділок поліції й вивісили над ними синьо-жовтий український прапор³⁹.

Крім згаданих місць, збройні загони українських націоналістів виникли також і в інших населених пунктах Бережанського повіту, зокрема у селах Шумляни (в бою тут загинув Петро Бездух)⁴⁰, Бишки та Олесине⁴¹.

Безуспішну спробу зупинити кровопролиття на території повіту зробив Бережанський “горожанський комітет”. Його голова д-р Бемко відвідав села Рай, Лісники та містечко Нараїв, де намагався пояснити місцевим повстанцям, що “наступаючі большевицькі війська вже в Тернополі, та що в цей район німці не прийдуть, хоча цього всі сподівалися. Тому треба подумати, чи варто активно виступати і чинити збройний опір”⁴². Проте його перестороги та поради не були враховані. Так само активно оунівці діяли й на території **Підгаєцького повіту**. Найбільший у цьому районі збройний загін був утворений у селі Мужилів, що за кілька кілометрів на північ від повітового центру. Загін складався із близько 200 бійців, на чолі яких стояв член ОУН на прізвище Оробко. Упродовж трьох днів, з 18 до 20 вересня, повстанці захопили 2 польові гармати, 2 легкі кулемети, 230 гвинтівок, 300 гранат і 3 польові кухні. Унаслідок збройних зіткнень (можливо, під час роззброєння) з польського боку загинули 4 особи⁴³.

У районі сіл Слав’ятин, Шумляни та Боків оперував інший оунівський загін. Він був другим за чисельністю у Підгаєцькому повіті й налі-

³⁷ Греськів М. Пам’яті мого мужа Михайла Греськова // *Бережанщина у спогадах емігрантів*. – Тернопіль, 1993. – С. 311.

³⁸ Бемко В. Вказ. праця. – С. 217.

³⁹ Редліх Ш. Вказ. праця. – С. 154.

⁴⁰ М. Ф. Село Шумляни (Вийняток з переписки) // *Бережанщина у спогадах емігрантів*. – Тернопіль, 1993. – С. 371.

⁴¹ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.

⁴² Бемко В. Вказ. праця. – С. 216-217.

⁴³ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.

чував майже 150 бійців, які протягом 18 – 20 вересня здобули 1 ручний кулемет, 60 гвинтівок та 50 гранат⁴⁴.

Загін із 30 осіб був створений у селі Носів, що розташоване приблизно за 15 кілометрів на захід від повітового центру. Протягом 18 – 20 вересня місцеві повстанці захопили 5 гвинтівок, 30 пістолетів та 10 велосипедів. Унаслідок збройного зіткнення (можливо, це був напад на поліцейський відділок) двоє повстанців отримали поранення, загинув один поляк⁴⁵.

У сусідньому селі Лиса українські націоналісти організували загін із 20 бійців. Трофеями оунівців стали 10 гвинтівок, 5 пістолетів, 80 гранат та 10 велосипедів, що були захоплені, скоріше за все, у місцевому поліційному відділку. Очевидно, саме під час роззброєння й загинув один поляк, на що вказує підсумкова таблиця-звіт⁴⁶.

Неподалік, у районі сіл Завалів, Середнє, Затурин та Маркова діяв збройний загін із 80 осіб. За даними підсумкової таблиці-звіту, під час сутичок тут загинули 7 поляків⁴⁷.

Організовану збройну боротьбу українські націоналісти вели також у деяких інших населених пунктах Підгаєцького повіту. Так, у селі Вербів був сформований загін зі 100 бійців, які захопили в поляків 10 гвинтівок. Загони з 80 чоловік діяли у селах Литвинів, Рудники (трофеями тамтешніх оунівців стали 20 гвинтівок і 15 гранат) та Волощина (захоплено 40 гвинтівок і 5 пістолетів). У селі Божиків три десятки місцевих повстанців здобули 2 мотоцикли, 2 гвинтівки та 50 пістолетів, а в селі Раківець оунівці полонили 880 польських вояків. Збройний загін невстановленої чисельності діяв також у селі Богатківці⁴⁸.

17 – 18 вересня збройні виступи українських націоналістів розпочались у північній частині **Рогатинського повіту** Станіславівського воєводства, що належав до VIII округи “Бережани”.

Так, у селі Пуків місцеві оунівці влаштували кілька засідок на трасі Бережани – Рогатин, якою у другій половині вересня 1939 р. до угорського та румунського кордонів відходили польські війська, поліція, тягнулися колони цивільних біженців. Про один із таких випадків, що мав місце 20 вересня, написав у своїх спогадах поліцейський Тадеуш Краснодембський. “Перед селом Пуків ми спускаємося до яру,ilogі схиля якого вкриті рідким низьким лісом. На дорозі й на узбіччі немає нікого. Аж раптом ми потрапили в засідку. По обидва боки з вершин пагорбів по нас б'ють 7 кулеметів та одна гармата. Нас видно як на долоні. До того ж

⁴⁴ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.

⁴⁵ Там само.

⁴⁶ Там само.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

[придорожні] рови дуже неглибокі, але ми все одно займаємо в них позиції. Не бачимо нікого. Наші відкривають вогонь з ручних кулеметів по невидимому противнику – українцях. По дорозі бігають жінки й діти з обозу. Крики, плач, іржання коней. Цивільні, особливо жінки та діти, не вміють ховатися й потрапляють на очі нападникам. Рясно падають трупи. Наш вогонь не дуже шкодить. Їхні 7 кулеметів та одна гармата [...] роблять свою [справу] й вибивають цивільних усіх до єдиного, які замість того, щоб ховатись, метушилися на дорозі, забираючи з возів свій скарб [...] Військові – ті, хто вмів ховатись та повзати по-пластунськи, вціліли. З яру дорога виходила на відкрите поле, через яке треба було тими неглибокими ровами переповзти. Хто цього не зміг зробити, загинув. Не маючи вже кого захищати, ми почали відходити в напрямку села Пуків, але трупи все ще [продовжували] падати. Проте ми скоро досягли безпечного, прикритого простору, де нас уже не досягали кулі⁴⁹. За даними підсумкової таблиці-звіту, у селі Пуків діяв загін зі 100 оунівців, які заволоділи 3 автомобілями, захопили також 3 легкі кулемети та 100 гвинтівок. Під час бойових зіткнень тут дістали поранення 20 українців, загинули 45 поляків⁵⁰.

17 вересня збройний загін українських націоналістів з'явився у селі Підгороддя. У його складі налічувалося 50 бійців, серед яких були члени ОУН Зиновій Малецький, Василь Мурашник, Роман Синах, Василь Дзера, Зиновій Хлівинський, Василь Зарубний, Степан Лялька та Володимир Пиріг (двоє останніх загинули в сутичках із поляками). Роззброюючи невеликі групи польських вояків, що відступали до румунського кордону, повстанці цього загону здобули 50 гвинтівок⁵¹. Того ж дня українські націоналісти приступили до активних дій і в сусідньому селі Вербилівці, де був утворений загін із 20 осіб, трофеями якого стали захоплені у поляків 1 легкий кулемет, 20 гвинтівок та 2 пістолети⁵².

Ще один загін виник 18 вересня у селі Добринів, де 50 місцевих повстанців під проводом членів ОУН Юрківа та Спаськіва за короткий час захопили 87 гвинтівок, 9 пістолетів, 4 шаблі, 4 багнети, 1200 штук набоїв. Унаслідок збройних сутичок у цьому населеному пункті згоріло 3 хати, загинули 4 українці та один дістав поранення; втрати з польського боку були більшими – 5 вбитих, 10 поранених та 55 полонених⁵³. У той самий час у

⁴⁹ Krasnodebski T. *Między Armią Krajową a Gestapo*. – S. 21-22. Копія неопублікованих спогадів польського поліцейського Тадеуша Стефана Краснодембського “Між Армією Крайовою та Гестапо” знаходиться у власному архіві автора.

⁵⁰ ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.

⁵¹ Зеленський І. М. *Розповідь про партизанське підпілля // Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади*. – Кн. 1. – Львів, 1993. – С. 509; ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.

⁵² ФБО. – Звіт VIII округу “Бережани”.

⁵³ Там само.

сусідньому селі Стратин українські націоналісти організували ще один збройний загін. Він нараховував у своєму складі 125 бійців, які здобули тут 16 гвинтівок, 8 пістолетів, 13 ручних гранат, 17 багнетів та понад 300 штук набоїв. Крім того, тамтешні повстанці захопили в полон 891 поляка, однак у підсумковій таблиці-звіті, на жаль, не вказано, ким саме були полонені⁵⁴. З огляду на невелику кількість трофейної зброї можна припустити, що в руки українців потрапили в основному цивільні особи.

Збройні загони, сформовані з членів та прихильників ОУН, розгорнули боротьбу також в інших населених пунктах Рогатинського повіту. Так, одна з оунівських боївок була організована в самому повітовому центрі. Очолював її Сергій Лотоцький. Крім того, повстанські загони українських націоналістів діяли у селах Залужжя, Путятинці, Липиця Нижня (тут загинули 2 поляки) та поблизу сіл Потік, Залип'є, Черче, де було вбито 40 поляків⁵⁵.

Польські історики вказують, що досить часто жертвою українських націоналістів на Бережанщині, Підгайщині та Рогатинщині ставали не тільки військові та поліцейські, але й місцеве польське населення, колоністи та осадники. В одному з опрацювань, підготовленому ще під час Другої світової війни, говорилося, що “на території одного тільки Бережанського повіту діяли 17 організованих банд, що походили з майже 20 громад цього повіту. Найбільше вбивств скоїли банди з Потока (близько 700 жертв), Лісників (майже 200 жертв) і Потурторів. Усього приблизно 1200 підтверджених жертв”. З інших джерел відомо, що вбивства цивільних поляків мали місце також в інших населених пунктах Бережанського та Підгаєцького повітів, зокрема у Конюхах, Дрицеві, Гайках, Глинній, Гіновицях, Козівці, Котові, Мечищеві, Великій та Малій Плавучій, Рибниках, Тростянці. У селах Шумляни та Слав'ятин у ніч із 17 на 18 вересня було замордовано кілька десятків чоловік. Зокрема, лісничий Владислав Влодика у своїх спогадах вказував, що 18 вересня в польському поселенні, що недалеко від Шумлян, була знищена ціла родина колоніста Владислава Кілінського⁵⁶. Список жертв Слав'ятини нараховує 38 прізвищ. Крім того, відомо, що у сусідньому селі Боків загинуло ще 10 поляків⁵⁷. За словами ксьондза Тадеуша Войтаса із сусіднього села Мечищів, у дев'яти населених пунктах римо-католицької парафії Боків було замордовано загалом 129 осіб⁵⁸.

⁵⁴ *ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.*

⁵⁵ *Там само.*

⁵⁶ *Relacja Władysława Włodyki, leśniczego ze wsi Wolica powiatu Podhajce. – HIA, PL. Min-wo liD. – Box 200. – Folder 6. – Document 9695. – Page 17.*

⁵⁷ *Sowa A. Op. cit. – S. 85, 87.*

⁵⁸ *Relacja Tadeusza Wojtasa, księdza ze wsi Mieczyszców powiatu Brzeżany. – HIA, PL. Min-wo liD. – Box 199. – Folder 1. – Document 4171. – Page 33.*

Наведена інформація знаходить часткове підтвердження і в оунівських документах. Так, у підсумковій таблиці-звіті по Бережанській VIII окрузі вказано, що загони українських націоналістів знищили щонайменше 4 польські колонії – біля села Божикив (убито 5 поляків), Богатківці (вбито 4 українці, втрати поляків не вказані), Литвинів (убито 16 поляків), а також поблизу населених пунктів Слав'ятин, Шумляни та Боків (тут було вбито 102 поляки). Крім того, оунівці визнавали, що в селі Конюхи вони розстріляли частину місцевих польських колоністів (точна кількість жертв не вказана)⁵⁹.

* * *

Таким чином, збройні виступи членів та прихильників ОУН на території VIII округи “Бережани” тривали протягом 17 – 20 вересня 1939 р., тобто від евакуації з цього району польських владних структур до приходу сюди радянських військ. Найбільша кількість виступів зафіксована у населених пунктах, що лежать у межиріччі Золотої Липи та Гнилої Липи, на стику Бережанського, Підгаєцького та Рогатинського повітів, де у місцевих лісах ще до початку війни були засновані підпільні навчальні табори українських націоналістів. Дії оунівців на цих землях вирізнялися злагодженістю, масовістю й масштабністю, що дає підстави кваліфікувати їх як локальне повстання, основними цілями якого були: перевірка бойової готовності Організації, тимчасове встановлення української влади та захоплення зброї для подальшої боротьби.

Інформацію з підсумкового звіту по VIII окрузі “Бережани”, доповнену відомостями зі спогадів очевидців, можна представити у вигляді такої таблиці.

Повіт	К-сть оунівських загонів у повіті	К-сть населених пунктів повіту, у яких діяли загони	Середня чисельність одного загону, чол.
Бережанський	13	14	69
Підгаєцький	12	17	85
Рогатинський	11	13	69
По VIII окрузі “Бережани”	36	44	77

За першими двома показниками Бережанщина значно випереджає всі інші округи ОУН й лише за третім поступається Стрийщині, де у вересні 1939 р. оперували найбільші серед відомих збройні загони українських націоналістів. На території Бережанського повіту оунівські за-

⁵⁹ ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.

гони діяли майже у кожному п'ятому населеному пункті, у Підгаєцькому повіті – практично у кожному четвертому, у Рогатинському повіті – лише у кожному сьомому. Проте наведені цифри аж ніяк не можна вважати остаточними, оскільки шість населених пунктів, загаданих у підсумковій таблиці-звіті, нам локалізувати не вдалося⁶⁰.

Відповідно до підсумкового звіту по VIII окрузі “Бережани”, бійці місцевих загонів ОУН захопили: 2 гармати, близько 10 кулеметів різних типів, приблизно 900 гвинтівок, майже 200 пістолетів, близько 500 ручних гранат, 2 мотоцикли, 3 автомобілі, 30 велосипедів, 3 польові кухні, понад 20 тис. штук пістолетних та гвинтівкових набоїв. За неповними даними оунівського звіту, у збройних зіткненнях на Бережанщині 23 українські повстанці загинули⁶¹, ще 33 були поранені; вбито було також 268 поляків, принаймні 30 дістали поранення⁶².

⁶⁰ Подасмо назви цих населених пунктів: Богородчани, Пилипівка, Краснопілка, Давянісів (?), Стріливо та Стрілиська Старі. В останньому випадку йдеться, мабуть, про село Старі Стрілища Бібрківського повіту Львівського воєводства.

⁶¹ Серед убитих і поранених членів ОУН, окрім загаданих вище, були також Осип Гойс, Степан Олеськів (обидва загинули), Іван Грицьківський, Іван Підойма, Василь Гірняк, Іван Івашиків (поранені). Див.: Гірняк І. Вказ. праця. – С. 379.

⁶² ФБО. – Звіт VIII округи “Бережани”.

ДО ПИТАННЯ КОНФЛІКТУ В ОУН 1940-1941 РР.

Питання конфлікту в середовищі Організації Українських Націоналістів є, напевно, одним із найважчих для дослідника історії націоналізму в ХХ ст. Об'єктивному висвітленню тогочасних подій перешкоджає низка причин.

По-перше, це заангажованість авторів, які вивчали дане питання, та, як наслідок, заполітизованість теми. Багато відомих дослідників самі були учасниками визвольного руху і належали до ОУН (р)* або до ОУН Андрія Мельника (П. Мірчук, М. Климишин, З. Книш). Частина сучасних істориків вступила до цих організацій після відновлення їх діяльності в Україні у 90-х рр. ХХ ст. Залежно від політичної орієнтації, автори або підтримують створення Революційного Проводу ОУН і обговорюють неминучість виникнення РП, або звинувачують його членів і прихильників у бунті проти Проводу Українських Націоналістів (ПУН)** чи у недалекоглядності. Деякі з полемічних робіт з огляду на політичну ситуацію в Україні були перевидані в 1990-х рр. Але у цих перевиданнях не враховано нових фактів. З іншого боку, багатьом із цих праць притаманні вади, які здебільшого характеризують такий вид історичних джерел, як спогади, – суб'єктивність, перекочення фактів, емоційне перебільшення. Найґрунтовнішим з наукового погляду дослідженням із цього питання є робота “Розкол ОУН у світлі документів” Володимира Косика¹, базована на архівних документах. Від інших вона відрізняється використанням матеріалів обох конфліктуючих сторін та об'єктивністю висновків. Цьому дослідженню передувало видання збірника документів про конфлікт в ОУН, яке здійснив той же автор².

Наслідком боротьби за політичний вплив стала поява спогадів, які викликають певну недовіру. Деякі з них були видані вже після смерті авторів, що не дозволяє уточнити інформацію. Наприклад, мемуари

* Організації Українських Націоналістів (революційної). Така назва стала офіційною для ОУН під проводом Степана Бандери з квітня 1941 р., після II Великого збору ОУН.

** Провід Українських Націоналістів (ПУН) – назва, яка закріпилася за проводом А. Мельника. Провід С. Бандери означають термінами Революційний Провід ОУН і Провід ОУН.

¹ Косик В. Розкол ОУН у світлі документів. – К.: Українська видавнича спілка, 2002. – 32 с.

² Косик В. Розкол ОУН (1939–1940). – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Львівський державний університет ім. І. Франка. – 136 с.

Петра Пісоцького “Початки роздору підпільної боротьби на Волині”, що містять суперечливі, а часто спотворені дані, вийшли друком тільки наступного року після смерті автора, у 2001 р.³ При ознайомленні з цією книжкою виникає підозра про редагування цих спогадів третьою особою, оскільки П. Пісоцький був активним учасником громадсько-політичного життя не міг допустити таких грубих фактологічних помилок.

Другим фактором, що не сприяє безсторонньому висвітленню, є суспільний розголос, якого набули міжусобиці всередині ОУН в 1940 р. Сам факт друку в 1940–1941 рр. полемічної літератури – брошур, комунікатів, звернень, летючок (листівок), оголошень – свідчить про намагання бандерівців і мельниківців поінформувати про свої позиції не лише членів ОУН, а й широкий загал. Ці видання стали своєрідними агітками, за допомогою яких кожна з конфліктуючих сторін намагалась переконати громадськість у своїй правоті. Серед таких матеріалів вирізняються більші за обсягом книжки членів ПУНУ “Біла Книга ОУН. Про диверсію-бунт Яри-Бандери” (популярна назва – “Біла Книга”; автор – Микола Сціборський; надрукована в листопаді 1940 р.) і “Чорна Книга бунту” (автор невідомий; надрукована в травні 1941 р.), а також видання Револьюційного Проводу ОУН “Чому була потрібна чистка в ОУН” (автор невідомий; вийшла в березні 1941 р. у трьох частинах).

Інформація про розкол ОУН поширилася і з іншої причини. Осередки Організації діяли в багатьох країнах світу. Наприклад, “Енциклопедія українознавства” за редакцією Володимира Кубійовича подає такі легальні представництва ОУН: Український народний союз (у Франції до приходу німців), Українське національне об’єднання (Німеччина), Організація державного визволення України (США), Українське національне об’єднання (Канада), “Молоді Українські Націоналісти” (США і Канада), “Відродження” (Аргентина)⁴. Тож для членів ОУН друковане слово було основним джерелом інформації про конфлікт. Про ефективність такого способу агітації свідчать його наслідки: до прибуття представників нової хвилі української політичної еміграції націоналісти у багатьох згаданих країнах підпорядковувалися Андрієві Мельнику.

Поява друкованих видань зумовлювалася й тим, що після розвалу Польщі в 1939 р. єдиним українським суспільно-політичним об’єднанням, яке продовжувало діяти в Східній Європі, була ОУН. Крім того, як зазначав один із членів українського підпілля “Р. Лісовий”, “[націоналістичний] рух до цього часу [до 1940 р. – Т. Г.] пустив був глибокі корені

³ Пісоцький П. Початки роздору підпільної боротьби на Волині. – Тернопіль: Лілея, 2001. – 176 с.

⁴ Енциклопедія українознавства. У 10-ти т. / Гол. ред. В. Кубійович. – Т. 5. – С. 1864.

в житті нашого Заходу й еміграції... була навіть така ситуація, що навіть не-члени ОУН мусіли ставати за одну й проти другої групи ОУН”⁵.

Уже після закінчення війни свою думку про конфлікт, особливо щодо його наслідків, висловлювали всі, хто мав хоч якийсь стосунок до політичного життя в Україні в часи Другої світової війни, навіть нечлени ОУН. Особливо недостовірно описували події політичні опоненти українських націоналістів, які перебували в еміграції. Так, у своїх спогадах “Армія без держави” Тарас Бульба-Боровець, який ніколи не належав ні до ОУН, ні навіть до УВО, подавав своє бачення “розколу”⁶. Ще один противник ОУН Іван Лисяк-Рудницький говорив про конфлікт як про банальне непорозуміння “на ґрунті персональних і тактичних розходжень”⁷. Подібну думку висловлював чільний діяч УСДП А. Чернецький, представляючи справу “розколу” боротьбою за “вождівство”⁸. Популярні назви обох груп – “бандерівці” і “мельниківці” – увійшли в обіг саме завдяки таким мемуарам і широко використовуються в наукових працях.

По-третє, дати виважену оцінку подіям 1940-1941 рр. заважає особистий фактор. Із розвитком конфлікту критика окремих дій опонентів переросла у критику самих осіб, які представляли той чи інших табір, та їх роботи загалом. Досить тільки прочитати всі епітети, якими автори “Білої Книги” чи “Чорної Книги бунту” нагороджували членів РП, щоб зрозуміти, що після виходу цих брошур протистояння перейшло з політичної сфери у площину особистих взаємин. Мусимо відзначити, що майже всі образи виходили від членів ПУН та їх симпатиків. Аргументи, які наводилися при цьому, дивують своєю нелогічністю. Так, бандерівців звинувачували у підготовці повстання проти більшовиків⁹. А у виданні Проводу Українських Націоналістів “Зрив” (1941 р.) знаходимо такий закид: “Бандерчуки не маючи надії на свої власні сили (нарешті реальна політика!) не можуть собі інакше уявити Української Революції, як під гучним вселюдським гаслом “свобода народам і людині”¹⁰.

Можна знайти й особисті нападки: “Проч із німецько-жидівсько-більшовицьким провокатором Ярим” (у зверненні т. зв. Фракції непримиримих Організації Українських Націоналістів, що з’явилося після

⁵ Лісовий Р. Розлам в ОУН. (Критичні нариси з нагоди двадцятиліття заснування ОУН). – Б. м.в., 1949. – С. 24.

⁶ Бульба-Боровець Т. Армія без держави. – Львів: Поклик сумління, 1993. – С. 70-78, 111.

⁷ Лисяк-Рудницький І. Націоналізм. // Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. У 2-х т. / Пер. з англ. У. Навришків, Я. Грицака. – К.: Основи, 1994. – Т. II. – С. 247-259.

⁸ Чернецький А. Спогади з мого життя. – К.: Основні цінності, 2001. – С. 151.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 124.

¹⁰ Там само. – Спр. 77. – Арк. 253в.

серпня 1941 р.)¹¹. Інші полемічні видання відзначаються особливою нетерпимістю на зразок: "злочинці", "психопати", "гніздо хуліганів", "шумовиння", "божевільні" (брошура "Життєписи великих людей")¹². Такі звинувачення і прямі образи на адресу конкретних осіб ставали серйозною перешкодою на шляху до порозуміння й примирення.

У той час як Революційний Провід у складних умовах готував на Західній Україні повстання проти радянської влади, ПУН звинувачував його у даремних жертвах, називаючи так самопосвяту, яку проявляли окремі націоналісти. Відомо, наприклад, що члени ОУН, які перебували на підрадянській території, абсолютною більшістю підтримали позицію Революційного Проводу. Оскільки підпорядкованих Андрієві Мельнику націоналістів на території СРСР в 1939 – 1941 рр. було дуже мало, з'явилося звинувачення в тому, що "на совісті диверсантів (РП – Т. Г.) лежать сотні людських існувань. Ці злочинні партачі революційної роботи кинули протягом 1940 безвідповідально в край здеконспірованих на еміграції людей, що перевантажили собою організаційну сітку і кількакратно її провалили"¹³. ПУН стверджував, нібито сам Степан Бандера "послав на смерть "Лопатинського" і групу "Легенди", а також "групу членів Організації в числі 9 на Волинь, що теж без сліду пропала"¹⁴. Для аргументації було використано псевда двох знаних підпільників – Володимира Тимчія ("Лопатинський") та Івана Климів ("Легенда"). На час написання "Чорної Книги" (травень 1941 р.) про долю В. Тимчія було вже відомо: він загинув у лютому 1940 р. при переході кордону; точної інформації про І. Климів широкий загал з огляду на конспірацію не мав. Насправді "Лопатинський", так і "Легенда" були учасниками наради 10 лютого 1940 р., коли Революційний Провід очолив С. Бандера, і визнали його своїм керівником. Є лист-подяка від 15 липня 1941 р. Провідника ОУН Степана Бандери "друзі Івану Климову ЛЕГЕНДІ, Краєвому провідникові ОУН на МУЗ" за виконану роботу й активність¹⁵. У свою чергу, І. Климів надсилав звіти С. Бандері (липень 1941 р.)¹⁶ і протягом своєї діяльності в ОУН підпорядковувався РП. У цих звітах він називав

¹¹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 67. – Арк. 5 зв.

¹² Чому потрібна була чистка. У 3-х ч. – 1941. – Ч. 1. – С. 37.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 5.

¹⁴ Цитата із "Чорної Книги бунту". – ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 210. – Арк. 136.

* МУЗ – матірні українські землі. Цю абревіатуру використовував сам І. Климів – "Легенда" для позначення українських територій, які перебували в складі СРСР, – частина ЗУЗ (західних українських земель), ПЗУЗ (північно-західних українських земель) та Буковина. Поняття "матірних земель" не було передбачене устроєм ОУН, а виникло після розпаду Польщі.

¹⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 44. – Арк. 4.

¹⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 1-4.

підлеглих А. Мельникові націоналістів “микитівцями” і пояснював причини свого підпорядкування С. Бандері як Провіднику ОУН так: “Коли ми тут рішали (головно на Волині) по чийй стороні стати, так ми стали по Вашій стороні тому, що ми Вас бачили два рази під шибеницею і оба рази Ви були незламні і вірні”¹⁷.

Конфлікт розпалювали і взаємні образи. Досить згадати найбільш уживані: “диверсанти”, “бунтарі”, “анархісти” (у виданнях ПУНУ А. Мельника), “зрадники” й “опортуністи” (видання ОУН(р)). Книги Проводу Андрія Мельника рясніли дошкульними епітетами на адресу націоналістів, яких автори вважали головними винуватцями конфлікту. Правда, число і перелік обвинувачених в обох виданнях відрізняються – можливо, через особисті антипатії авторів. Так, у “Білій Книзі” до основних “диверсантів” і “бунтарів” зараховано, крім Степана Бандери, Івана Габрусевича-“Джона”-“Іртена” (приписувалося неробство і “маняцтво”, тобто психічні розлади), Ріхарда (Ріко) Ярого (названий головним ініціатором виступу проти А. Мельника) та, з невідомих причин, Ярослава Стецька-“Карбовича” (звинувачений у примітивізмі та амбіційності)¹⁸. Уже в “Чорній Книзі” говорилося про “бунт Ярого-Бандери-Горбового”¹⁹, а до “співтворців” бунту зараховано Миколу Лебедя-“Олега”-“Вільного”-“Ігора”²⁰. У повоєнних виданнях лідерами заколоту називалися Ярослав Стецько та Йосип Тюшка²¹. До них долучали також Дмитра Донцова, який ніколи до ОУН не належав: “Він найбільший із батьків бандерівщини розламу 1940 р.”²².

Ліквідація окремих членів ОУН стала тим фактором, який повністю відкинув спроби порозуміння. Прийнято вважати, що першими вбивства розпочали члени ОУН(р). Так, Г. Полікарпенко повідомляв про двох осіб – Івана Мицика, крайового провідника західноукраїнських земель, та його заступника Олександра Куца, які були вбиті бандерівцями на

¹⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 4.

¹⁸ Такі характеристики повторюються в “Білій Книзі ОУН. Про диверсію-бунт Яри-Бандери” неодноразово: ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 26. – Арк. 1-84.

¹⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 210. – Арк. 128зв.

* Щодо Ярослава Горбового, то він був одним із підпільників, які мали розпочати роботу на території СРСР. Після переходу кордону потрапив до рук НКВД і, не витримавши тортур і допитів, погодився працювати на радянські органи в українському середовищі Кракова. Йому допомогли повернутися в Генерал-Губернаторство. Але після прибуття до Кракова він добровільно прийшов до служби безпеки ОУН, якій розповів про роботу радянської розвідки. Ці протоколи потрапили до рук прихильників А. Мельника і були використані для абсурдного звинувачення у співпраці С. Бандери з НКВД.

²⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 210. – Арк. 136зв.

²¹ Полікарпенко Г. Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни. – На чужині, 1951. – С. 27.

²² Лісовий Р. Вказ. праця. – С. 69.

Волині²³. Ці дані спростовуються, як не дивно, радянськими джерелами: у книжці К. Дмитрука “Безбатченки” подано свідчення, які вказують на те, що І. Мицик потрапив до рук НКВД. Отже, члени ОУН(р) до його вбивства не були причетні: “Причини посилення оунівського терору в західних областях України назвав заарештований чекістами напередодні війни мельниківець Іван Мицик”²⁴. Проте протоколи його допитів з архівів СБУ ще не оприлюднені.

Убивство у серпні 1941 р. в м. Житомир членів ПУНу О. Сеника і М. Сціборського також вважають справою рук їхніх політичних противників ОУН(р). Така думка створилася в результаті інформаційної кампанії, яку проводило оточення А. Мельника. Зокрема, було видруковано кілька варіантів повідомлень та звернень, у яких вина за вбивство покладалася на ОУН(р): “Москва вирішила диверсію Бандери вжити як своє знаряддя на свій черговий плюгавий злочин”²⁵. Похорони обох членів Проводу Українських Націоналістів були використані для політичної пропаганди і критики опонентів, а в арсеналі епітетів з’явилося нове визначення – “братовбивці”. Провід ОУН випустив комунікат, який спростовував звинувачення, але це звернення вийшло меншим тиражем, ніж повідомлення за підписом А. Мельника.

Ми не ставимо собі за мету з’ясувати обставини вбивства О. Сеника і М. Сціборського²⁶. Але певні висновки, які базуються на вивченні архівних матеріалів, гадаємо, потрібно подати для спростування несправедливих звинувачень у “братовбивстві”. Існує звіт члена ОУН(р) “про створення мельниківського осередку у Львові”, де подано низку адрес, за якими проживали чи працювали провідні члени ПУНу. Серед адрес – вул. Академічна, 11 (бюро Т. Бака-Бойчука); Тарнавського, 75 (бюро розвідки); Ягайлонська, 5/7; Набеляка, 27; Потоцького, 12; Кармелітська, 4. Звітувальник чітко усвідомлював значення для ПУНу осіб, які проживали за вказаними адресами: “Тут вони [мельниківці – Т. Г.] сконцентрували всі свої найкращі сили (Рогач, Самчук, Гайвас, пор. Малий)”²⁷. Попри таку поінформованість розвідки революційної ОУН жодних дій проти “мельниківців” у Львові не було здійснено. У цьому ж документі говорилося й про початок відкритого протистояння: “Взагалі роздор поширюють самі мельниківці ззакордону... На території рогатинського

²³ Полікарпенко Г. *Організація Українських Націоналістів під час другої світової війни // На зов Києва*. – К., 1993. – С. 462.

²⁴ Дмитрук К. *Безбатченки*. – К., 1980. – С. 105.

²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 74. – Арк. 19-19зв.

²⁶ Спростування цього звинувачення членів ОУН(р) подано у виданні: Мірчук П. *Революційний змаг за УССД. Хто такі “бандерівці”, “мельниківці”, “двійкарі”*. – Т. II. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1987. – С. 216-219.

²⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 1.

повіту повітовий Онуферик [підпорядковувався А. Мельнику – Т. Г.] убив бовевика бережанської округи Скоба [члена ОУН(р) – Т. Г.]”²⁸.

Якщо вести мову про роль особистого фактора в конфлікті, не можна оминути увагою постать Зиновія Книша. Це колишній член Української Військової Організації, але долучатися до підпільної роботи в ОУН він не бажав. Так, “Ю. Сонар” (Василь Івахів), який певний час працював у військовому штабі ОУН Андрія Мельника, згадував про Книша: “В дрогобицькій тюрмі виступив з групи політ’язнів націоналістів кажучи, що він з ОУН не має і не хоче мати нічого спільного. Вийшовши з тюрми даліше держався того самого, відмовляючись від революційної праці”²⁹.

Проте після початку Другої світової війни З. Книш спробував зайняти один із керівних постів в Організації. Про своє бажання розпочати якусь діяльність проти Революційного Проводу Книш-“Мохнацький”-“Тарас” розповів у книзі “Розбрат”³⁰. Там же він подав запропонований план боротьби проти “бунту”, який передбачав захоплення приміщення ОУН у м. Кракові, на вулиці Зеленій, 26. Напад відбувся 13 серпня 1940 р. Після такого початку відкритої боротьби ПУН припинив будь-які контакти для залагодження конфлікту. Уже пізніше, в 1983 р. член ПУНу 1939–1941 рр. Ярослав Гайвас-“Бистрий” згадував, що “головним архітектором” розколу був З. Книш. “Не раз і не два у вужчому гурті він хвалився: коли б не я, то вони були б не протиставилися Бандері! “Вони” – це Голова ПУН А. Мельник і його оточення весною-літом 1940. І це правда: коли б не було Книша – не було б розламу в ОУН! У хвилинах, коли вже було близько до згоди, коли старше покоління революціонерів схилилося до думки, щоб поступитися молодшому, в акцію кидався З. Книш”. І далі: “За згодою Полковника [Андрія Мельника – Т. Г.] Книш зорганізував з групи своїх однодумців ядро змови у Кракові, яке ненадійно захопило центральне організаційне приміщення, а в ньому значне добро, чималу техніку й різні організаційні засоби. Всю ставку тепер поставив Книш на знищення групи С. Бандери”³¹. Зрештою, сам З. Книш у “Розбраті” підтверджує свою визначальну роль у тих подіях³². Таким чином, можна говорити, що перехід протистояння у фазу відкритого конфлікту відбувся через наявність особистого фактора, зокрема участь у подіях З. Книша.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 2.

²⁹ Там само. – Спр. 214. – Арк. 43в.

³⁰ Книш З. *Розбрат. Спогади і матеріали до розколу ОУН у 1940 – 1941 роках.* – Торонто: Срібна сурма, 1960. – С. 162 – 214.

³¹ Гайвас Я. *За оздоровлення основ // Визвольний шлях.* – 1983. – № 4. – С. 425-426.

³² Книш З. *Вказ. праця.* – С. 210-212.

Черговим штампом, який витворився у діаспорі при дослідженні конфлікту, є теза про “катастрофічні наслідки”. Так, київський дослідник А. Кентій говорить про те, що “передчасна смерть полк. С. Коновальця мала фатальні висліди для ОУН”³³. А дослідник з Умані Б. Чорномаз доходить висновку, що “ситуація, пов’язана з розколом в ОУН, стала визначальним фактором вибудови політики німцями стосовно України... Засліплені успіхами Вермахту на початку війни, а також прийнявши до уваги факт розколу ОУН, що означало її сходження з політичної арени як впливової сили, вони припинили наміри вплинути позитивно на формування політики націонал-соціалістичної партії і уряду Німеччини стосовно України”³⁴. Вважаємо таке твердження перебільшенням, оскільки малоймовірно, що за умови відсутності суперечностей в ОУН перед початком радянсько-німецької війни, політичне керівництво Німеччини зробило б ставку на український визвольний рух у боротьбі проти СРСР. З іншого боку, співпраці з німецькими військовими колами, у результаті якої були створені дружини українських націоналістів, не перешкодили ніякі обставини, у тому числі негативне ставлення А. Гітлера до незалежності України.

Зрештою, аргументом, який свідчить про перебільшення наслідків конфлікту, є порівняння кількісного та якісного складу ПУНу Андрія Мельника та Револьюційного Проводу. Наявні дані свідчать про те, що ОУН Андрія Мельника відчувала гостру нестачу кадрів. Лев Ребет, один із діячів ОУН, якого не можна запідозрити в симпатіях до С. Бандери, у своїх спогадах писав про “невизнання ПУН, як провід більшістю членів”, що було спричинене “браком достатнього взаємного контакту закордонної і крайової частин організації, великою автономністю у діяльності обох, різницею у віці їх членства і тим самим у темпераменті, а далі – різницею у підході до справи”³⁵. Ще відвертіше про відсутність контактів між ПУНом і членами ОУН говорив З. Книш: “Члени ПУН – це були теоретики революції... Вони фактично про революцію знали тільки з принагідних контактів з крайовими кур’єрами, на конференціях ОУН у стичності з крайовими делегатами, або зі звітів на засіданні ПУН... Члени ПУН зовсім відрізані були від членських кадрів ОУН... Вони закриті перед ним були густою заслоною конспірації і доступ до них був відтятий”³⁶.

Наслідком такого ставлення до ПУНу стало те, що більшість діяльних націоналістів визнали Провідником С. Бандеру. Кількісна перевага

³³ Кентій А. *Нарис історії Організації Українських Націоналістів (1929 – 1941 pp.)*. – К., 1998. – С. 91.

³⁴ Чорномаз Б. *Діяльність національно-патріотичного підпілля на Уманщині у 1941 – 1945-му роках*. – Умань, 2002. – С. 44.

³⁵ Ребет Л. *Світла і тіні ОУН*. – Мюнхен: Український самостійник, 1964. – С. 92-93.

³⁶ Книш З. *Вказ. праця*. – С. 145 – 146.

РП була особливо відчутна на українських територіях, які входили до складу СРСР. Так, у липні 1941 р. крайовий провідник Іван Климів-“Легенда” у звіті С. Бандері про чисельний стан повідомляв про 20.000 членів ОУН, зазначаючи при цьому, що “звіт не є повний, бо не всі звіти з терену надійшли”³⁷. Ще приблизно 7 тис. націоналістів, які перебували на території Генерал-Губернаторства, взяли участь у похідних групах ОУН³⁸. Хоча точних даних про кількість членів ОУН, які визнавали провідником А. Мельника, немає, відомо, що їх на території Німеччини перебувало близько 500³⁹.

Збереглися також уривки з перехоплених звітів, які надсилали зі Львова в липні 1941 р. місцеві керівники ОУН А. Мельника членам ПУН: “присилайте людей... всіх чесних українців, бо праці є багато, треба обсадити всі можливі клітини життя... Ради Бога заалярмуйте всіх і всі хай приходять... Висилайте негайно людей яких лише маєте”⁴⁰. Подібно оцінював кадрову кризу В. Івахів-“Ю. Сонар” у своєму відкритому листі під назвою “Як барановщики зробили з мене провокатора. Отвертий лист до Пана Полковника Андрія Мельника, Пана Голови Проводу О.У.Н Степана Бандери, до друзів націоналістів, членів О.У.Н.” У листі, зокрема, йшлося про військовий вишкіл, який З. Книш запланував провести для членів ОУН. При підготовці програми виникла проблема відсутності добровольців: “Я довідався, що на курс дійсно мають бути поважні, навіть старші громадяни”, бо “нема молоді, яка справді надається до військового вишколу”⁴¹.

Брак людей ОУН А. Мельника компенсувала масовою кадровою мобілізацією. До початку Другої світової війни членом ОУН можна було стати тільки після тривалого випробного терміну. Натомість багато членів ОУН констатували, що в 1940 – 1941 рр. новоприйняті члени Організації моральними та ідейними якостями не відповідали уявленням про націоналіста. Так, “Ю. Сонар” у згадуваному листі зазначав, що прихильники Мельника “почали приймати в члени Організації так, як це робило УНДО чи інші партії, а навіть ще простіше”⁴². Ще критичніше оцінював набір нових членів ОУН П. Мірчук: “вербування в мельниківці: ковбаса або концлагер”⁴³.

Цю ваду мобілізаційної політики ПУНу визнавали підпорядковані йому націоналісти. Це видно з протоколу наради (в документі – “конференція”),

³⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 45. – Арк. 1.

³⁸ Климичин М. Похідні групи ОУН // Альманах “Гомону України” на 2001 рік. – С. 68.

³⁹ Шумелда Я. Похід ОУН на Схід // На зов Києва. – К., 1993. – С. 103

⁴⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 19. – Арк. 2.

⁴¹ Там само. – Спр. 214. – Арк. 5.

⁴² Там само. – Арк. 43в.

⁴³ Мірчук П. Вказ. праця. – Т. I. – С. 155 – 165.

яка відбувалася в м.Сянок 5 січня 1941 р. з ініціативи членів окружної ексекутиви ОУН А. Мельника Павла Скалецького, Павла Стадника й Теофіля Бака. У нараді взяли участь також Мирослав Семчишин-“Річка” та Ярослав Дудар. Обговорювалися принципи діяльності та співпраці обох ОУН, яка, на думку ініціаторів, була цілком можливою: “Лучить [об’єднує – Т.Г.] нас спільний світогляд”. Як зазначено у протоколі, “Річка заперечив про спільний світогляд, бо в рядах мельниківців є люде зовсім не націоналісти. Бак заперечував, вкінці під натиском Скалецького і Стадника погодився, що “виключаємо елемент ненаціоналістичний”⁴⁴. Через неоднорідність складу підпорядкованих ПУНові частин деякі дослідники українського визвольного руху навіть не вживають термін “націоналісти” для означення представників ОУН А. Мельника.

Про інші причини зміни якісного складу ОУН А. Мельника говорив Р. Лісовий. Він хоч і не був прихильником “бандерівщини”, цитував “Вісник” – орган Організації чотирьох свобод України (квітень – травень 1948 р.): “Сеник зробив фатальний крок: він викликав за кордон Андрія Мельника, людину, що хоч і була колись в УВО, але разом з радянськими, радикалами і т. д., а поза тим він був опікуном “протинаціоналістичної організації” “Орли”, організував у 1933 р. свято “Українська Молодь Христові”, що політично було звернене проти ОУН, та й взагалі був чужий і ворожий націоналізмові. Його прихід був капітуляцією націоналістичного руху перед опортуністичним світом, що його речником був ніхто інший, як сам Мельник”⁴⁵.

Оцінюючи наслідки конфлікту, цікаво простежити різницю в означенні цієї події. Так, загальноприйнятим є визначення “розкол” – поділ одного цілого на дві окремі частини. Трапляються й інші формулювання: “Націоналістична організація розбилася в 1940 році на дві ворожі фракції, “мельниківців” і “бандерівців”⁴⁶. В останньому твердженні допущено навіть кілька помилок: замість “ОУН” ужито розпливчате “націоналістична організація”, бо ж такою організацією можна вважати і Фронт національної єдності Д. Палієва; ОУН С. Бандери і ОУН А. Мельника розглядаються як одне ціле, що характерне для представників центристських і лівоцентристських політичних груп діаспори. Підставою для такої оцінки стало визначення І. Лисяка-Рудницького “мельниківців” і “бандерівців” як “фракцій”. Це спрощене трактування причин конфлікту. Наприклад, згадуваний Р. Лісовий стверджував, що “конфлікт поколінь ліг в основу розламу в 1940 р.”⁴⁷. Подібно, І. Лисяк-Рудницький вважає, що “конфлікт не мав принципового значення”⁴⁸.

⁴⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 5.

⁴⁵ Лісовий Р. Вказ. праця. – С. 177.

⁴⁶ Лисяк-Рудницький І. Вказ. праця. – С. 254.

⁴⁷ Лісовий Р. Вказ. праця. – С. 36.

Очевидно, твердження про “розкол” виникло під впливом пізніших років, передусім післявоєнної боротьби в діаспорі. Проте самі учасники тих подій в 1940–1941 рр. подавали інакші трактування. Так, у “Білій” та “Чорній” книгах, які видавав ПУН, подано визначення “бунт” і “диверсія”⁴⁹. У вже згаданому протоколі Сяноцької конференції рушієм конфлікту (у тексті – спору) названо особисті претензії: “Признаємо, що люде, які причиною спору, мусять покинути ОУН”⁵⁰.

Натомість члени Революційного Проводу причину незгоди вбачали в ідеологічних розбіжностях і зазначали, що ОУН А. Мельника відрізнялася своєю ідеологією від ОУН 1930-х років, тому не мала навіть права привласнювати собі таку назву: “Було ясным, що новостворена організація А. Мельника своєю суттю, своєю настановою й своїми цілями була прямою протилежністю до Організації Українських Націоналістів”⁵¹. Саме тому в постановах II Великого збору ОУН, який відбувся у квітні 1941 р. в Кракові і на якому головою Проводу було обрано С. Бандеру, зазначалося: “II-ий Великий Збір ОУН ззиває полк. А. Мельника заперестати яку-небудь акцію під назвою ОУН. Кожне відхилення від тієї перестороги Організація поборюватиме як диверсію”⁵². Відповідно, офіційні видання Революційного Проводу представляли конфлікт як “чистку від опортуністів”. Така позиція, підкріплена чисельною перевагою ОУН під проводом С. Бандери, знайшла відображення і в головному полемічному творі РП “Чому була потрібна чистка в ОУН”. Заперечуючи викладені вище версії, М. Семчишин заявляв: “Причини – не тільки персональні, але ідеологічні”⁵³. Після війни в середовищі ОУН(р) конфлікт стали трактувати як “розлам”⁵⁴.

Таким чином, можна виділити ряд стереотипів, що впливали на вичення конфлікту в ОУН 1940 – 1941 рр., та причин, які перешкоджали об’єктивному висвітленню цього явища. Відмова від цих усталених поглядів дозволяє по-новому оцінити тогочасні події, зокрема звернути увагу на численні випадки співпраці між представниками обох сторін.

Так, Я. Гайвас у своїх спогадах подав інформацію, що в липні 1941 р. “під впливами німецької пропаганди” деякі члени уряду відновленої 30 червня 1941 р. Української держави стали усуватися від роботи. Крайовий провідник І. Климів-“Легенда” запропонував замінити цих членів

⁴⁸ Лисяк-Рудницький І. Вказ. праця. – С. 254

⁴⁹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 76. – Арк. 12.

⁵⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 5.

⁵¹ Мірчук П. Вказ. праця. – Т. I. – С. 184.

⁵² ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 2. – Арк. 37.

⁵³ ЦДАВО України. – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 6.

⁵⁴ Мірчук П. Роман Шухевич (Ген. Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон: Українська Видавнича Спілка, 1970. – С. 74; Шанковський Л. Похідні групи ОУН. – Мюнхен: “Український самостійник”, 1958. – С. 9.

Українського Державного Правління представниками ОУН А. Мельника⁵⁵. Хоча проти УДП почалися репресії, але співпраця між націоналістами, які перебували в різних Організаціях, продовжувалась. Так, 21 липня 1941 р. до Ради сеньйорів м. Львова, створеної ОУН(р), був включений Гнатович, представник ОУН А. Мельника.⁵⁶ У серпні 1941 р. провідник Одещини Луженко ввів до складу Південної похідної групи трьох членів ОУН А. Мельника, які висловили бажання підпорядковуватися йому і разом з “бандерівцями” боротися за Україну⁵⁷. Це й не дивно, адже першим принципом діяльності ОУН, який обговорювався на нараді в Сяноку, був: “Україна понад усе, значить мусимо знайти спільну мову”⁵⁸.

⁵⁵ Гайвас Я. Пора висвітлити факти. Інтерв'ю // *Визвольний шлях*. – 1982. – Чис. 9. – С. 1072.

⁵⁶ ЦДАВО України – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 15. – Арк. 3.

⁵⁷ Шанковський Л. Вказ. праця. – С. 218.

⁵⁸ ЦДАВО України – Ф. 3967. – Оп. 1. – Спр. 8. – Ар. 5.

ПРЕСА СТАНІСЛАВІВЩИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 1941 РОКУ

У “Пропагандивних вказівках” на випадок війни, розроблених Проводом ОУН у травні 1941 р. після II Великого збору ОУН, говорилося про першочергові вимушені заходи: “[...]12. Першого дня захопити друкарні та цинкографічні заклади та заставити чужих фахівців до праці під терором, арештувати в друкарні і в цинкографічних закладах і не випускати з праці додому, доки відносини не будуть вповні упорядковані. Те саме робити з радіостанціями й з чужонаціональною технічно-фаховою прислугою. Згори заповісти, що за найменший саботаж – смерть. Слова додержувати. Кари для постраху виконувати прилюдно. Подбати про військову охорону друкарень і радіостанцій”¹. Далі у “Вказівках” зазначалося: “Де тільки можливо – негайно видавати націоналістичну газету, бодай до часу, доки пошта не буде наладжана, щоб доставляти центральну пресу. До редакційної праці взяти всіх чесних українців. Зміст контролювати. В початках, перед установленням уряду цензури, не допустити до видавання ніякої іншої преси, щоб оминути диверсії”².

4 липня 1941 р. союзники німецької армії угорські війська, перейшовши Карпати, зайняли Коломию і Станіславів³. Уряд Угорщини вимагав від Берліна поділити Галичину на дві частини. Північну територію він хотів віддати німцям, а південну – залишити за собою, сподіваючись таким чином зменшити вплив Галичини на Закарпатську Україну⁴. Спочатку угорське військо визнавало українську владу, створену після відновлення Української держави 30 червня 1941 р. у Львові. Згодом угорсько-українські стосунки ускладнились. “Не можна було довідатися, – згадував пізніше учасник цих подій В. Яшан, – чи мадяри мали в тому напромі які інструкції, але виглядало, що поважно числяться з фактом, що на тих теренах буде Україна. Тому вони так спішно забирали все, що могли підтягнути під поняття воєнної добоичі”⁵. У своєму повідомленні зі Львова Міністерству закордонних справ у Берліні капітан Ганс Кох, уповноважений райхміністра на окупованих східних те-

¹ *Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. Збірник документів і матеріалів / Упор. О. Дзюбан. – Львів–Київ: Літературна агенція “Піраміда”, 2001. – С. 47.*

² *Там само. – С. 49.*

³ *Радіовісті з останньої хвилини // Самостійна Україна. – Станіславів, 1941. – 7 лип. – Ч. 1.*

⁴ *Держалюк М., Віднянський С., Коваль В., Сергійчук В., Мартинов А. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях XX ст. // Політична думка. – 1996. – № 1. – С. 68.*

⁵ *Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславівщини в Другій світовій війні, 1941 – 1944. – Торонто, 1989. – С. 19.*

риторіях, писав: “[...] IV. Із тих територій, які зайняті угорцями, постійно надходять нові скарги від тамтешнього українського населення (які можна підтвердити детальніше) на насильницькі реквізиції, конфіскацію запасів, навіть про демонтування фабрик, лісових залізниць і лісопилень з метою відтранспортування до Угорщини”⁶.

7 липня у Станіславові вийшло перше число газети **“Самостійна Україна”** (головний редактор Дмитро Гроголинський, відповідальний редактор Іван Чепіга). “Починаємо видавати нашу газету, – говорилося у редакційному зверненні, – в дуже тяжких умовах. Друкарню останні її “господарі” лишили в такому стані, що нормальна праця може початися тільки після приведення її до ладу, на що треба відповідного часу. Хочемо її видавати щоденно, бо ж треба в ній обговорювати справи такого великого діла, як будова Української Держави. Ми хочемо охопити перш за все цілу Станіславівську область і, коли тільки налагодиться поштовий зв’язок з усіма районними центрами, шукатимемо зв’язку з цілим краєм. Редакція запрошує всіх читачів стати активними співробітниками нашої газети. Ми впевнені, що спільними зусиллями ми створимо часопис, що буде відповідати потребам нашого нового молодого життя”⁷. Контрольована бандерівською ОУН, газета, по суті, була її органом. У першому і другому числах газети під її логотипом набрано великим кеглем гасло: “На визволених українських землях Організація Українських Націоналістів (О.У.Н.) будує Українську Державу під проводом Ст. БАНДЕРИ. Слава Україні! – Провідникові слава!”⁸. Газета прагнула інформувати читачів про різні сторони суспільно-політичного, господарського і культурного життя, порушуючи передусім такі теми, як людиноненавистницька антиукраїнська політика російсько-більшовицької окупаційної системи, звільнення з неволі й побудова нової Української держави.

На шпальтах першого числа вміщено “Маніфест” Проводу ОУН, де, зокрема, наголошувалось: “І тільки через повний розвал московської імперії і шляхом Української Національної Революції та збройних повстань усіх поневолених народів здобудемо Українську Державу та визволимо поневолені Москвою народи”⁹. А в редакційній статті у тому ж числі газети відзначалось: “Наше освободження прийшло нагло, як вибух, як зрив... Ми освободжені, як у сні, як у казці... Тільки один момент з історії України можна б порівняти з подіями, які переживав нинішнє покоління. Це рік 1648, коли Великий Гетьман розбив в пух гно-

⁶ Яшан В. Під брунатним чоботом... – С. 374.

⁷ Від видавництва // Самостійна Україна. – Ч. 1.

⁸ Самостійна Україна. – Ч. 1, 2.

⁹ Маніфест // Там само. – Ч. 1.

бителів України і освободив українські землі від ляхської неволі”¹⁰. Цікаву думку про роль релігії і церкви у розбудові України висловлено у статті (очевидно, теж редакційній) “В неволі... і по неволі...”: “Тому і на волі пам’ятаймо при будові держави, що не було і немає народу, керованого тільки урядом і його законами; нація потребує необхідно крім уряду ще й релігійного авторитету, інакше остається йому тільки одне: неволя, рабство. Церква найкраще виховує народ до самостійного державного життя”¹¹.

Про події у Львові, не висвітлені у “Львівських щоденних вістях”, йдеться у повідомленні “Вісті зі Львова”: “Др. Ю. Полянський, голова Управи м. Львова проголосив через радіо відозву, в якій закликав всіх Українців вернути до своїх варстатів праці, щоб не повторився 1-ший листопад 1918 р., коли ми не зуміли оборонити своєї державності... Поруч з Німецькою Армією вступила у м. Львів також частина Української Армії. Населення вітає з одушевленням своїх сизих орлів, що пішли в лютий бій з кривавим ворогом України. Батьки пізнавали в лавах Укр. Армії своїх синів, жінки своїх мужів, і радості їх не було меж... На ратуші м. Львова повівають український і німецький прапори”¹². Повідомлення Станіславівської обласної військової команди про реєстрацію військових опубліковано там же: “На підставі наказу Начального Вожда Української Національної Армії заряджується реєстрація старшин і підстаршин українців всіх армій в м. Станиславові та містах і селах Станіславівської Області, звільнених від ворога, старшин до 60 року життя, підстаршин до 50 року життя”¹³.

“Самостійна Україна” привертала увагу читачів до проблем формування державницького, правового мислення, закликала дотримуватися громадського порядку і дисципліни. Наприклад, у кореспонденції “Державний розсудок” йшлося про акти самосуду над головами і членами сільрад. “Ми знаємо, що голови й члени сільрад, – писала газета, – у переважній більшості найпоганіший сільський елемент, який збиткувався над селом. Але, не зважаючи на це, карати їх має право тільки державний суд. Хто інакше робить, то він не є державником, бо підкопує повагу держави”¹⁴. У статті з тривогою відзначалося, що в селах, де були колгоспи, “настало тепер правдиве пекло”. Коли більшовики повітали, колгоспи розвалилися. Селяни позабирали свою худобу і не хотіли виходити на роботу. “Так розумні люди, – наголошував автор замітки, – не повинні робити. Треба довести до збору врожаю, а щойно по жнивах

¹⁰ Як у сні! Як у казці! // Самостійна Україна. – Ч. 1.

¹¹ В неволі... і по неволі... // Там само. – Ч. 1.

¹² Вісті зі Львова // Там само.

¹³ Реєстрація військових // Там само.

¹⁴ Державний розсудок // Там само.

і по осінньому зборі можна колгосп розв'язати..."¹⁵. Як повідомляла газета, більшовики, залишаючи Станиславів, заохочували людей до розбою. Грабували навіть функціонери установ. "Наша влада має в руках матеріали в цій справі. Чужий елемент, що був зайнятий у державних установах за большевицької влади, в більшості діяв на шкоду української державності, зтираючи за собою сліди злочинств і інших зловживань"¹⁶. "Ба, є навіть такі селяни, – йшлося у редакційному зверненні "До свідомого селянства", – що шкодять будівництву Української Держави. До тих поганих шкідників належать ті, що через три дні приходили з мішками, а навіть возами приїздили на рабунки українських установ в Станіславі... Треба допомогти провчити тих негодяїв так, щоб їм раз назавжди відхотілось рабувати державне майно. ... українська влада візвала до 9-го липня звернути зрабоване майно... Особливо в грабунках відзначилось село Опришківці, Крехівці і взагалі дооколичні села..."¹⁷. Очевидно, звернення мало певний резонанс, бо вже у четвертому числі газети з'явилося спростування від мешканців села Крехівці: "Правдою є, що через наше село переїздили грабіжники з дальших сіл, але наше село не брало ніякої участі в цьому ганебному ділі і бридиться ним"¹⁸. Аж до остаточного вирішення проблем села мала діяти тимчасова постанова Тимчасової повітової управи від 4 липня 1941 р., у якій були такі положення: "1. Законною формою землеволодіння є приватна селянська власність. 2. Інвентар колгоспів, що походить з усупільнення, переходить до попередніх своїх власників... 4. Колгоспні поля, обсіяні вже колгоспом, покищо не розподіляються, а зберігаються під доглядом Місцевої Сільської Влади, аж до дальших заряджень"¹⁹.

У третьому числі газети за 10 липня 1941 р. було опубліковано Акт проголошення Української держави. На першій сторінці було поміщено портрет голови Державного правління Я. Стецька. У тому ж числі газети повідомлялося про замах на нього у Львові 8 липня 1941 р.²⁰ Газета опублікувала "Пастирські листи Князів Церкви у велику хвилину" Андрея Шептицького та Григорія Хомишина²¹. Під заголовком "Всі творчі сили українського народу об'єднуються в одному спільному фронті будови власного державного життя" подавалась інформація про

¹⁵ Державний розсудок...

¹⁶ Грабунки // Там само. – Ч. 1.

¹⁷ До свідомого селянства // Там само. – Ч. 1.

¹⁸ Поминальне богослуження в селі Крехівцях / Хроніка // Самостійна Україна. – 1941. – 12 лип. – Ч. 4.

¹⁹ Тимчасова постанова Ч. 1 // Самостійна Україна, 1941. – 9 лип. – Ч. 2.

²⁰ Атеитат на Голову Красвого Управління Ярослава Стецька // Самостійна Україна. – 1941. – 10 лип. – Ч. 3.

²¹ Пастирські листи Князів Церкви у велику хвилину // Там само.

те, що 6 липня 1941 р. у Львові відбулася нарада чільних представників українського громадянства, присвячена проблемам консолідації національних сил навколо ідеї відбудови Української держави. Газета друкувала також резолюції наради²². Зокрема у “Деклярації Управління Української Держави”, опублікованій на другій сторінці, говорилося: “Волею українського народу відновлено й проголошено Українську Незалежну Державу у звільненому, наслідком перемоги німецької збройної сили, місті Львові”²³.

У статті “Будуємо державу” було висвітлено історичний аспект української державності, проаналізовано помилки держа-

вотворчого процесу за часів Б. Хмельницького і в 1917–1921 рр. Розглядаючи сучасну ситуацію, автор статті наголошував: “Степан Бандера є тепер вождом українського народу так, як Богдан Хмельницький був вождом українського народу в XVII ст.”²⁴, як Адольф Гітлер є вождом німецького народу, як Ата-Тірк був вождом турецького народу і т. д.”²⁵.

Роз’яснюючи ідеологію і політику українського націоналізму, спрямовані на те, щоб “збудувати свою власну сильну державу “без холопа і без пана”, а також характеризуючи своїх політичних противників, газета підкреслювала: “Є різні Українці й різні українські групи [виділено в тексті – О. Д.], які також хочуть (або тільки кажуть, що хочуть) збудувати Українську Державу. Всі вони різняться від ОУН багатьма справами, а головню: перше і найважливіше тим, що вони Української Держави ніколи не зможуть збудувати... Вони бояться ризикувати, отягаються, люблять довго і вигідно жити, не мають віри в успіх, не мають внутрішнього запалу, вогню, посвяти й героїзму, не

²² *Всі творчі сили українського народу об’єднуються в одному спільному фронті будови власного державного життя // Самостійна Україна. – 1941. – 10 лип. – Ч. 3.*

²³ *Деклярація Управління Української Держави // Там само.*

²⁴ *У статті помилково “XVIII ст.”*

²⁵ *Будуємо державу // Самостійна Україна. – 1941. – 10 лип. – Ч. 3.*

вміють організувати ні політичною, ні військовою сили, живуть різними перестарілими думками й звичками”²⁶. Про майбутню Українську державу автори публікації писали: “Організація Українських Націоналістів має ясний образ нашої будучої держави, за яку бореться. УКРАЇНЬСЬКА ДЕРЖАВА побудована Організацією Українських Націоналістів буде *націоналістична* (виділено в тексті – О. Д.). Вона буде велика, сильна і незалежна. У ній не буде несправедливості, визиску, поділу на класи. Не сміє бути і не буде у ній біди, нужди і темноти”²⁷.

У репортажі про проголошення у Станіславові самостійності Української держави читаємо: “На підвищенні інж. І. Семянчук, представник української влади. Два мегафони розносять слова Маніфесту ОУН, що їх відчитує бесідник.. Пан інж. Семянчук починає свою промову, звертаючись до їх Ексцеленції Кир Григорія, представника мадярської армії та до всіх Українців: селян, робітників та інтелігенції... З черги голос за представником О.У.Н. Рибчуком: організація закінчила перший етап своєї діяльності, який був сповнений завзятої, нерівної боротьби з окупантами українських земель... Тепер організація під проводом Степана Бандери входить в другий етап діяльності, приступає до будови Української Держави”²⁸. Вболіваючи за долю молодого держави, Богдан Умриш констатував: “Найжорстокішим ворогом України є Московія. Від Андрія Боголюбського до Леніна і Сталіна – найгеніяльніших бандитів в історії людства, Московія по-канібальськи нищила і грабила Україну”²⁹.

Газета друкувала також різні розпорядження і постанови Тимчасової управи Станіслава, Обласної військової команди, а також уточнення і спростування. П’яте, останнє число газети, очевидно, було конфісковане угорськими окупаційними органами. Штамп “Вперед конфіскати” стоїть на першій сторінці цього числа газети, що зберігається у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника.

22 липня 1941 р. газета “**Українське слово**” опублікувала повідомлення: “*Від видавництва. У зв’язку з розпорядком команди мадяр[ської] кор[олівської] Карпатгруппи, підписаним вит. фельдмаршалом Фр. Сомбатгелієм, проголошеним на території нашої області, перестала виходити газета “Самостійна Україна”, а на її місце починає з нинішнім днем виходити “Українське Слово”, що буде появлятися що другий*

²⁶ *Ідеологія й політика українського націоналізму (Нарис підставових думок) // Самостійна Україна. – Станіславів, 1941. – 12 лип. – Ч. 4.*

²⁷ *Там само.*

²⁸ (ЗЕТ). *Проголошення самостійності Української Держави в Станіславові, дня 12 липня 1941 року // Самостійна Україна. – Станіславів, 1941. – 15 лип. – Ч. 5.*

²⁹ *Умриш Б. Вороги Української Держави // Там само.*

день”³⁰. Відповідальним редактором, як і в газеті “Самостійна Україна”, був В. Гуцуляк, видавцем – І. Чепіга. Більшість публікацій першого числа “Українського Слова” становили матеріали, надруковані в “Самостійній Україні” в останньому числі за 15 липня 1941 р. Нові матеріали здебільшого повідомляли про ситуацію на фронтах і були поміщені на четвертій сторінці.

У другому числі за 24 липня 1941 р. на першій сторінці було поміщено портрет провідника ОУН С. Бандери, надруковано замітку “Святочна академія” про урочистості у Станіславівському театрі з нагоди проголошення відновлення Української держави, а також опубліковано репортаж М. Дніс-

рянського про відзначення національного свята у Богородчанах. Репортажі про святкування у Лисці, Галичі, Стрілиських Малих подавалися на інших сторінках газети³¹. Про активні державотворчі процеси в районах ішлося у статті Р. Мигалья. “Добре налагоджена робота, – писав автор, – в Галичському, Рогатинському, Делятинському, Надвірнянському, Станіславівському і інших районах. Гарно працюють керівники м. Галича. Інж. Мацькевич взірцево zorganizував п’ять команд української жандармерії, яка навела порядок в місті і селах району”³². Газета публікувала промову на святковій академії в Станіславові, виголошену її відповідальним редактором В. Гуцуляком від імені ОУН³³. Слід зазначити, що В. Гуцуляк проявив себе і як активний пропагандист ОУН, виступаючи з промовами на різних тогочасних урочистих заходах. Так, на святкуванні відновленні молодіжної організації Пласт він говорив: “Вам, юнацтву, передано наш національний прапор... Тепер, в добі – найкращій добі – добі націоналізму на вас покладаються завдання здійснити те, чого не змогли зробити колись: Збудувати Незалежну Українську Державу, якої волю виконували б інші. Ми, українці, мусимо стати диктаторами

³⁰ Від видавництва / Хроніка // Українське слово. – Станіславів, 1941. – 22 лип. – Ч. 1.

³¹ Див.: Українське Слово. – 24 лип. – Ч. 2.

³² Мигаль Р. В районах нашої області // Там само.

³³ Проводити боротьбу до переможного кінця // Там само.

Сходу”³⁴. В. Гуцуляк виступав із промовами у селах Ямниці³⁵, Чернівці³⁶ та ін.

Про вирішення земельного питання йшлося у замітці “Радість селян”: “Селяни [села Дубівці Єзупільського району – О.Д.] розподілили, повизначували свої ниви палями і почали з насолодою і захопленням працювати на своєму власному полі... В селі Підпечарах люди з радості плакали. Голову колгоспу і бригадирів, що хотіли прислужитися комуні, прилюдно покарали “по-козацьки”, приговорюючи за нашу кривду і муки”³⁷.

У замітці “Мобілізуймося на господарський фронт” говорилося про необхідність підпорядкування владі заради зміцнення економічного потенціалу молодії Української держави³⁸.

Морально-психологічний аспект українського державотворення розглядав Тарас Франко у статтях “Національна солідарність”³⁹, “Героїчваньки і правдиві герої”⁴⁰, “Що буде?”⁴¹, “На актуальні теми”⁴², “Богатство”⁴³, “Пошанування авторитету”⁴⁴. “Маніфест проголошення Української держави показує, – писав Т. Франко, – що ми на добрій дорозі. В обличчі грізної хвилі і величезних грядучих подій никли партійні різниці поглядів, уступили на бік особисті амбіції. Маємо одноцільний національний провід, маємо уряд, є нарід, ослаблений жертвами, але сконсолідований і перенятий спільним почуттям волі, героїзму і бажанням праці для добра Батьківщини. Ті позитивні чинники треба розбудовувати. Найважливіша річ підібрати людей і поставити кожного на його місце”⁴⁵. Автор наголошував на необхідності об’єднання широких народних мас та інтелігенції: “Інтелігенція повинна не лише опиратися на широкі маси українських селян і робітників, але й бути з ними в стислому і безпереривному контакті не для якогось демократизму, що пережився, але тому, що відірвання проводу від мас все і всюди для кожної держави є дуже небезпечне. З другої сторони, і широкі народні маси повинні піддержати свій провід і інтелігенцію, особливо тепер, в переходовий момент”⁴⁶.

³⁴ Гаврилюк В. І розгорілась перша ватра // Українське слово. – 31 лип. – Ч. 5.

³⁵ Ямниця. (Кореспонденції з районів) // Там само.

³⁶ Їх нам’ять незабуття... // Там само. – 2 серп. – Ч. 6.

³⁷ Радість селян // Українське Слово. – Ч. 2.

³⁸ Мобілізуймося на господарський фронт // Українське слово. – 26 лип. – Ч. 3.

³⁹ Франко Т. Національна солідарність // Там само.

⁴⁰ Його жс. Героїчваньки і правдиві герої // Там само. – 7 серп. – Ч. 8.

⁴¹ Його жс. Що буде? // Там само. – 27 лист. – Ч. 27.

⁴² Його жс. На актуальні теми // Там само. – 30 лист. – Ч. 28.

⁴³ Його жс. Богатство // Там само. – 7 груд. – Ч. 31.

⁴⁴ Його жс. Пошанування авторитету // Там само. – 9 груд. – Ч. 32.

⁴⁵ Його жс. Національна солідарність // Українське слово. – Ч. 3.

⁴⁶ Там само.

Хоча села на Станіславщині були знищені короткотривалим господарюванням російсько-більшовицьких окупантів, вони все-таки знаходили засоби, щоб допомогти молодій державі. Так, у шостому числі газети повідомлялося, що “село Дрогомирчани жертвувало 1.600 карб., село Крехівці 1.285 карб., робітники трикотажної фабрики м. Станиславова склали 931 карб. як добровільну жертву на користь нашої держави”⁴⁷.

Редакція “Українського слова” вітала місячний журнал “Батава”, орган національного традиціоналізму, з нагоди виходу в Бухаресті першого числа. “Редактором цього журналу, – повідомляла газета, – є др. Дм. Донцов, який пропагує ті самі поняття та думки, які пропагував “Вісник”⁴⁸.

У споміні Івана Хмари “З недавно минулого” розповідалося про те, як напередодні війни на Поділлі підпільники роззброїли загін НКВД⁴⁹. Десь у той самий час у с. Завадівці біля Холма, на окупованій німцями території, “від скритої польської кулі” загинув член ОУН Михайло Остапик, родом із с. Радче біля Станіслава. Його пам’яті було присвячено некролог у десятому числі газети⁵⁰.

В одинадцятому й дванадцятому числах газети публікувалася стаття Я. Стецька “В чому сила народу?”, в якій серед іншого розглядалася роль національної еліти у державному будівництві. Стаття, очевидно, була написана ще перед війною. “Ріст українства, – писав Я. Стецько, – йде з такою непереможною силою, що ніякі екстермінаційні методи не здержать його. Ідея визволення вже так глибоко вросла в душу Українців, що, хіба знищивши фізично нас, могли б думати окупанти про свою перевагу”⁵¹. Автор розкривав суть т. зв. “революційного діяння” у побудові української держави: “Суть революційного діяння в суспільному сенсі лежить в органічно-нерозривному зв’язку ідеї революції з конкретними ділянками життя збірного й індивідуального Українців – в революційному ставленні кожної царини економічної, культурної, права, моралі, естетики – усіх суспільних органічних клітин до найвищої”⁵². Автор статті наголошував на ролі господарської національної автаркії – створенні самодостатнього замкненого господарства в межах України: “Національна самовистарчальність – це наша засада... Національна автаркія – це не тактичний хід, але глибоко ідеологічно узасаднена суспільна вимога націоналізму. Той, хто каже націоналістична

⁴⁷ Для своєї держави // Українське слово. – 2 серп. – Ч. 6.

⁴⁸ В Бухаресті // Там само. – 2 серп. – Ч. 6.

⁴⁹ З недавно минулого // Там само. – 10 серп. – Ч. 9.

⁵⁰ Див.: Українське слово, 1941. – 13 серп. – Ч. 10.

⁵¹ Стецько Я. В чому сила народу? // Там само. – 15 серп. – Ч. 11.

⁵² Там само.

Україна, цей чином говорить – повно самовистарчална, як хліборобська, так промислова”⁵³.

Про події в Чернівцях у перші дні війни, зокрема про вивішення українських національних прапорів на міській ратуші, йшлося в інтерв’ю “Говорить Буковина”. Автор, який підписався криптонімом “зет.”, записав розмову з невідомим Н. Д. про ситуацію в Чернівцях, що склалася після приходу угорських військ і румунів. “Тепер до урядів, – писав “зет.” – приймають тільки румунів і поляків, іде сильний натиск на румунізацію торгівлі... Румуни мають добре поставлену пропагандивну пресу. З таких газет найцікавіша “Тран[с]ністрія”, яка вже майже доказала, – з гумором розповідав автору невідомий, – що земля між Дністром і Богом чисто румунська, що Одеса це порт, збудований колись румунськими майстрами, що Гамалія, Підкова і інші – це румунські історичні постаті”⁵⁴. Відразу після цього інтерв’ю було поміщено статтю І. Мандюк⁵⁵ “Задністрянські румуни”, дослівний переклад із румунського часопису “Буковина”. Очевидно, це був Іван Мандюк, германіст, викладач Перемишльської української гімназії⁵⁶. Цікаво, що свого часу в Перемишлі чителював Дмитро Греголинський, у 1919-1929 рр. – видавець і редактор перемишльського тижневика “Український голос”⁵⁷. Саме Д. Греголинський був головним редактором “Самостійної України” (числа 1–3), а опісля – відповідальним редактором “Українського слова” (числа 26–41). З Іваном Мандюком якимось пов’язаний Б[огдан] Мандюк [мабуть, син – О. Д.]⁵⁸, редактор тижневика “В наступ!”. Тижневик виходив у другій половині 1941 р. в Олеську на Львівщині на двох сторінках друку як орган Українського міського правління⁵⁹. Невідомо, скільки вийшло номерів, бо жодного примірника газети не знайдено.

Не знайдено також газету “У бій”, що виходила у Косові. Очолювали газету, за інформацією К. Дмитрука (Гальського), заступник голови Косівської повітової управи о. Михайла Могильняка Зенон Винницький та член ОУН Цицилія Городецька⁶⁰.

Перехід Станіславівської області до складу т. зв. Генерал-Губернаторства відображений у статті-зверненні Станіславівської обласної

⁵³ *Українське слово*. – 1941. – 17 серп. – Ч. 12.

⁵⁴ *Говорить Буковина* // Там само. – 31 серп. – Ч. 17 і 18.

⁵⁵ Мандюк І. *З чужої преси* // Там само.

⁵⁶ *Українська державна чоловіча гімназія у Перемишлі (1895-1995)*. Дрогобич: Видавнича фірма “Відродження”, 1995. – С. 85.

⁵⁷ Там само. – С. 76.

⁵⁸ Там само. – С. 202.

⁵⁹ Львовянин [І. Німчук] *Ще про провінціональні газетки / Зі Львова і з краю (Від власного кореспондента)* // *Краківські вісті*. – Краків, 1941. – 24 серп. – Ч. 186 (341).

⁶⁰ Дмитрук К. *Свастика на сутанах*. – К.: Видавництво політичної літератури України, 1973. – С. 117.

управи “Українці Станиславівської Області”⁶¹. У публікації зазначалося, що одночасно, а подекуди й раніше, із творенням влади по громадах організовувалися районні (повітові) осередки. Як завершення цього процесу 10 липня 1941 р. утворилася обласна управа – найвищий орган влади на Станиславівщині⁶². “На днях, – говорилось у зверненні, – адміністраційну владу також у нашій області перейняло Галицьке Губернаторство з осідком у Львові. У зв’язку з цим область як адміністраційна одиниця не буде існувати, а на її місце повстануть чотири округи із осідками в Станиславові, Коломиї, Калуші та Рогатині; кожна округа підлягає безпосередньо губернаторству”⁶³. Обласна управа як орган влади перестала існувати, а її функції перебрали на себе окружні старости “як носії суверенності Великої Німеччини”. “Користуючись з цієї нагоди, – очевидно, не без жалю зазначали автори звернення, – дякуємо Українському Громадянству й органам Української влади за те довір’я, що його до нас мали, та за кривду, яку виявили”⁶⁴. Проте, найбільшої уваги заслуговує, мабуть, кінцева частина звернення, де мовилося: “Нову організацію адміністрації ніяк не належить уважати за рівнозначну з остаточним вирішенням нашого політичного майбутнього. Нашим збірним стремлінням є бути невіддільною частиною Української цілості, так як стремління молоді, здорової нації не може бути інше”⁶⁵. Звернення Обласної Управи, датоване 15 серпня 1941 р., було опубліковане тільки через два тижні.

Після виходу 14 числа “Українського слова” І. Чепіга склав свої повноваження видавця газети. 15–23 числа побачили світ у видавництві “Нове життя”. Із 10 жовтня 1941 р., тобто від 24 числа, газета стала виходити у Львові в “Українському видавництві часописів і журналів для Дистрикту Галичина”. Редакція й адміністрація газети розташовувалась у Станиславові. З 26 до 41 числа, тобто від 25 листопада до кінця року, відповідальним редактором був Д. Греголінський. Із 27 листопада газета виходила у друкарні “Поліграф-Тресту”.

29 липня 1941 р. побачило світ перше (і останнє) число “**Вісника Станиславівської обласної управи**”. Це видання унікальне тим, що в ньому друкувались адміністративні розпорядження української влади 1941 р. Зміст “Вісника” детально висвітлив у своїй праці М. Галушко⁶⁶. Ми ж

⁶¹ *Українці Станиславівської Області // Українське слово. – Станіславів, 1941. – 28 серп. – Ч. 16.*

⁶² *Там само.*

⁶³ *Там само.*

⁶⁴ *Там само.*

⁶⁵ *Там само.*

⁶⁶ *Галушко М. Українські часописи Станіслава (1879-1944): історико-бібліографічне дослідження. – Львів, 2001. – С. 276-279.*

коротко зупинимось на історії його створення, користуючись споминами Василя Яшана, відповідального редактора цього видання.

2 липня 1941 р. в середу, переважно вночі, Станіславів залишили частини Червоної Армії. Наступного дня українці почали формувати місцеву і обласну адміністрацію. Ініціаторами були Ілля Сем'янчук (1895–1955, Чикаго), який згодом став головою Станіславівської обласної управи, та його заступник д-р Богдан Рибчук, член ОУН(б). Б. Рибчук, уродженець Городенки, прибув із Чехо-Словаччини. І. Сем'янчук, за деякими джерелами, колишній прихильник або член Фронту національної єдності⁶⁷. Із 23 липня 1941 р. ще одним заступником голови обласної управи став В. Яшан, адвокат і громадський діяч-кооператор⁶⁸. Він одночасно очолював відділ загальної адміністрації Станіславівської обласної управи⁶⁹. Колектив відділу складали два правники і машиністка. “Ми взялися негайно до праці, – згадував В. Яшан, – над тимчасовими постановами і розпорядженнями, що їх завданням було впровадити принаймні приблизний порядок в адміністраційній ділянці”⁷⁰. Так, “Постанова з дня 22 липня 1941 року: Організація влади загальної адміністрації” складалася з короткого вступу і правових порад щодо організації влади I-го, II-го та III-го ступенів. У вступі підкреслювалося, що у зв’язку з воєнними обставинами неможливо застосовувати виборчу систему. Тому будь-яка влада твориться за потребою і за згодою вищих її органів. Структури нижчих ступенів обов’язково повинні виконувати розпорядження вищих органів влади. “До видання законних норм, – наголошувалось у постанові, – у роботі треба керуватися здоровим розсудком і добром Української Держави і Української Нації”⁷¹. 23 липня ввечері тимчасові положення про організацію загальної адміністрації були готові. Поспіхом доповнений матеріалами інших відділів “Вісник” було передано голові Обласної управи для затвердження. Проте наступного дня друк “Вісника” тимчасово призупинили: його взяла на перевірку місцева ОУН(б), що розбудовувала у Станіславі свій обласний осередок. Виявилося, що положення “Вісника” не узгоджувались із напрямними ОУН. Василь Бандера, брат Провідника ОУН, разом зі ще

⁶⁷ Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р. Збірник документів і матеріалів. – Львів; К., 2001. – С. 288.

⁶⁸ Марунчак М. Вступне слово // Яшан В. Під брунатним чоботом. Німецька окупація Станіславщини в Другій світовій війні, 1941–1944. – Торонто, 1989. – С. 7.

⁶⁹ Яшан В. Державне будівництво в обласній площині // В боротьбі за українську державу. Есеї, спогади, свідчення, літописання, документи Другої світової війни / Зредагував Михайло Г. Марунчак. – Вінніпег, 1990. – Перше репринтне видання на Україні. – Львів: Львівська історико-просвітницька організація “Меморіал”, 1992. – С. 66.

⁷⁰ Там само.

⁷¹ Постанова з дня 22-го липня 1941 року. Організація влади загальної адміністрації // Вісник Станіславівської обласної управи. – Станіславів, 1941. – 29 лип. – Ч. 1. – С. 1.

одним членом організації обстоювали думку про те, що райони слід зберегти в тих межах, які встановила радянська влада, а не тих, які пропонував “Вісник”. Виникла ще одна проблема: хто представлятиме українську владу на місці – Обласна управа чи ОУН? Для погодження цих питань 25 липня до Львова вирушили В. Бандера, Б. Рибчук і В. Яшан. Дорогою вони заїхали до Рогатина, де організували владу на засадах, викладених у “Віснику”⁷². На другий день у головній квартирі ОУН, що розташовувалась у будинку колишнього товариства “Дністер”, що на вул. Руській у Львові, відбулась нарада. Після обміну думками референт ОУН Дмитро Маївський повністю погодився зі змістом “Вісника”⁷³. У Львові, на відміну від Станіславова, обласна управа ніяк не могла розпочати працю, бо німці чинили перешкоди в її організації.

Для другого числа “Вісника” матеріал був зібраний дуже швидко. Крім приписів, які розробив відділ загальної адміністрації, надійшли матеріали й від інших відділів. Очевидно, туди мали ввійти ухвали, що стосувалися створення Галицького повіту, поділу Надвірнянського повіту та зміни границь громад⁷⁴. Але готове до друку друге число “Вісника” так і не було надруковане. 7 серпня 1941 р. у Станіславові з’явився майбутній окружний староста (Kreishauptmann) д-р Гайнц Альбрехт. Увечері відбулася церемонія передачі йому влади угорцями⁷⁵.

“Рогатинське слово” – орган повітової управи Рогатинщини. Газета виходила у Рогатині (тепер райцентр Івано-Франківської області) з 23 липня 1941 р., спершу двічі, а з 16 серпня – раз на тиждень на 4–6 сторінках. Редактором газети був Микола Угрин-Безгрішний (справжнє прізвище Венгжин; 1883 р., с. Кутятичі, тепер Польща, – 1960, м. Ной-Ульм, Німеччина), відомий український журналіст, публіцист, літератор і видавець. На першій сторінці першого числа газети було опубліковано звернення “Український народе!” від 5 липня 1941 р. Оскільки в Рогатині сильні позиції мали мельниківці, то не дивно, що серед різних гасел відозви лозунг: “Хай живе вождь України!” – теж знайшов місце⁷⁶. Незабаром на сторінках газети було поміщено відкритий лист митрополита А. Шептицького до А. Мельника, де говорилося: “Ціле українське громадянство домагається як умову, конечно потрібну, Ваше порозуміння з Бандерою та зліквідування так страшного, шкідливого для української справи, роздору... Ми признали [ана] Стецька Ярослава як Вашого й Степана Бандери підчиненого, не входячи в Ваші внутрішні спори. Прохаю прийняти це до відома. Очікую відповіді про Ваше

⁷² Яшан В. *Державне будівництво*. – С. 69.

⁷³ Там само. – С. 70.

⁷⁴ Там само. – С. 72.

⁷⁵ Яшан В. *Під брунатним чоботом*. – С. 25.

⁷⁶ *Український народе! // Рогатинське Слово*. – Рогатин, 1941. – 23 лип. – Ч. 1.

повне порозуміння”⁷⁷. Оскільки лист датований 7 липня, то зрозуміло, що його публікація мала також і пропагандистське призначення. У тому ж числі газети привертає увагу “Наказ ч.1” Рогатинської повітової управи колишнім старшинам і підстаршинам про їхню участь у державотворчих процесах і готовність до збройної боротьби за Українську державу. Наказ підписали голова повітової управи о. Д. Теліщук та військовий референт П. Бігус⁷⁸. Як “отаман УГА” Петро Бігус підписався під ще одним зверненням – “До зброї!”, датованим 10 липня 1941 р. “Війна не скінчена, – читаємо у зверненні, – вона щойно для нас започаткована. Нехай звинені наші прапори в 1920 році залопотять знова, коли прийде наказ: “До зброї!”⁷⁹.

Коротким викладом Конституції України, яку на початку 1941 р. розробив М. Сціборський, є публікація “Організація українських націоналістів про державний лад”⁸⁰. “В часі визвольної боротьби та переходових етапів державного будівництва України, – говорилося у шостому пункті згаданої публікації, – лише Диктатура Вождя Нації забезпечить державі внутрішню силу й відпорність”⁸¹. До програмних документів ОУН(м) належить стаття А. Мельника “Україна і новий лад в Європі”. “Тісно співпрацюючи з Німеччиною, – зазначалося в ній, – складаємо в цю співпрацю все: наше серце, почування, всі творчі сили, життя й кров. Бо віримо, що новий лад Європи Адольфа Гітлера це справжній лад, а Україна це один із авангардів на Сході Європи і чи не найважливіших співчинників закріплення цього ладу. І що дуже важне, Україна це природний союзник Німеччини”⁸². “Наказ ч.4 з дня 19 липня 1941 р. до громадських урядів і читальне Рогатинського повіту”, який підписали о. Д. Теліщук від Української повітової управи та В. Ратич і Ю. Каменецький від Повітової шкільної управи, містив декілька пунктів, найцікавішими з яких були два останні – про боротьбу з алкоголізмом та рогатинський часопис. “В Українській Державі мусить бути зліквідоване п'янство, – зазначалося в наказі, – так дуже поширене в наших селах за радянської влади. В сю велику історичну хвилю нам треба тверезих та здорових громадян, тому

⁷⁷ Лист Митр. Андрея Шептицького до п. Полковника Андрія Мельника // *Рогатинське Слово*. – 1941. – 26 лип. – Ч. 2.

⁷⁸ Там само. – Ч. 1.

⁷⁹ *До зброї* // Там само.

⁸⁰ Пор.: *Організація Українських Націоналістів про державний лад* // Там само. – Ч. 2; № 1. Проект Конституції, підготовлений М. Сціборським “*Нарис проекту основних законів (Конституції Української Держави)*” // *Документи і матеріали з історії Організації Українських Націоналістів*. – Т. 7. – *Документи Комісії Державного Планування ОУН (КДП ОУН) / Упорядники О. Кучерук, Ю. Черченко*. – К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2002. – С. 8-23.

⁸¹ *Організація українських націоналістів про державний лад...*

⁸² Мельник А. *Україна і новий лад в Європі* // *Рогатинське Слово*. – 1941. – Ч. 1.

геть з нашим споконвічним ворогом, п'яцтвом. Впливати і вимагати, щоб усі імпрези в селі і місті, як забави, вечорниці, весілля, комерси та приняття відбувались без алкогольних напитків”⁸³. Про газету в Рогатині повідомлялось: “Українська Повітова Управа в Рогатині видає часопис “Рогатинське Слово”, яке буде появлятися двічі в тиждень /в середу і суботу/. Набувати можна в Адміністрації при вулиці Адольфа Гітлера Ч. 52, або в Укр[аїнській] книгарні в Ринку. Давати дописи з місць про розбудову державного життя”⁸⁴.

Дослідників періодичних видань періоду українського державотворення 1941 р. зацікавить повідомлення у рубриці “Новинки”, яке подаємо повністю: **“Українські Перемишлянські Вісті**, орган Українських Націоналістів у Перемишлянах. Часопис формату дещо меншого як “Рогатинське Слово”, появляється двічі в тиждень на чотирьох сторінках. Число оформлене гарно і містить власні статті, огляди, відомості зі світу. Добре налагоджена інформативна служба й вісті з сіл”⁸⁵. Часопис, безумовно, належить до дуже рідкісних. Жодного його примірника поки що виявити не вдалося.

Часопис **“Золотий тризуб”**, орган Калуського революційного проводу, з’явився 10 липня 1941 року (редактор – мгр. Б. Кабарівський). Редакція розташовувалась у домі Рубчака. “Перше число нашого часопису, на визволеній від московського наїзника землі, – говорилося у зверненні редакції до читачів, – випускаємо щойно сьогодні, бо оскаженілі труси, втікаючи, залишили друкарню б[увшої] “Червоної Зірки” в жахливому стані... Перше число нашої газети висилаємо на руки голів сільських Комітетів. Вони повинні визначити сталих кольпортерів на місцях, які збирали би передплату, поширювали наш часопис”⁸⁶. Перше число газети накладом 2000 примірників розійшлося до 11 години ранку того самого дня. Село Підгірки о 7 годині взяло 200 примірників, о 10-тій зажадало ще. Село Войнилів купило 500 примірників⁸⁷. “Коли перше число дісталось до рук Яцишина Михайла з Підгірок, – писав про свої враження від газети невідомий автор, – він, побачивши ціну, сказав: – За цю газету я б дав не 20 коп., а 20 золотих. У громадянки Собчакової з Довгої Войнилівської, коли вона побачила “Золотий Тризуб”, станули сльози в очах. – Цей часопис оправлю собі за рямки, – сказала вона. – Це наша, наша газета.”⁸⁸ На жаль, до нас дійшли тільки два числа газети, які зберігаються у Львівській науковій бібліотеці ім. В. Стефаника.

⁸³ Наказ ч. 4 // *Рогатинське Слово*. – 1941. – Ч. 1.

⁸⁴ Там само.

⁸⁵ *Рогатинське Слово*. – 9 серп. – Ч. 6.

⁸⁶ Від Видавництва // *Золотий Тризуб*. – Калусь, 1941. – 10 лип. – Ч. 1.

⁸⁷ *Враження від першого числа “Золотий Тризуб”* // Там само. – 13 лип. – Ч. 2.

⁸⁸ Там само.

Як і в багатьох регіональних часописах, у першому числі “Золотого тризуба” було надруковано звернення повітового проводу ОУН “Український народ!”, де повідомлялося: “В нашому місті і повіті вся влада перейшла в руки Повітового Проводу Організації Українських Націоналістів... Органами безпеки являється Повітова Охорона, підпорядкована Повітовому Проводові, якої зарядження є обов’язуєчими”⁸⁹. Від імені провідника повіту Т. Банаха було надруковано постанову повітового проводу ОУН у Калуші, датовану 3 липня 1941 р., про встановлення української влади і запровадження воєнного стану на території повіту⁹⁰. Часопис передрукував із “Самостійної України” повідомлення “Реєстрація військових” Станіславівської обласної військової команди, замітку “Вісті зі Львова”⁹¹, а також серію повідомлень із місць “Як забилося народне серце” авторів П. Ф. (Берлоги), В. В. (Бабин-Зарічний), Е. М. (Мостища), В. Майгутика (Підгірки)⁹².

У другому числі було опубліковано “Акт проголошення Української держави”⁹³, “Деклярацію Управління Української Держави”⁹⁴, відзвук повітового проводу ОУН у Калуші до повстанців із закликом продовжити збройну боротьбу за незалежність України⁹⁵. Невідомий дописувач ділився з читачами газети своїми враженнями від свята відновлення Української держави, яке відбулося в Калуші 4 липня: “Я, старий революціонер, з гордістю глядів, як соколи провідника (Т. Банаха – О. Д.) приводять полонених, звітують про свої перемоги. Радість так і висіла у

⁸⁹ Український народ! // Золотий тризуб. – 1941. – 10 лип. – Ч. 1.

⁹⁰ До населення Калуського повіту // Там само.

⁹¹ Золотий тризуб. – Ч. 1.

⁹² Як забилося народне серце // Там само. – 13 лип. – Ч. 2.

⁹³ Акт проголошення Української держави // Там само.

⁹⁴ Деклярація Управління Української Держави // Там само.

⁹⁵ До партизан і повстанців // Там само.

повітрі... Обличчя національної революції прибрало красок”⁹⁶. Там же були надруковані оголошення повітового проводу про запровадження восьмигодинного робочого дня та середньоєвропейського часу⁹⁷, про нормалізацію торгівлі та курс валют⁹⁸, наказ санітарного референта Калуша про дотримання санітарних норм⁹⁹.

Друкувала газета й поезію. Зокрема заслуговують на увагу вірші “Воля” і “Слава” Сафата Смольського з села Підгірки. З мистецького погляду вони, може й не становлять великої цінності, зате сповнені щирого патріотизму.

Бо воскресла Україна!
Слава їй! Слава!
Наш Бандера появився,
Будує державу¹⁰⁰.

Нема рабів і не буде,
бо ми самостійні;
гукнем усі по дружньому:
“Слава Україні!”¹⁰¹.

Не знаємо, коли перестали видавати “Золотий тризуб”, бо збереглося тільки два числа газети. Замість нього у серпні 1941 р. почав виходити тижневик **“Калуський голос”** із накладом 2000 примірників. Перше число побачило світ 10 серпня (відповідальний редактор проф. Юрій Гоцький, видавець і головний редактор о. Роман Монцібович). Друкувався часопис у державній друкарні (Калуш).

У першому числі було опубліковано офіційне повідомлення “Влучення Галичини до Генерального Губернаторства” а також передруковано статтю “Мучеництво українського духовенства” з львівських “Українських щоденних вістей”¹⁰². Друге число містило статтю відповідального редактора часопису Ю. Гоцького “За чисту українську мову”¹⁰³. Актуальне питання про значення спорту для української нації порушував у своїй статті Б. Левицький. “Справа спорту, – наголошував він, – справа цілого нашого народу. Цілий народ, а перш усього молодь, мусить

⁹⁶ Незабутні хвилини // Золотий тризуб. – 1941. – Ч. 2.

⁹⁷ Оголошення // Там само.

⁹⁸ До порядку // Там само.

⁹⁹ Наказ до всіх громадян міста Калуша // Там само.

¹⁰⁰ Смольський С. Воля // Там само. – Ч. 1.

¹⁰¹ Його жс. Слава // Там само. – Ч. 2.

¹⁰² Калуський голос: Тижневик. – Калуш, 1941. – 10 серп. – Ч. 1.

¹⁰³ Гоцький Ю. За чисту українську мову // Калуський голос. – 1941. – Ч. 2.

включитися в організоване спортове життя на те, щоби при найближчій всесвітній Олімпіаді український прапор лопотів над стадіоном!”¹⁰⁴

Натомість Омелян Сливка писав про потребу підготовки кваліфікованих національних кадрів для різних галузей економіки держави. “Ми ж мусимо мати не лише урядників, – писав він, – але теж – і хто знає, що є важніше – інтелігентних, освічених ремісників, метких купців та фахівців-промисловців... Міста мусять бути наші. І нашими будуть вони напевне тоді, коли нашим буде – міщанство”¹⁰⁵.

Для тих, хто вивчає історію українських збройних і правоохоронних формувань 1941 р. цікавою буде інформація про реорганізацію в Калуші Української народної міліції в Українську поліцію¹⁰⁶.

Інформативний і водночас пропагандистський характер мали дописи про відзначення 22-ої річниці здобуття Києва об’єднаними українськими арміями у серпні 1919 р.¹⁰⁷, про маніфестацію в Долині з нагоди посвячення могили борців за волю України¹⁰⁸, добірка статей під рубрикою “23-ті роковини листопадових днів”¹⁰⁹ та ін.

Значну увагу дослідників національно-визвольної боротьби українського народу приверне стаття невідомого автора П. А. “Я з тої раси, що карку не гне! (життя і смерть сл. п. Володимира Патрія)” про перепоховання українського підпільника, уродженця Долинського повіту, яке вилилось у справжню демонстрацію. В. Патрій, важко поранений у перестрілці з енкаведистами, помер у лікарні 16 березня 1941 р. Більшовики таємно поховали його у Ясені, але вже 17 серпня тіло загиблого було урочисто перенесене до рідного села Перегінсько. “З. М. і В. Л. попрощали Його від друзів по праці, – писав автор статті, – представник Повітової Управи іменував Покійного хорунжим Української Армії й зложив до гробу старшинські відзнаки...”¹¹⁰.

7 вересня 1941 р. “Калуський голос” повідомив, що з 24 серпня в Товмачі почав виходити тижневик “Наша будуччина” обсягом 4 сторінки¹¹¹. Газета виходила у друкарні місцевої видавничої спілки “Визвольним шляхом” (відповідальний редактор Петро Головка, начальний редактор

¹⁰⁴ Левицький Б. Ставаймо в ряди // Там само.

¹⁰⁵ Сливка О. Завдання українського міщанства // Там само. – 7 вер. – Ч. 5

¹⁰⁶ Реорганізація Української Народньої Міліції в Українську Поліцію в Калуші / Хроніка // Там само. – 31 серп. – Ч. 4.; Калуська міліція в рядах Німецької Служби безпеки // Там само. – Ч. 5.

¹⁰⁷ Свято української зброї в Калуші // Там само. – Ч. 5.

¹⁰⁸ Андрушко В. Величава маніфестація у Долині з нагоди посвячення могили Борцям за Волю України // Там само. – 14 вер. – Ч. 6.

¹⁰⁹ Калуський голос. – 2 лист. – Ч. 6.

¹¹⁰ П. А. Я з тої раси, що карку не гне! (життя і смерть сл. п. Володимира Патрія) // Там само. – 21 вер. – Ч. 7.

¹¹¹ Хроніка // Там само. – 7 вер. – Ч. 5.

Михайло Посацький)¹¹². На жаль, у бібліотеці ім. В. Стефаника у Львові збереглося тільки третє число газети. Перед назвою – гасло: “З нами Бог! – Україна понад усе!”

Про значення народного шкільництва в розбудові держави писав невідомий автор М. П. у статті “Чого нам під цю хвилю найбільше потреба”. Навівши як приклад німців і шведів, дописувач із жалем відзначав: “Далеко нам до такої працьовитості, далеко нам до тієї культури, для того ми й так далеко лишилися від інших народів, для того в нас нарід такий нещасний і затурканий незнає ладу в світі... Тому нашим найважливішим завданням під цю пору, коли дається нам нагоду творити свою власну культуру і здобувати собі місце

серед всіх європейських народів, розвивати якнайбільше наше народне шкільництво”¹¹³. Із цією статтею перегукується допис тимчасового управителя середньої школи с. Петрилова о. І. Плав’юка про позитивні тенденції в тамтешній освіті¹¹⁴.

На останній, четвертій сторінці збереженого примірника часопису було вміщено замітку про Свято української зброї, яке відбулось у Товмачі 31 серпня 1941 р. і на якому було “посвячено місце під будову пам’ятника в честь бл. пам’яті полковника Євгена Коновальця”¹¹⁵. З допису дізнаємося, що по закінченні обрядової частини промовляв повітовий провідник Петро Головка¹¹⁶. Газета друкувала також різні дрібні оголошення, зокрема про розшук засуджених і мешканців Товмачського повіту, вивезених російсько-більшовицькими окупантами.

Мирослав Харкевич у своєму споміні “Сутичка з мадярами”, опублікованому у збірнику “Коломия і Коломийщина” (Філадельфія, США), описав ситуацію в Коломиї після відступу більшовиків. Там, зокрема,

¹¹² *Наша будуччина*. – Товмач, 1941. – 7 серп. – Ч. 3.

¹¹³ М. П. Чого нам під цю хвилю найбільше потреба // *Там само*.

¹¹⁴ Плав’юк І. Хвиля глибокої розваги для усіх громадян Товмаччини // *Там само*.

¹¹⁵ ОКО. Свято Української Зброї в Товмачі // *Там само*.

¹¹⁶ *Там само*.

йшлося про збройний конфлікт, який через помилку стався між загonom ОУН (командир “Степан” – автор спомину (?), заступник – “Лис”) та угорськими військами, що входили в місто¹¹⁷. Серед угорців було четверо вбитих та чимало поранених. З українського боку загинуло двоє. Угорці запропонували вважати цей інцидент сутичкою українських повстанців із більшовицькими частинами. Саме так висвітлювалися ці події в афішах, які з’явилися наступного дня [? – О. Д]. А ще через день відбувся урочистий похорон угорських воїнів у Коломиї, а українських – у їх рідних селах¹¹⁸. За інформацією А. Княжинського, угорське командування допомогло влаштувати похорон двох бійців – одного угорця й одного українця¹¹⁹. Очевидно, тими солдатами були Янош Майдань¹²⁰ і Василь Негрич¹²¹. Відповідні некрологи вмістила у своєму першому числі новозаснована коломийська газета “Воля Покуття”, загальний наклад якої становив 5000 примірників.

Спочатку це був орган повітового українського революційного провodu і Організації Українських Націоналістів (числа 1, 2/3), потім – орган окружної управи і Організації Українських Націоналістів (числа 4 – 9), опісля – орган української громадської думки (числа 10/11 – 13), а від 14/15 до 32 числа – вісник Коломийської округи. Відповідальним редактором часопису був Я. Христич.

На передовиці першого числа газети, що вийшло 6 липня 1941 р., було вміщено звернення краєвого провodu ОУН “Український народ!” до МУЗ (Матірні українські землі). Звернення прикрашала заставка з зображенням січового стрільця, козака і давньоруського воїна. Стрілець тримав національний прапор, на якому був намальований щит із Тризубом¹²².

Про події, що сталися 1–3 липня 1941 р. в Коломиї, читачів газети детально інформував допис “Щоденник подій в Коломиї”. “Коло 11 год. на вул. Міцкевича, – говорилося про ситуацію 2 липня, – появилвся гурток з Воскресінець, а з ними Окружний Командант ОУН. Всі вони були озброєні в пістолі і карабіни, а на руці жовто-блакитні опаски... В недозві прибув відділ озброєних молодих людей з Вербіжа, Іспаса і Березова під командами заст[упника] окружного і район[ового] командантів ОУН... Українське револ[юційне] військо перебрало в Коломиї владу”¹²³. Вранці 2 липня 1941 р. по місту був розклеєний наказ Ч. 1 начальної команди

¹¹⁷ Харкевич М. Сутичка з мадярами // Коломия і Коломийщина: Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія: Видання комітету коломиян, 1988. – С. 840-843.

¹¹⁸ Там само. – С. 844.

¹¹⁹ Княжинський А. Листи до Ярослава Стецька // Там само. – С. 684.

¹²⁰ Майдань Янош // Воля Покуття: Орган Повітового українського революційного провodu. – Коломия, 1941. – 6 лип. – Ч. 1.

¹²¹ Негрич Василь // Там само.

¹²² Український народ! // Там само.

¹²³ Щоденник подій в Коломиї // Воля Покуття. – 12 лип. – Ч. 2/3.

міліції Коломиї про запровадження в місті воєнного стану до приходу військових частин¹²⁴. О 10 годині відбулося перше засідання членів повітової управи, “призначених українським урядом”: “Працю розділено по ресортах і зачалася організаційно державна робота”¹²⁵.

Те ж перше число газети містило близькі за змістом повідомлення про організацію бойового загону в селі Воскресінцях¹²⁶ та про формування громадянської оборони в Коломиї і Коломийському повіті¹²⁷. У відозві ОУН “Українці!” говорилося: “На українських землях вся влада належить тільки українцям! Українці, задержіть у своїх руках зброю, що

ви її здобули від ворога. Без зброї не можна оборонити здобутої волі... Доки на наших землях зістанеться хоч би один москвин, лях чи інший ворог-наїзник, ми боремося далше. Тому – всі до зброї!”¹²⁸. Інше звернення закликала селян і робітників: “Женім із нашої землі москалів, творім свою власну владу! Селяни! Перебирайте негайно всі колгоспи й сільські кооперативи в свої руки! Робітники! Обіймайте всі фабрики!”¹²⁹.

У статті “До нормального життя” йшлося про налагодження політичного, економічного і культурного життя в Коломийському повіті та про недопущення єврейських погромів¹³⁰. Про відкриття у місті Окружного державного українського театру ім. І. Котляревського, на якому присутніх привітав голова Окружної управи в Коломиї д-р Княжинський, повідомлялося в “Маніфестації Українців м. Коломиї”¹³¹.

6 липня 1941 р. у будинку повітової управи відбулася конференція представників повітової управи, окружної команди ОУН і представни-

¹²⁴ Див.: *Воля Покуття*. – 1941. – 6 лип. – Ч. 1.

¹²⁵ Щоденник подій в Коломиї.

¹²⁶ *Воскресінці* // *Воля Покуття*. – Ч. 1.

¹²⁷ *Дні радощів і тривоги* // *Там само*.

¹²⁸ *Українці* // *Там само*.

¹²⁹ *Селяни! Робітники!* // *Там само*.

¹³⁰ *До нормального життя* // *Там само*. – 12 лип. – Ч. 2/3.

¹³¹ *Маніфестація Українців м. Коломиї* // *Там само*. – 16 лип. – Ч. 4.

ків німецької та угорської армії: “На конференції, яка проходила в дуже сердечному дусі, фельдмаршал фон Прізен [представник німецької армії – О. Д.] заявив, що уважає Україну своїм союзником, і закликав до боротьби зі спільним ворогом та до організації українського державного життя в новій Європі”¹³².

Ще за польських часів у Коломиї був осередок польської проурядової організації т. зв. “Озон” (ОЗН – Obóz zjednoczenia narodowego). Керував нею нотаріус Полльо, якого боялися і якому слухняно підкорялися місцеві представники влади. Після відступу більшовиків до рук ОУН потрапили матеріали цієї організації, які містили детальну інформацію про весь український актив м. Коломиї та повіту. “Тепер нам ясно, – писав в одному з повідомлень невідомий автор, – НКВД перебрало від “Озону” його докладний еляборат, певно, і навіть з розмислом, залишений до розпорядимости комуністам, щоб вони не потребували собі сушити голов над вишукуванням і виловлюванням непримирених сепаратистів”¹³³.

Про ставлення ОУН до російських антибільшовицьких націоналістів ішлося у передруці з журналу “Наш фронт”: “Московські протибольшевицькі націоналісти хочуть лише захопити владу в московській імперії в свої руки. Їхня ціль – засісти в Кремлі на тих місцях, які займають тепер большевики. Наша ціль – розвал московської імперії. Ми хочемо збудувати на руїнах московської імперії такий лад, в основі якого буде **ідея незалежних держав наших народів** [виділено в тексті – О. Д.]... Ми мусимо пам’ятати, що московський елемент в боротьбі за свої цілі добре вишколений, послідовний, хитрий і неперемінливий в методах. Знищити Москву як центр імперіалістичного насильства та осягнути наші цілі можна лише шляхом **консеквентної, безкомпромісової** [виділено в тексті – О. Д.] боротьби молодих життєздібних народів”¹³⁴.

Низка статей часопису була присвячена методам розв’язання земельного питання, зокрема проблеми колоністів. “Кольоністи, що їх населили на наші землі силою ворожого українській нації штика, – говорилося в одній зі статей, – ...будуть з часом вивласнені з української землі”¹³⁵. Стаття Е. Заславської інформувала читачів про зустріч у Коломиї керівників адміністративних органів, де розглядалися позачергові народногосподарські проблеми¹³⁶.

Через вузькі рамки статті неможливо охопити всю проблематику публікацій часопису “Воля Покуття”, як і інших тогочасних часописів

¹³² Конференція з представниками Німецької і Мадярської армії // Воля Покуття. – Ч. 2/3.

¹³³ Польський „Озон” і совєтське НКВД // Воля Покуття. – 27 лип. – Ч. 6.

¹³⁴ Московські протибольшевицькі націоналісти і наша справа // Там само. – 16 лип. – Ч. 4.

¹³⁵ Наша сила в нас самих. Як ставиться ОУН до земельного питання в Україні? // 31 лип. – Ч. 7.

¹³⁶ Заславська Е. Перше засідання начальників районів і громад // Там само. – Ч. 6.

Станіславівщини. На нашу думку, часописи були чи не найбільш інформативними періодичними виданнями тогочасної України. Ми намагалися представити найважливіші моменти існування цієї форми друкованого слова в нелегкий час ворожої окупації. Додамо, що з 17 вересня 1941 р. почали виходити **“Останні вісти”**, де подавалася переважно офіційна інформація від окупаційних властей. Часопис редагувала колегія (відповідальний редактор – Я. Христич). Усього вийшло 17 чисел часопису, останнє – 27 листопада 1941 р.

Безумовно, часописи Станіславівщини, як і не представлені тут періодичні видання Західної України, що виходили у липні–грудні 1941 р., належать до найбільш яскравих і унікальних явищ воєнної доби. Вони служитимуть джерелом безцінної інформації для всіх, хто цікавиться українським національно-визвольним рухом у роки Другої світової війни.

ІГОР МАРЧУК

СТРУКТУРА ОУН НА ВОЛИНІ У ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

На жаль, жодна з існуючих на цей час історичних праць не розглядає організаційну побудову ОУН(б) на Волині. Дослідники обмежуються ствердженням загальновідомих фактів, що тут діяв окремий провід північно-західних українських земель (ПЗУЗ), утворений ще в середині 30-х рр. XX ст. Певну інформацію можна знайти у двох довідниках Петра Содоля, які вийшли під загальною назвою “Українська Повстанська Армія. 1942–1949”. Як зазначив сам автор, довідники видані з метою виправлення тих неточностей, які існують ще й сьогодні. Дуже мало відомостей про волинське націоналістичне підпілля у книгах М. Лебедя, П. Мірчука та сучасних дослідників А. Кентія, Ю. Киричука, А. Русначенка¹. Висвітлюючи діяльність українського національно-визвольного руху в різних сферах життя, бойовий шлях Української Повстанської Армії, ці історики, проте, не розглядали побудову організаційної мережі ОУН(б) та її керівний склад, які кілька десятиліть вели успішну підпільну боротьбу за створення Української самостійної соборної держави.

Виятком є вступ Олександра Вовка до другого тому видання “Літопис УПА. Нова серія”. На основі опрацьованих архівних документів уперше досить детально описано структуру оунівського підпілля на Волині та Поліссі у 1943 – на початку 1944 року (період німецької окупації)². Однак стаття не дає уявлення про те, як виглядала організація у 1939 – 42 рр., час відновлення радянської влади, та у 1944 – 45 рр., час завершення Другої світової війни. Це складний період в українській історії, адже змінювались обставини, і місцева підпільна мережа пристосовувалась до них, то опановуючи нові території, то втрачаючи контроль над ними, постійно модернізуючи свій підпільний апарат і часто застосовуючи оригінальний адміністративно-територіальний поділ,

¹ Кентій А. Українська Повстанська Армія. 1942 – 1943. – Київ, 1999; Русначенко А. Народ збурений: український національно-визвольний рух та рухи опору Естонії, Латвії, Литви, Білорусії у 40 – 50 рр. XX ст. – Київ, 2002; Лебідь М. Українська Повстанська Армія. – Б.м.в., 1949; Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942 – 1952. – Львів, 1992.; Киричук Ю. Історія УПА. – Тернопіль, 1992.

² Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто, 1998. – Т. 2. – С. 12-20.

який не відповідав офіційному, запровадженому німецькою чи радянською окупаційними адміністраціями.

Організаційний та чисельний стан волинського підпілля у 1941 р. відображав звіт, якого Степанові Бандері надіслав один із чільних оунівців Іван Клімів:

“Луцька [Волинська – І. М.] область: станиць 450, неохоплених осель біля 200, членів до 2000 тисячів.

Рівненська область: 500 станиць, неохоплених осель біля 180, членів до 3000 тисячів”³.

Разом – 5000 членів ОУН(б), із яких частину становили робітники, студенти і школярі.

За архівними матеріалами можна відтворити тогочасну організаційну структуру ОУН:

Станиця – село (якщо село дуже велике, то в ньому могло бути кілька станиць, тобто первинних осередків).

У складі кожної станиці були:

- а) комендант (керівник осередку ОУН(б) або станичний;
 - б) зв’язковий;
 - в) військовий референт (відповідав за військову підготовку);
 - г) суспільний референт (відповідав за політичну і виховну роботу).
- 3 – 5 станиць об’єднувались у звено (кущ), на чолі якого стояли:

- а) кущовий провідник;
- б) заступник;
- в) зв’язкові.

3 – 5 кущів утворювали підрайон, який очолювали:

- а) комендант підрайону;
- б) заступник;
- в) зв’язкові.

3 – 5 підрайонів об’єднувались в район, яким керував районний провід (екзекутива) у складі:

- а) районного коменданта;
- б) зв’язкових;
- в) військового референта;
- г) референта служби безпеки (СБ);
- д) суспільнопропагандивного референта;
- е) референта юнацтва;
- є) референта жіноцтва;
- ж) референта суспільної праці.

3 райони складали надрайон на чолі з:

³ Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – Київ, 2001. – С. 180.

- а) комендантом надрайону;
- б) заступником;
- в) зв'язковими.

3 надрайони утворювали округу, до якої входили:

- а) окружний комендант;
- б) зв'язкові;
- в) військовий референт;
- г) референт служби безпеки (СБ);
- д) суспільнопропагандивний референт;
- е) референт юнацтва;
- є) референт жіноцтва;
- ж) референт суспільної праці.

Кілька округ об'єднувалися в область⁴.

На Волині діяли два обласні проводи – Волинський і Рівненський, які підпорядковувались проводу ОУН(б) на Північно-західних українських землях (ПЗУЗ), що складався з згаданих референтур. Обласні провідники входили до складу крайового проводу ПЗУЗ. Зокрема це були Ананій Закоштуй – “Вовк” (Волинська обл.) та Олександр Присяжнюк – “Мітла” (Рівненська обл.).

Як видно з наведеного документа, кожен провід, за винятком кущових, підрайонних і надрайонних, складався з низки референтур (до 1943 року їх називали ексекутивами), функції яких відображались у назві. Референтури дуже часто поділялись на дрібніші структурні підрозділи з вузкими організаційними завданнями. Іноді змінювались їхні назви чи з'являлись нові референтури. Остаточна структура ОУН(б) сформувалась у 1942 – 43 роках і мала такий вигляд:

1. Організаційна референтура – займалась створенням нових оунівських організацій і контролювала діяльність уже сформованих.

2. Референтура пропаганди – займалася націоналістичною пропагандою серед населення, виготовленням і розповсюдженням літератури серед членів ОУН і населення, організацією вишколів, мітингів, лекцій, підготовкою пропагандистів. Їй підпорядковувались такі підреферентури:

- а) технічна – друкарні, циклостилї;
- б) видавнича – редакції журналів, газет;
- в) інформаційна – збір інформації з газет, радіоповідомлень;
- г) вишкільна – проведення політичних занять і вишколів;
- д) шкільна – робота освітньої галузі;
- е) юнацтва – підготовка майбутніх членів ОУН, робота з молоддю;

⁴ Державний архів Рівненської області (далі – ДАРО). – Ф.Р.-30. – Оп. 2. – Спр. 32. – Арк. 101-102.

е) адміністративна – створення органів місцевого самоврядування на підконтрольних ОУН і УПА територіях (існувала тільки у 1943 році);

ж) суспільнопропагандивна – робота мережі пропагандистів, вивчення настроїв населення, дій німецької та радянської окупаційної адміністрації.

3. Військова референтура – добирала керівний склад для УПА, займалася збором та зберіганням зброї, боєприпасів, проводила мобілізаційні заходи, організовувала самооборону та військові навчання у селах.

4. Господарська референтура – відповідала за матеріально-технічне та продовольче забезпечення ОУН і УПА. Мала підреферентури:

а) заготівельну – збір продуктів і сировини у населення;

б) промислову – переробка продукції і сировини;

в) торговельну – продаж і закупівля необхідних товарів;

г) лісову – ведення лісового господарства;

д) земельну – упорядкування земельних відносин;

ж) бухгалтерію – ведення облікової документації, касових книг тощо.

5. Референтура служби безпеки (СБ) – займалася розвідкою і контррозвідкою серед місцевого населення та ворожих угруповань, виконанням вироків та проведенням бойових акцій. Поділялась на підреферентури:

а) розвідки, або розвідувально-інформаційний відділ (РІВ);

б) контррозвідки;

в) слідчо-оперативний відділ (СОВ) – проведення слідства;

г) поліційно-виконавчий відділ (ПОВ) – арешти, конвоювання затриманих, виконання вироків (екзекуцій).

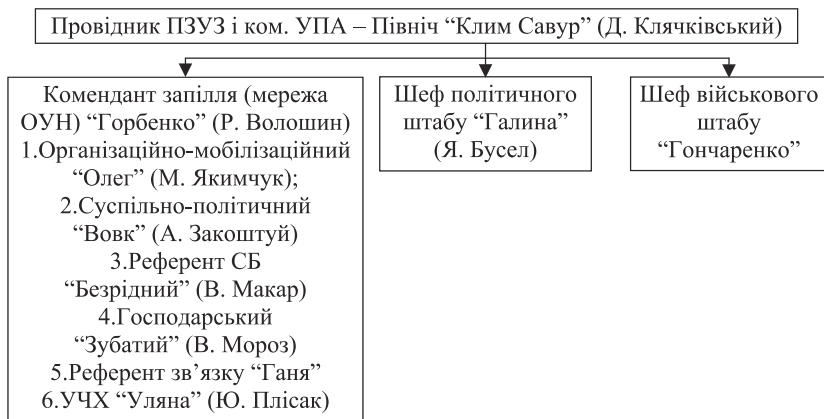
6. Референтура зв'язку – забезпечувала зв'язок від станичного керівника ОУН до крайового провідника. Система зв'язку передбачала наявність спеціальних кур'єрів – зв'язкових. При цьому використовувався принцип естафети. Наприклад, станичний зв'язковий знав тільки підрайонного і т. д. У цій референтурі, як і в розвідці СБ та санітарних частинах, працювало багато жінок.

7. Референтура Українського червоного хреста (УЧХ) – надавала медичну допомогу місцевому населенню та бійцям УПА, займалася організацією шпиталів, постачанням та зберіганням медикаментів, підготовкою фахівців-медиків.

Певний час як окремий підрозділ існувала юнацька референтура, але у 1943 році вона вже підпорядковувалась політичній референтурі, а згодом узагалі втратила своє значення.

Влітку 1943 року виникла нова референтура – організаційно-мобілізаційна, яка замінила військову, наголосивши на організаційному моменті. Її керівником було призначено М. Якимчука-“Олега”.

Структура “запілля” (тилу) ОУН(б) і УПА на Волині виглядала тоді приблизно так. Обласні проводи розформували, а замість них утворили 4 окружні проводи: № 1 – “Заграва” (північна частина Рівненської області), № 2 – “Богун” (південна частина Рівненської області), № 3 – “Турів” (Волинська область) і № 4 – “Тютюнник” (Житомирська область)⁵. Обласні проводи Волинської і Житомирської областей практично зберегли свій статус, але почали називатись окружними – від “військова округа”, а Рівненський обласний провід був розділений на дві частини. У кожній військовій окрузі базувалась і діяла одна група УПА. На найвищому рівні провід ПЗУЗ і головна команда УПА – Північ об'єднувалися під керівництвом Д. Клячківського–“Охріма”–“Клима Савура” (див. схему). Тобто УПА вже становила окрему військову структуру, спираючись на потужний і мобільний організм ОУН.

Існування у цій структурі політичного штабу виглядає дещо штучним, адже він виходив за рамки ОУН(б) як своєрідна політична надбудова, якій підпорядковувався крайовий осередок пропаганди (КОП), політична референтура запілля та виховники УПА. Політичний штаб розробляв програми ідеологічної та політичної роботи з населенням і мав своїх співробітників, серед яких відомі “Тьотя Хівря”, “Дядя Бейла” (Ніл Хасевич), “Валерій”, “Май” (А. Мисечко)⁶. У 1944 році політичний штаб, який мав свої структури у кожній військовій окрузі (ВО), перестав існувати, а його співробітники або загинули, або перейшли працювати у відповідні політичні референтури крайових проводів.

⁵ Літопис УПА. Нова серія. – Т. 2. – С. 15.

⁶ ДАРО. – Ф. Р.-688. – Оп. 5. – Спр. 106. – Арк. 32 – 33.

Важко оцінити чисельність ОУН(б) у 1943 – 44 роках, оскільки статистичних даних поки що не віднайдено. Лише звіт коменданта записів ВО “Заграва” Григорія Рибак-“Юрка” за серпень 1943 року містить інформацію про стан членства ОУН(б) в окрузі: членів – 1449, членкинь – 382, юнацтва – 777. Разом – 2608 осіб⁷. Воєнна округа “Заграва” охоплювала тільки північну частину Рівненської області і не була найчисельнішою. Тому можна припустити, що на Волині діяло 10 – 12 тис. членів ОУН(б) і сама організація чисельно зросла у 1,5 – 2 рази, якщо взяти до уваги дані за червень 1941 року. Так, наприклад, керівник Здолбунівського надрайонного проводу (Здолбунівський, Острозький та Мізоцький райони) “Самсон” в організаційному звіті від 1 липня 1944 року повідомляв, що йому підпорядковано в Острозькому районі близько 300 чоловік, у Здолбунівському – 220, у Мізоцькому – 200. “Всіх членів разом з районним і надрайонним проводом налічується 760 чоловік”⁸. Якщо врахувати, що вже півроку місцева організація несла серйозні втрати, то у кінці 1943 – на початку 1944 р. тут могло діяти близько 1000 оунівців.

Наступна реорганізація ОУН(б) на ПЗУЗ відбулася влітку 1944 р. За наказом провідника “Леміша” ліквідовувались усі чотири військові округи, яким підпорядковувалися по 3–4 надрайони; обласні проводи не були відновлені, а їхні функції виконували новостворені генеральні округи (ГО), яких, за різними даними, було 4 або 5. Документально підтверджено існування трьох із них – ГО чис. 22, ГО чис. 33 і ГО чис. 44.⁹ Кожна з генеральних округ поділялась на три звичайні округи. Ймовірно, планувалося створити і ГО чис. 11, але про неї нічого не відомо. Наприклад, генеральна округа чис. 44 складалася із Сарнівської округи (Сарнівський надрайон у складі районів Сарни, Клесів, Рокитне, Березне; Корецький надрайон – Корець, Межирічі, Гоща, Людвипіль; Костопільський надрайон – Костопіль, Тучин, Олександрія), Житомирської округи (Житомирська обл.) та Київської округи. Генеральна округа чис. 33 мала ще назву “Завихост” і поділялась на 3 округи: Берестейську – “?”; Ковельську (північно-західна ВО “Славута”) і Луцьку під назвою “Мазепа”. На теренах цих двох ГО базувалися відділи УПА – Північ. ГО чис. 22, або ГО “Південь”, підпорядковувалася УПА–Південь і теж складалася з 3 округ: Рівненської (надрайони Здолбунів, Рівне), Дубнівської та Крем’янецької.

Формування мережі ОУН на низовому рівні, зокрема у Здолбунівському районі, описав у своїх свідченнях районний провідник Володимир Ступак-“Тандзя”: “...в кінці липня 1943 р. “Матрос” прислав до мене районного “Стрільця”... Коли я прибув до “Матроса”, то він мене рекомендував надрайоновому провіднику Здолбунівського надрайона на псевдонім “Клим”

⁷ ДАРО. – Ф.Р.-30. – Оп. 2. – Спр. 16. – Арк. 18.

⁸ Там само. – Ф.Р.-30. – Оп. 1. – Спр. 29. – Арк. 25.

⁹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 20. – Арк. 66, 67.

(Тибенко, 1918 р. н., уродженець с. Дермань-1-ша, Мізоцького району, Рівненської області) і сказав мені: “Ось ваш провідник, а Ви призначаєтесь районним провідником по Здолбунівському району”¹⁰. Згідно з інструкціями “Клима” В. Ступак створив районний провід ОУН, до якого ввійшли:

1. Комендант району – Ступак В.-“Гандзя”;
2. Заступник коменданта – Шевчук Я.-“Сокіл”;
3. Політичний референт – Назарчук П.-“Хресний”;
4. Референт СБ – Миськов М.-“Чорнота”;
5. Господарський референт – Поліщук О.-“Лихо”;
6. Організаційно-мобілізаційний референт – “Луговий”, “Туман”;
7. Шеф (референт) зв’язку – “Медведик”;
8. Референт юнацтва – Кравчук М.-“Сизий”;
9. Референт УЧХ – Раєвська Г.-“Нона”.

Усі референти підпорядковувалися безпосередньо “Гандзі”, а також своїм діловим зверхникам з надрайону. Районний провід отримав кодову назву “Земля” і номер 9. Він був поділений на 5 підрайонів.

Підрайон № 15 охоплював села Степанівна, Мар’янівка, Новомильськ, Старомильськ, Порозово, Загорущина, Тайкури, Новосілки, Копитково. До підрайону № 20 входили села Івачків, Глупанин, Гільча, Йосипівка, Урвенна, Лідово, Греновщина. До підрайону № 25 належало одне з найбільших і найсвідоміших сіл району – Здовбиця, а до підрайону № 30 – місто Здолбунів, де теж створювались осередки ОУН. Останній, п’ятий підрайон отримав числовий номер 35 і охоплював села Глинськ, П’ятигори, Арестів, Ільпінь, Богдашів¹¹.

Кожен підрайон складався зі станиць – сільських організаційних осередків, і кожна станиця отримувала певний шифр – число чи назву: наприклад, “Туляй-Город”, “Шибка”, “Балка” і т. д.

Події літа 1943 року свідчили про чисельне зростання ОУН(б) як у селах, так і в містах. Практично кожен оунівець отримував якесь конкретне завдання: збір і зберігання продуктів, ведення освітньої та пропагандистської роботи, підтримання зв’язку між осередками і т. д.

Ситуація кардинально змінилася у кінці 1944 року, коли радянські каральні-репресивні органи заарештували чи знищили значну частину місцевих функціонерів низових та середніх ланок підпілля. Кадрів уже не вистачало на таку велику кількість референтур.

Виконуючи вказівки Проводу ОУН(б), керівник Волинського проводу Дмитро Клячківський-“Охрім”-“Клим Савур” у листопаді – грудні 1944 року провів реорганізацію місцевого підпілля. У складі проводів було залишено тільки по 4 референтури:

¹⁰ *Архів Управління Служби безпеки України у Рівненській обл. (далі – Архів УСБ України у Рівненській обл.). – Спр. № 3904. – Арк. 8-10.*

¹¹ *Архів УСБ України у Рівненській обл. – Спр. № 3904. – Арк. 12-14.*

1) організаційна референтура, якій підпорядковувалися зв'язок і господарська підреферентура;

2) військова референтура, що становила залишки УПА-Північ та УПА-Південь;

3) референтура СБ, яка зберегла свою структуру ще з осені 1943 року й отримала досить широкі повноваження;

4) політична референтура у складі технічного відділу (друкарні, циклостилї), пропагандивного та інформаційного (збір новин та радіо-вістей)¹².

Та навіть після такого скорочення не завжди вдавалося налагодити нормальну роботу названих референту. Наприклад, один із керівників ОУН на Рівненщині Федір Воробець-“Верещака” свідчив, що у кінці 1944 – на початку 1945 року з його підлеглих загинули організаційний референт “Сава”-“Свирид” і його помічник “Ворон”, а також керівники політичної референтури “Орел” і “Архип”, тому всі організаційні питання він вирішував лише з військовим референтом “Василем” і референтом СБ “Далеким”, який одночасно займав посаду організаційного референта, а також із кількома технічними працівниками політичної референтури¹³. Дедалі менше залишалось освічених і активних оунівців, які могли б керувати діяльністю основної маси підпільників, бо саме лідери руху були головною мішенню агентурних розробок НКВС-НКДБ УРСР. Радянське керівництво розуміло: чим швидше вдасться знищити керівництво, тим легше можна буде ліквідувати всю оунівську мережу.

Разом зі скороченням кадрів “Клим Савур” змінив територіальний склад Волинського крайового проводу (провід ПЗУЗ). Було створено два крайові проводи й окрему округу ОУН.

До складу так званого Північно-західного краю (ПЗК) входили уся Волинська область, Холмщина, а також територія Рівненської області між річками Стир і Горинь та Дубнівщина. На допитах командир УПА Юрій Стельмащук (“Рудий”, “Кайдаш”) розкрив суть реорганізації: “У північно-західний край під № 33, зашифрований назвою “Хмельницький”, входять округи:

1. Брест-Литовська № 100, зашифрована назвою “Кричевський” (Пинщина і Берестейщина).

2. Ковельська № 200, під назвою “Богун” (включає в себе територію у межах районів: Ратнівського, Заболотського, Шацького, Камінь-Каширського, Любешівського, Маневецького, Заболотського, Колківського, Цуманського, Ківерецького, Турійського, Матіївського, Любомильського

¹² Архів УСБ України у Рівненській обл. – Спр. № 4011. – Арк. 21-23.

¹³ Там само. – Арк. 60-61.

і Голованянського Волинської області і Морочнівського, Володимирецького і Рафалівського Рівненської області).

3. Луцька № 300, під назвою “Кривоніс” (райони Волинської області – Луцький, Рожищенський, Теремнівський, Берестечківський, Санкевичівський, Локачинський, Торочинський, Озютиченський, Порицький і райони Рівненської області – Острожецький, Млинівський, Дубнівський, Демидівський, Козинський, Радивилівський, Вербський).

4. Холмска № 400, під назвою “Король Данило” (Холмський, Грубешівський повіти і територія, де проживає українське населення)¹⁴.

Північно-східний край (ПСК) мав № 44, а також умовні назви “Тютюнник” і “Одеса”. Він поділявся на чотири округи: Сарнівську (“444”), Житомирську (“4444”), Київську (майже не діяла) і Пинську (не була створена). Тамтешньому крайовому проводові підпорядковувались організаційні структури на схід від річки Горинь аж до Дніпра, на території трьох областей – Рівненської, Житомирської та Київської.

Існувала ще окрема Рівненська округа, яка не входила у згадані крайові проводи, а безпосередньо підпорядковувалась проводу ОУН(б) на ПЗУЗ. Її очолював Анатолій Маєвський-“Уліян”.

Після загибелі 12 лютого 1945 року провідника Волинського проводу ОУН(б) Дмитра Клячківського (“Клима Савура”) місцеве підпілля очолив Микола Козак (“Чупринка”, “Смок”). В одному зі своїх звітів, оцінюючи становище “Максима” (“Дубового”), який очолював Західний край ОУН на ПЗУЗ, провідник “Чупринка” зазначав, що серед кадрів “Максима” лише 30 % дійових, активних оунівців, а інші 70 % – або агенти НКВС (50 %), або ж безідейні і пасивні елементи (20 %). Тож не випадково тільки у січні – серпні 1945 року референтура СБ ліквідувала 835 членів ОУН(б), звинувачених у зв’язках з НКВС-НКДБ.¹⁵ У Північно-східному краї ситуація була не кращою: тут залишилось 900 осіб у бійках і діловій мережі, а з керівників діяло тільки троє – провідник цього проводу Федір Воробець-“Верещака”-“Олекса”, військовий референт Петро Гудзоватий-“Василь Вечера” і керівник СБ Степан Янішевський-“Далекий”.

На завершальному етапі Другої світової війни карально-репресивним органам УРСР на Волині і Поліссі протистояло не більше ніж 4 – 5 тисяч підпільників, які були налаштовані вести тривалу боротьбу з радянським окупаційним режимом.

¹⁴ Архів УСБ України у Рівненській обл. – Спр. № 2205. – Арк. 36 – 38.

¹⁵ Кентій А. Українська Повстанська Армія. 1942 – 1943. – С. 45.

ВОЛОДИМИР МОРОЗ

ТЕХНІЧНІ ЗАСОБИ ПРОПАГАНДИ В ДІЯЛЬНОСТІ ОУН

Історія українських засобів масової інформації сьогодні досліджується досить жваво, але питання, дотичні до національно-визвольної боротьби ОУН і УПА, вивчені слабо. Опрацьовано деякі аспекти видавничої справи, а використання технічних засобів (радіомовлення) досі залишається нерозкритим, хоча воно включає роботу двох станцій: “ім. Євгена Коновальця” (1941 р.) та “Вільна Україна” (“Самостійна Україна”, кодова назва “Афродита”; 1943 – 1945 рр.). І це пояснюється не тільки кон’юктурою (дослідження історії ОУН-УПА ще досі не заохочуються), а й із загальною необізнаністю із цим питанням. Пропонована стаття повинна сприяти розв’язанню цієї проблеми.

Питання радіомовлення ОУН підняте у кількох статтях різних авторів, написаних без опрацювання основного масиву матеріалу. Це визначило існування суттєвих прогалин. Наприклад, досі існують розбіжності щодо назви радіостанції “Афродита”. Одні дослідники послуговуються назвою “Вільна Україна” (П. Мірчук, В. Косик, І. Гришин-Гришук, Г. Дем’ян)¹, інші – “Самостійна Україна” (М. Лебедь, М. Прокоп, В. Лизанчук)². У виданнях “Літопису Української Повстанської Армії”, працях-спогадах Володимира Макара і Петра Дужого використовуються обидва варіанти³. Мало того, у 16-му томі “Літопису УПА” в тексті радіостанція називається “Самостійна Україна”, а в англійському резюме до того ж таки текст – “Vil’na Ukraina”. Спогади Альберта Газенбрукса

¹ Мірчук П. *Революційний змаг за УССД.* – Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1987. – Част. II. – С. 85, 89, 90, 140; Косик В. *Україна і Німеччина в Другій світовій війні.* – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 387-388; Дем’ян Г. *Іван Клим “Митар”, “Бурмач” // Шлях перемоги.* – 1994. – Ч. 21. – 21 травня. – С. 5.

² Лебедь М. *УПА.* – [Рим], 1946. – С. 74; Прокоп М. *Як загинув Ярослав Старух // Сучасність.* – 1969. – Ч. 9. – С. 83-94; Його ж. *У сорокаріччя III Надзвичайного Великого Збору ОУН // Сучасність.* – 1983. – Ч. 7-8. – С. 104-132; Лизанчук В. *Хто чув голос радіостанції “Самостійна Україна” // За Вільну Україну.* – 1996. – Ч. 151. – 26 грудня. – С. 2.

³ *Літопис Української Повстанської Армії.* – Т. 2: *Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга друга: Бойові дії УПА.* – Третє видання. – Торонто, 1990. – С. 40-41; *Літопис Української Повстанської Армії.* – Т. 16: *Підпільні видання Закерзонської України.* – Торонто, 1987. – С. 180, 185; Дужий П. *Три листи з-за кордону (свідчення) // Шлях перемоги.* – 1994. – Ч. 6. – 5 лютого. – С. 7; *Записав Володимир Мороз 19 жовтня 1996 р. від Петра Дужого; Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН (радіопересилання УПА) // Визвольний шлях.* – 1982. – Кн. 8. – С. 943-948; Його ж. *Ярослав Старух – лицар Золотого Хреста Заслуги // Альманах “Гомону України” на рік 1987.* – Торонто, 1987. – С. 54-64.

не з'ясовують ситуації: “Ви чуєте голос вільної і незалежної України” (див. додаток). Підпільне видання “Осередок пропаганди і інформації при Проводі ОУН” (1948 р.) вживало назву “Вільна Україна”⁴, а “Щоденні вісті Української інформаційної служби” (1944 р.) – “Самостійна Україна”⁵. Враховуючи достовірність і вагомість аргументів, можна стверджувати право на існування обох назв. У цьому дослідженні далі вживатиметься кодова назва “Афродита”.

Письмових свідчень про радіостанції ОУН майже не виявлено. Єдиний відомий документ побіжно говорить про роботу “Афродити”⁶. Значну цінність становлять друковані у підпільній періодиці посмертні згадки про Ірину Гевак, Івана Кліма та Ярослава Старуха⁷. Найважливішими публікаціями є дві статті у підпільній газеті “Щоденні вісті Української інформаційної служби”, одна з яких передруковує повідомлення радіостанції “Афродита”, інша подає інформацію про режим її роботи⁸.

Потрібні відомості збереглися в архівах радянських партійних і каральних органів. Особливе значення має судова справа Альберта Газенбрукса, у якій містяться акт про арешт, протоколи допитів, судового засідання і вирок. У ході слідства й на суді А. Газенбрукс вдало приховав справжній характер своєї підпільної роботи, тому цінність його свідчень невисока. Серед матеріалів справи найбільше значення має акт про арешт, який фактично є актом про знищення радіостанції⁹. Доповнюють його доповідні записки більшовицького керівництва Сколівського району в Дрогобицький обком КП(б)У¹⁰.

⁴ Повідомлення // *Осередок Пропаганди і Інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН)*. – 1948. – Ч. 2. – С. 1-2. Передрук: Мороз В. Правдиве слово “Афродити” // *Шлях перемоги*. – 1998. – 13 травня. – С. 6.

⁵ *Щоденні Вісті Української інформаційної Служби*. – 1944. – Ч. 81. – 10 липня. – С. 1-2 // Центральный державный архив вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 5-53в. Про це теж див.: Содоль П. *Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник II*. – Нью-Йорк, 1995. – С. 259.

⁶ Лист Лава до Дениса // *Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 2: Волинь і Полісся: німецька окупація. Книга друга: Бойові дії УПА. – Третє видання. – Торонто, 1990. – С. 40-41.

⁷ *Впали на полі слави* // *Інформатор*. – 1946. – Ч. 1; *Наші втрати* // *За Українську Державу*. – 1944. – Ч. 3 – 23 травня. – С. 3; *Наші втрати*: Іван Клим // *Ідея і чин*. – 1944. – Ч. 7. – С. 31-32; Повідомлення // *Осередок Пропаганди і Інформації при Проводі Організації Українських Націоналістів (ОУН)*. – 1948. – Ч. 2. – С. 1-2.

⁸ *Щоденні Вісті Української інформаційної Служби*. – 1944. – Ч. 75. – 27 липня. – С. 1 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 58; *Щоденні Вісті Української Інформаційної Служби*. – 1944. – Ч. 81. – 10 липня. – С. 1-2 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 5-53в.

⁹ Архів Управління Служби безпеки України у Львівській обл. – Спр. П-36153.

¹⁰ *Державний архів Львівської обл.* – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 56. – Арк. 21, 191.

У цій статті використано також документи та матеріали, які відображають передумови створення радіостанцій, хід їх організації та функціонування. Як правило, це програмні матеріали ОУН та інформаційні повідомлення про національно-визвольну боротьбу, друковані у підпільній періодиці. Крім того, цінні відомості є у фундаментальному дослідженні Григорія Дем'яна "Повстанський мартиролог Сколівщини"¹¹.

Основу джерельної бази становлять спогади колишніх співробітників радіостанцій ОУН: Альберта Газенбрукса, Люби Лемик, Володимира Макара, Галини Чуйко-Петренко¹². Питання радіомовлення ОУН торкалися різні причетні особи: Михайло Біраковський¹³, Петро Дужий, Богдан Казанівський, Богдан Подолянко, Мирослав Прокоп. Автор цих рядків записав спогади мешканців с. Ямельниця Богдана Кіндратишина і Дмитра Савчина¹⁴. Про роботу львівської радіостанції імені Євгена Коновальця писали у спогадах про відновлення Української Держави Микола Климишин, Ярослав Стецько та інші учасники тих подій. Мемуари потребують ретельного аналізу, оскільки їх достовірність, а отже, й важливість визначається такими чинниками, як обізнаність зі справами радіостанцій, забування, перекручення певних фактів і суб'єктивне їх трактування.

Відомий науковець і публіцист Володимир Макар один із розділів нариса про пропагандистську діяльність ОУН і УПА присвятив радіомовленню, а саме підпільній радіостанції "Вільна Україна" ("Афродита")¹⁵. Він працював основну частину спогадів, зробив їх загальний аналіз, враховуючи, зокрема, і свою участь у тогочасних подіях. Донедавна робота В. Макара була найдокладнішою публікацією на цю тему. Учений також активно збирав і друкував у газеті "Гомін України" (Торонто, Канада), у мемуарних збірниках "Бойові друзі" матеріали з історії ра-

¹¹ *Повстанський мартиролог Сколівщини / Зібрав і впорядкував Г. Дем'ян // Сколівщина. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1996. – С. 301-725.*

¹² *Газенбрукс А. Мое перебування в УПА // Гомін України. – 1968. – 10 серпня. – С. 9, 16; Лизанчук В. Голос правди про національно-визвольну боротьбу українського народу // Телерадіожурналістика: історія, теорія, практика, погляд у майбутнє. – Львів, 1997. – С. 64-73; Макар В. В обслузі Афродити // Макар В. Спомини та роздуми / Зібрання творів у 4-х т. – Торонто – Київ, 2001. – Т. 2: Бойові друзі. Книга перша. – С. 321-333 (уперше опубліковано в Торонто у 1980 р.) та ін.; Петренко Г. Ще про "Афродиту" // *Визвольний шлях*. – 1998. – Кн. 7. – С. 811-817.*

¹³ *Свою участь у роботі радіостанції "Вільна Україна" він з'ясував у кількох спогадах, які сьогодні зберігаються в домашньому архіві Григорія Дем'яна.*

¹⁴ *Записав Володимир Мороз 16 серпня 1998 р. від Богдана Кіндратишина в с. Ямельниця Сколівського району Львівської області; записав Володимир Мороз 16 серпня 1998 р. від Савчина Дмитра в с. Ямельниця Сколівського району Львівської області.*

¹⁵ *Макар В. Пропагандивна діяльність УПА і її доповнення до пропаганди ОУН (радіопереписання УПА) // *Визвольний шлях*. – 1982. – Кн. 8. – С. 943-948.*

Володимир Макар

діюючої (зокрема спогади Юліана Гошовського, Альберта Газенбрукса, Михайла Біраковського та власні).

Крім В. Макара, роботу обох радіостанцій розглядає у своїй праці "Україна і Німеччина у Другій світовій війні" Володимир Косик¹⁶. Найактивніший з дослідників історії української національно-визвольної боротьби Григорій Дем'ян опрацьовував питання місцезнаходження та персоналу радіостанції "Афродита", написав протягом 1993 – 1995 рр. біографічні нариси про К. Цмоця та І. Кліма¹⁷. За його пропозицією з 1995 р. даною темою почав займатись автор цієї статті.

Вивчення діяльності радіостанції "Афродита" пожвавив Василь Лизанчук, опублікувавши замітку у львівській газеті "За вільну Україну"¹⁸. Він закликав від-

гукнутися тих, хто знав що-небудь про роботу "Афродити", та продовжувати дослідження цієї теми. На шпальтах газети відбулася дискусія за участю Володимира Косика¹⁹ та Володимира Мороза²⁰. Результати її, а також ряд отриманих спогадів (Люби Лемик та кількох мешканців села, де працювала "Афродита") Василь Лизанчук узагальнив у своєму оновленому нарисі²¹. У 1998 р. з'явилися публікації автора цієї статті, у яких

¹⁶ Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 387-388.

¹⁷ Дем'ян Г. Іван Клим-“Митар”-“Бурмач” // Шлях перемоги. – 1994. – 21 травня. – С. 5; Його ж. Костянтин Цмоць-“Модест” // Шлях перемоги. – 1993. – Ч. 27. – 3 липня. – С. 5.

¹⁸ Лизанчук В. Хто чув голос радіостанції “Самостійна Україна” // За Вільну Україну. – 1996. – 26 грудня. – С. 2. Передрук: Молодь України. – 1997. – 20 березня.

¹⁹ Косик В. Вільний голос із Карпат // За Вільну Україну. – 1997. – 27 лютого. – С. 2.

²⁰ Мороз В. Підпільна радіостанція “Афродита” // За вільну Україну. – 1997. – 12 червня. – С. 2.

²¹ Лизанчук В. Голос правди про національно-визвольну боротьбу українського народу // Телерадіожурналістика: історія, теорія, практика, погляд у майбутнє. – Львів, 1997. – С. 64-73; Лизанчук В. Голос правди про визвольну боротьбу // Молода Галичина. – 1997. – 4 листопада. – С. 2-3.

з'ясовувались основні питання історії радіомовлення ОУН²². Про це йшлося також у примітках до перевидання творів Володимира Макара²³.

На сьогодні опубліковано низку нових досліджень про технічні засоби пропаганди (радіомовлення) і виявлено багато джерел, які висвітлюють цей аспект діяльності українського визвольного руху. Тож є всі підстави зробити їх докладний аналіз та з'ясувати основні моменти даного питання.

Захопивши на початку Другої світової війни кілька радіопередавачів, Організація Українських Націоналістів почала розбудовувати власну службу радіозв'язку. Його застосовувала Українська Повстанська Армія на Волині (1943 р.). Були спроби створити

Михайло Медвідь

єдину мережу, від якої згодом відмовилися через значні витрати, а також через складність використання в умовах підпілля. Але деякий час при головному військовому штабі УПА існував окремий підрозділ Центрального технічного зв'язку (ЦТЗ), яким керував Михайло Медвідь ("Карпович", "Креміль", "Крем'янецький")²⁴. Під охороною сотень УПА на Миколаївщині протягом травня – липня 1944 р. відбувався вишкіл радистів під керівництвом "Віктора" й Олега Цісика – "Миколи"²⁵. З допомогою радіо оунівці мали намір підтримувати постійний контакт із

²² Мороз В. Радіостанція ОУН-УПА "Вільна Україна" (кодова назва "Афродита") // *Визвольний шлях*. – 1998. – Кн. 3. – С. 307-315; Мороз В. Правдиве слово "Афродити" // *Шлях перемоги*. – 1998. – 13 травня. – С. 6.

²³ Мороз В. Примітки // Макара В. *Спомини та роздуми / Зібрання творів у 4-х т.* – Торонто – Київ, 2001. – Т. 1. – С. 420; Т. 2. – С. 336-344; Т. 3. – С. 454-479; Т. 4. – С. 489-492.

²⁴ Бослав Марко [Дяченко Михайло] Підполковник Михайло Медвідь ("Крем'янецький", "Карпович") // *Чорний ліс. Неперіодичне видання УПА*. – 1948. – Ч. 1-2. Передрук: *Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто, 1978. – Т. 3. – С. 196.

²⁵ Комамар] Л. Шляхами зв'язкової // *Сучасність*. – 1983. – Ч. 10. – С. 108, 115; Комамар Л. *Зі споминів радистки УПА // Літопис Української Повстанської Армії*. – Т. 26: *Українська Головна Визвольна Рада. Документи. Офіційні публікації. Матеріали. Книга четверта: Документи і спогади / Збір. Є. Штендера. Ред. Петро Й. Потічний*. – Торонто – Львів, 2001. – С. 200-208; Содолю П. *Українська Повстанча Армія. Довідник II...* – С. 142.

представниками українського підпілля за кордоном. Але радіозв'язок Україна – Захід встановлений не був, імовірно, з міркувань безпеки або через можливість більшовицьких провокацій.

Уперше з метою пропаганди радіомовлення було застосовано у 1941 р. Інструкції Проводу наказували похідним групам ОУН насамперед “захоплювати радіостанції, надавати в перших днях безнастанно бойові заклики, маніфест до українського народу й народів поневолених Москвою, пропаганду націоналістичної програми, бойові марші, патріотичні пісні й деклямації, комунікати про успіхи революції й військові події. Радіонадачі висилати на цих самих хвилях, що до того часу. Важніші справи й вістки надавати в тих самих годинах, що давніше й повторяти їх що дві-три години. З матеріялами поступати так, як би радіостанція мала бути за кілька годин втрачена. (Може бути збомбардована). Не давати непотрібного, найліпше повторити те, що найважливіше”²⁶. Обласний референт пропаганди повинен був “уліпшувати програму радіопередач”²⁷.

У похідній групі, яка 30 червня 1941 р. прибула до Львова, завдання негайно заволодіти радіостанцією та організувати її роботу покладалося на Ярослава Старуха і Лева Ребета. Крім того, Я. Старух відповідав за зміст радіопередач та створення редакції львівської радіостанції ім. Євгена Коновальця²⁸.

Один із найважливіших державних документів української історії – Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. – вперше прозвучав у передачах львівської радіостанції. Так про нього дізналися на Закарпатті й

Ярослав Старух

²⁶ Пропагандивні вказівки на передвоєнний час, на час війни й революції та на початкові дні державного будівництва [травень 1941 р.] – С. 11.

²⁷ Там само. – С. 16.

²⁸ Кук В. Відновлення Української Держави // Національно-визвольна боротьба 20-50-х років ХХ ст. в Україні. Збірник матеріалів Першої міжнародної наукової конференції. Львів, 25-26 червня 1991 р. – Київ – Львів, 1993. – С. 43-44; Стецько Я. 30 червня 1941. – Торонто – Нью-Йорк – Лондон, 1967. – С. 181.

Гуцульщині, у Польщі та інших куточках світу²⁹. Диктори Юліан Савицький і Зенон Тарнавський (згодом керівник театру “Веселий Львів” і старшина дивізії “Галичина”³⁰) по черзі зачитували цей документ в ефірі кілька разів увечері 30 червня та 1 і 2 липня³¹. “Слухайте! Слухайте! Говорить Львів, перша українська державна радіостанція імені полковника Євгена Коновальця! Вчора, в понеділок 30 червня 1941 року, на Національних Зборах, що відбулися ввечері в домі “Просвіти”, проголошено відновлення Української Держави...” – так, за спогадами сучасника, розпочиналося повідомлення³². Станція передавала також пастирський лист митрополита Андрея Шептицького, наказ про призначення Голови Українського державного правління (УДП) та заяву Проводу ОУН³³. Керівник радіостанції Ярослав Старух став державним секретарем (заступником міністра) Міністерства пропаганди та інформації УДП³⁴. Повідомлення львівської радіостанції знайшли відображення на сторінках тогочасної української преси³⁵.

Юліан Савицький

²⁹ Дем'ян Г. Гуцульщина у визвольній боротьбі ОУН і УПА. Нарис історії та фольклористики // Історія Гуцульщини. – Львів: Логос, 2000. – Т. V. – С. 274-434; Сидор М. У Добромилі // Вісник. Орган Організації Оборони Чотирьох Свобід України. – 1948. – Ч. 6-7. – С. 7.

³⁰ Тис Ю. Пам'яті вірного друга // Шлях перемоги. – 1962. – 2 вересня. – С. 3-4. До речі, рідний брат Зенона Мирон Тарнавський-“Зимовіт” керував у другій половині 1944 р. інформаційно-пропагандистським осередком на Золочівщині, де, зокрема, приймали і обробляли радіоновини.

³¹ Климшин М. В поході до волі. Спомини. Видання друге. – Т.І. – Детройт: Українська книгарня, 1987. – С. 38-40.

³² Романишин О. В 40-ву річницю Акту // Визвольний шлях. – 1981. – Ч. 9. – С. 1032.

³³ Кук В. Відновлення Української Держави... – С. 48; Романишин О. В 40-ву річницю Акту... – С. 1032-1034; Сидор М. У Добромилі... – С. 7.

³⁴ Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. – Київ, 1996. – С. 241.

³⁵ Див. статтю Ореста Дзюбана “Преса Станіславщини другої половини 1941 року” у цьому збірнику.

2 липня 1941 р. німці захопили радіостанцію ім. Є. Коновальця, частину працівників заарештували (зокрема Юліана Савицького³⁶). Радіостанція для ОУН була втрачена. Практично всі передачі поступово були переведені на німецьку мову. У 1943 р. українська програма тривала всього 30 хвилин – від 10.30 до 11.00. 1 вересня 1943 р. для неї виділили інший час – від 17.15 до 17.45. Транслявали, як правило, українську класичну музику або народні пісні. Ось як про це писала легальна газета “Львівські вісті” (ч. 196 за 30 серпня 1943 р.): “В 1941 році німецька влада, перебравши в свої руки львівську радіовисильну, зразу віддала її до диспозиції українського населення в Галичині... Пам’ятаймо, що кожна надана і вислухана передача, це велика популяризація нашого мистецтва і нове на-в’язання контакту з слухачами, а кожна отверта, об’єктивна реакція на передачу (письмо до радія), це цеголка до розбудови, поліпшення і вдосконалення нашого радієвого питання”.

Подібне відбувалось і в інших українських містах під час просування похідних груп ОУН на схід в 1941 р.: опановані ними радіостанції німці відбирали або не давали можливості їх захопити. Наприкінці 1941 р. на території України, окупованій німцями, сім радіостанцій працювали українською мовою, але, як уже було сказано, в обмеженому режимі. 1 жовтня 1942 р. начальник німецької поліції безпеки та СД у генеральному окрузі Київ, застерігаючи керівництво про надто великі утиски українців у радіопередачах берлінської станції “Вісла-Варшава” (тоді вже єдиної, яка вела мовлення українською), писав: “Якщо подумати, що більшу частину радіослухачів складають українські мешканці і що цим мешканцям дається українською мовою тільки зведення німецького головного командування і двічі в тиждень коротка доповідь (10 хвилин) українською мовою “Плани на майбутнє”, то стає ясно, що про ніяку радіопропаганду мова йти не може”³⁷. Натомість він пропонував збільшити час мовлення українською мовою, подавати протибільшовицькі матеріали про голодомор, масові арешти, розстріли, про усунення українців і домінування євреїв в адміністрації, навчальних закладах та НКВД³⁸. Ці пропозиції реалізовані не були, тому в українському ефірі переважали чужомовні й ворожі радіостанції.

³⁶ Савицький Юліан, С. Фелікса (12.04.1915, м. Львів – 04.1945, м. Ебензее, Німеччина). Закінчив у Львові народну школу, гімназію, однорічну адміністративно-торговельну школу та дворічну рецитаторську школу при Музичному інституті ім. М. Лисенка. У 1940-1941 рр. – студент факультету української філології Львівського університету, член студентської мережі ОУН. Працював диктором Львівської радіостанції, зачитував Акт 30 червня 1941 р. Заарештований гестапо 2.07.1941 р., сидів у Авишівці. Загинув у концентраційному таборі Ебензее у квітні 1945 р.

³⁷ ЦДАВО України. – Ф. 3676. – Оп. 4. – Спр. 475. – Арк. 404.

³⁸ Там само.

У 1942 р. постала потреба створити власну радіостанцію, яка мала протидіяти шкідливим впливам антиукраїнських сил і передавати в світ правдиві відомості про організовану національно-визвольну боротьбу українського народу під проводом ОУН проти німецьких та російських поневолювачів. У зв'язку з загрозою викриття трансляції мали тривати недовго, тому не могли містити великого обсягу інформації; та велике значення мав би вже сам факт використання підпіллям радіомовлення. Так, наприклад, радіостанція польського уряду в Лондоні "Світ" повідомляла, що нібито нелегально працює на окупованій Німеччиною польській території³⁹.

В умовах дезінформації радіомовлення відіграло важливу роль, особливо там, де не було можливості розповсюджувати підпільні видання. Свої передачі станція мала спрямовувати на пошук потенційних союзників як на Заході, так і серед поневолених народів СРСР та східної Європи. Хоч одним із головних стратегічних принципів ОУН була орієнтація на сили власного народу, це не означало відмови від допомоги ззовні. Ось що про це сказано у постановах III Конференції ОУН (лютий 1943 р.): "Ми шукаємо пунктів спільних інтересів нашої боротьби з інтересами других народів і держав і на цій площині формуємо основи для нашої міжнародної співпраці"⁴⁰. Союзникам повинна була імпонувати політична платформа українського визвольного руху. ОУН пропагувала "справедливу національно-політично-господарську перебудову Європи на засаді вільних національних держав під гаслом: "Свобода народам і людині", боротьбу за "новий соціальний лад, за громадську свободу", про що зазначалося ще на II Великому зборі у квітні 1941 р.⁴¹

В одній зі статей Мирослав Прокоп писав, що рішення про створення "Афродити" Провід ухвалив на початку літа 1943 р.⁴² Однак у кількох спогадах є згадки, що підготовча робота почалася швидше. Зокрема наприкінці 1942 – на початку 1943 р. у Львові відбувалися переговори між ОУН та польським підпіллям. Значних результатів вони не принесли⁴³. Тоді тільки у поляків, які з допомогою Англії налагодили власний

³⁹ *Polski ruch oporu 1939-1945*. – Warszawa, 1988. – S. 1059.

⁴⁰ *Ідея і чин. – 1943. – Ч. 3. – С. 6. Передрук: Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 138.*

⁴¹ *Ідея і чин. – 1942. – Ч. 1. – С. 18. Передрук: Літопис Української Повстанської Армії. – Львів, 1996. – Т. 24. – С. 48; Орленко О. Большевики в боротьбі з українським революційно-визвольним рухом в Другій імперіялістичній війні // Воля і Батьківщина. – 1996. – Ч. 2. – С. 103. Докладніше про зовнішньополітичну концепцію ОУН того часу див. статтю Володимира В'ятровича "Основні принципи зовнішньої політики ОУН" у цьому збірнику.*

⁴² *Прокоп М. У сорокаріччя III Надзвичайного Великого Збору ОУН... – С. 119.*

⁴³ *Лебедь М. Зовнішньополітична діяльність Генерального Секретаріату Зовнішніх Справ УГВР // Сучасність. – 1986. – Ч. 7–8. – С. 187-199; Матла З. Роман Шухевич (причини до біографії) // Альманах "Гомону України" на 1971 рік. – Торонто, 1971. – С. 48-49.*

Богдан Казанівський

радіозв'язок, Організація купила за 45 тисяч злотих короткохвильовий радіопередавач і згодом переправила його на Сколівщину, в Карпати⁴⁴. Це сталося весною 1943 р. За словами Галини Чуйко, апаратура певний час зберігалася в неї вдома⁴⁵. Богдан Казанівський стверджував, що питанням радіостанції цікавився член Проводу ОУН Іван Климів-“Легенда”⁴⁶. Отже, підготовча робота, імовірно, почалася ще до його арешту і смерті у німецькій тюрмі 4 грудня 1942 р.

Відповідальним за організаційно-технічну роботу крайовий провід ОУН Західних українських земель (ЗУЗ) призначив Івана Кліма (“Митар”, “Бурмач”)⁴⁷. Цим він займався у 1943 р. до арешту німцями 11 січня 1944 р.⁴⁸ Додатково справою

опікувався Юліан Гуляк (“Арпад”, “Вир”, “Марко”, “Шрам”) – організаційний референт крайового проводу ОУН ЗУЗ, який часто бував у с. Ямельниця, де згодом розмістили радіостанцію⁴⁹. Від Дрогобицького обласного проводу ОУН із радіостанцією у 1943 – 1944 рр. співпрацю-

⁴⁴ Петренко Г. Ще про “Афродиту” // *Визвольний шлях*. – 1998. – Кн. 7. – С. 811-813; Казанівський Б. *Шляхом Легенди*. – Лондон, 1975. – С. 266-267.

⁴⁵ Петренко Г. Ще про “Афродиту” // *Визвольний шлях*. – 1998. – Кн. 7. – С. 811.

⁴⁶ Казанівський Б. *Шляхом Легенди*. – Лондон, 1975. – С. 297.

⁴⁷ Бойко М. У боротьбі з гітлерівським наїзником (світлій пам'яті братів Климів) // Макар В. *Бойові друзі*. – Торонто, 1993. – С. 233-234; Дем'ян Г. Іван Клим-“Митар”, “Бурмач” // *Шлях перемоги*. – 1994. – Ч. 21. – 21 травня. – С. 5.

⁴⁸ Клим Іван (19.09.1909, с. Старий Мізунь Долинського р-ну Івано-Франківської обл. – 9.03.1944, м. Дрогобич Львівської обл.). Навчався у Стрийській та Розатинській гімназіях, потім на факультеті права Ягеллонського університету в Кракові. Член УВО; в ОУН – від часу її заснування (1929). Повітовий провідник ОУН Долиниці, політв'язень польських тюрем (1937-1939). Учасник похідних груп ОУН, організатор підпілля в Запорізькій обл. і на Донбасі, член крайового проводу Осередніх і Східних Земель. Публічно повішений німцями.

⁴⁹ Макар В. В обслузі Афродити // Макар В. *Спомини та роздуми / Зібрання творів у 4-х т.* – Торонто – Київ, 2001. – Т. 2: *Бойові друзі. Книга перша*. – С. 326.

Богдан Вільшинський

Микола Гошовський

вав Богдан Вільшинський-“Орел”, а у 1944 р. – також, імовірно, обласний референт пропаганди Михайло Фарило-“Рубань”⁵⁰. На найвищому рівні організацією “Афродити” керував референт пропаганди Проводу ОУН Мирослав Прокоп-“Володимир”. У створенні підпільної радіостанції значну роль відіграв і т. зв. штаб для спеціальних доручень (або технічна референтура) при Проводі ОУН, яким керував Микола Гошовський-“Спартак”. Із його співробітників найбільше до творення “Афродити” до-

Дмитро Лушпак

⁵⁰ Архів УСБ України у Львівській обл. – Спр. П-36153. – Арк. 3, 13; Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильна... – С. 13.

клялися Дмитро Лушпак (“Баглай”, “Вуйко”, “Слота”) і Богдан Подолянко-“Фелікс”⁵¹.

Був намір розмістити радіостанцію у Верхньому Синьовидному в хаті крайового зв’язкового Михайла Біраковського⁵², однак цю думку відкинули з міркувань безпеки: у цьому селі проходили залізниця й автодорога на Закарпаття, і через те завжди було багато німецьких вояків і поліції. Відтак вирішили розташувати радіостанцію глибше в горах, на захід від Верхнього Синьовидного. На місці справою керували член повітового проводу Осип Чулевич-“Грім” та його помічник, колишній вояк “Нахтігалю” Осип Шило-“Мурашка”⁵³. У Ямельниці апаратуру спочатку змонтували в західній частині села, у кривці в хаті Кіндратишинів, але через проблеми з ґрунтовими водами невдовзі перенесли на південний схід, на гору Ковбуру. Станція працювала в колибі на хребті, а згодом – на гірському схилі, за словами Дмитра Савчина, у кривці під “колибуватим” (подібним на колибу) каменем⁵⁴.

Технічним керівником “Афродити” став Юліан Гошовський⁵⁵, який тоді працював у відділенні фірми “Телефункен” у Кракові. Він, як згадував Богдан Подолянко, спочатку не погоджувався займатися монтажуванням і обслуговуванням підпільної радіостанції. Тоді ОУН вдалася до хитрощів: його відпустили додому, на Стрийщину, де “попросили... силою”, після чого Юліан Гошовський змирився і взявся до роботи⁵⁶. Із Кракова привезли дружину і сина, які мешкали в с. Колодніці біля Стрия. Про них дбав Михайло Біраковський⁵⁷.

⁵¹ Мірчук П. *Револьюційний змаг за УССД*. – Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1987. – Т. 2. – С. 85; [Подолянко] Б. Дмитро Лушпак-Баглай // *Український самостійник*. – 1962. – Ч. 2. – С. 37; Прокоп М. *У сорокові роковини протинімецької боротьби* // *Сучасність*. – 1981. – Ч. 10. – С. 71; Фелікс Остап [Подолянко Б.] *В запллі, що було фронтом // Український самостійник*. – 1961. – Ч. 7/8. – С. 40-45; Ч. 11. – С. 31-36; 1962. – Ч. 2. – С. 32-36.

⁵² Біраковський М. *Як повстала підпільна радіовисильна Української Повстанської Армії [і] О.У.Н. “Вільна Україна”-“Афродита”* – С. 1 / рукопис спогаду зберігається в домашньому архіві Григорія Дем’яна.

⁵³ Біраковський М. *Як повстала підпільна радіовисильна...* – С. 2-3.

⁵⁴ Лизанчук В. *Голос правди про національно-визвольну боротьбу...* – С. 73; Записав Володимир Мороз 16 серпня 1998 р. від Богдана Кіндратишина в с. Ямельниця Сколівського району Львівської області; Записав Володимир Мороз 16 серпня 1998 р. від Дмитра Савчина в с. Ямельниця Сколівського району Львівської області.

⁵⁵ Гошовський Юліан, син Миколи (“Мак”; 2.01.1908, с. Фалиш Стрийського р-ну Львівської обл. – 31.07.1981, Керзонксон, штат Нью-Йорк, США). Закінчив гімназію, здобув вищу технічну освіту. Політв’язень польських тюрем. У 1930-х рр. – активний член ОУН на Стрийщині. У 1943 – 1944 рр. – технічний керівник підпільної радіостанції “Вільна Україна” (“Афродита”), відтак на еміграції.

⁵⁶ Фелікс О. [Подолянко Б.] *В запллі, що було фронтом // Український самостійник*. – 1961. – Ч. 11. – С. 34.

⁵⁷ Біраковський М. *Як повстала підпільна радіовисильна...* – С. 11; Фелікс О. [Подолянко Б.] *В запллі, що було фронтом // Український самостійник*. – 1961. – Ч. 11. – С. 34.

радіостанція могла пересуватися, Михайло Біраковський викрав у німців 3 мотори і 300 літрів бензину й завіз усе це до с. Крушельниця. Як з'ясувалося, для цього потрібні були інші двигуни. Незабаром вдалося їх отримати, а також налагодити стабільне постачання пального й олив⁵⁸. Мотор розташовували глибше під землею, щоб шум не викривав радіостанцію і не перешкоджав мовленню. З допомогою мотора динамо-машини виробляли струм, необхідний для роботи передавача. Імовірно, згодом двигун працював на карбіді, оскільки при ліквідації “Афродити” було вилучено балони з киснем⁵⁹. Радіостанція була готова до роботи восени 1943 р.

Постачання та охорону радіостанції забезпечувала спеціальна група служби безпеки (СБ) ОУН, якою керував співробітник СБ крайового проводу Кость Цмоць (“Град”, “Модест”)⁶⁰. За свідченням А. Газенбрукса, “Афродиту” обслуговувало 20-25 осіб, причому на самій станції перебувало не менше ніж 5 озброєних охоронців⁶¹. Радіостанцію охороняли, зокрема, Григорій Подолянко (“Калинко”, “Холодний”; до літа 1944 р.), місцеві повстанці “Вітер”, “Зозуля”, “Крук”, “Опришко”, “Турнос”, “Чайка”, “Юра”⁶². З метою безпеки околицю, де діяла радіостанція, восени 1943 р. оголосили тифозною⁶³. Харчі

Кость Цмоць

⁵⁸ Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильна... – С. 2-4.

⁵⁹ Архів УСБ України у Львівській обл. – Спр. П-36153. – Арк. 8, 9, 54.

⁶⁰ Цмоць Костянтин, син Григорія (“Вовченко”, “Град”, “Модест”, “Стрілець”, “Юра”; 10.02.1914, с. Верхнє Синьовиднє Сколівського р-ну Львівської обл. – 21(22).12.1944, с. Юшківці, тепер Жидачівського р-ну Львівської обл.). Навчався у Стрийській гімназії. Був членом Пласту; в ОУН – із поч. 1930-х рр. Політв'язень польських тюрем. Одружений з Марією Білас, сестрою Василя Біласа, страченого поляками у 1932 р. Окружений (обласний) провідник ОУН Стрийщини (1939 – 1941), двічі потрапляв до рук НКВД і двічі зумів утекти. Співробітник референтури СБ крайового проводу ОУН Західних українських земель. У 1943 р. відзначився при визволенні з німецької тюрми Олексія Гасина (Дрогобич), Дмитра Гриця і Ярослава Старуха (Львів). Керівник охорони підпільної радіостанції “Вільна Україна” (“Афродита”) біля с. Ямельниці Сколівського р-ну Львівської обл. Загинув у бою, похований у с. Юшківці.

⁶¹ Архів УСБ України у Львівській обл. – Спр. П-36153. – Арк. 11.

⁶² Архів УСБ України у Львівській обл. – Спр. П-36153. – Арк. 11; Жертви більшовицько-німецького терору села Ожидів / Укладачі Данилиха Стефанія, Карпа-Москва Софія, Петрів-Біль Єва, Наконечний Роман, Батюк Володимир. – Торонто, 1999. – С. 12 / Зберігається в Ожидівській середній школі Буського р-ну Львівської обл.

⁶³ Петренко Г. Ще про “Афродиту” // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 7. – С. 813.

та необхідні речі для працівників постачала місцева мережа ОУН, хоч інколи їх привозили з інших місць, наприклад, зі Львова⁶⁴. Доставкою продуктів, переховуванням підпільників та апаратури займалися місцеві мешканці Михайло Гнатів, Павлина Коплак, Юстина Попович, Андрій Ракочий, Юлія Яцків⁶⁵.

Восени 1943 р. поступово сформувався й редакційно-журналістський персонал радіостанції. Спочатку в Карпати зі Зборівщини виїхали “Зіна”, Володимир Макар–“Вадим” та Ірина Гевак–“Веселка”⁶⁶. Це сталося не раніше від кінця серпня, оскільки ще 21–25.08.1943 р. “Зіна” брала участь у III Надзвичайному великому зборі ОУН. У вересні того ж року бійка Костя Цмоця визволила з гестапівської тюрми у Львові Ярослава Старуха–“Лава”, який після лікування від тортур був призначений працівником радіостанції. Він очолив “Афродиту”, оскільки організовував радіомовлення у 1941 р.⁶⁷ Г. Чуйко згадувала, що зі Львова до радіостанції вона виїхала разом із Ярославом Старухом, “мабуть, в кінці жовтня 1943 р.”⁶⁸. Кілька днів вони жили в Верхньому Синьовидному у хаті шевця Михайла Біраковського⁶⁹.

Як філолог, “Зіна” відповідала за мовну редакцію українських та російських передач⁷⁰. Їй допомагала Галина Чуйко, яка теж писала тексти передач, насамперед різні відозви⁷¹. Володимир Макар займався обробкою інформаційних звітів ОУН і укладав на їх основі огляди життя та

⁶⁴ Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильна... – С. 17.

⁶⁵ Лизанчук В. Голос правди про національно-визвольну боротьбу... – С. 72-73.

⁶⁶ Макар В. В обслузі Афродити... – С. 322-323.

⁶⁷ Старух Ярослав, син Тимотея (“Вольт”, “Гомін”, “Лав”, “Максим”, “Ряст”, “Синій”, “Стояр”, “Стяг”, “Ярлан” та ін.; 17.11.1910, с. Золота Слобода Козівського р-ну Тернопільської обл. – 17.09.1947, біля с. Монастир на Любачівщині, тепер Польща). Закінчив Бережанську гімназію, навчався на правничому факультеті Львівського університету. Член “Пласту”, Української Військової Організації (УВО), відтак ОУН, член повітового проводу Бережанщини. Автор “12 примет характеру українського націоналіста”. У 1935 – 1937 рр. – член Крайової екзекутиви ОУН Західних українських земель (ЗУЗ) та Крайової екзекутиви Північно-західних українських земель (ПЗУЗ). Політв'язень польських тюрем (1929, 12.1934 – 1935, 10.1937 – 09.1939) і табору у Березі Картузькій (07.1934 – 12.1934). Один з організаторів проголошення Української Держави 30.06.1941. Член Проводу ОУН (1941 – 1942, 1945 – 1947), керівник радіостанції “Вільна Україна” (“Афродита”). У 1945 – 1947 рр. – крайовий провідник Західних окраїн українських земель (ЗОУЗ – Закерзоння), полковник-політвиховник УПА. Оточений у лісовій криївці разом зі своїми співробітниками, підірвав міну й загинув, щоб не потрапити в руки ворогам. Посмертно нагороджений Золотим хрестом заслуги.

⁶⁸ Петренко Г. Ще про “Афродиту” // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 7. – С. 812.

⁶⁹ Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильна... – С. 3-8; Петренко Г. Ще про “Афродиту”... – С. 813. Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильна... – С. 2-4.

⁷⁰ Макар В. В обслузі Афродити... – С. 323, 326.

⁷¹ Петренко Г. Ще про “Афродиту” // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 7. – С. 814.

Галина Чуйко

За словами Мирослава Прокопа⁷⁸, до підготовки іншомовних текстів були залучені Богдан Галайчук та Корнило Яворівський, колишній викладач іноземних мов українських гімназій у Львові та Яворові⁷⁹. В організації та роботі радіостанції допомагав Іван Вовчук⁸⁰ (у майбутньому – третій віце-президент УГВР і член Проводу ЗЧ ОУН), який у кінці 1943 р. – першій половині 1944 р. перебував в околицях Верхнього Синьовидного⁸¹.

боротьби на території України⁷². Обов'язки машиністки виконувала Ірина Гевак-“Веселка” (нар. бл. 1924 р. в с. Мокротин біля Жовкви), яка з 1942 р. переховувалася від німців: вони заарештували та стратили її батька і брата⁷³. Певний час технічну роботу в “Афродиті” виконувала Люба Лемик⁷⁴.

Заступником Я. Старуха, за деякими свідченнями, був “Вир”⁷⁵. Мешканець с. Ямельниця Богдан Кіндратишин згадував, що представники проводу “Вир” і “Сивий” мешкали у його родичів⁷⁶. “Сивий” – це, імовірно, Я. Старух, який після тортур у в'язниці гестапо завчасно посивів⁷⁷. Опрацювавши спогади Михайла Біраковського, Володимир Макар висловив припущення, що “Вир” – це Юліан Гуляк.

⁷² Макар В. В обслузі Афродити... – С. 330.

⁷³ Пелех Т. У вирі боротьби. – Мюнхен – Лондон, 1988. – С. 140-141.

⁷⁴ Лизанчук В. Голос правди про національно-визвольну боротьбу... – С. 72.

⁷⁵ Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильна... – С. 2-3.

⁷⁶ Лизанчук В. Голос правди про національно-визвольну боротьбу... – С. 73.

⁷⁷ Про це див.: Лебедь М. УПА... – С. 85-87; Макар В. Ярослав Старух – лицар Золотого Хреста Заслуги... – С. 54-64.

⁷⁸ Прокоп М. У сорокові роковини протинімецької боротьби // Сучасність. – 1981. – Ч. 10. – С. 71.

⁷⁹ Яворівський Корнило, син Нестора (1898, м. Львів – ?). Закінчив Коломийську гімназію, хорунжий австро-угорській армії (1916 – 1917), відтак був в італійському полоні (1917 – 1919). Навчався в Українському університеті у Львові (1921 – 1924), після чого викладав іноземні мови приватно і в українських гімназіях Яворова (1925 – 1926), філії Академічної гімназії у Львові (1935 – 1939). Працівник наукової бібліотеки і викладач англійської мови відділу аспірантури Львівського університету (1940 – 1941). Добре володів англійською, італійською, німецькою, польською і французькою, слабше – іспанською, російською, румунською та угорською мовами.

⁸⁰ Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильна... – С. 11.

⁸¹ Фелікс О. [Подолько Б.] В запллі, що було фронтом // Український самостійник. – 1962. – Ч. 2. – С. 35.

Мирослав Прокоп

Іван Вовчук

Повідомлення з міжнародного життя складалися на основі прослуханих передач берлінських, лондонських, московських та ін. радіостанцій. Зазвичай це робив бельгієць Альберт Газенбрукс-“Західний”⁸², який почав працювати в радіостанції з грудня 1943 р. і читав англійські,

⁸² Газенбрукс Альберт (1915, м. Остенде, Бельгія – 7.09.1979, там само). Закінчив гімназію в Остенде (1932), Антверпенський університет (1936). Як вояк бельгійської армії, потрапив у травні 1940 р. у німецький полон, де пробув три місяці. Невдовзі після звільнення був вивезений на роботу в Берлін. При спробі втечі затриманий на кордоні окупованої Бельгії. Утік удруге і влаштувався нелегальним працівником на німецьку будівельну фірму “Папорт”. Потрапивши до Рівного на Волині, кинув роботу і пішки збирався дійти до Румунії, а звідти – повернутися в Бельгію до дружини і доньки. У січні 1943 р. біля м. Дубно Рівненської обл. потрапив до українського підпілля. Вступив в ОУН, отримав псевдонім “Західний”. Якийсь час працював у референтурі пропаганди, опрацьовуючи радіюсті з Заходу. Під час перебування на Конференції поневолених народів, що проходила 21-22.11.1943 р. на Волині, Роман Шухевич наказав перевести А. Газенбрукса на роботу в радіостанцію. Заарештований при ліквідації радіостанції 7.04.1945 р. На допитах він приховав справжній характер своєї роботи в підпіллі. Справу двічі повертали на дорозслідування через плутанину в іноземних географічних назвах та іменах родичів підсудного, бо малограмотні слідчі та секретарі ніяк не могли правильно їх записати. Тому суд відбувся аж через два роки – 24.04.1947 р. А. Газенбрукс не мав паспорта, тому був засуджений як особа без громадянства. Мав адвоката й отримав “усього” десять років таборів. Із них відсидів вісім; вийшов на волю 23.06.1953 р., повернувся до Бельгії. Там його особливо не чекали, вважали радянським шпигуном і навіть переслідували за це.

Альберт Газенбрукс

німецькі та французькі тексти⁸³. Передачі українською та російською мовами вела “Зіна”, яка мала сильний і приємний голос. Інколи її заміняла Галина Чуйко⁸⁴.

Цікавою є постать мовного редактора, постійного українського і російського диктора “Зіни”. У своїх спогадах Володимир Макар подав її справжнє ім’я – Валентина – і стверджував, що вона мала закінчену вищу освіту філолога⁸⁵. Галина Чуйко, знайома з нею з передвоєнних часів, називала її Валею Г. і говорила, що “Зіна” родом з Києва, навесні 1941 р. була студенткою останнього курсу (писала дипломну) філологічного факультету Київського університету⁸⁶. Мешканка Ямельниці Юлія Яцків, яка знала працівників радіостанції, казала, що прізвище “Зіни” – Горбаченко⁸⁷. У списках студентів п’ятого курсу філологічного факультету Київського університету з ім’ям Валентина і прізвищем, яке б починалося на літеру “Г”, є тільки одна особа – Валентина Гирба. Отже, справа ще вимагає остаточного з’ясування. Мирослав Прокоп згадував, що “Зіна” була учасницею III НВЗ ОУН, а також приписував їй авторство статті “Національна політика Москви в Україні”, надрукованої під псевдонімом З. І. Лугова у третьому номері журналу “Ідея і чин” за 1943 р.⁸⁸

Усі працівники редакції “Афродити” мали вищу або незакінчену вищу освіту. Троє – “Зіна”, Галина Чуйко та Іван Вовчук – були із Наддніпрянщини⁸⁹. Ті зі співробітників, хто згодом опинився в еміграції,

⁸³ Архів УСБ України у Львівській обл. – Спр. П-36153. – Арк. 11; Макар В. В обслузі Афродити... – С. 329.

⁸⁴ Петренко Г. Ще про “Афродиту” // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 7. – С. 814.

⁸⁵ Макар В. В обслузі Афродити... – С. 323, 326.

⁸⁶ Петренко Г. Ще про “Афродиту” // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 7. – С. 814.

⁸⁷ Лизанчук В. Голос правди про національно-визвольну боротьбу... – С. 72.

⁸⁸ Прокоп М. Напередодні незалежної України. – Нью-Йорк – Париж – Сідней – Торонто – Львів, 1993.

⁸⁹ Чуйко (за чоловіком Петренко) Галина, дочка Петра (14.04.1921, с. Журбин Бердичівського р-ну Житомирської обл.). Студентка факультету української філології Київського (1939 – 1940) та Львівського (1940 – 1941) університетів. Член ОУН, учасниця похідних груп, працювала в Києві і на Житомирщині. У 1942 р. вийшла заміж за члена Проводу ОУН Івана Климіву-“Легенду” (загинув 4 грудня того ж року). Працівник підпілля у Львові (1942 – 1944), співробітник редакції радіостанції “Афродита” (кін. 1943). Живе в еміграції.

стали відомими науковцями і публіцистами (Володимир Макар⁹⁰, Богдан Галайчук⁹¹, Іван Вовчук).

У 1943 р. редакція знаходилася в сусідньому селі Крушельниця, яке мало зручніше сполучення зі Львовом. Тут перебували “Зіна”, Ірина Гевак–“Веселка”, Володимир Макар, Галина Чуйко⁹². Проте Крушельниця знаходила при дорозі, тут періодично проїжджали німецькі війська, інколи відбувалися облави в пошуках втікачів із “баудінсту” чи неплатників контингенту. Десь у грудні 1943 р., після чергової облави, редакція також перебазувалася в Ямельницю⁹³. З погляду безпеки це село було вигіднішим, бо лежало у важкодоступній місцевості.

Після 19 грудня 1943 р. Галина Чуйко поїхала до Львова і більше не повернулася⁹⁴. 11 січня 1944 р. німці заарештували організатора радіостанції Івана Кліма, якого невдовзі публічно повісили на ринку в Дрогобичі (Львівська обл.)⁹⁵. Приблизно 20 березня 1944 р. Володимир Макар захворів на

Іван Клим

⁹⁰ Макар Володимир, син Лева (“Вадим”; 4.01.1911, м. Івано-Франківськ – 26.12.1993, м. Торонто, Канада). Закінчив Станіславівську гімназію (1929), навчався на природничо-математичному факультеті Львівського університету (1929 – 1932). Активний у студентському житті, член Пласту. З початку 1930-х рр. – член ОУН. Повітовий провідник ОУН Сокальщини, політв’язень польських тюрем (1937 – 1939) та концтабору в Березі Картузькій (1934 – 1935). На початку Другої світової війни поранений в ногу, яку ампутували. Співробітник української адміністрації у 1941 р., працівник референтури пропаганди при Проводі ОУН (1942 – 1944), зокрема у 1943 – 1944 – в радіостанції “Афродита”. В еміграції брав активну участь у громадсько-політичному житті, був член Головної ради ОУН, видавничого комітету “Літопис УПА”. Автор кількох десятків книг та статей, частина з яких увійшла до зібрання в чотирьох томах “Спомини та роздуми” (Київ – Торонто, 2000).

⁹¹ Галайчук Богдан-Тадей, син Володимира (21.07.1911, с. Угерсько Стрийського р-ну Львівської обл. – 31.07.1974, м. Буенос-Айрес, Аргентина). Закінчив Стрийську гімназію, навчався у Львівській політехніці, згодом – у Католицькому університеті в Лювені (Бельгія), який закінчив 1935 р. Член Пласту; в ОУН – від поч. 1930-х, близький друг Степана Бандери і Лева Ребета. Керував інформаційним відділом УЦК, одночасно працював у референтурі зовнішніх зв’язків при Проводі ОУН. Автор франкомовних текстів передач підпільної радіостанції “Вільна Україна”. В еміграції – співробітник ЗП УГВР, дійсний член НТШ, професор міжнародного права університету Буенос-Айреса. Автор кількох десятків статей з теорії та історії дипломатії.

⁹² Макар В. В обслузі Афродити... – С. 323; Петренко Г. Ще про “Афродиту”... – С. 811-817.

⁹³ Макар В. В обслузі Афродити... – С. 328 – 329.

⁹⁴ Петренко Г. Ще про “Афродиту” // Визвольний шлях. – 1998. – Кн. 7. – С. 817.

⁹⁵ Наші втрати // За Українську Державу. – 1944. – Ч. 3. – 23 травня. – С. 3; Наші втрати: Іван Клим // Ідея і чин. – 1944. – Ч. 7. – С. 31-32.

тиф і три тижні пролежав під чужим прізвиськом у лікарні в м. Сколе; після одужання до роботи в “Афродиті” не повернувся⁹⁶.

За припущеннями Володимира Макара, радіостанція почала працювати, мабуть, у жовтні 1943 р.⁹⁷ У грудні 1943 р., за його твердженням, передачі виходили на хвилях 41–43 м три – чотири рази на день, тривали по 30 хвилин і велися чотирма мовами: українською, російською, англійською і французькою⁹⁸. Дослідник і мемуарист Микола Лебедь про період німецької окупації писав: “В тому часі працює вже фонічна короткохвильова радіостанція УПА “Самостійна Україна”, на хвилі 43 м., яка надає щоденно дванадцять чвертьгодинних авдіцій в чотирьох мовах – українській, російській, французькій і англійській”⁹⁹.

Улітку 1944 р. підпільна газета “Щоденні вісті Української інформаційної служби” подала таке оголошення про роботу радіостанції: “Радіовисильня Українського революційного самостійницького руху – “САМОСТІЙНА УКРАЇНА” висилає щоденно низку радіопередач українською, російською, французькою та англійською мовами. Відбір – на коротких хвилях у смузі 45–46 метрів. Години радіопередач українською мовою: 6.30, 12.30, 16.30 і 20.30, російською мовою: 21.00, французькою мовою: 22.00, англійською мовою: 22.30. Організуйте одиничне та групове слухання передач радіовисильні “Самостійна Україна” та поширюйте в масах її зміст”¹⁰⁰.

Галина Чуйко згадувала, що були також передачі німецькою мовою¹⁰¹. Вони були необхідні з огляду на бажання охопити аудиторію Центральної Європи. Про передачі німецькою мовою згадував і Михайло Біраковський. Коли 19 грудня 1943 р. на Сколівщині була буря (великий снігопад, швидкість вітру 30 м/с), через що радіостанція не працювала, її працівники – Я. Старух, Г. Чуйко, І. Гевак та “Зіна” – перебули цей час у нього вдома у Верхньому Синьовидному¹⁰². Тут вони зустрілися з М. Прокопом. Через три дні, тобто 21 грудня, о 20.15 передачі відновилися. За відсутності “Зіни” Юліан Гошовський говорив 5 хвилин українською мовою, після чого А. Газенбрукс – англійською, французькою і німецькою (по 2 хвилини кожною)¹⁰³. За спогадами М. Біраковського, на Великдень 1944 р. передача о 20.15 включала привітання зі

⁹⁶ Макар В. З буднів “підпільного літописця” // Макар В. *Спомини та роздуми / Зібрання творів у 4-х т. – Торонто – Київ, 2001. – Т. III: Бойові друзі. Книга друга.* – С. 38.

⁹⁷ Макар В. В обслузі Афродити... – С. 330.

⁹⁸ Там само.

⁹⁹ Лебедь М. УПА. – [Рим], 1946. – С. 74. Передрук: Дрогобич, 1993. – С. 120.

¹⁰⁰ *Щоденні Вісті Української Інформаційної Служби.* – 1944. – Ч. 75. – 27 липня. – С. 1 | // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 21. – Арк. 58.

¹⁰¹ Петренко Г. *Ще про “Афродиту”* // *Визвольний шлях.* – 1998. – Кн. 7. – С. 814.

¹⁰² Біраковський М. *Як повстала підпільна радіовисильня...* – С. 12-15.

¹⁰³ Там само. – С. 15.

святом та огляд світових подій. Українською і російською мовою виступила “Зіна”, потім французькою, англійською і німецькою – А. Газенбрукс. Того дня передачі транслювалися 4 рази, зокрема о 12.15 і 24.00¹⁰⁴.

Підсумовуючи усі джерельні відомості про частотний діапазон, тривалість, час і мову передач, бачимо, що не всі свідчення збігаються. Сьогодні немає можливості визначити, чия інформація точніша. З іншого боку, режим роботи радіостанції міг змінюватись, а отже, всі наведені твердження можуть бути правильними щодо різних періодів діяльності “Афродити”.

Щодо характеру передач, то це були не тільки політичні повідомлення. Мирон Ганушевський писав: “Через підпільну короткохвильну радіовисильню передавано у світ також українські пісні, що не тільки привертати увагу своєю красою, але й притягали молодь і чужинців до УПА”¹⁰⁵. Підтвердженням того, що транслювали також музику (найімовірніше, національний гімн або патріотичні пісні), є факт вилучення патефона під час ліквідації радіостанції і знищення при цьому 90 платівок¹⁰⁶. Крім того, на початку та в кінці кожної передачі звучали позивні радіостанції.

У 1944 р. з Відня привезли новий сучасний передавач¹⁰⁷, після чого технічна ділянка роботи “Афродити” не викликала зауважень. Радіостанцію слухали в Німеччині, Великобританії, Франції. Свідчення про передачі радіостанції в Європі знайти досить важко. Відомо лише кілька фактів. Так, довідник “Швейцарський лексикон” (Цюрих, 1950 р.) подавав відомості про УПА, покликаючись на радіостанцію “Вільна Україна”¹⁰⁸. У грудні 1943 р. нелегальна французька газета Національної ради руху опору “Ліберасьйон” надрукувала повідомлення про Конференцію поневолених народів Східної Європи та Азії, посилаючись на ту саму радіостанцію¹⁰⁹. Цікаво прослідкувати оперативність інформаційних повідомлень. Конференція завершила свою роботу 22 листопада; звістка про неї пройшла каналами підпільного зв’язку з Волині в Карпати, була передана “Афродитою”, прийнята у Франції і надрукована 12 грудня у нелегальній газеті руху опору. Володимир Макар уже в еміграції зробив таку виписку з австрійської преси: “Лондонська радіовисильня подала у своїй вечірній авдіції польською мовою таке

¹⁰⁴ Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильня... – С. 22-26.

¹⁰⁵ Ганушевський М. Слово на могилу сл. пам. друга Альберта Газенбрукса // Авангард. – 1984. – Ч. 3-4. – С. 237-239.

¹⁰⁶ Архів УСБ України у Львівській обл. – Спр. П-36153. – Арк. 9, 13.

¹⁰⁷ Макар В. Пропагандивна діяльність УПА... – С. 943-948.

¹⁰⁸ Швейцарська енциклопедія про УПА // До зброї. – 1950. – Вип. 2(15). – С. 52.

¹⁰⁹ Гришин-Гришук І. Відлуння боротьби ОУН-УПА на заході Європи // Заграва. – Стрий, 1996. – № 7. – С. 4.

повідомлення: “Від ряду днів Червона армія стоїть у кривавих і дуже багатих на втрати для неї боях з УПА, яка останнім часом скріпила свою бойову діяльність і акцію спротиву проти комуністичного режиму... Пильним і терпеливим радіослухачам у Західній Європі час до часу щастить зловити пізнім вечором або вночі передачу підпільної радіовисильні УПА на хвилі 41–43 м, часом на хвилях між 450–550 м, а дехто твердить, що й на хвилях київської радіостанції (1200–[120]5 м)...”¹¹⁰

Єдиний на сьогодні текст повідомлення радіостанції “Афродита” зберігся у підпільній газеті “Щоденні вісті Української інформаційної служби”¹¹¹:

“Радіовисильня українського самостійного руху “Самостійна Україна” повідомляє:

Ми вже подавали попередньо перегляд большевицьких і німецьких листівок, в яких одні називають український визвольний рух німецькою роботою, а другі большевицькою. – Останнім часом в тому одначе багато змінилося. Німці, що в часі своєї окупації України вимордували сотні тисяч українських самостійників, – тепер по своїй програній – намагаються щораз частіше залицятися до українців. Залицяння ці невиразні, неофіційні, неоперті на жодних політичних підставах. Але є фактом, що в своїй пропаганді німці намагаються щораз частіше підшиватися під маску приятелів укр. народу. Останньо траплялися випадки, що в радівській пропаганді та в листівках згадують вже і про боротьбу УПА по другому боці фронту, співають марш укр. партизанів та пробують де тільки можуть здобути зв’язки до українських збройних відділів під большевицькою окупацією. Появилось навіть багато німецьких листівок звернених безпосередньо до УПА, які закликають до співпраці в боротьбі з большевиками.

Усі ті заходи одначе не можуть довести до жодного позитивного вислідку. Гітлерівська Німеччина такий самий ворог самостійної України, як і большевицька Москва, тому нам з нею не по дорозі.

Не змінить в цьому нічого й українська патріотична пропаганда в німецькому радіо. Марш українських партизан в німецькому радіо – це заохота до співпраці з німцями, але облуда, глум. Ми добре знаємо, що автора цього могутнього маршу, молодого укр. поета і музика професора Андрія Марченка, одного з визначних провідників українського самостійницького руху на Волині – німці арештували, вивезли в тюрму на Захід і там замордували. А тепер співають в радіо його марш... і думають, що знайдуть дурних, які повірять у їх щирість. Ми знаємо добре,

¹¹⁰ *Макар В. В обслузі Афродити... – С. 333.*

¹¹¹ *Щоденні Вісті Української Інформаційної Служби. – 1944. – Ч. 81. – 10 липня. – С. 1-2 // ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 2. – Спр. 23. – Арк. 5-5зв.*

що по німецькому боці фронту за той самий марш розстрілюють нещадно цілими тисячами українську патріотичну молодь.

Ми знаємо добре, пам'ятаємо і ніколи не забудемо, що діялось під час недавньої німецької окупації і ми знаємо так само добре, що ще й тепер діється по другому боці фронту, на останніх клаптиках української землі, які ще сьогодні є під німецькою окупацією.

Там іде така сама боротьба ОУН, УПА і цілого народу проти німецького окупанта, як по всій Україні проти большевиків. Тому всі спроби порозуміння (німецька пропаганда) в тій справі це нічого, як лиш спроба обману, щоб наловити тим самим способом у свої сіті якнайбільше гарматного м'яса, в тому числі в першу чергу потрібних їм конечно на большевицькому боці розвідчиків. Знаємо також, що є між німцями, зокрема поодинокі гурти, які не погоджуються з гітлерівською туполобою і людоїдською політикою та щиро змагають до порозуміння з українцями на платформі спільної боротьби проти московського большевизму. Це однак наразі неможливе до практичного переведення, як довго німецькою політикою кермує гітлерівська потвора. З другої сторони справа ця тісно зв'язана з укладом міжнародної ситуації. Боротьба проти імперіялістичної навали большевицької Москви вимагає організації широкого фронту всіх поневолених і загрожених народів в порозумінні із заінтересованими в цьому демократичними потугами”.

Станція діяла в системі референтури пропаганди ОУН, вказівки якої визначали зміст радіопередач. У 1943–1944 р. “Афродита” була підпорядкована референтові пропаганди Проводу ОУН Мирославу Прокопу, а у 1945 р. – імовірно, безпосередньо Проводові ОУН¹¹². Крім вирішення пропагандистських завдань, була спроба використати радіостанцію для зв'язку із Заходом. Цей випадок описав у спогадах Петро Дужий. За його словами, в листі з еміграції Ярослав Стецько запропонував передати в ефірі розгорнутий комунікат кількома мовами, де підкреслювалося б, що закордонний центр ОУН перебуває в тісному зв'язку з політично-військовим керівництвом національно-визвольної боротьби ОУН і УПА в Україні. На засіданні Проводу ОУН, де цей лист розглядався, всі розуміли важливість такого повідомлення, проте його передача вимагала багато часу, а це поставило б під загрозу існування самої радіостанції. Пропозицію Я. Стецька було відхилено, а про ідейно-політичний зв'язок з ОУН в краю і в еміграції вирішили заявити іншими способами, наприклад, дипломатичними, що дали б відповідний результат¹¹³.

¹¹² Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильна... – С. 3; Прокоп М. У сорокаріччя III Надзвичайного Великого Збору ОУН... – С. 119; Записав Володимир Мороз 19 жовтня 1996 р. від Петра Дужого.

¹¹³ Дужий П. Три листи з-за кордону...

Радіостанція діяла під постійною загрозою знищення. У середині липня 1944 р. чота добровольців сотні УПА “Бурлаки” (к-р Іван Паньків-“Явір”) ліквідувала спробу більшовицьких парашутистів демонтувати обладнання підпільної радіостанції ОУН “Вільна Україна” (“Афродита”) на лісничівці між селами Ямельницею та Уричем¹¹⁴.

На початку серпня 1944 р. Ямельниця перейшла до рук більшовиків, до кінця вересня фронт перемістився в гори на південь від села. Згадок про роботу “Афродити” в цей час нема, а тому можна припускати, що з міркувань безпеки вона перервала роботу. Тоді радіостанцію покинули декілька працівників. 5 серпня 1944 р. Михайло Біраковський вивіз із Ямельниці у Лавочне Богдана Галайчука з вагітною дружиною, звідки ті попрямували на Захід¹¹⁵. У той же час, близько 15 серпня, Ярослав Старух відправив за кордон свою вагітну дружину Ірину Гевак, яка певний час мешкала із членом Проводу ОУН Омеляном Логушем-“Євгеном” та його дружиною Катериною Мешко, але відбилася від них¹¹⁶. Ірина Гевак (“Веселка”, “Оксана”) згодом була машиністкою і зв’язковою для спеціальних завдань при крайовому проводі Закерзоння, яким у 1945 р. керував її чоловік Ярослав Старух; загинула в бою з більшовиками 12 вересня 1945 р.¹¹⁷ 27 вересня 1944 р. виїхав з родиною на Захід і сам Михайло Біраковський¹¹⁸. У кінці липня 1944 р. в Ямельниці ще раз побувала Галина Чуйко. Звідти її з батьком, тоді вже членом УГВР, Петром Чуйком, а також із Юліаном Гошовським та його родиною вивіз Богдан Подолянко¹¹⁹. Майже всі підпільники, що були причетні до радіостанції “Афродита” і виїхали на Захід, зробили це у зв’язку з призначенням на працю в закордонному представництві УГВР (Іван Вовчук, Богдан Галайчук, Юліан Гошовський, Омелян Логуш, Володимир Макар, Мирослав Прокоп, Галина Чуйко, Корнило Яворівський).

Невідомою залишається доля “Зіни”. А. Газенбрукс стверджував, що вона і “Веселка” загинули¹²⁰. Але про смерть І. Гевак він міг дізнатися лише після повернення до Бельгії. Це дає підстави припускати, що й інформація про “Зіну” у нього непевна. Володимир Макар із посиланням на Дмитра Штикала говорив, що “Зіна” покинула радіостанцію, пере-

¹¹⁴ Бачмага А. *Made in USA / Рукопис спогаду зберігається в архіві автора.*

¹¹⁵ Біраковський М. Закінчення мості праці в радіовисильні. – С. 1-3. Рукопис зберігається в домашньому архіві Григорія Дем’яна.

¹¹⁶ Біраковський М. Закінчення мості праці в радіовисильні... – С. 3-7.

¹¹⁷ Впали на полі слави // Інформатор. – 1946. – Ч. 1. Передрук: Літопис УПА. – Торонто, 1987. – Т. 16. – С. 180, 185.

¹¹⁸ Біраковський М. Як повстала підпільна радіовисильна... – С. 33.

¹¹⁹ Фелікс О. [Подолянко Б.] В запіллі, що було фронтом // Український самостійник. – 1962. – Ч. 2. – С. 36.

¹²⁰ Газенбрукс А. *Мос перебування в УПА...*

бралася в Тернопільську область, де була заарештована НКВД і засуджена до 10 років ув'язнення в таборах¹²¹. Це сталося ще до того, як радіостанція перестала працювати. Дорогою на одну з підпільних нарад біля с. Юшківці Жидачівського району Львівської області в бою з відділом НКВД загинули Кость Цмоць-“Модест” і Богдан Вільшинський-“Орел”¹²². Відомо, що наприкінці 1944 – на початку 1945 р. Ярослав Старух перебував у Головному осередку пропаганди (околиці Бібрки), де редагував низку інформаційних видань¹²³.

Наприкінці 1944 – на початку 1945 р. “Афродита” відновила роботу. Очолив радіостанцію “Шпак”¹²⁴, йому допомагали “Андрій” і Альберт Газенбрукс¹²⁵. Інші працівники, крім охоронців, невідомі. Нема даних про те, хто вів передачі українською і російською мовою. Зрештою, інформаційна і технічна ділянки роботи “Афродити” були налагоджені й не потребували такої кількості персоналу, як, натомість, його зменшення вимагала конспірація.

Про режим роботи під більшовицькою окупацією згадував А. Газенбрукс: “Ваш край знову зазнав усіх жорстокостей большевицьких кровопийців. Ми мусіли переходити щораз більше до конспіративної боротьби, щоб могли продовжувати наші пересилання. Ми часто змінювали місце постою, щоб знову всі почули ті слова, якими розпочиналося кожне наше пересилання: **ВИ ЧУЄТЕ ГОЛОС ВІЛЬНОЇ І НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ! ГЕТЬ З НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ! СМЕРТЬ БІЛЬШОВИКАМ!**...”¹²⁶

7 квітня 1945 р., о 13.20, за два кілометри на схід від Ямельниці оперативна група Сколівського райвідділу НКВС та резервна рота 330-го полку військ НКВС виявили “Афродиту”. “Шпак” і три охоронці загинули в бою, один поранений охоронець зумів урятуватись, а Альберт Газенбрукс потрапив у полон¹²⁷. Радіоапаратура була знищена, оскільки солдати НКВС

¹²¹ *Макар В. В обслузі Афродити... – С. 332.*

¹²² *Повстанський мученик Сколівщини... – С. 323-324, 579-580; Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943-49. Довідник І... – С. 16, 105-106.*

¹²³ *Мороз В. Підпільна Українська Інформаційна Служба // Народознавчі зошити. – 1999. – Зош. 1 (25). – С. 65 – 72.*

¹²⁴ *Вказівка в одному із партійних документів, що цей “Шпак” мав ступінь полковника, дозволяє припускати, що це полковник армії УНР “Шпак”, який командував відділами воєнної округи УПА “Говерла” під час бою в Чорному лісі в листопаді 1944 р. Можливо, це той самий полковник Шпак, який улітку 1944 р. на Турківщині командував німецькою військовою частиною, складеною з українців. Бійці вирішили, що за німців вмирати не варто, і перейшли в УПА. Однак тоді є часова неузгодженість, бо на допитах (тому вірогідність відносна) Альберт Газенбрукс казав, що “Шпакові” було близько 35 років. Отже, Шпак міг бути полковником німецької армії, але не армії УНР.*

¹²⁵ *Архів УСБ України у Львівській обл. – Спр. П-36153. – Арк. 19.*

¹²⁶ *Газенбрукс А. Мое перебування в УПА...*

¹²⁷ *Архів УСБ України у Львівській обл. – Спр. П-36153. – Арк. 9; Державний архів Львівської обл. – Ф. П-5001. – Оп. 6. – Спр. 56. – Арк. 21, 191.*

закидали криївку гранатами¹²⁸. За спогадами Дмитра Савчина, який допомагав в облаштуванні місця для радіостанції і жив неподалік від неї, ця подія сталася ввечері 6 квітня, тобто дещо швидше, ніж вказано в акті про операцію (мову і правопис збережено):

Акт

1945 года Апреля месяца 7 дня.

Мы, нижеподписавшиеся Начальник отделения ББ Сколевского РО НКВД – капитан Шелест А. П., командир резервной роты 330 полка войск НКВД л-т Шпак И. А., командир 1-го взвода рез-роты младший л-т Архипов, составили настоящий в нижеследующем:

В 13.20 7-4-45 года по оперативным данным РО НКВД гор. Сколе оперативная группа в составе резервной роты произвела операцию по ликвидации банд у.п.а. в Орувском лесу, западнее села Орув – 7 кил, и восточнее села Емельниц – 2 клм.

В результате произведенной операции разгромлен штаб с рацией в котором был убит полковник “Шах” и с ним 3и бандита У.П.А которые находились в доте, кроме этого один бандит ранен который бросив оружие, скрылся в лес и один взят в плен по национальности “бельгиец” который являлся радистом разгромленного штаба банды У.П.А.

При операции по разгрому штаба и склада У.П.А взяты следующие трофеи:

1) телефонных аппаратов – 3; 2) динамомашин – 4; 3) мотор 4х цилинд-
ровый – 1; 4) кислороду – 2 балл; 5) радиоприемник – 1; бумаги – 400 кгр.;
канвертов – 500 шт.; патефон – 1; винтовок “Маузер” – 4; автоматов
ППШ – 2; гранат – 50 шт.; пистолет “Маузер” – 1; ручпулемет М. Г. – 1;
патрон – 5000 винт.; револьвер Наган – 1; и разная кухонная посуда.

(Уничожена радиостанция при штурме дота) и продовольственный склад.

Перечисленные трофеи находятся на складе 330 полка. На что и составлен настоящий акт.

Начальник отд. ББ Сколевского	
РО НКВД капитан	./.. Шелест
Командир резервной роты	
330 п. в. НКВД л-т	./.. Шпак
Ком. 1 взвода рез роты	
мл. л-т	./..Архипов ¹²⁹ .

¹²⁸ Архів УСБ України у Львівській обл. – Спр. П-36153. – Арк. 30.

¹²⁹ Там само. – Арк. 9.

Так припинилася діяльність “Афродити”. Можливо, були й інші спроби підпілля вийти в ефір, на що вказує прийом передачі радіостанції УПА, який, імовірно, відбувся в Гамбурзі в грудні 1945 р.¹³⁰

Існування підпільної радіостанції ОУН демонструє організованість та масштабність боротьби ОУН і УПА, ґрунтовність пропагандистської роботи. Також це було виходом на міжнародну арену і безпосереднім свідченням для Заходу про існування протинімецької і протимосковської визвольної боротьби в Україні. Участь у роботі радіостанції бельгійця Альберта Газенбрукса підтверджує близькість ідей національно-визвольної боротьби ОУН і УПА всім народам вільного демократичного світу.

На жаль, технічні засоби пропаганди не стали для ОУН першорядними, як для Англії, Німеччини чи США і якими вони є сьогодні. Проте в умовах підпільної боротьби не могло бути інакше. І все ж радіомовлення у 1941 р. і 1943–1945 рр. вдало доповнювало пропагандистську роботу, особливо ту, що спрямовувалась на інші народи та держави. Саме тому ОУН виділяла для радіостанцій імені Євгена Коновальця та “Вільна Україна” (“Самостійна Україна”, криптонім “Афродита”) значні матеріально-технічні та кадрові ресурси, незважаючи на всю складність і небезпеку. Використання підпільного радіомовлення ставить боротьбу ОУН і УПА в один ряд із наймасштабнішими національно-визвольними рухами ХХ століття не лише Європи, а й світу. У своїх спогадах Володимир Макар переказував думку Альберта Газенбрукса про рівень діяльності української радіостанції: “Якби на щось подібного здобувся, напр., французький або бельгійський резистанс, то про це трубили б на увесь світ, як про небувале досягнення”¹³¹. Про українське підпілля Альберт Газенбрукс говорив з подивом і захопленням: “Такої посвяти, такої відваги й героїзму я не зустрічав перед тим у своєму житті. Саме тому заслання, тюрми, катування не були спроможними зламати багатьох. Хто раз потрапляє в українське підпілля, то вже навіки залишиться з його учасниками. В українських націоналістів була сильна і непохитна віра, залізна воля боротися за незалежність України. Повірте, час моєї праці на радіостанції “Афродита” є найкращими хвилинами мого життя. Я тоді переродився і зрозумів, що це означає – жити і боротися за шляхетні ідеали. А воля України, визволення цього доброго народу стали для мене метою в житті. Незабутніми залишаться роки підпільної революційної боротьби в УПА.”

¹³⁰ Вісті з радіовисильні УПА // Українська Повстанська Армія. Збірка документів за 1942 – 1950 рр. Бібліотека українського підпілля. – Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1957. – Ч. 6. – С. 228-229.

¹³¹ Макар В. В обслузі “Афродити”... – С. 329.

Додаток

Альберт Газенбрукс

Моя участь в УПА
(з промови на святі 25-річчя УПА у Льсжі (Бельгія) 29.10.1967 р.)

Альберт Газенбрукс

...Я нав'язу до моменту, коли я зустрівся з командиром Енеєм. К-р Еней велів відвести мене до Головної квартири, яка була дуже далеко від того місця, де ми находилися. Якраз під час нашого переїзду я ствердив досконалу організацію нашої визвольної армії. Всюди, куди ми переїздили, байдуже в яку пору ночі, зв'язок був наладнаний і в переїзді від села до села ми всюди діставали від населення гаряче прийняття. Українська гостинність є справді надзвичайна.

І так після кількох тижнів подорожування я і мої друзі знайшлися в центрі густого лісу; не обкреслюю місця докладніше із зрозумілих вам причин. Тут я побачив великі бараки, що становили казармену канцелярію. Мене негайно повели в Штаб. І тут розпочався мій близький, інтимний контакт з УПА. Тому, що я не мав з собою жодної особистої довідки і щоб доказати, що я бельгієць, а не один з тисячів провокаторів большевицьких чи нацистських, від яких тоді кишло у вашій країні, я мусів заспівати Брабансонну і перекласти слова на німецьке. Відтак мене піддали правдивим переслухам. Мене розпитали про відбуті студії, про мою рангу у бельгійській армії, про політичні погляди і т. д. Відтак один з ваших земляків розповів мені про боротьбу українського народу і розкрив мені справжнє обличчя большевицької Росії, яку я знав так зле і так мало. Про гітлерівський режим було зайво розказувати; я, на жаль, знав його аж надто добре. В такий спосіб я побачив у зовсім іншому світлі ту силу, про яку мене вчили в школі. Так, Росію ми знали дуже кепсько, а Україна була для нас тільки провінцією тієї сили, яку називали Росією. Ми знали Україну тільки з її географічного положення і з окреслення її як "шпихліра Європи". Я не знав, що Україна жила під большевицьким ярмом, я не знав, що цей великий український нарід, який говорив своєю власною мовою, який мав свої власні звичаї, був тиранований большевиками. Я не знав, що

цей народ бажав за всяку ціну відзискати свою незалежність, до якої він має таке саме право, як кожний інший народ на цій землі.

По вислуханні, продовж довгих годин, справжнього курсу історії і географії України, мені запропонували вступити в ряди УПА і взяти участь у цій боротьбі вашого народу, так тяжко досвідчуваного. Я з запалом прийняв пропозицію, і всі, що були при тому, стиснули мені руку, а дехто й обняв. Тоді ж я підписав мобілізаційну довідку УПА.

Після кількаденного відпочинку, в часі якого я мав нагоду краще познайомитися з моїми новими друзями, влаштовано на мою честь свято. Я побачив дефіляду сотень воїнів в одностроях і без них, але озброєних по зуби, я бачив бойові вози і танкетки. По закінченні свята мене покликали до Штабу, і там з'ясували мені мою ролю в рядах УПА. Саме була в будові радіонадавча станція і я мав забезпечити її франко- і англомовні пересилання. Потрібний матеріал мені будуть доставляти на місці. Я з захопленням прийняв це до відома і отримав псевдонім (кличку) "Західній". З того часу я був для всіх тільки "Західнім". Я отримав зброю і мусів розстатися зі своїми друзями, щоб відбутися довгу й небезпечну подорож до "Афродити", як тоді охрещено радіостанцію.

Сказати вам, що це була розвагова подорож, я не можу, бо кілька друзів, що були зі мною, і я – мусіли часто пробивати собі шлях через німецькі лінії і битися з польськими бандитами чи большевицькими партизанами – парашутистами. По багатьох пригодах я прибув у ваші Карпати, де познайомився зі своїми співпрацівниками з радіостанції, які вже ждали на мене. Тут я пізнав друга Ярлана і подруг Зіну й Веселку. Я можу вже розкрити вам ці імена, бо вони впали як герої у 1945 р. Попрощавшись з друзями, які мене ескортували аж туди, я поїхав далі з моїми новими друзями до того села, де знаходилися станція. Ця подорож відбулася вже зовсім інакше, ми посувалися тільки вночі, конспірація увійшла тут у свої права, бо ж йшлося про надто велику справу – радіостанцію.

Прибувши до села Ямельниці, я побачив, що це село окружене українськими відділами, що мали завдання за всяку ціну боронити це село від підозрілих інтрузів і від нападів груп чужих партизанів.

Ми перевели ніч у горах, а на другий день я міг уже побачити радіостанцію "Афродиту". Це була комплектна радіонадавча станція, що приміщувалася в незамітній колибі в горах. Була вона побудована з матеріалу, здобутого під час одного з нападів УПА на радіостанцію у Львові. Мотор, який постачав електричну енергію, знаходився дещо далше під землею, щоб його гудіння не перешкоджало в надаванні і щоб його не було чути до села. Це був мотор з мотоцикла. На цьому місці я мушу віддати честь інженерам, електрикам і механікам, які в таких трудних умовах, під боком німців, зуміли довершити такого діла й уру-

хомити “Афродиту”. Не раз ми мусіли переривати наші надавання, коли над околицею перелітали німецькі літаки, але вони ніколи не могли нас знайти.

Тексти передавань ми опрацьовували щодня втрійку: незабутній друг “Ярлан”, мій великий приятель Макар, який тепер перебуває в Торонті, і я. До моєї диспозиції доставляли весь потрібний дидактичний матеріал. Ми працювали й ночами при світлі нафтової лампи. Для нас це була особлива радість, коли ми через підпільну пошту отримали листа з гратуляціями від митрополита Полікарпа, який ловив наші радіопересилання.

Про збройні дії УПА можна би було розповідати тисячі фактів, бо кожного дня ми отримували звідусіль вістки про боротьбу українського народу. Я тільки скажу, що вся добича, здобута під час боїв, якщо йдеться про харчі й одержу, – була розподілювана між усі сусідні села, а зброя і медикаменти були відставляювані до різних таборів і підземних шпиталів.

На жаль, кілька місяців перед відступом німецьких військ ми мусили розстатися з нашим дорогим Макарем, який захворів на тиф і якого рішено евакуювати. Тому, що загроза большевицької окупації була з дня на день все більш очевидна, мені залишено до вибору – від’їхати разом з Макарем, або остатися. Я полюбив ту боротьбу вашого народу, я любив вашу “Афродиту”, і ніщо в світі не могло мене заставити завернути назад. Я остався.

По моєму поверненні додому у 1953 році я довідався, що Макар побував у Бельгії заки поїхав до Торонта. На жаль, він не мав змоги повідомити моєї родини. Ми ж зналися, хоч і були дуже сердечними друзями, тільки під псевдонімами: він був для мене “друг Вадим”, я для нього – “Друг Західний”. Про нього, як і про інших моїх друзів з УПА, я зберігаю найкращу пам’ять.

Ваш край знову зазнав усіх жорстокостей большевицьких кровопийців. Ми мусіли переходити щораз більше до конспіративної боротьби, щоб могли продовжувати наші радіопересилання. Ми часто змінювали місце постою, щоб знову всі почули ті слова, якими розпочиналося кожне наше пересилання: **ВИ ЧУЄТЕ ГОЛОС ВІЛЬНОЇ І НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ! ГЕТЬ З НАЦИСТСЬКОЮ НІМЕЧЧИНОЮ! СМЕРТЬ БІЛЬШОВИКАМ!**

Боротьба продовжувалася з великим завзяттям, незважаючи на масові вивози на Сибір, незважаючи на проникання большевицьких провокаторів, незважаючи на всі загрози, – боротьба тривала, так як триває до наших днів.

Віддаймо ж у це 25-річчя УПА шану її командирам і тим воякам, які ще й тепер борються за визволення України!

ПЕТРО СОДОЛЬ

СТАРШИНСЬКІ КАДРИ УПА

Регулярна армія покликана обороняти свою державу, захищати її політичні, економічні інтереси. Офіцери – командири та члени штабів – це мозок, нервова система та кістяк кожної армії. Тому офіцерські звання присвоюють лише тим, хто, пройшовши строгий відбір і контроль, заявив про свою вірність державі, готовність віддати за неї життя, виявив командирський хист і здобув достатні знання. Для професійної підготовки офіцерських кадрів кожна регулярна армія створює школи й академії. Сам процес вишколу висококваліфікованого офіцера триває доволі довго, а генеральських звань досягають тільки одиниці, звичайно після 20 чи більше років військової служби.

Революційні армії повинні спочатку вибороти для свого народу державність і закріпити її. Вони не можуть послуговуватися традиційними способами підготовки офіцерів. Перед такими арміями стоїть додаткова проблема: як підібрати й утримати відповідну кількість військово кваліфікованих і політично лояльних офіцерів одночасно для всіх рівнів командування?

Потребу створити власні збройні сили розуміли також українські патріоти у період до та під час Другої світової війни. У цьому нарисі ми спробуємо дати короткий огляд підготовки старшинських кадрів Української Повстанської Армії (УПА), яку створювали як регулярну армію, як зародок майбутніх збройних сил незалежної України.

Зародження УПА

Під час Другої світової війни Українською Повстанською Армією називали військові відділи, які діяли від березня 1942 р. до липня 1943 р. під командою Тараса Боровця (“отаман Тарас Бульба”)¹. Цю ж назву вживали на означення загонів ОУН під проводом полковника Андрія Мельника, які воювали навесні й улітку 1943 р.² У липні–серпні 1943 р. обидві армії примусово розформували, а більшість їх офіцерів та вояцтва увійшли до складу тієї УПА, яка відома в історії України як регулярна армія, що тривалий час воювала проти окупантів.

УПА як регулярну армію почала створювати Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери. З липня 1941 р. ОУН діяла під керівництвом Микола Лебеда, урядуючого провідника (офіційне звання) та другого заступника Степана Бандери (С. Бандера разом зі своїм першим заступником Ярославом Стецьком знаходився в тюрмі гестапо). 13 травня 1943 р. керівництво Організацією перейшло

¹ Бульба-Боровець Т. *Армія без держави*. – Вінніпер, 1981; Київ, 1996.

² Скорупський М. *У наступних і відступних*. – Чикаго, 1961. *Його жс. Туди, де бій за волю*. – Київ, 1992.

до Романа Шухевича³. Нагадаємо, що після розколу ОУН у 1940 р. та частина, яка займалась організацією регулярної армії, для чіткішого відмежування від іншої називала себе Революційною ОУН, а від лютого до серпня 1943 р. – ОУН самостійників-державників.

Перші воєнні дії УПА провела восени 1942 р. на Волині й Поліссі у формі бойових груп, до складу яких увійшли, головним чином, ті члени ОУН, які вийшли з нацистських тюрем, концентраційних таборів або переховувалися від арешту. Ці бойові групи, які дедалі частіше здійснювали нічні наскоки на поліційні станиці ворога, визволяючи в'язнів, здобуваючи зброю, у кінці 1942 р. стали оформлюватись у військові відділи-сотні, а з лютого 1943 р. розгорнули відкриту боротьбу проти нацистів та їх прислужників. Враховуючи найраніші дії армії, Українська Головна Визвольна Рада (УГВР) ухвалила в 1947 р. постанову, відповідно до якої датою народження УПА визнавалося 14 жовтня 1942 р., що збігається з днем козацького свята Покрови⁴.

Джерела формування кадрів

Формувати командирський склад УПА доводилося майже з нуля. Першими старшинами стали, природно, члени ОУН, яка й почала організовувати УПА в регулярну й чітко структуровану армію.

Проте рівень кваліфікації перших командирів був неоднаковий. Хоч ОУН постійно вела військове навчання для своїх членів, серед них було дуже мало осіб із професійною офіцерською освітою, бо відомих оунівців окупаційні режими (польський, чеський, угорський, румунський, російсько-радянський, німецько-нацистський) до офіцерських шкіл не приймає. Зате в тих перших командирів УПА був уже досвід підпільної боротьби проти різних окупантів і глибока віра в успіх організованої збройної боротьби за незалежність України.

Провідну роль відігравали колишні офіцери й вояки Легіону, майже всі – члени ОУН. Легіоном у народі називали піднімецькі військові формування “Нахтігаль” і “Роланд” (відомі також як дружини українських націоналістів), створені навесні 1941 р. У жовтні 1941 р. їх об'єднали в Курінь імені полковника Є. Коновальця, або 201-ий Шутцманншафт-батальйон, який пройшов однорічну службу в німецькій армії. За вказівкою своїх офіцерів вояки Легіону в кінці грудня 1942 р. відмовилися продовжити свій контракт; тоді німці демобілізували їх, а офіцерів заарештували⁵.

Десь у лютому 1943 р. після кількох тижнів, проведених у львівській тюрмі, офіцерів Легіону звільнили з умовою, що вони повернуться до служби в німецькій армії. Але більшість із них негайно перейшла в підпілля і вступила в УПА. Хоча їх було не більше двадцять, саме вони домінували

³ Із розмови автора з Миколою Лебедем у 1981 – 1995 рр.

⁴ Содоля П. Українська Повстанча Армія, 1943–49. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 10.

⁵ Дружини Українських Націоналістів у 1941–1942 роках. – Б.м.в., 1953.

спочатку в штабі УПА на Поліссі й Волині, потім займали багато ключових постів в Армії на Галичині. Крім офіцерів із Легіону, в УПА, особливо на Волині-Поліссі, служили колишні офіцери різних піднімецьких допоміжних частин, які в березні-квітні 1943 р. з наказу ОУН разом зі своїми відділами у повному озброєнні і так званою українською допомогою поліцією масово перейшли до УПА. Таким чином лави повстанців поповнилися ще на дві-три тисячі осіб.

Швидкий ріст УПА змусив її творців уже навесні 1943 р. призначати старшинами колишніх військовиків, які членами ОУН не були. Серед них найбільше було колишніх молодших офіцерів, сержантів і капралів, які пройшли службу в польській армії, а з сучаснішим досвідом були таки ветерани Червоної Армії (ЧА), переважно уродженці центральних чи східних областей України, втікачі з німецького полону. Старшинами УПА ставали також деякі ветерани Армії УНР та УГА. Багато нечленів ОУН виконували функції командирів молодшого і середнього рівня, а також працювали у штабах Армії, у підпільних військових школах. Але нікого з неоунівців не призначали на вищі командні пости.

Система функціонального старшинства і структура Армії

Через брак кваліфікованих старшин уже на початковій стадії формування бойових відділів та штабів Армії було запроваджено систему функціонального старшинства. Вона складалася з семи щаблів відповідальності: чотовий, сотенний та курінний (командир батальйону), далі – командир загону (командир полку), командир військової округи (командир дивізії), крайовий командир (командир корпусу) та головний командир Армії. Цю систему разом із відзнаками керівництво УПА затвердило чойно в січні 1944 р.⁶

Трохи раніше завершилася структуризація УПА. Десь із 21 листопада 1943 р. Армію очолювали головний командир підполковник Шухевич⁷, його перший заступник шеф головного військового штабу (ГВШ) майор Дмитро Грицай⁸ та заступник шефа ГВШ сотник Олекса Гасин⁹.

⁶ Наказ ГВШ УПА ч. 3/44 від 27 січня 1944 р.

⁷ Р. Шухевич навчався в старшинській школі польської армії. Політичний в'язень польських тюрем. У 1930–34 рр. – бойовий референт крайової екзекутиви ОУН Галичини, у 1938–39 рр. – старшина Карпатської Січі (Карпатська Україна). Командир сотні й політичний керівник Легіону, військовий референт Проводу ОУН після успішної втечі з-під арешту гестапо в січні 1943 р. З травня 1943 р. – голова бюро Проводу ОУН; від листопада також головний командир УПА, від липня 1944 р. (додатково) – голова Генерального секретаріату УГВР (підпільний прототип уряду). У 1946 р. йому присвоєно звання генерал-хорунжого.

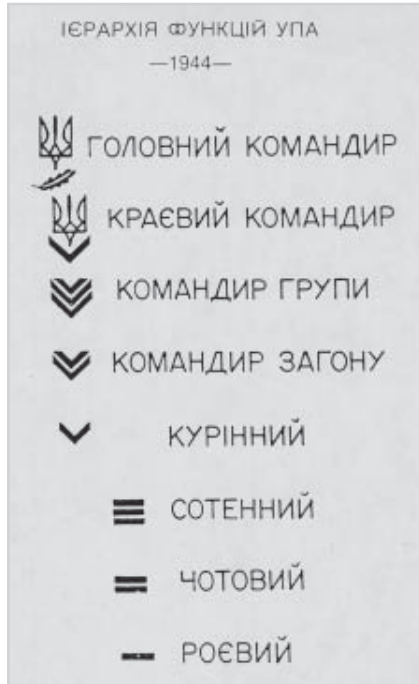
⁸ Д. Грицай навчався в старшинській школі польської армії; політичний в'язень польських тюрем. У 1932–34 рр. – військовий референт крайової екзекутиви ОУН Галичини, у 1941–42 рр. – військовий референт Проводу ОУН. Після визволення з тюрми гестапо у вересні 1943 р. був призначений шефом ГВШ. Звання генерал-хорунжого присвоєно помертв.

⁹ О. Гасин закінчив з відзнакою старшинську школу польської армії; політичний в'язень польських тюрем. У 1935–36 рр. – військовий референт крайової екзекутиви ОУН Галичини; у 1938–39 рр. – член військової референтури Проводу ОУН за кордоном. Можливо, був учасником курсів генерального штабу німецької армії; У 1942 р. визволений боївкою ОУН з тюрми гестапо; від 1943 р. – заступник шефа ГВШ, із 1946 р. – шеф ГВШ. У 1948 р. йому присвоєно звання полковника.

УПА діяла на території трьох генеральних військових округ (ГВО) – УПА-Північ, УПА-Південь та УПА-Захід. УПА-Північ охоплювала Волинську, Рівненську, Житомирську й Київську області, південні окраїни сучасної Білорусі; УПА-Південь – Хмельницьку й Вінницьку області з базою в кременецьких лісах Тернопільської області, а також землі на схід до Дніпра; УПА-Захід – Галичину, Буковину, Закарпаття, Закарзоння.

Кожну ГВО очолював крайовий командир. Округом УПА-Північ керував Дмитро Клячківський, округом УПА-Південь – Василь Кук, округом УПА-Захід – поручник Олександр Луцький, а з січня 1944 р. – майор Василь Сидор¹⁰. Кожна ГВО поділялась на територіальні військові округи (ВО), яких на початку 1944 р. було близько 14. Усі бойові частини, які розташовувалися на території ВО, утворювали територіальне з'єднання (на рівні дивізії), яке формально називали “групою”, мабуть, через несталу чисельність (від 2 до 14 куренів) і для конспірації.

Поряд із такою функціональною системою в УПА діяла також система традиційних старшинських ранг, або звань: хорунжий, поручник, сотник, майор, підполковник, полковник, генерал-хорунжий. Генеральське звання було присвоєно тільки трьом – Леонідові Ступницькому, Дмитрові Грицаю та Романові Шухевичу (першим двом посмертно)¹¹. На

¹⁰ В. Сидор навчався в старшинській школі польської армії; політичний в'язень польських тюрем. Військовий референт крайової ексекютиви ОУН Волині (1936), командир сотні в Легіоні. 3 травня 1943 р., після втечі з-під арешту гестапо, був шефом КВШ на Поліссі, від серпня, мабуть, заступник крайового командира з бойової підготовки та вишкілів; підвищений до майора з датою старшинства від 8 липня 1943; від січня 1944р. – крайовий командир УПА-Захід, яку очолював до 1949; У 1946 р. отримав звання полковника.

¹¹ З нагоди десятиліття Української Повстанської Армії УГВР 11 жовтня 1952 р. ухвалила рішення (проголошене у наказі ГВШ ч. 3/52 від 12 жовтня 1952 р.) посмертно присвоїти звання генерала Олексі Гасину, генералів-політвиховників – Іванові Климіву та Дмитрові Майвському, генерала контррозвідки – Миколі Арсеничу. Мабуть, у тому ж 1952 р. звання генерал-хорунжого одержав Василь Кук (див.: Народна армія. – 2003. – 5 березня. – С. 6).

практиці військові звання використовували рідко, хіба в наказах чи звітах, а відзнак ступенів упівці взагалі не мали. Загалом послуговувалися званнями функціонального старшинства, а традиційні військові чини надавали як своєрідні нагороди – за вмиле командування бойовою частиною чи відмінну працю в штабі. Зауважимо, що в УПА терміном “офіцер” не користувалися, а вживали традиційний козацький термін “старшина” для офіцерів усіх рангів. Вояки зверталися до своїх старшин “друже”, а не “пане”¹².

Від самого виникнення Армії присвоєння старшинського звання чи підвищення в чині підлягало строгому контролю. Уже в серпні 1943 р. тодішній головний штаб УПА на Поліссі видав наказ, згідно з яким право на підвищення до будь-якого старшинського рангів мала тільки “верховна влада, яка користується з прав видання законів”¹³. А в січні 1944 р. наказ нового керівництва УПА повідомляв, що ГВШ підвищує до рангу хорунжого, поручника чи сотника, а чин майора і вищі цей штаб присвоює тільки “на основі рішення Головної Визвольної Ради”¹⁴. У липні 1944 р. цим найвищим авторитетом стала УГВР.

Генералітет

У 1943 – 1949 рр. в УПА на рівні командирів ВО (дивізій) й вище стояли здебільшого такі особи, які не мали досвіду офіцерської служби в регулярній армії. Приблизно 26 відсотків вищого керівництва взагалі не служили в армії, але пройшли військові курси-вишколи ОУН; близько 35 відсотків мали за собою військову службу на рівні рядового чи підстаршини; і тільки 39 відсотків прийшли до УПА із офіцерським званням. Деякі з них, зокрема теренові провідники ОУН, ще раніше, коли творилася УПА, перебрали на себе додатково функцію командира армії на своїй території¹⁵.

Усі командири вищого рівня були оунівцями; з них приблизно 75 відсотків вступили в ОУН іще в період польської окупації. Близько 70 відсотків керівництва УПА – це колишні політичні в’язні польських, німе-

¹² Звертання “друже” широко вживали члени Організації Українських Націоналістів (ОУН), перейнявши його від пластунів.

¹³ Наказ командування УПА ч. 8 від 27 серпня 1943 р.

¹⁴ Наказ ГВШ УПА ч. 3/44 від 27 січня 1944 р.

¹⁵ Найяскравіші приклади – це два члени Проводу ОУН Д. Клячківський та В. Кук. Перший пройшов військову службу в польській армії, колишній смертник тюрми НКВД в 1941 р. Від 1942 р. – крайовий провідник ОУН Волині й Полісся; одночасно перебрав функції першого командира УПА (пізніше це УПА-Північ). Другий – політичний в’язень польських тюрем, восени 1941 р. був заарештований гестапо. Учасник військових курсів ОУН 1940–1941 рр.; від весни 1942 р. був крайовим провідником Осередньо-східних українських земель із центром у Дніпропетровську, додатково виконував обов’язки крайового командира УПА-Південь, а після смерті Р. Шухевича в 1950 р. перебрав усі його функції. Підвищений до полковника.

цьких, угорських чи більшовицьких тюрем. Майже 90 відсотків командирського складу походили з Галичини; усі вони були ветеранами підпільної чи збройної боротьби проти різних окупантів. Цікаво, що майже всі керівники найвищого рівня були вихованцями Пласту.

Ще однією характерною особливістю УПА був відносно молодий вік її вищого командування, що загалом є нормальним явищем для революційних армій. У 1944 р., коли УПА досягла найвищої чисельності й провела найбільші бої, середній вік командирів ВО (з'єднань-дивізій) становив приблизно 31 р., крайових командирів ГВО (корпусів) – близько 33 р., а вік головного командира УПА – 37 р. Для керівників такого рівня брак формальної офіцерської освіти чи досвіду в керуванні тактичними одиницями не мав великого значення, бо головним обов'язком таких командирів було не тактичне, а стратегічне управління повстанською боротьбою.

Оперативне керівництво бойовими відділами здійснювали, як правило, шефи штабів. Усі командири цього рангу пройшли щонайменше основний військовий вишкіл у регулярних чужих або українських арміях, а дві треті з них дослужилися там до старшинських звань¹⁶. Наприклад, у 1943 р. шефами крайового військового штабу (КВШ) на Волині-Поліссі були по черзі поручник польської армії Василь Івахів, поручник Легіону Василь Сидор, полковник Армії УНР Леонід Ступницький, а з січня 1944 р. – сотник УПА Михайло Медвідь.

За статутом, штаб складався із семи відділів: оперативний, розвідувальний, постачання (тиловий), організаційно-персональний, вишкільний, політвиховний та військові інспектори. Через брак кваліфікованих старшин не всі пости в штабах були зайняті; часом одна особа очолювала кілька відділів одночасно, а деякі відділи зовсім не були організовані.

Командири тактичних частин

Деяко інша ситуація склалася на середніх та нижчих щаблях командування. У 1943 – 1944 рр., коли УПА нараховувала 25–30 тисяч озброєних вояків і продовжувала розростатися, на пости командирів тактичних одиниць (чоти, сотні, куреня чи загону)¹⁷ вище командування намагалось призначати бійців, які відбули хоч якусь військову службу,

¹⁶ Яскравий приклад – полковник Л. Ступницький, офіцер колишньої царської армії, пізніше – старшина Армії УНР, який від серпня 1943 р. до січня 1944 р. виконував обов'язки шефа КВШ УПА-Північ. Перший генерал-хорунжий УПА (помертньо).

¹⁷ Основна тактична одиниця – це сотня піхоти (120–163 вояків), яка зазвичай складалася з трьох чот, у кожній з яких було по три (часом чотири) рої. Чисельність чоти коливалася від 35 до 50 вояків. Рій у середньому нараховував 10–12 вояків; на озброєнні мав один кулемет, два–три автомати та сім–вісім крісів. Дві–чотири сотні об'єднувалися в курінь (батальйон), а курені – в загони (полки). Загони діяли тільки в 1943–1944 р.

бо кадрових старшин в Армії не вистачало. Тому рівень військової підготовки більшості тогочасних командирів тактичних частин був десь на рівні сержанта.

Найбільший відсоток становили командири, які мали за плечима службу в польській армії. Навіть ті з них, хто був наділений військовим хистом, до офіцерської школи не потрапили тільки тому, що були патріотами України і відкрито заявляли про це. Значну частку середніх і молодших командирів Армії, зокрема на Волині й Поліссі, становили ветерани ЧА або колишні вояки різних піднімецьких допоміжних формувань. Серед ветеранів ЧА особливо уславився командир куреня сотник Дмитро Карпенко, якого першим нагородили Золотим хрестом бойової заслуги 1-го класу – найвищою відзнакою в УПА.

Тактичними командирами Армії, зокрема на Галичині, найчастіше призначали підстаршин і вояків чотирьох сотень розпущеного нацистами Легіону, бійці якого пройшли суворий піхотинський вишкіл, мали свіжий досвід протипартизанської війни в Білорусі. Майже всі вони відразу після демобілізації Легіону пішли в підпілля й приступили до організації відділів УПА. Найвідомішим із колишніх “легіонерів” був полковник Василь Андрусак¹⁸, легендарний командир загону “Чорний ліс”, лицар Золотого хреста бойової заслуги 1-го класу.

Юнацькі школи

Гостра нестача кваліфікованих старшин уже в перші місяці існування УПА змусила керівників Армії розпочати підготовку нових кадрів. Для цього було організовано чотири старшинські курси – юнацькі школи, навчання в яких тривало три – чотири місяці. Перші дві (сотні “Дружинники” та “Лісові чорти”) пройшли вишкіл 1943 р. на Поліссі, а третя й четверта (два курені “Оленів”) – 1944 р. в Карпатах. Ці чотири курси-школи дали Армії приблизно сімсот старшин та кандидатів на старшин. Згодом більшість із них очолила чоти, сотні та курені; деякі стали командирами загонів, тактичних відтинків.

Курсантами юнацьких шкіл на Поліссі стали досвідчені вояки (майже всі – із закінченою середньою освітою), переважно з ГВО УПА-Північ. Там навчалися також юнаки з Галичини та інших регіонів. Першою була юнацька сотня “Дружинники” під командою поручника Левка

¹⁸ В. Андрусак – це колишній вояк (мабуть, підстаршина) “Роланда”. Від липня 1943 р. – командир чоти в чині булавного, від листопада – командир сотні, підвищений до хорунжого в січні 1944 р. З березня – перший командир куреня “Скажені”. Наприкінці 1944 р. був призначений першим командиром 22-ого тактичного відтинка “Чорний ліс” (околиця Івано-Франківська), який об’єднував п’ять бойових куренів. У 1945 р. підвищений до поручника, потім до сотника, у 1946 р. – до майора. Посмертно йому було присвоєно звання полковника.

Криська, яка розпочала вишкіл у серпні 1943 р. на території ВО 1 “Заграва” (північна Рівненщина). Серед інструкторів були ветерани Армії УНР, польської армії, Легіону, ЧА. Уже наприкінці вересня розпочався набір до другої юнацької школи, яка в жовтні отримала назву “Лісові чорти” та навчалася під командою сотника Василя Брилевського.¹⁹ У листопаді ці сотні-школи перервали заняття і впродовж кількох тижнів брали участь у боях проти нацистів, які намагалися знищити УПА.²⁰ “Дружинники” завершили своє навчання на початку грудня 1943 р., а “Лісові чорти” – в січні 1944 р., пройшовши курс за скороченою програмою.

Юнацьку школу для УПА-Захід організували коло Долини (сучасна Івано-Франківська область) у лютому 1944 р. Курсантами стали переважно члени Юнацтва ОУН та оунівці; серед них було близько п’ятдесяти студентів зі Львова. Військовий вишкіл розпочався не пізніше березня. У квітні до школи долучили ще групу курсантів поліської школи “Лісових чортів” на чолі з поручником Федором Польовим²¹, який перебрав команду над школою, провів реорганізацію й розпочав вишкіл. Школу поділили на дві старшинські сотні (усього близько 230 юнаків) та одну підстаршинську сотню (закінчила навчання 15 червня), які разом утворили курінь “Олені”. Два чотові командири школи згодом керували воєнними округами УПА-Захід. Так, майор Микола Твердохліб у 1944–1949 рр. очолював карпатську групу “Товерла”, а майор Василь Левкович у 1944 – 1946 рр. був командиром львівської групи “Буг”.

У липні 1944 р. “Олені” закінчили перший курс, і з допомогою найкращих випускників школи відразу ж розпочався другий курс-вишкіл. У серпні у зв’язку з наближенням лінії фронту “Олені” перейшли на постій коло Славського²². Спочатку на другому курсі навчалася приблизно триста юнаків, які поділялися на дві старшинські сотні. До першої сотні ввійшли члени Юнацтва ОУН (середній вік – 20 років), які ще в липні закінчили школу кадрів ОУН, але в УПА чи в якій-небудь іншій

¹⁹ В. Брилевський – поручник Легіону; мабуть, навчався у старшинській школі польської армії. Від травня 1943 р., після втечі з гестапо, працював у КВШ на Поліссі (мабуть, заступником шефа). Підвищений до сотника з датою старшинства від 8 липня 1943. 3 вересня – командир куреня, з жовтня – командир школи; від лютого 1944 р. – начальник 5-ого відділу вишкілів КВШ УПА-Захід. Посмертно підвищений до майора.

²⁰ Ступницький Ю. Спогади про пережите / Бібліотека Літопису УПА. – Ч. 1. – Київ, 2000.

²¹ О. Польовий – офіцер польської армії; член ОУН(м). вступив до УПА влітку 1943 р. після втечі з тюрми гестапо. Працював інструктором старшинських шкіл УПА-Північ. Був підвищений до поручника, згодом – до сотника; посмертно підвищений до майора.

²² Семенів З. Другий випуск старшинської школи УПА “Олені” // До зброї. – 1952. – Чис. 17.

армії раніше не служили. Друга сотня складалася здебільшого із членів ОУН та старших юнаків, які вже пройшли мінімальний військовий вишкіл чи відбули службу в одній з окупаційних армій. Приблизно 48 відсотків усіх дружоккурників не служили в жодному війську, а 89 відсотків були членами ОУН або Юнацтва ОУН²³.

Наприкінці вересня “Олені” без перешкод перейшли лінію фронту й знову розташувалися коло Долини. 15 жовтня 1944 р. через зраду одного з інструкторів школи змушена була змінити місце постою. Під час переходу на нове місце штаб школи потрапив у засідку, у якій загинув командир та члени штабу. Після цього обидві сотні школи вже окремо завершували своє навчання та складали кінцеві іспити. 180 юнаків успішно закінчили школу, і їх відправили на місце призначення.

Деякі історики стверджують, ніби кожен, хто успішно закінчив старшинську школу УПА, одержував звання хорунжого. Насправді було не так. На підставі кінцевих іспитів кожний одержував номер-“льокату” – своє порядкове число (число “1” у сотні здобував кандидат із найкращими результатами і так далі). Відповідно до “льокати” випускникам школи давали підстаршинські (сержантські) звання: вістун, старший вістун, булавний, старший булавний. Зазвичай юнаки з відмінними оцінками одержували звання старшого булавного, а ті, які мали ще й важливі бойові заслуги чи командирський досвід, висувалися на одержання чину хорунжого. З усіх курсантів старшинських шкіл УПА звання хорунжого було присвоєно 41 випускникові школи “Дружинників”²⁴, чотирьом – із “Оленів” і, мабуть, жодному – з “Лісових чортів”.

Командирські здібності

Командири, підготовлені у старшинських школах, не задовольняли всіх потреб Армії, яка швидко росла й вела майже безперервні бої. Не вистачало й випускників підстаршинських шкіл-курсів, які організовувалися кожною ВО для підготовки кандидатів на ройових командирів і тривали від трьох до шести тижнів. Полеглих командирів хтось одразу мусив заступити, тож іноді на такі місця призначали рядових вояків. Вони фактично “виросли” в боях, а здібніші просувалися вгору: з рядових – до ройових чи чотових, а часом і вище – аж до сотенних і курінних²⁵.

²³ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 28, 31.

²⁴ Наказ ГВШ УПА ч. 2/44 від 26 січня 1944 р.

²⁵ Кожний вояк УПА спершу одержував звання “стрілець”, а після основного вишколу та успішної служби міг бути підвищений до старшого стрільця. Вищі звання були для сержантського, тобто підстаршинського командного складу. За цією схемою у жовтні 1944 р. після кінцевих іспитів 95 юнакам другої сотні куреня “Олені” було присвоєно такі військові ранги: 15 одержали звання вістунів, 30 – старшого вістунів, 28 – булавного, 19 – старшого булавного, 3 – хорунжого. Також див. наказ УПА-Захід ч. 9/44 від 25.11.1944 р.

У цій функціональній системі УПА кожний вояк, який уміло командував у бойових умовах, займав відповідний рівень, хоч спочатку міг не мати формальної освіти чи відповідного військового звання²⁶. Саме призначення на пост командира контролювало вище командування: наприклад, сотенних і курінних призначав чи затверджував кандидатів на ці посади командир ВО²⁷. Ті, хто виявив свої керівницькі здібності, одержували пізніше свій формальний військовий ранг відповідно до виконуваних обов'язків.

У 1945 р. ГВШ видав наказ, згідно з яким кандидатів треба було пройти щонайменше шість місяців успішного командування для номінації на відповідний ранг: чотовому командирові – на хорунжого, сотенному командирові – на поручника, курінному командирові – на сотника²⁸. На підставі підвищень 1946 р. можна стверджувати, що іншим старшинським рангам в УПА відповідали такі старшинські щаблі: командир загону чи тактичного відтинка – майорові, командир ВО – підполковникові, крайовий командир – полковникові, головний командир – генерал-хорунжому.

Перехід у збройне підпілля

У 1946 – 1949 рр., у період поспішної демобілізації Армії, вцілілі старшини переходили чи поверталися до мережі ОУН, яка почала тоді називати себе Збройним підпіллям. Після 1947 р. загони УПА діяли тільки в Карпатах. Своєю постановою від 29 серпня 1949 р. УГВР розформувала ці останні відділи²⁹.

Колишніх старшин призначили на нові посади керівників районів, надрайонів, округ і країв. Вони ставали також референтами служби безпеки чи пропаганди на всіх рівнях підпільного руху опору. Тому в списках загиблих керівників Збройного підпілля з кожним роком фіксується щоразу вищий відсоток осіб зі старшинським званням.

²⁶ Прикладом може слугувати бойовий шлях сотника Володимира Чав'яка-“Чорноти”, який у жодній регулярній армії не служив і ніяких офіцерських чи старшинських курсів не проходив. 28 липня 1943 р. у віці 21 року він зголосився до УПА в Карпатах як рядовий стрілець; уже в серпні став ройовим, а в березні 1944 р. заступив полеглого чотового. У листопаді 1944 р. його чоту доповнили новачками-добровольцями, й вона перетворилася в нову сотню “Сірі” куреня “Скажені”, який діяв коло Івано-Франківська. У березні 1945 р. сотня увійшла до складу нового куреня “Дзвони”, у якому “Чорнота” часто заступав курінного командира, а від грудня 1945 р. до серпня 1947 р. офіційно командував куренем. За час служби одержав такі військові звання: булавного, старшого булавного (1944), хорунжого (1945), сотника (1946).

²⁷ Із розмов автора з Василем Левковичем у 1990 – 1995 рр.

²⁸ Наказ ГВШ УПА ч. 4/45 від 25 грудня 1945 р.

²⁹ Содоль П. Українська Повстанча Армія, 1943 – 49. Довідник. – Нью-Йорк, 1994. – С. 59.

“ЩОДЕННИЙ ХЛІБ” КУРСАНТІВ УПА: ЖИТЛОВЕ, МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ, ПРОДОВОЛЬЧЕ ТА МЕДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАРШИНСЬКИХ І ПІДСТАРШИНСЬКИХ ШКІЛ УПА (1943–1944 РР.)

За підрахунками сучасних вітчизняних дослідників-історіографів, у повоєнний час в Україні та за її межами було написано понад чотири тисячі праць з історії ОУН і УПА¹. На жаль, лише в деяких із цих досліджень висвітлювалися окремі аспекти зазначеної проблеми. Діяльність командирських шкіл УПА у 1943–1944 рр. вивчена недостатньо і здебільшого поверхово². Для наукового опрацювання було залучено незначну кількість джерел, які стосуються функціонування старшинських і підстаршинських шкіл УПА у зазначений період. Це спричинило однобоке висвітлення тогочасних подій і необ’єктивну оцінку роботи УПА з підготовки командирських кадрів, хоча саме цей аспект у діяльності командування Повстанської армії був одним із найголовніших.

Проблема браку кваліфікованих командирських кадрів в українських збройних силах 1917 – 1920 рр. була добре відома для людей, що стояли біля витоків УВО, а пізніше й ОУН. Колишні старшини українських національних армій, як ніхто інший, знали про те, що в Українській Галицькій Армії кількість генералів ледве сягала 16 % від мінімальних потреб (які вираховуються, виходячи з чисельного складу війська), офіцерів генерального штабу – 14,4 %, офіцерів фронтових формувань – 33,9 %. Загальна кількість старшин в УГА не перевищувала 2,4 % чисельності війська. І це при тому, що в роки Першої світової війни навіть в арміях аграрних країн (таких, як Болгарія) кількість офіцерів становила 4,5 % загального складу, в німецькій армії, війську індустріально розвиненої країни, – 16,7 %, а в польській армії, яка була головним противником УГА, – 7 %³. Тож не дивно, що у своїх організаційних документах оунівці повсякчасно наголошували: “ОУН – це Револуцій-

¹ Здіорук С., Гриневич Л., Здіорук О. *Покажчик публікацій про діяльність ОУН та УПА (1945 – 1998 рр.)* – К., 1999.; Лисенко О., Марущенко О. *Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Бібліографічний покажчик публікацій 1998 – 2002 років*. – К., 2002.

² Киричук Ю. *Історіографія Української повстанської армії // Дрогобицький красназавчий збірник. Спецвипуск до 60-річчя УПА*. – Дрогобич, 2002. – С. 93-94.

³ Шанковський Л. *Українська галицька армія. Воєнно-історична студія*. – Львів, 1999. – С. 73-74.

на Армія Української Нації, що бореться за Українську державу. Члени ОУН – це вояки Революційної Армії, що бореться на фронті Української Національної революції. ОУН побудована на військовій системі (засаді). В ОУН, як у війську зобов'язані всі військові засади, як система провідництва, безоглядна карність, велика відповідальність тощо. ОУН переводить військове перевишколення членів, стремить до сильної Революційної Армії. В цій цілі видає військову літературу, а для керма створює військові осередки на чолі з військовими референтами. Революційна Армія Української Нації добре підготована й вишколена – це запорука нашої перемоги на шляху відбудови власної Української Держави”⁴. Тому впродовж усього довоєнного періоду свого існування Організація Українських Націоналістів намагалася підготувати для майбутньої “Революційної Армії” якнайбільше офіцерських кадрів. З цією метою ОУН посиляла законспірованих націоналістів на навчання до польської армії⁵, провадила технічну співпрацю з німецькою військовою розвідкою (абвером), яка створила для оунівців спеціальні вишкільні табори у Пруссії, Баварії, а згодом – в Австрії та Польщі⁶. На території Генерального губернаторства лідерам ОУН вдалося самотужки організувати офіцерські курси, що особливо активно діяли у 1939–1941 рр.⁷ Близько семисот оунівців отримали високий фаховий військовий вишкіл у лавах українських націоналістів (батальйони “Роланд” і “Нахтігаль”)⁸. З наказу керівництва ОУН тисячі членів і прибічників організації проходили службу в загонах української допоміжної поліції на Волині та Поліссі, яка в березні 1943 р. майже в повному складі, разом зі зброєю й обмундируванням перейшла до лісу й приєдналася до УПА, поповнивши її, за різними оцінками, на 5–15 тисяч бійців⁹.

Однак військових спеціалістів, підготовлених у довоєнні та в перші роки Другої світової війни, не вистачало для задоволення потреб УПА у командирських кадрах. Адже Повстанська армія несподівано швидко розрослася до великих розмірів (за різними даними, її чисельність

⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 23зв.

⁵ Руккас А. Вояки-українці в польській армії (1921 – 1939) // Військово-історичний альманах. Річник III. – Чис. 1 (4). – 2002. – С. 19.

⁶ ЦДАВО України. – Ф. 4628. – Оп. 1. – Спр. 10. – Арк. 142; Там само. – Арк. 108-110; Райле О. Тайная война. Секретные операции абвера на Западе и Востоке (1921 – 1945). – Москва, 2002. – С. 106-107; Волков А., Славин С. Адмирал Канарис – “Железный” адмирал. – Москва – Смоленск, 1999. – С. 316.

⁷ Трохимович В. Історія військових формувань ОУН (1939 – 1942 рр.). – Львів, 1994. – С. 9.

⁸ Патриляк І. Легіони українських націоналістів: історія виникнення та діяльності (1941 – 1942). – К.: Знання, 1999. – 44 с.

⁹ Torzecki R. Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej. – Warszawa: PWN, 1993. – S. 235.

становила від 35 до 100 тисяч бійців), більшою чи меншою мірою впливаючи на життя десяти тодішніх областей УРСР, двох областей Білорусії та семи польських воєводств і регулярно проводячи свої бойові акції на території загальною площею 280 тисяч квадратних кілометрів (що більше, ніж територія Об'єднаного Королівства Великої Британії та Північної Ірландії чи Румунії). Крім того, від моменту виникнення УПА командування всіма силами намагалося будувати її на засадах регулярного війська. У жодній іншій підпільній армії часів Другої світової так детально не розроблялися військові статuti, не видавалася така маса фахової військової літератури, не було дисциплінарно-карних відділів і військово-польової жандармерії*. У своїх працях керівники українського національного руху опору підкреслювали: "Історія не знає випадків, щоб партизанкою хтось здобув державу", тому наполягали на створенні основ регулярної армії, яка вийде з підпілля в момент найбільшого розмаху національної революції, здобуде своєму народові свободу й незалежність і захищатиме їх у майбутньому¹⁰. Щоб створити таке військо, треба було подолати не лише дефіцит командирських кадрів, але й підготувати достатню кількість військовиків для майбутньої масштабної розбудови регулярних збройних сил. Першим кроком у напрямку забезпечення командирами підрозділів та частин УПА став наказ ч. 13 тодішнього головнокомандувача повстанців Р. Клячківського ("Клим Савур") від 4 вересня 1943 року, за яким керівники всіх загонів зобов'язувалися:

"1. В цілі упорядкування підстаршинського і старшинського складу УПА підвищити до підстаршинських степенів козаків, які на це заслуговують по їх вишколу або бойових прикметах, і затвердити підстаршин, які вже їх мали попередньо в нашій давній або інших арміях.

Тих козаків, що виконують обов'язки підстаршин, підвищити до підстаршинських степенів. Для того скласти екзаменаційні комісії, завданням яких буде перевірити теоретичну підготовку підстаршинського складу і дати на затвердження командирам груп.

2. Упорядкувати старшинський склад армії. Для того: командирам загонів пропонувати до Команди групи для затвердження в рангах тих старшин, які мають вже старшинські ранги нашої або іншої армії (польської, совітської, німецької і т.д.)...

* Абсолютна більшість партизанських армій, що діяли під час Другої світової війни, спиралася на міжвоєнну військовою традицію своїх країн та їхніх збройних сил. В УПА такої можливості об'єктивно не існувало.

¹⁰ Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – К.: Пульсари, 2002. – С. 76.

Для тих військовиків, які заслуговують на підвищення до старшинських ранг по своїх заслугах, при Головній Команді створюється екзаменаційно-кваліфікаційна комісія, якої завданням буде перевірити теоретичну підготовку кандидатів до старшинської ранги”¹¹.

У ході виконання цього наказу офіцерські та сержантські посади в УПА зайняло багато колишніх бійців і командирів Червоної Армії – вихідців зі Східної України, які до того часто почувалися упослідженими й дискримінованими серед більшості повстанців західноукраїнського походження (незважаючи на те, що вони найчастіше були інтелігентами або військовими спеціалістами, їм не довіряли командних постів і навіть хорошої зброї)¹².

Однак прискорене надання офіцерських звань не завжди виправдовувало себе на практиці. Перші великі бої з німцями та радянськими партизанами, а також фронтові зіткнення з Червоною Армією виявили серйозні хиби у підготовці багатьох командирів УПА, які раніше проходили вишкіл у регулярних іноземних арміях або в українських добровольчих формуваннях. Так, у звітах за липень–серпень 1944 р. командування військової округи “Дніпро” повідомляло у штаб групи УПА-Південь: “Більшість командирів (сотенних) – це люди, які мали дуже мало спільного з нашим рухом. Це переважно підстаршини польської, совітської чи німецької армій, інтелектуально й політично слабо вироблені. Вони, будучи вихованими в регулярній армії, не можуть зрозуміти особливих обставин, серед яких формувалася і росте УПА. Тому всю роботу у відділах укладають на касарняний лад. Якщо військовий вишкіл і проводиться за певною схемою, то більше звертається уваги на справи у нас другорядні (впоряд) за рахунок стрілецького вишколу. Замітно, що більшості командирів бракує ініціативи і вони часто губляться, головню коли йде про бій. (В регулярній армії вони призвичаєні діставати докладні директиви, а тут приходится діяти самостійно). Кожний з них може бути добрим вояком, але важко знайти серед них справді командира-партизана”¹³. Подібна ситуація склалася і в групі УПА-Захід. Зокрема, в наказі ч. 9 від 25 листопада 1944 р. штаб групи зазначав: “Слабкість командирів є причиною дезерцій та тенденцій скупчень і втеч від самостійного діяння до піддання себе під крило міцнішого командира... Штаби недооцінюють належно необхідності безперервного виховання молодих старшин і підстаршин”¹⁴.

¹¹ ЦДАВО України. – Ф. 3833. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

¹² Русначенко А. Цит. праця. – С. 83.

¹³ ЦДАВО України. – Ф. 3837. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 2.

¹⁴ Там само. – Ф. 3834. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.

З метою виправлення подібних вад головне командування Повстанської армії ініціювало створення низки офіцерських та підстаршинських шкіл, найвідоміші з яких – “Дружинники”, “Світлана”, “Лісові чорти”, “Везувій”, “Хорти” та ін. Лише протягом 1943 р. було підготовано дві тисячі старшин і три тисячі підстаршин¹⁵, які стали основою командного складу УПА. У лютому – березні 1944 р. найбільші старшинські школи було об’єднано в одну школу “Олені” і переведено її до Карпат. Уже після перших двох випусків (березень – жовтень 1944 р.) лави УПА поповнилися однією тисячею молодих офіцерів¹⁶. До речі, поряд з підготовкою командного складу проводилося масштабне навчання рекрутів і добровольців. Тільки в серпні 1943 р. на території надрайонів Костопіль і Сарни (військова округа “Заграва”) стрілецький вишкіл пройшли 10 тисяч чоловік¹⁷.

Проаналізувавши й узагальнивши документальні дані, ми спробуємо з’ясувати основні принципи організації вишкільних таборів, відтворити господарське життя упівських командирських шкіл й розглянути тісно пов’язані з цим проблеми забезпечення одягом, продуктами харчування, промисловими товарами, медикаментами та зброєю.

* * *

Місцевість для вишкільного табору вибирали важкодоступну. Його закладали серед великих лісових масивів, на болотах, у горах, на порослих кущами та верболозом берегах невеличких річок, якнайдалі від важливих шляхів сполучення та великих поселень, але поблизу маленьких хуторів. Табір оточувався трьома кільцями охорони¹⁸.

Сам табір являв собою комплекс бараків-казарм або землянок, розміщених симетрично або асиметрично в залежності від конкретної місцевості й відповідного наказу командира. Казарми розташовувалися здебільшого на пагорбах і підвищеннях, де не застоювалася вода й було сухіше. При будівництві намагалися не вирубувати лісу та кущів, максимально використовуючи їхні маскувальні властивості. Стіни будівель були невисоким, до одного метра; дахи робили двоскатними, покривали їх драницями, виготовленими зі стовбурів смерек, або лубом (свіжою корою хвойних дерев); інколи дах прикривали дерном, який, приростаючи, перетворював казарми на розкидані між деревами пагорби. Розміри казарми для однієї чоти (30–40 осіб) становили 12 на 6 метрів. У сере-

¹⁵ Мірчук П. *Українська повстанська армія 1942 – 1952.* – Мюнхен, 1953; Репринт. видання. – Львів, 1991. – С. 253.

¹⁶ Там само.

* За нашими підрахунками, протягом 1944 р. старшинські та підстаршинські школи УПА випустили не менше як шість тисяч підготованих військовиків: 2 тис. офіцерів і 4 тис. підстаршин. На жаль, практично неможливо визначити кількість випускників пізніших років через відсутність в архівах відповідної документації.

дині приміщення попід стінами влаштовувалися двоповерхові лежанки. Окрім великих бараків, яких у таборі було від п'яти до десяти, зводилися менші господарські будівлі для складів із продуктами, зі зброєю та боеприпасами, а також для кухні, лазні, шпиталю й штабу (командир жив у приміщенні штабу). У більшості вишкільних таборів також споруджувалась одна велика нежитлова будівля для загальних зборів, вистав, концертів. Не менше як за сто метрів від табору розташовувалися вбиральні¹⁹.

Посередині табору був т. зв. “альярмовий майдан”, на якому зранку і ввечері збиралася вся школа. У багатьох випадках це місце викладали розколотими надвоє колодами, які навесні та восени запобігали перетворенню його на багнисте місиво. Майданом для вправ слугувала велика галявина неподалік від табору²⁰.

Набагато складнішою проблемою, ніж облаштування таборів, було безперерйне постачання зброї та боеприпасів. Для забезпечення неперервності навчального процесу командування УПА розпорядилось організувати у всіх підготовчих таборах склади зброї та набоїв. Для цього споруджувались великі й глибокі підземні ями-бункери зі спеціальними подвійними стінами. Внутрішню частину стін покривали жерстю, а саму зброю складали до великих скринь, заливали зброярським маслом і закутували водонепроникною тканиною. Боеприпаси зберігали окремо. На всіх ящиках робили написи про систему зброї та її кількість²¹.

Хоча склади зброї були у всіх школах УПА, все ж, за свідченнями самих повстанських командирів, “щодо запасу зброї, найгірше доводилося вишкільним відділам”²². З метою забезпечення повноцінної підготовки сержантського й офіцерського корпусу армії командування наказало керівникам бойових відділів і підпілля ОУН відправляти до вишкільних таборів людей зі своєю зброєю, боеприпасами, одягом та іншими необхідними для повсякденного вжитку предметами: “До дня 20.09.1943 р. вислати до команди групи “Турів” по 30 відповідних людей від кожної округи для другого туру школи старшин. В них має бути добре вивінування (спорядження – І. П.) та зброя. Три кулемети від кожної округи. По закінченню курсу зброя повернеться назад з людьми”²³.

Проблемою для вишкільних таборів була також віддана їм без інструкторів важка зброя – гармати й станкові великокаліберні кулемет-

¹⁷ Кентій А. Українська повстанська армія в 1942 – 43 рр. – К., 1999. – С. 93.

¹⁸ Хмель С. Українська партизанка (з крайових матеріалів). – Львів: Шлях перемоги, 1994. – С. 21.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само. – С. 16.

²² Там само.

²³ ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 9.

ти. “Що робити з цими тяжкими кулеметами й артилерією, до яких треба по 6 людей обслуги?” – з відчаєм запитував командир школи “Світлана” “Чорноморець” (О. Мельник) в одному з листів до курінного “Лівара” (“Ливар”)²⁴. Справа в тому, що рейдуючі повстанські відділи, вважаючи недоцільним використання в бойових акціях важкого озброєння (воно хоча й підвищувало потужність та ефективність вогневого удару, все ж вимагало тяглової сили й тим самим зменшувало маневреність загонів), намагалися збути цей “баласт” вишкільним таборам, у яких не вистачало ні персоналу, ні часу займатися артилерією.

Уявлення про бойовий стан та озброєння старшинських і підстаршинських шкіл доповнюють дані документів школи “Олені” за липень – вересень 1944 р.:

“Перша сотня – командир хорунжий Щит. Стан сотні на 31.8.44 р.

I. Загальний стан – 131.

Сотник 1.

Чотових 2.

Інструкторів 3.

Ройових 10.

Бунчужний 1.

Стрільців 107.

Лікарів 1.

Шевців 2.

Конюхів 1.

Разом – 131.

За липень – серпень 1944 – 12 курсантів загинули в боях у розвідці, 1 – хворий, 5 – зникли безвісти, 6 – поранені, 13 – вислані до бойових відділів УПА.

II. Узброєння.

скоростріли (кулемети) – 10 шт.

СКТ (Самозарядний карабін Токарева 1940 р. виготовлення) – 12 шт.

пістолети-кулемети МР-40 (німецькі) – 3 шт.

* Мельник Олекса (“Чорноморець”) – народився 1919 р. в Горохівському повіті на Волині, загинув 1948 р. біля с. Охлопів Горохівського району Волинської області в бою з чекістами. Військову освіту здобував протягом 1939–1941 рр. у старшинській школі ОУН у с. Турковичі Грубецького повіту. Організатор відділів УПА на території південних районів Волинської області. Керівник підстаршинської школи ВО “Турів”, яка базувалася в селах Вовчак і Мочулки на Ковельщині (див.: Якуб’юк А. Комбатанти Волинського краю // Волинь. – 2002. – № 4. – С. 138).

²⁴ ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 23.

пістолети – 13 шт.
 міномети – 3 шт.
 крісів (рушниць) – 105 шт.
 гранат – 112 шт.
 Набої скорострільні – 4543
 до крісів – 9063
 до пістолетів – 315

Друга сотня. Сотенний хорунжий Коник. Стан сотні на 10.9.44 р.

I. Загальний стан сотні – 119.

Сотенний	1.
Інструкторів	2.
Лікарів	2.
Чотових	3.
Бунчужний	1.
Санітарів	3.
Ройових	11.
Шевців	2.
Кухарів	2.
Конюхів	3.
Господарчих	3.
Стрільців	86.

Разом: 119.

За липень – серпень 44 р. із сотні відійшло до УПА 15 радистів та 22 стрільці, яких відраховано зі старшинської школи.

II. Узброєння:

крісів – 74 шт.
 СКТ – 14 шт.
 легких самострілів – 6 шт.
 пістолетів-кулеметів МР, ППД, ППШ (німецькі та радянські) – 6 шт.
 пістолетів – 9 шт.
 мінометів – 3 шт.
 Набої до легких скорострілів – 2043
 до крісів – 6503
 до СКТ – 1760
 до пістолетів-кулеметів – 1063
 до пістолетів – 73

Третя сотня. Сотенний хорунжий Колчак. Стан сотні на 17.9.44.

I. Загальний стан сотні – 124.

Сотенний 1.

Інструкторів	2.
Лікарів	2.
Чотових	2.
Бунчужних	1.
Санітарів	3.
Ройових	10.
Шевців	2.
Кухарів	2.
Конюхів	5.
Господарчих	4.
Стрільців	88.
Радистка	1.

Разом: 124.

За липень – серпень 44 р. сотня втрат не мала, до неї лише приділено: 1 радистку “Уляну”, 2-х хлопців – один 11-літній, а другий 15-літній.

II. Узброєння:

крісів – 76 шт.

СКТ – 16 шт.

скорострілів – 5 шт.

пістолетів-кулеметів – 9 шт.

пістолетів – 7 шт.

мінометів – 3 шт.

Набоїв до крісів – 9506

до СКТ – 2304

до скорострілів – 2017

до пістолетів-кулеметів – 1962

до пістолетів – 106”²⁵.

З поданих звітів добре видно, що особовий склад вишкільних сотень поділявся на три частини: командири та інструктори, обслуговуючий персонал і рядові курсанти-стрільці. Усі три сотні старшинської школи “Олені” склалися з десяти роїв, але якщо перша і третя сотня мали по дві чоти (понад 40 бійців у кожній), то в другій сотні було три чоти (близько 40 бійців у кожній).

Озброєння старшинської школи “Олені” було цілком задовільним, проте ресурси боеприпасів були обмежені (зважаючи на високу скорострільність автоматичної зброї, можна припустити, що витрати набоїв під час тренувань дозволялися незначні). З одного боку, економія патронів негативно впливала на рівень стрілецької підготовки курсантів; з іншого боку, скрута привчала майбутніх командирів до ощадливості, раціонального використання боеприпасів, кращого планування бойових

²⁵ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 9-20.

акцій, що в умовах відсутності централізованого постачання відігравало важливу роль. Зброю, якою користувались у старшинських школах (як і в усій УПА), випускали різні країни – Німеччина, СРСР, Чехо-Словаччина, Угорщина, Румунія, Польща. Це черговий раз спростовує тезу радянських і сучасних російських вчених про те, ніби повстанцям тривалий час зброю постачали німці*, а пізніше – англіїці й американці. Різноманітність озброєння пояснюється винятково його трофейним походженням і браком зброї власного виробництва.

Труднощі виникали із забезпеченням персоналу та слухачів командирських шкіл УПА продуктами харчування. Бойові відділи УПА здебільшого рейдували по певній місцевості й харчувались за рахунок селян, підпільних складів, які були розкидані в районі дій кожної сотні й запаси яких поповнював районний комендант запілля. Здобували провіант також під час нападів на склади й бази противника. Вишкільні ж відділи, які розташовувались у стаціонарних таборах якнайдалі від великих сіл та містечок і не проводили великих бойових акцій, перебували винятково на утриманні тилових служб УПА та підпілля ОУН.

Слід підкреслити, що повстанські інтенданти доволі вправно вирішували “харчове” питання, тому у звітах командири оцінювали продовольче забезпечення своїх вишкільних сотень і шкіл здебільшого як “задовільне”.

Уявлення про потреби вишкільних таборів у продтоварах можна скласти на основі документів. Так, 30 вересня 1944 р. виконував обов’язків керівника старшинської школи “Олені” поручник “Поль” (Ф. Польовий)** замовляв на наступний місяць для своїх 300 підлеглих курсантів такі продукти:

* У довіднику К. Залеського “Хто був хто у Другій світовій війні. Союзники Німеччини” серед біографій спільників Гітлера опинилися сфальсифіковані життєписи керівників українського націоналістичного підпілля. У статті про Р. Шухевича, зокрема, можна прочитати, що з серпня 1943 р. до вересня 1944 р. німецька група армій “Південь” передала УПА 700 гармат і мінометів, близько 10 тисяч кулеметів, 26 тисяч автоматів, 72 тисячі гвинтівок, 22 тисячі пістолетів, 100 тисяч гранат, 12 мільйонів патронів тощо (див.: Залесский К. Кто был кто во Второй мировой войне. Союзники Германии. – М.: АСТ, 2003. – С. 432). І такі щедрі “подарунки” вермахту начебто робив після Курської битви (!), коли війська групи “Південь” швидко відступали за Дніпро й обладнували нову лінію оборони, коли авральним темпом комплектувалося 52 нові дивізії вермахту, військ СС і повітряно-десантних військ. При цьому частина піхотних дивізій у зв’язку з браком гармат мала не по 4, а по 3 артилеристські дивізіони (див.: Мюллер-Гиллебранд Б. Сухопутная армия Германии 1933 – 1945 гг. – М., 2002. – С. 417). Виходить, що вермахт займався “добročинністю”, відбираючи зброю від своїх солдатів і віддаючи її українським повстанцям.

** Згідно з наказом головнокомандувача УПА Р. Шухевича ч. 10/44 від 25 грудня 1944 р., поручник Ф. Польовий отримав ступінь майора з датою старшинства від 15 жовтня 1944 р. (ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 4-а. – Арк. 26). А наказом ч. 1/45 від 25 квітня 1945 р. майора Ф. Польового було нагороджено “Золотим Хрестом Бойової заслуги 2-го класу” (Там само. – Арк. 28-29).

“Харчів:

товщ (жири) (масло, смалець, маргарин) – 350 кг.

крупы – 120 кг.

горох, квасоля – 600 кг.

сіль – 250 кг.

кава – 90 кг.

консервів – 550 шт.

цукру – 350 кг.

перцю – 2 кг.

паприки – 5 кг.

папіроси – 50 400 штук”²⁶

Через три дні, 3 жовтня 1944 р., командир “Поль” доповнив список:

“Хліба (0,8 кг в день на людину) – 7 200 кг;

м’яса (0,25 кг в день на людину) – 2 250 кг;

цукру (0,03 кг в день на людину) – 276 кг;

кави (0,005 кг в день на людину) – 150 кг;

бульби (картоплі) (1 кг в день на людину) – 9 000 кг;

масла (0,03 кг в день на людину) – 276 кг;

горох, квасоля, крупы (0,12 кг в день на людину) – 1080 кг;

сіль (0,02 кг в день на людину) – 180 кг;

муки для варіння (0,15 кг в день на людину) – 450 кг;

ярини: буряк, часник, морква, капуста, петрушка та ін. (0,15 кг в день на людину) – 1350 кг;

вівса для коней – (75 кг в день для всіх коней) – 2250 кг”²⁷.

10 жовтня 1944 р. для обґрунтування висланого замовлення поручник “Поль” подав денний раціон усієї школи:

“Хліба: денно – 240 кг;

цукру – 9 кг;

бульби – 300 кг;

гороху, квасолі, крупы – 36 кг;

муки для варіння – 15 кг;

ярини – 45 кг;

м’яса – 75 кг;

кави – 5 кг;

товщу (жирів) – 9 кг;

солі – 6 кг;

²⁶ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 22.

²⁷ Там само. – Арк. 32.

вівса для коней – 75 кг;
папіросів або тютюну – 3 кг”²⁸.

Підрахунки, проведені на базі наведених вище статистичних даних, показали, що курсант старшинської школи “Олені” восени 1944 р. споживав продукти, енергетична цінність яких становила 4388 ккал (хліб – 1520 ккал; крупи – 326,4 ккал; тісто – 450 ккал; масло – 19,3 ккал; м’ясо – 750 ккал; консерви – 120 ккал; картопля – 830 ккал; морква – 49,5 ккал; горох – 86,4 ккал; буряк – 72 ккал; цукор – 125 ккал; капуста – 40 ккал). Стрільці щоденно вживали 270 г білків, 100 г жирів, 600 г вуглеводів, що, за сучасними нормами, є більш ніж достатньо для людей, які займаються особливо важкою фізичною працею, – шахтарів, бетонників, вантажників, каменярів, лісопильників, сталеварів (денна норма для представників цих спеціальностей становить 4300 ккал).

Стабільне постачання продуктів пояснюється не тільки злагодженою роботою всіх служб підпілля, а й масовою підтримкою українського селянства. Складніше було дістати для слухачів старшинських і підстаршинських шкіл одяг, взуття, господарські та канцелярські товари, вкрай необхідні для життя й навчання. На допомогу селян тут розраховувати не доводилося, адже ці речі вироблялися переважно в містах, а в селах були неабияким дефіцитом.

Потреби в промислових товарах були значними, про що свідчать замовлення (“запотребування”) “Поля”, зроблені у вересні та жовтні 1944 р.:

- “Пасти до взуття – 30 кг;
- змазки до взуття – 25 кг;
- масло до зброї – 7 кг;
- змазка до зброї – 3 кг;
- Умундування:
- 1. Верхній одяг:
 - плащів – 124 шт.
 - маринорок (курток – І. П.) – 69 шт.
 - штанів – 66 шт.
- 2. Білля:
 - сорочок – 53 шт.
 - підштанців – 87 шт.
- 3. Взуття:
 - нових черевиків або чобіт – 66 пар;
 - підшови – 135 пар.
- 4. Коців (покривал – І. П.) – 32 шт.
- 5. Пасів (ременів – І. П.) – 27 шт”²⁹.

²⁸ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 46.

²⁹ Там само. – Арк. 22.

Невдовзі поручник Ф. Польовий дописав до свого замовлення: “Коли немає готового взуття, то прошу прислати шкіру та прибори шевські, як: дратва, кілки, цвяхи, смола, підкови, шпівці і т.д.”³⁰.

Районним господарчим референтам ОУН доводилося буквально все, що було в їхньому розпорядженні – аж до останньої сорочки чи штанів – передавати командирськими школам. В архівах зберігся акт від 29 січня 1944 р., згідно з яким районний господарчий “Олексієнко” передавав школі “Лісові чорти” такі промислові предмети:

“Машинка до писання – 2 шт. (з того одна марка FK, друга – “Ленінград”);
Цикльостиль – 1 шт. і 5 коробок тушу;
матриці для друку – 2 пачки;
калька – 1 пачка; папір – 23 кг;
книжки – 107 (усі військового змісту);
архів совітських мап;
чотири пари коней;
чотири вози;
чотири упряжі;
дві польові кухні;
дизенерекційна бочка;
дванадцять пар білля;
один піджак;
одні штани;
тридцять ряден;
двадцять чотири пари постолів;
вісім тарілок;
тридцять вісім рушників;
два бідони;
три саперні лопатки;
одна шкіра овеча;
чотири ложки;
сім пасів;
дві маски протигазні;
чотири польові фляжки;
два комплекти приладдя шевського”³¹.

Однак навіть така сумлінна передача всього районного “скарбу” не вирішувала проблеми забезпечення промисловими товарами військових шкіл. Найгостріше відчувалася нестача взуття (воно швидко зношувалося), засобів особистої гігієни та ліків. У раніше цитованому листі до курінного “Лівара” командир школи “Світлана” О. Мельник (“Чорноморець”) скаржився, що в казармах “нечистота”, є “прояви корости”, “а все через те, що неможливо втримати чистоти... 10 людей є цілком босими, які на вправи не йдуть”³².

³⁰ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 46.

³¹ Там само. – Арк. 1-2.

³² ЦДАВО України. – Ф. 3838. – Оп. 1. – Спр. 35. – Арк. 23.

У звітах сотенні командири школи “Олені” відзначали, що “є проблеми з лікарськими засобами і засобами гігієни”³³, “не вистачає перев’язочного матеріалу, мила, порошку до прання, потрібні ліки від корости та шкірних недуг”³⁴, “обмундирування погане, бракує мила”³⁵. Частково проблему із забезпеченням ліками, взуттям, уніформою та іншими промисловими товарами вдавалося вирішити за рахунок організації примітивного (“кустарного”) виробництва. Хоча головним джерелом надходження госптоварів були трофеї.

Підводячи підсумки, необхідно відзначити, що питання підготовки кваліфікованих військових кадрів ще з 1920-х рр. було одним із першочергових для українських націоналістів. Чисельний ріст УПА на зламі 1942 – 1943 рр. поставив верховне командування повстанців перед необхідністю створення власної мережі шкіл для підготовки старшинського й підстаршинського складу. Аналіз документів засвідчує: українському підпіллю вже на 1943 – 1944 рік вдалося організувати низку таємних стаціонарних вишкільних таборів, які давали можливість у відносно спокійних умовах готувати військових спеціалістів. Командування УПА розробило достатньо ефективну систему постачання їжі й озброєння у старшинські й підстаршинські школи. Доступні архівні матеріали дозволяють стверджувати, що за вмістом калорій їжа, яку в 1943 – 1944 рр. отримували курсанти УПА, задовольняла і навіть перевищувала сучасні норми для людей, зайнятих важкою фізичною працею.

Поряд зі стаціонарними складами трофейної зброї й амуніції у старшинських і підстаршинських школах УПА широко практикувалося тимчасове використання зброї бойових відділів Повстанської армії. Після завершення вишколу колишні курсанти разом зі зброєю поверталися до свого загону. Серйозним недоліком у системі постачання упівських командирських шкіл був відчутний брак боеприпасів, які з огляду на це доводилося постійно економити.

Найбільшою проблемою для вишкільних центрів був дефіцит промислових товарів, особливо одягу, взуття, ліків і засобів особистої гігієни, що зумовлювалося низкою об’єктивних причин, як-от: вплив українського підпілля поширювався, головним чином, на сільську місцевість, де не існувало промислового виробництва; міські склади з необхідними промисловими товарами пильно охоронялися збройними формуваннями окупаційної адміністрації; через брак спеціалістів, обладнання, сировини налагодити виробництво потрібних товарів у селах було неможливо тощо.

³³ ЦДАВО України. – Ф. 3836. – Оп. 1. – Спр. 28. – Арк. 13.

³⁴ Там само. – Арк. 17-18.

³⁵ Там само. – Арк. 20.

ДЕЯКІ ФАКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ОУН І УПА НА СУМЩИНІ

До недавнього часу про діяльність у нашому краї осередків Організації Українських Націоналістів було відомо тільки з уривчастих спогадів окремих людей. Що ж до перебування на Сумщині загонів Української Повстанської Армії, то ця проблема взагалі не обговорювалась, оскільки географія діяльності УПА в історичних дослідженнях обмежувалась західноукраїнським тереном та Правобережжям.

Сьогодні матеріали, виявлені в центральних архівах та Державному архіві Сумської області (далі ДАСО), а також історичні праці вчених, зокрема В. Косика, В. Сергійчука, І. Біласа, дають право стверджувати, що це не так. Насправді на території Сумщини, як і суміжних із нею східних областей України, існувала розгалужена підпільна мережа ОУН, закладена в 1941 р. похідними групами. Більше того, скеровані спочатку на Сумщину, окремі члени похідних груп згодом отримували розпорядження розбудовувати осередки Організації на українських етнічних теренах за межами УРСР, зокрема на території Воронежчини та Кубані.

Отже, можна з певністю говорити про те, що націоналістичне підпілля в період німецької окупації було поширене на всій Східній Україні. Місцеве населення активно приєднувалося до визвольної боротьби, незважаючи на масові репресії національно свідомого громадянства в міжвоєнний період. Подекуди учасники похідних груп знаходили на сході України залишки підпільних організацій, які діяли тут іще з 1920 – 30-х рр. Це були осередки “Мужичої партії”, що існували в Полтаві, Охтирці, Ромнах, та розрізнені учасники інших організацій, у першу чергу СВУ-СУМ¹.

На Сумщині осередки ОУН закладались різними шляхами. Це були відгалуження похідних груп, які швидким маршем просувалися на схід, просвітянські організації, де активно працювали українські націоналісти. В окремих випадках для розбудови мережі ОУН в Сумській області використовувались родинні зв'язки галичан із місцевим українським населенням.

Ідеологія націоналізму, конкретні приклади боротьби з німецькими окупантами знаходили на Сумщині сприятливий ґрунт. Ще свіжими в пам'яті тамтешніх жителів були жахливі ночі очікування “чорних воро-

¹ Плещ В. *Боротьба за Українську державу під совєтською владою.* – Лондон: Українська видавнича спілка, 1973. – С. 39.

нків” НКВД, люди ще пам’ятали лютий голодомор 1932 – 33 рр., нищення церков, непосильні побори. Тому скоро не тільки в обласному центрі, але й у деяких районах виникли структури Організації Українських Націоналістів. У звіті командира 3-ої похідної групи Тимоша Семчишина повідомлялося, що 18.07.1941 р. через Сян переправився рій Василя Загакайла, який мав завдання добратися до міста Суми та Сумської області і створити там підпілну організацію ОУН. У цьому рою були також Ярослав Мудрий та Святослав Стеранка². Про Василя Загакайла відомо, що він діяв під псевдами “Жук”, “Береза”, “Білий”. У серпні – вересні 1939 р. “Білий” був одним з учасників, а можливо, й організаторів Поліського лозового козацтва. З’ясувати що-небудь про діяльність В. Загакайла на Сумщині наразі не вдалося. Знаємо тільки, що у 1943–44 рр. він був організаційним референтом Дрогобиччини і загинув у червні 1944 р. в бою з німцями і власівцями.

Отже, до кінця 1941 р. одна з похідних груп дісталася Сумщини. Тут було закладено осередок ОУН(б), який спочатку нараховував 8 чоловік. Про це повідомляли “Вісті інформативної служби ОУН”, ч. 7–9 за 1942 р.

Учасник ще однієї похідної групи, яка рухалася за маршрутом Київ – Вороніж, Михайло Кудла, також займався організацією націоналістичного руху в Сумах. До міста були скеровані й деякі члени північної похідної групи: Іван Кошин, Григорій Очуй, Василь Войнарович та інші³.

Пізніше, коли бандерівське підпілля на Сумщині вже сформувалося, його посилили членами ОУН Вінниччини. Нещодавно професор В. Сергійчук віднайшов документ, який це засвідчує. Серед підпільників, скерованих на територію Сумської області, зокрема були:

Бойко – Яворів Василь, родом зі Стрийщини, близько 30 років. Від липня 1941 р. до серпня 1942 р. був провідником у Вінницькій області. Звідти переведений на Сумщину для організації підпілля, де наприкінці 1942 р. був розстріляний гестапо в обласній тюрмі. Давній член ОУН, в’язень польської тюрми, учасник похідних груп.

Петерзіль Євгенія, родом з Тернополя, приблизно 25 років. В’язень польської тюрми в Тарнові, учасниця похідних груп. Від липня 1941 р. до серпня 1942 р. легально працювала керівником “Суспільної опіки” у Вінниці. Член обласного проводу, провідник вінницької жіночої мережі. Улітку 1942 р. разом з обласним провідником Бойком перекинута на

² Сергійчук В. Діяльність підпілля ОУН на Сході України // *Визвольний Шлях*. – 1995. – Ч. 8. – С. 965–971.

³ Відновлення Української держави в 1941 році. Нові документи і матеріали. – К.: Українська видавнича спілка, 2001. – С. 112–113.

Сумщину, де була заарештована й розстріляна гестапівцями у сумській в'язниці наприкінці 1942 р.⁴

Відомо, що з Євгенією Петерзіль співпрацював редактор часопису "Вінницькі вісті" студент Нофенко. Інші джерела опосередковано вказують на те, що й він був учасником оунівського підпілля на Сумщині⁵.

Побуючись українського визвольного руху, гітлерівці розгорнули терор проти його діячів, засилали своїх агентів – завербованих місцевих запродавців. Однак українські націоналісти продовжували боротьбу. Так, у донесенні від 24 травня 1943 р. нарком державної безпеки УРСР Савченко повідомляв: "Ряд джерел і захоплених нами документів свідчить про те, що, незважаючи на масові репресії німців серед оунівців, зокрема серед прихильників Бандери, останні не тільки не згорнули своєї діяльності, а навпаки, перейшовши в підпілля, значно посилили її"⁶.

Є дані, згідно з якими восени 1942 р. Іван Климов–"Легенда" вивіз на Сумщину Т. Теодора–"Хмеля", завданням якого було допомогти групі ОУН, що утворилась як відгалуження однієї з похідних груп. Останню звістку від нього брат отримав у травні 1943 р., після чого зв'язок перервався⁷.

На теренах Сумської області націоналісти проводили активну пропагандистсько-просвітницьку та організаційну роботу, допомагаючи населенню не тільки вижити, а й не втратити надії на звільнення України від німецько-нацистських та московсько-комуністичних загарбників.

На початку грудня 1942 р. німці викрили в Сумах потужний осередок ОУН. Про це свідчить донесення про збори в міській комендатурі:

"12 грудня 1942 р.

Суми

Політична ситуація

Рух опору української інтелігенції стає все більш агресивним. СД розкрило нитки, що вели аж до Києва, до централі руху Бандери. Дотепер заарештовано обласного провідника Сапуна, двох районних провідників і 38 членів ОУН. Керівники школи перекладачів організовують мережу ОУН (рух Бандери) і добирають людей, яких потім представляють як осіб, гідних довіри німецької влади...

Театральні групи ведуть нелегальну пропаганду. Їхні дії та розмови важко проконтролювати. Згідно з деякими чутками, ОУН має намір будувати в Конотопі фабрику боєприпасів. Центр ОУН – у Києві. ОУН

⁴ *Шлях перемоги.* – 2000. – Ч. 18. – 11 травня. – С. 8.

⁵ *Алетіяно-Попівський Є. З ідеєю в серці – зі зброєю в руках.* – Лондон.: Українська видавнича спілка, 1978. – С. 33.

⁶ *Сергійчук В. Наша кров на своїй землі // Альманах гомону України.* – 1993. – С. 107-108.

⁷ *Макар В. Бойові друзі. Т. 1.* – Торонто: Гомін волі, 1980. – С. 84.

діє за принципом кілець. Можна бачити зовнішнє кільце, але серцевина залишається недосяжною”⁸.

З інших джерел (спогади свідків та довідки з архіву Управління Служби Безпеки України в Сумській області від 14.09.1993 р. за № 4233) стало відомо, що в період німецької окупації Семен Семенович Сапун, директор приватної гімназії, керував сумською організацією ОУН, яка діяла під прикриттям “Просвіти”. У жовтні 1942 р. його та інших керівників обласного проводу ОУН німці заарештували й після жорстоких катувань розстріляли.

На сьогодні встановлено, що до війни С. Сапун був учителем фізики 4-ої школи м. Суми. Він народився 1893 р. в селі Попівка Карлівського району Полтавської області. У 1930-тих рр. учителював у Путивлі. У 1938 р. був репресований як член СВУ⁹. З початком німецької окупації йому вдалося організувати “Просвіту”, під опікою якої діяла школа перекладачів, українська гімназія, школа художньої вишивки. Збори “Просвіти” проходили у приміщенні театру ім. Т. Шевченка, директором якого був Єпіфанов. У школі перекладачів, розташованій у будинку колишнього банку “Україна” на Червоній площі (тоді Українській площі), відбувалася підготовка підпільників ОУН. С. Сапун влаштовував на роботу в ці установи членів бандерівського підпілля під виглядом викладачів. Так, наприклад, згідно з документами школи художньої вишивки її штат складався з 46 чоловік, за свідченнями ж колишніх учнів, там було троє – четверо вчителів¹⁰. Учасниками згаданої підпільної групи були також режисер сумського театру Яків Васильович Шовкун-Дунайський (народився 1887 р. у с. Василівка Сумського району) та виходець із Західної України Михайло Степанович Козацький. У приміщенні школи збиралося багато людей. Тут обговорювали плани діяльності, готували листівки. За наказом Проводу по області було відряджено людей із завданням організувати підпільні осередки в районах.

Архівні документи розповідають, що після арешту націоналісти були розстріляні і спалені на подвір’ї сумської в’язниці в лютому 1943 р.:

“У лютому місяці 1943 р., покидаючи Суми, німці зігнали всіх заарештованих (близько 650 чоловік) у ями двох овочесховищ, замкнули двері овочесховищ, відчинили отвори й почали кидати туди ручні гранати, потому вилили в ті ж отвори гарячу рідину й підпалили, у результаті чого всі люди, які там знаходилися, згоріли живцем.

⁸ Косик В. *Україна і Німеччина у Другій світовій війні*. – Париж – Нью-Йорк – Львів, 1993. – С. 596-597.

⁹ В застінках Сумського НКВС // *Сумський вісник*. – 1942. – 7, 17, 19 червня.

¹⁰ *Державний архів Сумської області (далі – ДАСО)*. – Ф. Р. 2002. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 3.

Серед тих, хто згорів, були такі мешканці м. Суми: фельдшер 2-ої міської поліклініки Долгополов, фельдшер залізничної станції Суми Гузик, директор школи № 18 Саленко, учитель однієї зі шкіл Сапун і багато інших”¹¹

Деяким учасникам цієї підпільної групи вдалося врятуватись, але не всім: Шовкун-Дунайський був заарештований 29.09.1945 р. органами НКВД і засуджений за ст. 54-1а, 54-10 ч. 2, 54-11 КК УРСР на 15 років таборів (звільнений 1954 р., помер на поселенні у м. Ташкент).

Та, незважаючи на всі заходи, гестапівцям не вдалося виявити і знешкодити всю організацію. Уже 30 жовтня 1943 р. старший помічник начальника політичного відділу Центрального штабу партизанського руху полковник Конкін доповідав: “Протягом трьох місяців ідуть арешти (німцями) членів ОУН. Заарештовано близько 3000 осіб. З них у Сумській області – 280 чоловік. Серед заарештованих багато вчителів. У Сумській області заарештували керівників ОУН: заступника Сумського бургомістра Седененка, бургомістра Краснопільського району і колишнього головного бухгалтера Краснопільського млина Мірошниченка, головного інспектора школи Сасуніна, Погляділова і Сонулю, які в Західній Україні організували повстання проти Червоної Армії. Заарештовано 4 перекладачів Краснопільського і Сумського комендантів з української поліції”¹².

Крім зазначених у документі осіб, до краснопільського осередку ОУН належали також учителі Чепурний і Волхов. Вони розповсюджували бандерівські видання “Україна в боротьбі”, “За Самостійну Україну” та ін.

На Роменщині член похідної групи “Остап” також організував підпілля ОУН. Його учасниками були Володимир Мазур, письменники Леонід Полтава, Михайло Чигирин¹³.

На Лебединщині тільки актив ОУН налічував близько 50 осіб¹⁴.

Гадаємо, що промовисті факти, наведені в цих документах, спонукають до ретельнішого дослідження націоналістичного руху на теренах Сумщини. Цінним джерелом інформації можуть бути документи культурних, освітніх, кооперативних установ, де активно працювали члени оунівського підпілля. Відомо, наприклад, що під час німецької окупації в Охтирці діяла філія харківської “Просвіти”, тісно пов’язана з ОУН(б)¹⁵. Завдяки зусиллям обласної організації підпільні осередки

¹¹ ДАСО. – Ф. Р. 2191. – Оп. 1. – Спр. 102. – Арк. 13в.

¹² Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО України). – Ф. 62. – Оп. 1. – Спр. 182. – Арк. 114.

¹³ Мазур В. Ми плакали віру у визволення України. – Львів: Місіонер, 2000. – С. 90.

¹⁴ ДАСО. – Ф. Р. 29. – Оп. 1. – Спр. 27. – Арк. 129–130.

¹⁵ Коваль М. Просвіта в умовах “нового порядку” (1941–1944 рр.) // Український історичний журнал. – 1995. – № 2. – С. 37–42.

ОУН були утворені й у деяких селах районів. Зокрема в Улянівці Білопільського району підпільну групу очолював С. Олійник. Є відомості про те, що на терені області діяли не тільки підпільні структури ОУН, а й окремі підрозділи УПА.

Навесні 1942 р., після II Конференції ОУН, сотник Р. Шухевич вислав двох старшин – пор. Василя Сидора і пор. Юліана Ковальського – в розвідку по північних областях України з наміром підшукати місця для військових баз ОУН¹⁶. Ще раніше серед оунівських старшин зародився план утворення повстанських відділів на півночі України, в чернігівських лісах¹⁷. У київському обласному проводі ОУН теж підтримували думки про те, що втікачів (колишніх офіцерів ЧА) слід скерувати на Чернігівщину для організації повстанських відділів¹⁸. У зв'язку з цим повідомлення гестапо про план бандерівців щодо створення в Конотопі фабрики зброї виглядає досить правдоподібно. Адже така фабрика могла б обслуговувати групу УПА-Схід, яка пізніше перейшла Дніпро, осівши в чернігівських лісах.

У другій половині 1943 р. з групи УПА-Південь командира “Енея” були виділені курені “Негуса” і Мажа для підкріплення загонів, які вже діяли на сході¹⁹. Улітку 1943 р. з Волині в рейд на північно-східні землі (Вінницька, Київська, Чернігівська обл.)²⁰ вирушила військова частина УПА під командою “Верещаки” і “Євгена”. У лісах Чернігівщини на межі з Сумською областю ці загони поповнювались місцевим населенням, яке радо вітало повстанців, долучаючись до боротьби проти гітлерівців. Маловивченим залишається бойовий шлях “Чернігівської січі” – українського повстанського формування, яке 1943 р. приєдналося до УПА. Заслуговує на увагу і діяльність партизанського загону, що воював під гаслом: “Проти Гітлера і Сталіна”. У березні 1942 р. його ліквідувало з'єднання Федорова²¹.

Варто відзначити, що на Київщині та Чернігівщині, за даними архівів КДБ, на одного радянського партизана припадало спочатку 10 українських. Люди інстинктивно йшли в загони до тих, хто перший організовував боротьбу проти нацистів. Причому близько 10 % місцевого населення вступали до УПА з ідейних переконань, а решта – аби воювати проти німців. Швидкий наступ ЧА у 1943 р. не дав змоги організаційно зміцнити існуючі підрозділи, тому й після повторної більшовиць-

¹⁶ Бедрій А. ОУН і УПА. – К., 1999. – С. 13.

¹⁷ Мудрик-Мечник С. Шляхами підпілля революційної ОУН. – Львів: Універсум, 1997. – С. 91.

¹⁸ Там само. – С. 83.

¹⁹ Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто, 1978. – Т. 1. – С. 25-26.

²⁰ УПА в світлі документів з боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу (1942 – 1943). – Видання ЗЧ ОУН. – 1957. – С. 70.

²¹ Енциклопедія Українознавства. – Париж – Нью-Йорк, 1955. – С. 2935.

кої окупації вони діяли розпорошено²². 17.07.1945 р. на шляху Бахмач – Конотоп один із таких загонів УПА затримав поїзд репатріантів з Німеччини, яких під охороною везли в радянські концтабори. Під час перестрілки повстанців із конвоєм в'язні розбіглися²³. Цей епізод показує, що сталінській тиранії не вдалося вбити в серцях північних українців прагнення до незалежності.

Діяльність бандерівського підпілля у нашому краї непокоїла органи НКДБ. Тому ще у 1943 – 1944 рр. на Східній Україні почали створювати мережу “лже-ОУН”. На думку радянських керівників, це давало можливість, з одного боку, виявити давніх членів і прихильників ОУН, яких не вдалося викрити радянським спецслужбам; з іншого боку, ліквідувати націоналістичний елемент, залучаючи його в організацію, а згодом знищуючи або використовуючи для агентурної розробки. На сході України було створено фіктивний провід ОУН та ряд регіональних осередків. Таким чином на 5.03.1944 р. на території Сумської області було виявлено чотири осередки ОУН, заарештовано 18 учасників і двох оголошено в розшук²⁴.

У структурах ОУН та УПА активно працювали й ті наші земляки, яких доля закинула в західні області України. Ось ще один приклад:

“Іванов Микола Васильович, родом з Сумщини, с. Низи, інженер-землемір, був членом ОУН, потім старшиною УПА орієнтовно в 1941 – 1944 рр., псевдо “Омельченко”, викладач підпільної школи стрільців УПА, що знаходилась в с. Космач, або Жаб’є Івано-Франківської області. Його близьким товаришем по зброї був провідник “Борис”, родом з Галичини. Серед знайомих “Омельченка” дружина пам’ятає: вчителя “Галайду” (УПА), “Степового” (УПА, родом із Запоріжжя), “Лісового” (УПА), “Максименка”, який у свій час повідомив у Полтаву, де тоді мешкала сім’я Іванова, що “Омельченко” вбитий. Загинув “Омельченко” орієнтовно в с. Брустури Яблунівського району Станіславської (тепер Івано-Франківської) області. Цю звістку передав дружині провідник “Борис”. Точного місця поховання не назвав. Хто його вбив, обставини не відомі. Мабуть, енкаведисти зуміли знищити підпільну школу УПА, де працював “Омельченко”.

Як пригадає дружина “Омельченка”, приблизно влітку 1952 або 1953 року газета “Известия” повідомила про те, що “Омельченко” загинув на Волині. Чи це той “Омельченко”, чи який інший? Як він там опинився? Невідомо. Пізніше жінка пригадала, що ця школа УПА могла знаходи-

²² Бутко С. *Багряними шляхами*//Голос України. – 1993. – 19 березня. – № 51 (551). – С. 13.

²³ Там само. – С. 13.

²⁴ Білас І. *Репресивно-каральна система в Україні. 1917 – 1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз.* – К, 1994. – Кн. 1. – С. 360-367.

тись в с. Завоєли Космацької сільради Івано-Франківської області, де він перебував, якщо бути точним, у 1943 році, а загинув нібито у 1944 р.

Його дружина, п. Безрук Діна Єлисеївна, має двох доньок, які проживають в Ужгороді та Узбекистані. Її мета – знайти могилу свого чоловіка – вояка УПА, і вклонитися прахові”²⁵.

Тривалий час стверджувалося, що в Українській Повстанській Армії (УПА) були тільки уродженці західних областей України. Аналіз же документів свідчить, що в лавах цього війська воювали представники всієї України. Серед численних документів ОУН-УПА, які захопили енкаведисти, збереглося 7 папок із картотеками вояків УПА (всього на 1305 осіб). Звичайно, переважна більшість цих людей – із Західної України. Але з-поміж них понад 300 осіб – вихідці з інших регіонів України і навіть Росії, Молдови, Білорусі, Узбекистану та Казахстану. З Луганської області, наприклад, – 11 осіб, з Дніпропетровської – 17, з Харківської – 8, із Запорізької – 4, Київської – 9, Полтавської – 7. Різко виділяються Чернігівська та Сумська області. Так, із Чернігівської області нараховується 99 вояків, із Сумської – 79: від Кролевецького району (особливо із сіл Бистрик, Обтове, Спаське) на півночі до Лебединського на півдні. До УПА вони потрапляли зазвичай після оточення, німецького полону. Інший шлях – втеча під час вивезення на роботу до Німеччини. По-різному складалася їхня доля потім. Про більшість із цих людей рідні й досі нічого не знають. Може, відгукнеться хтось із друзів по боротьбі? Тож подаємо списки бійців УПА – уродженців Сумщини (праворуч вказано дату переходу до УПА):

Бораннік Яків - “Дубовенко”, с. Андріяшівка Глинського району; РА	1.01.1944 р.
Близнюк Микола - “Керець”, с. Устинка Буринського району; РА	1.01.1944 р.
Баклан Сергій - “Горобець”, с. Нова Гребля Глинського району; РА	1.01.1944 р.
Горобець Микола - “Железняк”, с. Вовківці Роменського району; РА	1.01.1944 р.
Демидовський Іовлій - “Орілець”, м. Глинськ; РА	1.01.1944 р.
Дроб’язко Андрій - “Степаненко”, м. Лебедин; РА	10.12.1943 р.
Діхнич Іван - “Гайовий”, с. Василівка Глинського району;	1.01.1944 р.
Дзюба Григорій - “Тупало”, с. Успенка Буринського району	1.01.1944 р.
Засипкін Олександр Іванович - “Барандюг”, м. Лебедин; РА	1.01.1944 р.
Захарченко Іван - “Ольвач”, м. Лебедин; РА, авіакулеметник	
Забарний Василь - “Дуля”, с. Бистрик Кролевецького району	16.12.1943 р.
Кривенко Ілля - “Чайка”, с. Божок Кролевецького району	28.11.1943 р.
Кусенко Савка - “Ластівка”, с. Спаське Кролевецького району; РА	28.11.1943 р.
Короткий Григорій - “Повар”, с. Обложки Глухівського району; РА	28.11.1943 р.
Комищенко Максим - “Соколеник”, с. Обтове Кролевецького району; РА	16.12.1943 р.
Кот Микола - “Ватров”, с. Бистрик Кролевецького району	16.12.1943 р.
Карпенко Іван - “Дятел”, с. Велика Сагарівка Буринського району	1.01.1944 р.

²⁵ *Хто пам’ятає Іванова? // Самостійна Україна. –1993. – Ч. 28. – 22 листопада. – С. 3.*

Карпов Микола Іванович - "Буйний", м. Охтирка; РА	1.01.1944 р.
Колашник Микола - "Правдік", с. Межирич Лебединського району; Р	1.01.1944 р.
Колін Василь - "Дубовик", с. Духанівка Буринського району	1.04.1944 р.
Каплун Дмитро Іванович - "Яровий", с. Андріяшівка Глинського району	1.01.1944 р.
Касян Григорій - "Явір", с. Погребки Кroleвецького району	29.11.1943 р.
Коваленко Федір - "Оріх", с. Локня Кroleвецького району; РА	29.11.1943 р.
Касяненко Микита - "Засць", с. Обтове Кroleвецького району	24.11.1943 р.
Кусенко Микола - "Хвиля", с. Спаське Кroleвецького району; РА	28.11.1943 р.
Крамар Олексій Федорович - "Купчик", с. Межирич Лебединського району; РА	1.01.1944 р.
Карпенко Петро - "Паліяниця", с. Бобрик Лебединського району; РА, піхотинець	6.12.1943 р.
Кот Федось - "Кравченко", с. Бистрик Кroleвецького району	16.12.1943 р.
Ледвішка Федір - "Жвавий", с. Бистрик Кroleвецького району	29.11.1943 р.
Лисуха Микола - "Діброва", с. Обтове Кroleвецького району; РА	28.11.1943 р.
Лецик Павло - "Белкін", с. Спаське Кroleвецького району	28.11.1943 р.
Литвинов Ігор - "Яструб", с. Нечаївка Буринського району; РА	1.01.1944 р.
Марченко Павло - "Вишня", с. Волошинівка Глинського району; РА	1.01.1944 р.
Маринцов Євген - "Хома", м. Білопільля	20.09.1943 р.
Мироненко Михайло - "Андрій", с. Володимирівка; РА	6.12.1943 р.
Мартиненко Микола - "Тромкий", с. Великий Вистороп; РА, снайпер	8.12.1943 р.
Миросниченко Іван - "Синиця", с. Жуківка Буринського району	1.01.1944 р.
Мосієнко Григорій - "Діброва", с. Бистрик Кroleвецького району	29.11.1943 р.
Марченко Петро - "Бистрий", с. Бистрик Кroleвецького району	29.11.1943 р.
Мороз Микола - "Сокил", с. Бистрик Кroleвецького району; РА, шофер	28.11.1943 р.
Мироненко Федір - "Орел", с. Бистрик Кroleвецького району	28.11.1943 р.
Марченко Василь - "Травкін", м. Глинськ; РА	1.01.1944 р.
Мороко Олександр - "Соловей", м. Глухів; РА	16.12.1943 р.
Очкал Степан - "Корченко", с. Ярославець Глухівського району; РА	28.11.1943 р.
Орланський Порфир - "Феодосій", м. Кroleвець	28.11.1943 р.
Павличенко Олекса - "Жигарьов", с. Ракитне Дубов'язівського району; РА	1.01.1944 р.
Пророка Петро - "Іваненко", м. Лебедін; РА	10.12.1943 р.
Пиво Олекса - "Голка", м. Тростянець	1.01.1944 р.
Петух Микола - "Синьопуп", м. Кroleвець; РА	28.11.1943 р.
Пилипенко Григорій - "Соловей", с. Положки Глухівського району; РА	28.11.1943 р.
Проноза Василь - "Зимовець", с. Спаське Кroleвецького району	28.11.1943 р.
Проноза Антон - "Зінченко", с. Спаське Кroleвецького району	28.11.1943 р.
Піскун Олексій - "Сліпий", с. Локиниця; РА	24.11.1943 р.
Передерій Іван - "Сокил", с. Мутин; РА	29.11.1943 р.
Пушкар Григорій - "Синиця", с. Дубов'язівка; РА	1.01.1944 р.
Розанов Ігор - "Чорноблук", с. Хоминці Глинського району	1.01.1944 р.
Рилач Олександр - "Распутін", с. Обтове Кroleвецького району; РА	28.11.1943 р.
Райденко Семен - "Чорноморець", с. Шилівка Буринського району	1.01.1944 р.
Радченко Олексій - "Бойок", м. Глухів; РА	21.12.1943 р.
Соловий Григорій - "Коришук", с. Нечаївка Буринського району	1.01.1944 р.
Соловий Микита Васильович - "Тис", с. Нечаївка Буринського району; РА	1.01.1944 р.
Стеценко Олекса - "Дубенко", с. Левченки Роменського району	1.01.1944 р.

Скоробагатко Василь Андрійович - "Буря", с. Яблочне Охтирського району; РА	1.01.1944 р.
Сирота Віктор - "Розбийгора", с. Довгополівка Роменського району	1.01.1944 р.
Сомок Григорій - "Сліпий", с. Божок Кролевецького району	28.11.1943 р.
Слюсар Микола - "Кравчук", с. Бистрик Кролевецького району; РА, кіннотник	16.12.1943 р.
Соловийов Олександр Степанович - "Кальченко", с. Нечаївка Буринського району;	
Сушко Петро - "Сокіл", с. Дубинка Дубов'язівського району	1.01.1944 р.
Тищенко Микола - "Індуктор", с. Ревки; РА	8.12.1943 р.
Тупотілов Тимофій - "Роман", с. Терни Улянівського району; РА	27.11.1943 р.
Харчук Степан - "Козувенко", с. Землянка Глухівського району	16.12.1943 р.
Холодйон Микола - "Губенко", с. Спаське Кролевецького району; РА	28.11.1943 р.
Шевель Павло - "Сокіл", с. Берца Глухівського району; РА	16.12.1943 р.
Школа Пилип - "Шкода", с. Спаське Кролевецького району	28.11.1943 р.
Штика Пилип - "Лук'яненко", с. Успенка Буринського району; РА	1.01.1944 р.
Шевченко Григорій Іванович - "Ворона", с. Андріяшівка Глинського району	1.01.1944 р.
Шербань Антон - "Бугук", с. Спаське Кролевецького району	28.11.1943 р.
Шербань Іван - "Ковельський", с. Спаське Кролевецького району	27.11.1943 р.
Юрченко Микола - "Діброва", с. Анастасівка Глинського району	1.01.1944 р. ²⁶

Вдалося знайти відомості про долю одного з цих бійців – Іллю Крищенка ("Чайка") із с. Божок Кролевецького району. Свій бойовий шлях у лавах УПА почав у Рівненській області. Пізніше, у 1948 р., був за-суджений до 25 років концтаборів за участь у загонах УПА, що діяли на території Сумщини. Покарання відбував у селищі Кадикган на Колимі, де й помер від сухот у 1954 р. Про це повідомив киянин Денисенко І. В.

Різними шляхами потрапляли мешканці Сумщини до УПА. У січні 1944 р. поблизу с. Збитень на Берестейщині "кілька десятків українських поліцаїв Сумської області перейшли на бік УПА. Цю акцію проводив чотовий "Денис" і політвиховник "Безталанний"²⁷. Є підстави вважати, що цими сумчанами були курсанти школи поліції в Клевані. 25 квітня 1944 р. під час гурбенського бою УПА проти військ НКВД і РА велика група бійців – уродженців Сумщини і Чернігівщини чинила героїчний опір більшовицьким танкам, забезпечивши прорив на бушанському напрямку²⁸.

Поповнювали загони УПА й ті сумчани, які брали участь у Карпатському рейді Ковпака. Командир IV ВО поручник Іван Бутковський згадував, що під час боїв у Карпатах у вересні 1944 р. до його відділів прийшло багато східняків-ковпаківців, у тому числі командир штабної роти Ковпака. Ці події відбувалися на Коломийщині, у районі Чорного лісу під Станіславом²⁹.

²⁶ Сергійчук В. В УПА – вся Україна // Військо України. – 1993. – Ч. 6 (квітень). – С. 74-84.

²⁷ Скорупський М. Туди, де бій за волю. – Лондон – Париж, 1989. – С. 217.

²⁸ Марчук І., Тищенко О. Гурби: квітень 44-го. – Рівне: Перспектива, 2002. – С. 43.

²⁹ Літопис Української Повстанської Армії. – Т. 19. – С. 20.

Уже після війни, в липні 1947 р., на територію Іршавського району Закарпатської області прибула боївка ОУН з Дрогобиччини. Очолював її сумчанин Сергій Кривопишин. Радянським органам безпеки вдалося заарештувати п'ятьох членів боївки, а також дев'ятьох активних спільників із числа місцевих жителів. На жаль, ні про групу, ні про її провідника більше нічого не відомо³⁰.

Останнім часом вдалося розшукати документи, які свідчать про те, що наші земляки брали участь у боротьбі УПА не тільки на західних землях України, а й безпосередньо на території Сумщини. У секретних донесеннях Конотопського міського відділу МГБ Конотопському райкомові КП(б)У за березень 1948 р. повідомлялося: «На території Конотопського та Кroleвецького районів тривалий час діяла терористична банда УПА. Основним кублом цієї банди було с. Озаричі, оскільки в селі Озаричі жили й переховувалися ватажки банди УПА, брати ЛУЗАНИ»³¹. З іншого документа відомо, що у березні 1948 р. брати Олександр та Іван Лузани зі своїм загonom здійснювали напади на радянські установи, розташовані в Конотопському і Кroleвецькому районах Сумської області та Кoroпському районі Чернігівської області. «Причому під час нападів на культурні об'єкти, як-от: клуби та ленінські куточки, контори колгоспів та сільрад, знищували портрети керівників партії й радянського уряду та революційні плакати...»³². В іншому повідомленні говорилося, що в селі Попівка Конотопського району діяв загін під керівництвом братів Тимофія і Григорія Супрунів³³.

Спираючись на ці та деякі інші документи, можна стверджувати, що протягом 1947 – 48 рр. у селах Бочки, Попівка, Озаричі, Тулушка, Спаське (нині – Ленінське), Козацьке, Любитово велася справжня партизанська боротьба проти московсько-більшовицьких окупантів під ідеологічними гаслами ОУН-УПА. Підпільники не обмежувалися суто терористичними акціями. Вони проводили і широкую пропагандистську діяльність: «Останнім часом у с. Козацькому сильно активізувалася підпільна робота антирадянського елементу. З'явилася маса листівок, що закликають до зриву роботи в колгоспах, захищають висланих дармоїдів, і як факт, 23.05 у колгоспі «Спільна нива» ніхто не з'явився на роботу. РК КП(б)У просить терміново вжити заходів щодо викриття антирадянського підпілля й покарати винних»³⁴.

Очевидно, між повстанськими загонами Сумщини та командуванням УПА існував більш-менш регулярний зв'язок, що дозволяло передава-

³⁰ Ситник О. УПА і Закарпаття // *Визвольний шлях*. – 1998. – Кн. 4. – С. 460.

³¹ ДАСО. – Ф. Р. 42. – Оп. I. – Спр. 302. – Арк. 52.

³² Там само. – Арк. 25.

³³ Там само. – Арк. 121-121зв.

³⁴ Там само. – Арк. 73.

ти накази та пропагандистські брошури, наприклад “За що бореться Українська Повстанська Армія?”

“ 26.06.48 р.

Начальникові МГБ м. Конотоп
підполковнику т. Онищенкові

При цьому додаю отриманий сьогодні райздороввідділом у жовтому конверті лист – к/р відозву й програму УПА. Для вжиття оперативних заходів”³⁵.

Документальні джерела, використані в цій статті, лише поверхово висвітлюють боротьбу за УССД на Сумщині. Що ж до більш детального вивчення тієї драми, яка розігралася на Сумській землі в повоєнні роки, то тут суттєво допомагають краєзнавчі дослідження. Так, житель села Ярове (Погребки) Кролевецького району Яковина В. Г. повідомив, що в селі Мутин цього району протягом 1947 – 48 рр. діяла боївка ОУН, яка мала на озброєнні 12 кулеметів, міномет. До 1947 р. подібна група існувала в Лебединському районі. Під час одного з боїв біля с. Лифине оточені військами НКВД упівці підірвали себе гранатами.

Восени 1949 р. відбувся один з останніх рейдів УПА на Сумщину. Загін чисельністю приблизно 25 чол. увійшов до села Погребки. Вояки мали ПППШ–41, кулемет із диском. Місцеве населення було приємно здивоване тим, що бійці, попросивши їсти, заплатили гроші. Переночувавши, загін за тривогою вирушив у напрямку с. Ярославець. Дорогою упівців перехопили відділи НКВД на машинах. Прийнявши нерівний бій, повстанці загинули. На жаль, поки що не вдалося знайти місця поховань героїв, загиблих в обох сутичках.

Недавно знайдено відомості про діяльність у 1946 – 1947 рр. загонів УПА, які, за спогадами міліціонерів, прибули на Сумщину із Західної України. Це, зокрема, загін Миколи Цуба, який діяв на території Недригайлівського і Роменського районів і мав у своєму складі 14–16 осіб. Він знищував партійно-колгоспний актив, вів роз’яснювальну роботу. Для боротьби з ним було створено оперативну групу ББ на чолі з підполковником міліції Юсфін, який був відомий ще з 1920-х рр. як спеціаліст у галузі різних провокацій проти повстанського руху. 19 грудня 1946 р. повстанці прийняли нерівний бій у селі Коровинці Недригайлівського району. Командир загону М. Цуб загинув, інших заарештували. Міліція захопила багато зброї, 3 друкарські машинки, 75 тисяч націоналістичних листівок.

Зовсім невелика група УПА під керівництвом братів Семенцових діяла на Глухівщині. Згодом вона поширила свою діяльність на Путивльський та Шалигинський райони. Відомо, що 30 травня 1947 р. відбувся

³⁵ ДАСО. – ФР. 42. – Оп. 1. – Спр. 302. – Арк. 83.

останній бій упівців із міліцією, який тривав понад 4 години. Частина бійців загинула, іншим вдалося вийти з оточення. Остаточно міліція ліквідувала цю групу восени 1948 р.

Найбільший резонанс мали події в Кролевецькому районі. Загін М. Дулі, який прибув з Волині, здійснював успішні напади на колгоспи, сільради, використовуючи при цьому лісисту місцевість. У травні 1946 р. під час засідання сільради с. Поділки, на якому обговорювався план поширення внутрішньої позики, партизани відкрили по активістах вогонь, убили секретаря парторганізації. Про це стало відомо Хрущову, який особисто контролював операцію проти повстанців³⁶.

Свідчення міліціонерів великою мірою суб'єктивні й потребують звіряння з архівними документами. Тільки тоді ці спогади зможуть стати серйозною джерельною базою для вивчення боротьби загонів УПА на північно-східних теренах нашої Батьківщини.

Наведені в нашій статті факти – це лиш невелика частка відкриттів у галузі дослідження українського визвольного руху на Сумщині, проте й вони дають підставу пишатися своїм краєм і його славними синами.

³⁶ Соколов Г. Обеспечение безопасности граждан в первые послевоенные годы // *Служение народу*. – 1967. – № 11.

ВІТАЛІЙ МАНЗУРЕНКО

ЮВІЛЕЙНА ВІДЗНАКА “50 РОКІВ НОРИЛЬСЬКОГО ПОВСТАННЯ”

Ювілейні та пропам'ятні відзнаки, пов'язані з національно-визвольними змаганнями нашого народу у XX столітті, зайняли гідне місце серед великого масиву вітчизняних військових нагород. На початковому етапі розвитку української фалеристики усі військові нагороди, крім відзнак УПА¹, впроваджувалися в життя після закінчення бойових дій. Це було пов'язано з тим, що в бойових умовах не вистачало часу для остаточної розробки та затвердження самої нагороди. Готувалися проекти, писалися статuti до багатьох відзнак, та лише деякі з них були затверджені в післявоєнний час. Ці нагороди стали окрасою не тільки української, але й світової фалеристики. Серед них такі, як орден (Лицарів) Залізного хреста армії Української Народної Республіки, орден (Хрест) Симона Петлюри, Хрест Легіону Українських Січових Стрільців, Бойовий хрест Українських Січових Стрільців, медаль до 10-тої річниці відбудови Української Держави та багато інших.

Після проголошення у 1991 році незалежності України з'явилося чимало ювілейних та почесних нагород. Серед них, зокрема, відзнаки, приурочені до 50-тої й 60-тої річниці створення УПА² і до 50-річчя УГВР, нагорода “За заслуги в боротьбі за волю України”, почесний орден “Січовий хрест” та інші.

12 травня 2003 року, напередодні відзначення 50-тої річниці Норильського повстання, провід Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих заснував ще одну ювілейну відзнаку – “50 років Норильського повстання”.

Саме повстання відбулося 1953 року. Після смерті Сталіна майже в усіх таборах політв'язні піднялись на боротьбу проти радянського режиму. Свою непокору вони виражали масовими страйками, що подекуди переросли у повстання. Арештанти не забували наказ Проводу ОУН продовжувати боротьбу за волю України й інших поневолених народів скрізь і за будь-яких обставин. Це був перший випадок в історії СРСР,

¹ Манзуренко В. Нагороди УПА // *Армія безсмертних* / Ред. В. В'ятрович, В. Мороз. – Львів, 2002. – С. 53-67.

² Його ж. Ювілейна відзнака, присвячена 60-річчю створення УПА // *Український визвольний рух* – Львів, 2003. – Зшиток 1. – С. 172 -175.

коли ізольовані в таборах в'язні організовано піднялись на боротьбу з системою.

Ще в 1952 році до Норильська з Караганди прибув великий етап зі Львова. Ув'язнених розпорошили по всіх таборах КарЛагу³. То був цвіт українського національного опору пізніших часів – хлопці, які пройшли школу УПА, мали досвід визвольної боротьби і не були ще виснажені тюремними поневір'яннями та були засуджені в 1948–1949 роках. З етапом прибув і колишній сотенний УПА на Волині Мелентій Семенюк, який відразу приступив до згуртування в'язнів для боротьби проти свавілля табірної адміністрації. “Вони й привезли нам той дух тяги до боротьби”, – згадував Кость Король, член координаційного (страйкового) комітету третього каторжного табору в Норильську.

Причиною повстання стало вбивство молодого в'язня з Волині Ковальчука. На знак протесту 40 тисяч в'язнів відмовилися працювати.

Про події у третьому каторжному таборі розповів на науковій конференції, присвяченій 45-тій річниці повстання, Роман Загоруйко, член координаційного (страйкового) комітету.

“В Третьому каторжному концтаборі події відбувалися за цілком іншим сценарієм, не так як в інших місцях ув'язнення, і, можна сказати, справді носили характер повстання. Ще з 1949 року тут діяла підпільна організація на базі революційної ОУН.

4 червня 1953 року збунтувалися політв'язні в БУР-і⁴. Вони силою вирвалися з камер і забарикадувалися. На допомогу їм прийшли політв'язні з зони. Вони зломали огорожу БУР-у, вигнали наглядачів, які втекли за зону. Ця подія дала поштовх до непокори каторжан, яка стала початком повстання.

Начальник гарнізону майор Повстяной подав команду: “По изменникам Родины, огонь!”. Гине шість каторжан, 17 було поранено, серед них один поляк Бараньчик, всі решта українці (Шумук Д. Із Гулагу у вільний світ. – Торонто, 1991. – С. 70).

Каторжани арештовують начальника Горних таборів⁶ генерала Семенова та виганяють за зону всю таборну обслугу.

Провід підпільної організації (Яків Сушкевич, Данило Шумук, Михайло Орос і Роман Загоруйко) скликають збори, де обирають комітет з 15-ти осіб, який керує табором і підтримує в ньому порядок”⁷.

³ КарЛаг – Карагандинское управление лагерей (Карагандинське управління таборів).

⁴ БУР – барак усиленного режима (табірна тюрма).

⁶ Горний табір – від ГОРЛаг (Государственный особорежимный лагерь).

⁷ Загоруйко Р. Українська Повстанська Армія в боротьбі за державну незалежність // Українці в архіпелазі ГУЛАГ. – Чернівці, 1999. – С. 48.

До складу комітету увійшли представники різних націй, серед них: українці, росіяни, латиші, литовець, білорус, чеченець та інші. В зоні знаходилося представників більше п'ятидесяти національностей⁸.

За ініціативою Проводу табірної організації Роман Шумський (проживає зараз у Львові) в клубі наладив радіовузол, де по черзі слухали новини зі всього світу. Почуті новини записувалися у двох примірниках. В першу чергу один з них передавали для Проводу організації, другий комітетові 15-ти. Радіовузол працював до останнього дня повстання.

Декілька разів каторжан позбавляли гарантійного пайка. На знак протесту при допомозі повітряних зміїв каторжани розповсюджували по цілому Норильську летючки з надписом: "Нас вбивають і морять голодом"⁹.

Олесь-Дмитро Гуменюк, голова Львівського крайового братства ОУН-УПА, учасник Норильського повстання, згадував: "Мені, як повстанцю, що має гарний почерк доручили писати летючки. Писали ми їх на російській мові і пачками по 100 або 200 штук прикріплювали до повітряних зміїв, зроблених з плакатного паперу. Летючки скручували в трубку, посередині обв'язували нитками, прикріплювали до змія і робили гніт з бавовни довжиною 15 сантиметрів. На висоті 250 – 300 метрів гніт догоряв, і летючки розсипалися на великій території над містом. Охорона намагалася збивати повітряні змії з кулеметів. Але повітряні змії, отримавши дірки, піднімалися ще вище і розносили летючки на ще більшу віддаль. Щодня нам вдавалося запустити до п'яти повітряних зміїв. Місто Норильськ було засипане нашими летючками".

З Москви прибула комісія для ведення переговорів. Комітет ув'язнених підготував перелік вимог. На переговори пішли Борис Шимаєв та Роман Загоруйко. Довідавшись, що прибула комісія не має відповідних повноважень, переговори були зупинені.

Наприкінці липня до табору приїхав заступник генерального прокурора СРСР Вавилов. Ознайомившись із ситуацією, він обіцяв, що каторжан більше розстрілювати не будуть.

Та це був лише тактичний хід, аби приспати пильність в'язнів. 4 серпня по гучномовцях було передано ультиматум: "Через годину всім вийти за зону! До тих, хто не вийде, буде застосована сила, аж до розстрілу!"

У час, зазначений в ультиматумі, на територію зони в'їхало три вантажні автомашини (четверта залишилась за зоною) з озброєними солдатами. Дорогу їм загородив беззбройний каторжанин Микита Худоба,

⁸ Король К. *Моя Голгофа*. – Чернівці, 2000. – С. 121, 125.

⁹ Загоруйко Р. *Українська Повстанська Армія в боротьбі за державну незалежність // Українці в архіпелазі ГУЛАГ*. – Чернівці, 1999. – С. 49.

родом з Волині. Пролунала автоматна черга, і він став першою жертвою. Почався масовий розстріл в'язнів. За даними Івана Близнюка та інших очевидців, які підбирали трупи, у зоні було вбито понад 180 каторжан. Точна цифра полеглих досі не відома.

Красноярска прокуратура порушила справу проти учасників Норильського повстання. Слідство тривало понад вісім місяців.

В історії боротьби в'язнів ГУЛагу немає аналогів Норильському повстанню. Воно було організоване на найвищому рівні і стало значним внеском у справу визвольної боротьби¹⁰.

Про те, як змінилася ситуація в таборах після повстання, згадував Володимир Малкош, голова івано-франківської станиці Галицького братства колишніх вояків Першої української дивізії УНА:

“Результатом повстання були різні полегшення. Знято номерні знаки з одягу, бараки на ніч не закривано, дозволено листування кожного місяця, відкрито в таборі бібліотеку і читальний зал з газетами, періодично показувано кінофільми (переважно “трофейні”), виплачувано деяку суму із заробітку в'язням, за що можна було дещо купити в магазині. Ще через деякий час почала влада переглядати особисті справи і звільнювати “малоліток” (тих, хто був суджений у віці 18 років), а іншим скорочувати терміни ув'язнення до 10 років. Це вже було після 20-го з'їзду КПРС, під час так званої “відлиги” Хрущова”¹¹.

*Роман Шумський
під час повстання*

4 червня 2003 року тогочасний голова Львівської обласної державної адміністрації Мирон Янків своїм розпорядженням за № 539 затвердив склад комітету з підготовки та відзначення 50-тої річниці Норильського повстання¹². До оргкомітету увійшли представники обласної адміністрації, а також учасники повстання Олесь-Дмитро Гуменюк та Іван Кривуцький. Голова Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих Петро Франко розробив план заходів із відзначення подій 1953 року. Одним із пунктів плану було виготовлення і

¹⁰ Загоруйко Р. *Українська Повстанська Армія в боротьбі за державну незалежність // Українці в архіпелазі ГУЛАГ – Чернівці, 1999. – С. 49 – 50.*

¹¹ Малкош В. *Я був там, у Норильську // Українці в архіпелазі ГУЛАГ. – Чернівці, 1999. – С. 53.*

¹² *Розпорядження голови Львівської обласної державної адміністрації № 539 від 04.06.2003 р.*

затвердження ювілейної відзнаки та пам'ятної грамоти до неї. Серед багатьох проектів, поданих на розгляд оргкомітету, особливу увагу привернула ідея львівського митця Володимира Турецького, батьки якого брали активну участь у національно-визвольних змаганнях і були за це засуджені. У нагороді автор пропонував поєднати елементи емблеми Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих та державної символіки, а саме: розірваний терновий вінок, що символізує муки, які мужньо витерпів український народ, та Золотий Тризуб¹³.

12 травня 2003 року провід Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих ухвалив проект ювілейної відзнаки¹⁴. Вона має вигляд латунного хреста розміром 38 мм на 38 мм, з карбуванням і гарячими емаллями вишневого, чорного та синього кольору. Раме-на хреста перехрещуються двома мечами, леза яких звернені вгору. У центрі хреста розміщено терновий вінок, у верхній частині якого Золотий Тризуб на синьому щиті. У середині тернового вінка на чорному фоні розташовано цифру "50", під якою півколом уміщено напис: "НО-РИЛЬСЬКЕ ПОВСТАННЯ", вкритий позолотою. Металеві частини пам'ятної відзнаки теж позолочені.

На зворотному боці відзнаки викарбувано "50 років Норильського повстання українських політичних в'язнів. 1953–2003"¹⁵.

До відзнаки додається грамота, яка засвідчує особу нагородженого¹⁶.

Згідно з положенням про ювілейну відзнаку, нею нагороджуються:

- колишні політичні в'язні – учасники Норильського повстання;
- діти колишніх політичних в'язнів і репресованих, які народилися в тюрмах, таборах чи на засланні, а нині активно працюють для утвердження та розбудови незалежної України;
- учасники національно-визвольної боротьби, які були репресовані, як борці за волю України;
- активні учасники державотворення, які своєю працею утверджують та розбудовують незалежну Україну¹⁷.

¹³ Протокол № 1 засідання проводу Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих від 25 травня 1994 року.

¹⁴ Ухвала Проводу Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих від 12 травня 2003 року.

¹⁵ Опис пам'ятної відзнаки "50 років Норильського повстання". Затверджена Проводом Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих від 12 травня 2003 року.

¹⁶ Положення про пам'ятну відзнаку "50 років Норильського повстання". Затверджена Проводом Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих від 12 травня 2003 року.

¹⁷ Положення про пам'ятну відзнаку "50 років Норильського повстання". Затверджена проводом Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих 12 травня 2003 року.

21 червня 2003 року в Палаці культури учнівської молоді ім. Євгена Петрушевича (Львів) відбулася урочиста академія з нагоди 50-тої річниці Норильського повстання, під час якої планувалося нагородити ювілейною відзнакою учасників Норильського повстання. Однак нагородження не відбулося, оскільки через затримку у фінансуванні ювілейні відзнаки не було виготовлено своєчасно. З деяким запізненням їх було відлито у Львові в кількості 20 штук і вручено учасникам Норильського повстання. Цю відзнаку отримали також музеї для своїх експозицій.

За звітом Капітули ювілейної відзнаки “50 років Норильського повстання”, станом на 20.01.2004 р. було видано таку кількість хрестів:

Львівська область – 95 шт.;
місто Львів – 34 шт.;
Івано-Франківська область – 33 шт.;
Волинська область – 20 шт.;
Тернопільська область – 15 шт.;
Оргкомітет – 8 шт.;
Київська область – 7 шт.;
Рівненська область – 2 шт.;
Вінницька область – 2 шт.;
Дніпропетровська область – 1 шт.;
Чернівецька область – 1 шт.;
Крим – 1 шт.;
Львівський історичний музей – 1 шт.

Отже, всі виготовлені відзнаки вже видано. Залишається тільки шкодувати, що через брак коштів їх випустили у такій обмеженій кількості, і багато ще живих учасників Норильського повстання не отримали заслужену нагороду.

Завдяки своїй оригінальній формі та змісту ювілейна відзнака “50 років Норильського повстання” посіла важливе місце у порівняно молодій українській фалеристиці.

РОМАН ГРИЦЬКІВ

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Вип. 7: Волинь і Холмщина 1938–1947 рр.: польсько-українське протистояння та його відлуння. Дослідження, документи, спогади / Гол. ред. кол. Я. Ісаєвич. – Львів, 2003. – 813 с.

У підготовленому Інститутом українознавства ім. І. Крип'якевича фундаментальному збірнику детально висвітлено питання українсько-польського конфлікту в роки Другої світової війни та його відгомін у польській та українській науковій і суспільній думці. До видання ввійшли ґрунтовні дослідження Я. Ісаєвича, М. Кучерепа, Г. Купріяновича, В. Трофимовича, Л. Зашкільняка, З. Ковалевського, Р. Дрозда, В. Менджецького та багатьох інших. У своїх роботах автори проаналізували причини, перебіг і наслідки міжнародного протистояння на Волині та Холмщині в 1921 – 1947 рр., а також важливі аспекти наукової інтерпретації та відображення тих подій у суспільній свідомості та літературі.

Значну увагу дослідники приділили проблемі національної держави на прикладі польсько-українських відносин міжвоєнного періоду. У публікаціях розглянуто проекти польської державної адміністрації щодо вирішення українського питання на Холмщині та Підляшші (антипольські збройні виступи на Волині у вересні 1939 р., українсько-польські відносини на Закерзонні у 1944–1947 рр.); проблему польсько-українських відносин відповідно в українській політичній думці та політиці польського еміграційного уряду і підпілля періоду Другої світової війни; воєнну та післявоєнну діяльність УПА щодо польського питання; роль цивільного населення Волині та Галичини у стратегії польських та українських військово-політичних угруповань.

Серед публікацій збірника важлива місце належить джерельним матеріалам, які досі залишались невідомими для широкого кола істориків. Це, насамперед, добірка інформативних звітів про політичну ситуацію, оглядів воєнно-політичних подій, які склали референти військових округ, надрайонів і районів УПА, та звітів і доповідних записок радянських партизанських загонів і штабів про українсько-польське протистояння на Волині.

У книзі подано значну кількість спогадів і свідчень українських очевидців про події на Волині та Холмщині під час війни. Крім того, у додатках представлено заяви та звернення організацій, державних і громадських діячів, а також відгуки в українській та польській пресі з нагоди відзначення 60-тої річниці трагічних подій на Волині.

ВОЛОДИМИР МОРОЗ

Гривул Т., Мороз В., Муравський В., Окаринський В. Матеріали до пластового мартиролога / Передмова О. Сича. – Львів, 2003. – 120 с.

У жовтні 2003 р. побачила світ колективна праця “Матеріали до пластового мартиролога”, де представлено інформацію про українських героїв – вихованців легального і підпільного Пласту, які полягли за українську ідею. Це книга про тих, хто своїм життям і своєю героїською смертю засвідчив святість Першого Головного Обов’язку пластуна – бути вірним Богові й Україні.

Книга видана 15-им куренем старших пластунів “Орден Залізної Остроги” Пласту – Національної скаутської організації України за участю групи з історії та музейництва Пласту “На сліді”. Троє з чотирьох упорядників – Т. Гривул, В. Мороз та В. Муравський, а також автор передмови О. Сич – наукові співробітники Центру досліджень визвольного руху. Видання присвячене пам’яті визначного націоналістичного діяча й організатора молоді пластового сеньйора Івана Гавдици.

Книга базується насамперед на праці “Пластуни у визвольних змаганнях” (Нью-Йорк, 2002; 71 с.), укладений 28-им куренем УПС “Верховинки”. Там подано короткі біографічні довідки про кільकाсот пластунів, які брали участь у національно-визвольному русі; з них понад 150 загинули. При підготовці “Матеріалів...” було використано також довідник Петра Содолі “Українська Повстанча Армія. 1943–49” (Нью-Йорк, 1994–1995; у 2-х ч.), який на сьогодні є основною працею інформаційно-довідкового характеру про боротьбу ОУН і УПА, що подає відомості про учасників національно-визвольної боротьби, які були членами Пласту. Деякі дані отримано зі списку полеглих пластунів, який укладав Юрко Юзич, а також із різноманітних публікацій.

Значна частина інформації взята зі списку-каталогу Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАЛ), укладеного 1954 р. на базі фонду Верховної пластової команди (ВПК). Список містить близько 4600 біографічних довідок про пластунів та осіб, які брали участь у роботі Українського пластового уряду (опікунів, приятелів; напр., Дмитро Донцов виступав на двох старшопластунських з’їздах, написав брошуру “Юнацтво і Пласт”). На підставі різних видань та документів із пластової історії цей реєстр доповнено до більш ніж 5300 осіб. Отже, значна частина мартиролога укладена шляхом зіставлення реєстру пластунів з інформацією про полеглих членів ОУН та вояків УПА, що міститься у виданнях про національно-визвольну боротьбу: 1) багатотомній серії “Літопис Української Повстанської Армії”; 2) регіональних збірниках (серія “Український архів” НТШ та ін.); 3) виданнях мартирологічного характеру; 4) пам’ятних книгах українських гімназій; 5) наукових, науково-популярних виданнях, пресі тощо. Серед публіка-

цій про Пласт варто відзначити статті Адольфа Гладилевича, Ярослава Падеха та ін. Ряд фактів уточнено в розмові Володимира Мороза із Ярославом Гайвасом.

У виданні розглядаються всі українські пластово-скаутські формації: власне Пласт (легальний і таємний); Союз українських пластунів-емігрантів (СУПЕ); українські скаутські організації та гуртки Наддніпрянщини; Доріст “Рідної школи” (коли він базувався на основі забороненого поляками Пласту); курені молоді, що діяли на Закерзонні (1939–1944); виховні спільноти української молоді (ВСУМ) у Галичині (1942–1944). Уміщено інформацію про осіб, які загинули у боротьбі за волю України, стали жертвами іноземних окупаційних режимів (російського, німецького, польського, угорського та ін.), їх колаборантів і тогочасної політичної ситуації. Не подаються відомості про пластунів, які перебували у в’язницях і таборах, але померли на волі і від їхнього звільнення пройшло багато часу (напр., Катерина Зарицька була звільнена 1972 р., померла 1986 р.; Галина Дидик – звільнена 1971 р., померла 1979 р. та ін.). Список полеглих пластунів станом на 18.10.2003 р. нараховував 481 особу, саме стільки їх і подано у книзі. За інформацією упорядників, від часу видання книги реєстр загиблих збільшився і налічує сьогодні понад 500 осіб.

Після кожної біографічної довідки вказано джерела, на яких вона ґрунтується. Якщо особа фігурує у праці “Пластуни у визвольних змаганнях” або у довідниках Петра Содоля “Українська Повстанча Армія”, вони вказуються обов’язково як найбільш докладні і вивірені видання. Усюди також зазначено наявність інформації про особу у згаданому списку-каталозі ЦДІАЛ. Усі інші праці вказуються у тому випадку, якщо вони використовувалися при підготовці видання й містили важливі дані (членство у Пласті, факт, дату і місце загибелі). Слід наголосити, що автори не ставили собі за мету подати вичерпну інформацію про полеглих пластунів чи вказати всі джерела й літературу про них: це справа майбутнього.

В укладанні мартиролога допомагали наукові співробітники Центру досліджень визвольного руху Олександр Вовк, Олександр Дарованець, Микола Посівнич, Богдан Яцун, а також Роман Генега, Ігор Гузь, Григорій Дем’ян, Олександр Криськів, Віталій Манзуренко, Ольга Свідзинська, В’ячеслав Стебницький, Юрко Юзич.

Упорядники закликають читачів уточнювати і доповнювати відомості про полеглих пластунів. Це дасть змогу створити докладний реєстр Пластового куреня Залізного Хреста.

ВОЛОДИМИР МОРОЗ

НОВІ КРАЄЗНАВЧІ ВИДАННЯ ПРО ГОРОДОЧИНУ

У 2003 р. побачили світ два видання, присвячені минулому трьох сіл Городоцького району Львівської області – Барта-това, Кліцька і Якимчиць. Автором однієї з них – “Нарису історії села Бартатів ХХ століття” – є аспірант кафедри нової і новітньої історії Львівського національного університету ім. І. Франка Руслан Сіромський¹. Іншу книгу – “Історія сіл Кліцька та Якимчиць: короткий нарис” – написав відомий громадський діяч, дисидент Іван Гель². Хоча книги написані представниками різних поколінь, вони мають ряд спільних рис, чим вигідно вирізняються серед інших видань подібного характеру. Так, значну увагу автори приділяють національно-визвольній боротьбі ОУН і УПА (І. Гель – 80 сторінок, Р. Сіромський – 70 сторінок). При написанні книг використано весь комплекс джерел: спогади, документи підпілля ОУН і відділів УПА, більшовицьких адміністративних та каральних органів, зокрема зізнання заарештованих. Завдяки цим працям у науковий обіг введено значний обсяг цінних і досі не відомих історичних фактів. Обидві книги добре проілюстровані й виконані на високому поліграфічному рівні. Автори планують продовжити роботу для написання більш докладних праць.

Звичайно, між виданнями є й відмінності. Праця Р. Сіромського виконана на вищому науковому рівні, належно струк-

¹ Сіромський Р. *Нарис історії села Бартатів ХХ століття*. – Львів: Тріада плюс, 2004. – 264 с.

² Гель І. *Історія сіл Кліцька та Якимчиць: короткий нарис*. – Львів: Каменярь, 2003. – 157 с.

турована і подає цілісну картину історії села у XX столітті. Натомість книга І. Геля, доведена до 1950-х років, надзвичайно яскраво і всебічно відтворює атмосферу часів боротьби ОУН і УПА. Це не дивно, адже автор був очевидцем більшості описаних подій.

Слід зазначити, що обом виданням передували нариси іншого дослідника – Василя Лаби³. У них історик розглядав період до 1939 р. і побіжно торкався основних моментів життя села: соціально-економічного розвитку, господарського і церковного життя, шкільництва, діяльності “Просвіти” і “Сокола”. Василь Лаба зазначав, що його праці не претендують на всеохопність, а мають стати основою для подальшого, глибшого вивчення історії сіл. Справді, ці дослідження спонукали Івана Геля і Руслана Сіромського до написання праць про Бартатів, Кліцько і Якимчиці. Це підтверджує значну наукову і пізнавальну вартість брошур Василя Лаби.

Хоча книги Івана Геля та Руслана Сіромського, як і Василя Лаби, не є вичерпними, проте вони стали важливим кроком у дослідженні минулого, добрим прикладом для інших дослідників.

³ Лаба В. *Історія села Бартатів від найдавніших часів до 1939 року*. – Львів, 2001. – 28 с.; *Його ж. Кліцько і Якимчиці у світлі історичних документів від давніх часів до 1939 року*. – Львів, 2003. – 60 с.

ВОЛОДИМИР МУРАВСЬКИЙ

Коновалець Є. “Я б’ю в дзвін, щоб зрушити справу ОУН з мертвої точки...”. Невідомі документи Організації Українських Націоналістів. Рік 1930: Документально-наукове видання / Передм. А. Кентія, В. Лозицького. – К.: Темпора, 2003. – 272 с.; іл.

У грудні 2003 року київське видавництво “Темпора” презентувало книжку, що, без жодного сумніву, є визначальною подією в галузі дослідження українського націоналістичного руху. Цінність праці полягає в тому, що це перше видання оригінальних документів Організації Українських Націоналістів міжвоєнного часу. Для наукових кіл епістолярна спадщина провідних діячів ОУН фактично невідома. Єдине подібне видання було здійснене в діаспорі у 1980-х роках – чотири томи матеріалів Євгена Онацького “У Вічному Місті”, та воно має менш академічний характер.

У книзі вміщено 43 листи голови Проводу Українських Націоналістів Є. Коновальця та 28 листів секретаря ПУНу В. Мартинця. Усі вони датовані 1930 роком. Крім того, до збірника увійшли 7 копій листів та інших документів, які Є. Коновалець пересилав секретареві ПУНу. Опубліковані документи походять із фондів Центрального державного архіву громадських об’єднань України і є першорядним джерелом для вивчення історії ОУН, оскільки вони яскраво відображають дискусію всередині Організації.

Видання підготоване на належному науковому рівні. Авторами передмови є заслужений працівник культури України Анатолій Кентій та директор Центрального державного архіву громадських об’єднань України, кандидат історичних наук Володимир Лозицький.

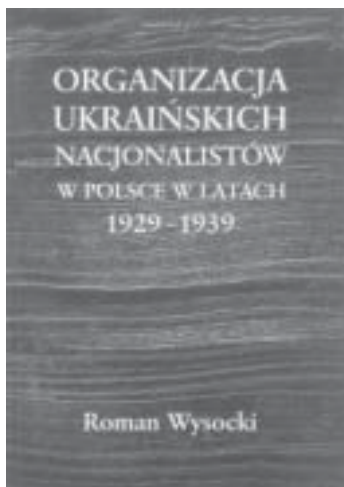

Wysocki Roman. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów w Polsce w latach 1929-1939. Geneza. Struktura. Program. Ideologia. – Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2003. – 433 s.

Український націоналістичний рух 20 – 30-х років XX століття – важлива проблема історіографічної науки, яка потребує нового, всебічного осмислення та інтерпретації. Незважаючи на важливість цього питання в історії України, досить складно знайти ґрунтовні дослідження з історії ОУН. Така ситуація зумовлена тим, що за радянських часів на вивчення діяльності українських націоналістів було накладено табу. У незалежній Україні на згадану тему виходили здебільшого окремі статті. Тому приємною несподіванкою стала поява у Любліні у 2003 р. монографії доктора Романа Висоцького “Організація Українських Націоналістів у Польщі в 1929 – 1939 рр.”.

Об’єктом свого дослідження автор обрав діяльність ОУН у 1929 – 1939 рр. Особливу увагу в монографії приділено розвитку організації, формуванню її структур, творенню ідеології та програми, видавничій і пропагандистській діяльності.

Праця Романа Висоцького складається із шести розділів. Перший висвітлює історію виникнення й формування українського націоналістичного руху протягом 1920-х рр. У другому розділі відображено процес розбудови ОУН, становлення її структур та приєднання до неї УВО на українських землях тодішньої польської держави. Третій розділ присвячений становленню націоналістичної ідеології, програмних постулатів і творенню пропагандистського апарату. Четвертий розділ показує зміни в ОУН, коли її очолював Степан Бандера. Основну увагу тут приділено організаційним вишкалам. У п’ятому розділі представлено розвиток західноукраїнських крайових структур ОУН від другої половини 1930-х рр. до падіння Польщі, охарактеризовано процеси розширення організаційної мережі та підготовки до відновлення незалежності України під час війни. Останній розділ присвячено діяльності ОУН поза

межами Польщі, стосункам між ПУНом та КЕ ОУН; тут також розглянуто події на Закарпатті. У кінці книги автор подав короткі біографії крайових провідників ОУН на ЗУЗ у 1929 – 1939 рр.

Для написання роботи дослідник використав значний обсяг джерельного і фактографічного матеріалу. Зокрема автор опрацював фонди Архіву актів нових у Варшаві, Державного архіву столичного міста Варшави, Державного архіву у Любліні, Центрального військового архіву (Польща), Центрального державного історичного архіву України у місті Львові, Державного архіву Львівської області, Центрального архіву у Празі, а також приватний архів В. Зелінського.

У цілому праця видається цікавою та ґрунтовною. Її поява засвідчила якісні зміни у дослідженні даної теми.

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ

Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2004. – Т. 40: Тактичний відтинок УПА 27-й “Бастіон”: Любачівщина, Томашівщина, Ярославщина (Документи і матеріали). – 600 с.: іл..

Книга продовжує публікацію джерел з історії ОУН та УПА на Закарпатті. У попередніх томах “Літопису УПА” вже опубліковано документи про діяльність цих структур на Лемківщині, Перемищині, Холмщині¹. Також четверта книга серії “Літопис УПА. Бібліотека” містить окремі спогади про український визвольний рух на Любачівщині². Проте матеріал, представлений у новій книзі, є без перебільшення унікальним: уперше настільки повно відтворено особливості становлення та розвитку УПА на цих теренах.

Більшість опублікованих документів походить із так званого архіву Мирослава Онишкевича. Це ті матеріали, які потрапили до рук польських органів безпеки під час захоплення командира 6-тої Воєнної округи “Сян”. Копії цих документів зберігаються в архіві Торонтонського університету в колекції, яка має назву “The Peter J. Potichnyj Collection on Insurgent and Counter-Insurgency in Ukraine”.

Для дослідників діяльності ОУН та УПА на Любачівщині, Томашівщині, Ярославщині найбільшу вартість, безперечно, становитимуть подані в книзі оперативні звіти тактичного відтинка “Бастіон”, накази його командування, інформаційні звіти підпільників ОУН округи “Батури”. Надзвичайно важливим джерелом, яке не тільки фіксує перебіг подій, але й відтворює атмосферу повстанського життя, є хроніки одного з найвідоміших повстанських куренів “Месники”.

Дуже цінну для істориків інформацію містять списки повстанців, полеглих у 1944–1946 роках, та евінденційні (облікові) листки старшин і підстаршин УПА. Із цих документів можна дізнатися про вік, освіту, професію, військову підготовку, належність до ОУН, що мають українське значення для відтворення соціального портрету українського повстанця.

¹ Див.: *Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2001. – Т. 33: Тактичний відтинок УПА 26-й “Лемко”: Лемківщина і Перемищина (Документи і матеріали); Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2001. – Т. 34: Лемківщина і Перемищина – “Холодний Яр”, “Бескид”, “Верховина”: політичні звіти; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто – Львів, 2003. – Т. 39: Тактичний відтинок УПА 28-й “Данилів”: Холмщина і Підляшшя. Документи і матеріали.*

² *Спогади воєнків УПА та учасників збройного підпілля Львівщини і Любачівщини. – Торонто – Львів, 2003.*

Унікальні матеріали про видавництво нелегальної літератури містить розділ “Справи технічного осередку”. Картину діяльності українського підпілля в регіоні доповнюють кілька польських документів із фондів Корпусу внутрішньої безпеки Польщі.

Останню частину книги становлять таблиці, що відображають структуру ТВ “Бастіон” та округи “Батурин”. Тут подано детальну інформацію про організаційну обсаду сотень УПА та місцевих осередків ОУН.

Книга містить велику кількість фотографій учасників визвольного руху на цих теренах. Цей том “Літопису УПА” стане в пригоді дослідникам українського визвольного руху на Любачівщині, Томашівщині та Ярославщині, а також усім, хто цікавиться історією ОУН та УПА.

Літопис УПА. Нова серія. – Київ – Торонто, 2003. – Т. 7: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ. – Книга четверта: 1949–1959. – 716 с.

Видавництво “Літопис УПА” вже більше як тридцять років реалізовує один із наймасштабніших проектів в українській історіографії – публікацію корпусу джерел з історії Української Повстанської Армії. На сьогодні випущено понад п’ятдесят томів цієї серії, які містять унікальні документи УПА та ОУН, спогади учасників українського визвольного руху. Важливим джерелом для дослідження історії українських повстанців є документи ворожих структур, тому ці матеріали також знайшли належне місце в книгах “Літопису УПА”: окремими томами видано німецькі та польські документи про боротьбу з УПА¹.

У 2001 році видавництво “Літопис УПА” спільно з Інститутом археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського, Державним комітетом архівів України та Центральним державним архівом громадських об’єднань України розпочало публікацію документів радянських каральних органів про їх боротьбу з українським підпіллям. Заплановано випустити п’ять книг, до яких повинні увійти сотні директивних, звітно-інформаційних документів радянського режиму 1943 – 1959 років. Перший з цих томів містить директивні документи Центрального комітету КП(б)У, що мають узагальнюючий характер. Матеріали ж наступних томів висвітлюють конкретні заходи щодо боротьби з українським визвольним рухом, вжиті згідно з розпорядженнями вищого партійного керівництва².

¹ Див.: *Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто, 1983. – Т. 6: *УПА в світлі німецьких документів, 1942 – 1945*. – Книга перша: 1942 – липень 1944; Книга друга: серпень 1944 – 1945; *Літопис Української Повстанської Армії*. – Торонто, 1991. – Т. 21: *УПА в світлі німецьких документів, 1942 – 1945*. – Книга третя: червень 1941 – травень 1943; *Літопис Української Повстанської Армії*— Торонто – Львів, 1992. – Т. 22: *УПА в світлі польських документів*. – Книга перша: *Військовий оперативний суд оперативної групи “Вісла”*.

² Див.: *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ – Торонто, 2001. – Т. 3: *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України 1943 – 1949*; *Літопис УПА. Нова серія*. – Київ – Торонто, 2002. – Т. 4: *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1949)*. – Кн. 1: 1943 – 1945; Т. 5: *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1949)*. – Кн. 2: 1946 – 1947; Т. 6: *Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: інформаційні документи ЦК КП(б)У, обкомів партії, НКВС-МВС, МДБ-КДБ (1943 – 1949)*. – Кн. 3: 1948.

Остання книга з цієї серії є, напевно, найбільш цікавою, адже відображає завершальний період боротьби українського підпілля (1949 – 1959 роки), дуже скупо представлені власне повстанськими матеріалами. До тому ввійшли 139 документів партійних та каральних органів комуністичної влади, які зберігаються у фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Подані матеріали висвітлюють не тільки діяльність радянських структур, але й містять багато цінної інформації про основні тогочасні напрями й форми діяльності збройного підпілля.

Значну історичну вартість мають документи про операції каральних органів зі знищення керівництва українського підпілля. У книзі, зокрема, вміщено доповідні записки Львівського обкому про ліквідацію члена Проводу ОУН Осипа Дяківа-“Горнового” та референта пропаганди Львівського краю Люби Гайовської-“Рути”, доповідна Станіславського обкому про знищення групи повстанців, десантованих у 1950 році з Німеччини для зв'язку з Проводом ОУН, документи про захоплення члена Проводу ОУН Василя Галаси-“Орлана” та головного командира УПА Василя Кука-“Леміша”. Цікавими для дослідників українського визвольного руху будуть наведені у книзі відомості про стан і діяльність українських повстанців у той час, а також ряд документів, що засвідчують посилення підпільного руху в кінці 1950-х років після повернення з таборів багатьох учасників визвольної боротьби.

Велике значення для історіографії має вміщена у томі вступна стаття “Останній рубіж. 1949 – 1959 рр.” Вона спирається на широку джерельну базу, містить велику кількість надзвичайно важливих фактів з історії українського підпілля 1950-х років.

Видання комплексу радянських документів, надрукованих у третьому – сьомому томах “Літопису УПА. Нової серії”, є значним кроком у висвітленні боротьби радянського тоталітарного режиму проти українського визвольного руху. Цінність цих матеріалів зумовлена тим, що вони походять із джерела, зовсім не зацікавленого у звеличенні українських повстанців. Незважаючи на притаманні для документації каральних органів перекозачення фактів і тенденційне їх висвітлення, ці документи все ж передають масштаб українського визвольного руху, його тривалість, героїзм його представників у боротьбі за свої ідеї.

ВОЛОДИМИР МОРОЗ

ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ КРАЙОВОГО ПРОВІДНИКА ОУН ЗИНОВІЯ ТЕРШАКОВЦЯ ТА ЙОГО РОДИНИ

Львівський національний університет ім. Івана Франка та Фонд духовного відродження ім. митрополита Андрея Шептицького провели 4 листопада 2003 р. науково-практичну конференцію “Родина Тершаковців: учений, політик, подвижник національної ідеї”. Головою оргкомітету, натхненником конференції був відомий правозахисник, громадський і політичний діяч Іван Гель, мати якого походила з роду Тершаковців. Після його вступного слова і привітань було виголошено три доповіді, присвячені найвизначнішим представникам родини. Старший науковий співробітник Інституту українознавства НАН України Феодосій Стеблій з’ясував основні моменти життя і творчості дійсного члена НТШ професора Михайла Тершаковця (тема доповіді – “Михайло Тершаковець – педагог, учений, літературознавець”). Доцент Львівського національного університету ім. Івана Франка Олег Павлишин виголосив доповідь на тему: “Григорій Тершаковець – громадський діяч, посол, політв’язень”. Доповідач розповів про одного з найзаслуженіших політиків Галичини міжвоєнного періоду, який докладав максимум зусиль для відстоювання прав українського народу. Третя доповідь була присвячена синові Григорія Тершаковця Зиновієві. Зрештою, сама конференція була організована 4 листопада на вшанування 55-ої річниці з дня його смерті. У доповіді Володимира Мороза, наукового співробітника Центру досліджень визвольного руху, було висвітлено основні моменти життя одного з керівників національно-визвольної боротьби ОУН і УПА майора-політвхоуника Зиновія Тершаковця: навчання в Академічній гімназії у Львові, діяльність у Пласті, “Просвіті”, “Соколі” та студентських організаціях, розбудова ОУН на Комарнівщині, публіцистична робота в головному осередку пропаганди при Проводі ОУН, керівництво підпіллям ОУН на Дрогобиччині (1944 – 1945) та Львівщині (1946 – 1948), командування Воєнною округою УПА “Буг” (1947 – 1948).

Надзвичайно цінними були спогади про Зиновія Тершаковця тих осіб, які з ним співпрацювали. Колишній головний командир УПА і голова Проводу ОУН на українських землях Василь Кук розповів про зустрічі з ним на вишколі в Карпатах, під час навчання на факультеті права Люблінського

університету, про роки спільної підпільної боротьби. Виступив на конференції ще один побратим З.Тершаковця – командир львівської Воєнної округи УПА “Буг” полковник Василь Левкович.

Про роль родини Тершаковців у суспільно-політичному і науковому житті України говорили Андріана Огорчак, Тарас Салига, Богдан Якимович, Василь Горинь, Іван Паславський, а також один із найавторитетніших сучасних дослідників боротьби ОУН і УПА – старший науковий співробітник Інституту народознавства НАН України Григорій Дем’ян.

ВОЛОДИМИР В'ЯТРОВИЧ

МІЖНАРОДНА НАУКОВА КОНФЕРЕНЦІЯ, ПРИСВЯЧЕНА 60-ТІЙ РІЧНИЦІ З ДНЯ ПРОВЕДЕННЯ КОНФЕРЕНЦІЇ ПОНЕВОЛЕНИХ НАРОДІВ ТА СТВОРЕННЯ АНТИБІЛЬШОВИЦЬКОГО БЛОКУ НАРОДІВ

Конференція поневолених народів Сходу Європи та Азії, що відбулася в листопаді 1943 року в селі Будераж на Рівненщині, стала визначною подією української історії. Представники 12 національностей, які брали в ній участь, прийняли за основу своєї визвольної боротьби висунуте ООН гасло: “Свобода народам! Свобода людині!” На цій платформі було створено спільний протимперський фронт поневолених народів. Цей факт свідчить про міжнародне визнання Української Повстанської Армії, яка виступила консолідуючим чинником визвольних рухів цих народів.

20 листопада минулого року у Рівному в рамках відзначення 60-тої річниці згаданої події відбулася міжнародна наукова конференція. Участь у ній взяли як відомі науковці, що займаються темою визвольної боротьби, так і сучасні політики. Учасників форуму вітали представники місцевої влади, голова Проводу ОУН Андрій Гайдамаха, народний депутат Василь Червоний. Наукова частина конференції була присвячена аналізу ідеї фронту поневолених народів у політичній концепції ОУН, розгляді передумов проведення Конференції поневолених народів, діяльності національних відділів УПА. Із доповідями виступили професор Гурій Бухало, дослідники Олег Озимчук, Віктор Матійченко, Володимир В'ятрович та ін. Змістовні виступи й дискусії довкола них сприяли висвітленню незаслужено забутих, проте важливих подій із нашого минулого.

Слід зазначити, що учасниками конференції були також гості з інших держав, зокрема тих, представники яких брали участь у зібранні 60 років тому, – Азербайджану, Грузії, Білорусії. У виступах зарубіжні дослідники зупинялися, в основному, на аналізі сучасної політичної ситуації у своїх країнах, наголошуючи на відновленні російської загрози перед народами колишнього СРСР. Наступного дня всі учасники конференції відвідали с. Будераж, де відбулося урочисте відкриття пам'ятника на місці проведення Конференції поневолених народів.

РОМАН ГРИЦЬКІВ

РІЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ ЦЕНТРУ ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

27 грудня 2003 року у Львові відбулася перша річна конференція Центру досліджень визвольного руху. На засіданні за участю дослідників та гостей з Дніпропетровська, Запоріжжя, Івано-Франківська, Києва, Львова, Луцька, Рівного, Тернополя і Чернівців було підведено підсумки першого року діяльності Центру, розглянуто проблеми і накреслено напрямки його подальшої роботи.

Конференцію привітали проф. Ярослав Дашкевич і Голова Проводу ОУН Андрій Гайдамаха, а також було зачитано привітання від Голови ЦДВР проф. Володимира Косика та редактора збірника “Ukrainian Quarterly” проф. Володимира Стойка. Усі вони підкреслювали, що діяльність Центру має важливе значення для вивчення української національної історії, зокрема боротьби ОУН і УПА; відзначали, що попри ряд перешкод ЦДВР за перший рік своєї роботи досягнув значних успіхів і встиг заявити про себе двома професійно підготовленими збірниками. Крім того, довкола організації вдалося зосередити молоді дослідницькі кадри та налагодити співпрацю з відомими вченими і науковими установами.

З інформацією про діяльність Центру досліджень визвольного руху та плани роботи на наступний рік виступив Голова Управи Володимир В'ятрович. Він зазначив, що незважаючи на проблеми, пов'язані з відсутністю необхідного досвіду та матеріально-технічної бази, вдалося виконати окремі поставлені на установчій конференції Центру завдання. Так, було налагоджено зв'язок і розпочато співпрацю з дослідниками тематики, науковими та музейними установами в Україні, Польщі, Литві та США. Співробітники ЦДВР брали активну участь в круглих столах і конференціях. Зрештою, у травні 2003 р. спільно з Науковим товариством ім. Т. Шевченка за участю відомих учених (проф. Я. Дашкевича, В. Косика, Ю. Сливки, В. Сергійчука та ін.) було проведено наукову конференцію “Третій фронт у Західній Україні 1939 – 1947 роки”, присвячену українсько-польському конфлікту. Розпочалася робота в одному з найважливіших напрямків діяльності Центру – публікації досліджень і матеріалів з історії ОУН та УПА. В серпні та грудні 2003 р. у світ вийшли перші два числа квартальника “Український визвольний рух”, єдиного спеціалізованого видання з цієї тематики. Було реалізовано і деякі завдання в архівній галузі. Працівники ЦДВР побували в архівах Нью-Йорка та Праги, де виявили і скопіювали важливі матеріали з історії українського визвольного руху.

Під час засідань конференції

Разом з цим В. В'ятрович висловив сподівання, що надалі робота Центру суттєво активізується і набере більш систематичного вигляду. Зокрема, на цей рік заплановано проведення наукових форумів, присвячених 75-тій річниці ОУН та 60-тій річниці УГВР, організації міжнародної наукової конференції “Боротьба народів Центральної і Східної Європи з тоталітарними режимами в ХХ ст.”. Також продовжуватиметься реалізація започаткованих проєктів – написання Д. Куделею монографії про ОУН на Дніпропетровщині та підготовка М. Романюком “Повстанського мартиролога Бродівщини”.

В основній частині конференції відбулося обговорення актуальних проблем дослідження і популяризації історії українського визвольного руху. Зокрема, Ігор Марчук у доповіді про методикку вивчення джерел з історії ОУН та УПА зосередився на проблемі розшифрування та ідентифікації підпільних документів. При обговоренні цього питання присутні погодилися, що зашифровані документи, а також численні недостовірні матеріали радянського походження суттєво ускладнюють дослідницьку роботу. Проте значно більшою перешкодою вивченню минулого є недоступність значного комплексу матеріалів, що знаходяться в архівах СБУ. Дискутанти вирішили, що для подолання цих проблем необхідно скласти повний реєстр усіх відомих шифроключів та псевдонімів, а при опрацюванні документів застосовувати критичний підхід і комплексний аналіз. Водночас для отримання доступу до потрібної інформації треба використовувати всі можливості діючого законодавства.

Наступні доповідачі Нестор Мизак і Михайло Романюк звернули увагу присутніх на специфіку регіональних досліджень українського визвольного руху. На їхню думку, дослідження локальної історії та діяльності місцевих героїв є необхідною умовою цілісного вивчення тематики. Вони переконані, що такі дослідження, крім того, що мають будуватися на співставленні архівних матеріалів різного походження з даними, отриманими зі свідчень, обов'язково повинні на прикладі регіонів відображати загальні процеси. Повністю погодившись із висловленими думками, учасники дискусії зауважили, що існує нагальна потреба координації роботи між краєзнавцями та налагодження обміну матеріалами між ними. Було вирішено створити при ЦДВР базу даних про дослідників і централізоване збирання всіх наявних матеріалів або їх копій.

Джерелам, тематиці та особливостям дослідження історії націоналістичного руху міжвоєнного періоду присвятили свої доповіді Володимир Муравський та Микола Посівнич. Молоді науковці представили ґрунтовний огляд матеріалів про УВО та ОУН, що знаходяться в архівах України, Чехії та Польщі. Під час обговорення присутні зробили висно-

вок, що діяльність українських націоналістів у 1920 – 1939 роках поки що залишається маловивченою. Попереду залишається ще багато роботи, насамперед у справі введення в науковий обіг нових джерел.

На проблемах і перспективних напрямках вивчення історії УПА та пов'язаних із цим завданнях ЦДВР зосередився Роман Грицьків. Доповідач підкреслив, що, на відміну від поширеної сьогодні тенденції до написання узагальнюючих робіт про УПА, набагато важливішою буде конкретизація тематики досліджень. Саме тому одним із першочергових завдань Центру є глибоке висвітлення окремих аспектів історії ОУН і УПА (структури, персоналій, побуту і т. п.), а також вивчення їх статистичних, соціологічних, психологічних та інших моментів діяльності українських націоналістів. На думку Романа Грицьківа, успішність реалізації цього завдання забезпечать: систематизація історіографічного процесу, розширення джерельної бази, суттєве збагачення методологічного арсеналу, а також подолання характерних комплексів – політичного упередження і закритості щодо аналітичних пошуків. Висловлені міркування учасники форуму доповнили слушною думкою про необхідність започаткувати дискусію довкола сучасних концепцій історії УПА.

Інформацію про досягнення, проблеми та перспективи в роботі музейних установ із матеріалами, що стосуються боротьби ОУН і УПА, подали Степан Лесів, Ігор Селецький, Микола Посівнич, Олександр Сич, Ігор Марчук, Олександр Дарованець, Олег Вітвіцький та В. Пригайко. Під час обговорення цього питання було наголошено, що для популяризації нашого героїчного минулого між ЦДВР і музеями необхідно налагодити координацію і співпрацю. У цьому плані співробітники Центру повинні забезпечити науково-методологічний бік роботи музеїв. Вони повинні проводити підготовку інструкторів та екскурсоводів, систематично організовувати на місцях семінари і конференції, долучитися до розробки маршрутів екскурсій. Водночас має створюватися реєстр матеріалів про ОУН і УПА, що знаходяться в музейних фондах.

У цілому Перша річна конференція ЦДВР поставила перед організацією три нагальні завдання: систематизації і вдосконалення дослідницької роботи; налагодження чіткої координації між дослідниками та установами, що вивчають ОУН і УПА; активної участі у процесі популяризації історії українського визвольного руху. Проведений форум засвідчив, що за перший рік діяльності Центр досягнув відчутних успіхів. І хоча бракувало можливостей і послідовності, все-таки відчувається, що після проведення необхідних організаційних змін він вийде на якісно новий рівень свого розвитку.

ДМИТРО КУДЕЛЯ

18 лютого 2004 року на 39-му році пішов з життя Дмитро Куделя – справжній патріот, історик, науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху. Ще з кінця вісімдесятих років минулого століття він став активним учасником процесів національного відродження на Сході України, у 1989 р. першим підняв у Дніпропетровську синьо-жовтий прапор, згодом став співтворцем та активістом місцевої організації Конгресу Українських Націоналістів, висвітлював проблеми молодії української держави на сторінках місцевої преси.

Активною дослідницькою роботою Дмитро почав займатися ще на початку 1990-х років під час навчання на історичному факультеті Дніпропетровського державного університету. Темою його зацікавлень стала історія українського визвольного руху ОУН та УПА. Він першим узявся за дослідження діяльності націоналістичного підпілля на Дніпропетровщині в роки Другої світової війни. Результатом кількарічної роботи стало віднайдення унікальних архівних матеріалів, численні записи спогадів підпільників, наукові та публіцистичні статті, які були для більшості справжньою сенсацією. Адже Дмитро у своїх публікаціях, опертих на багату джерельну базу, відобразив активну участь підпілля ОУН Дніпропетровщини в боротьбі за незалежність України. Завдяки його роботі із забуття повернуто імена сотень героїв цього краю, що боролися в лавах націоналістичного руху проти сталінського та гітлерівського режимів. Статті Дмитра аргументовано спростували міф про боротьбу ОУН як суто західноукраїнське явище, оприлюднивши факти діяльності організації на теренах Дніпропетровщини та боротьби тамтешніх жителів у складі Української Повстанської Армії.

Дмитро Куделя став одним із засновників Центру досліджень визвольного руху, був активним членом організації: брав участь у наукових конференціях, круглих столах, готував публікації, допомагав молодим

науковцям в їх дослідницькій роботі. З початку 2003 року він розпочав реалізацію масштабного наукового проекту видання праці про діяльність Організації Українських Націоналістів на Дніпропетровщині. До книги мали увійти матеріали його більш як десятирічної праці. У підготовленому Дмитром покажчику до книги подано вісімсот вісімдесят прізвищ дніпропетровців, що мали зв'язки з підпіллям. На жаль, робота над книгою була перервана раптовою смертю. Моральним, науковим та патріотичним обов'язком колег Дмитра стало тепер завершення та видання його праці. Переконані, що ця робота не тільки висвітлить героїчні сторінки минулого, але й відкриє нам невідомого патріота і скрупульозного історика Дмитра Куделю.

ЦЕНТР ДОСЛІДЖЕНЬ ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ

оголошує

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ КОНКУРС СТУДЕНТСЬКИХ НАУКОВИХ РОБІТ

**присвячений 75-тій річниці створення
Організації Українських Націоналістів**

ТЕМАТИКА РОБІТ

Діяльність Організації Українських Націоналістів та пов'язаних з нею військових, політичних та інших формацій (у тому числі військові та політичні аспекти, медичне забезпечення, особливості будівництва повстанських криївок, повстанське мистецтво).

Роботи надсилати організаторам **не пізніше 31 липня 2004 р.** на адресу:
вул. Гната Хоткевича 62/34, Львів, 79070. З позначкою "на конкурс ЦДВР".
E-mail: cdvr@ukr.net, gryvul@ukr.net

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ

Обсяг робіт – не менше 5 сторінок друкованого тексту А4 (розмір шрифту 14, Times New Roman, 1 інтервал, поля 20 мм).

Роботи надсилати роздрукованими в 1 примірнику і, бажано, в електронно-му вигляді на дискеті А4, диску CD-R/ CD-RW або електронною поштою.

УЧАСНИК КОНКУРСУ ПОВИНЕН ЗАПОВНИТИ АНКЕТУ ЗА ПУНКТАМИ:

1. Прізвище, ім'я, по батькові.
2. Назва та адреса установи, у якій навчається автор.
3. Факультет, курс, спеціальність.
4. Прізвище, ім'я, по батькові наукового керівника (вказувати не обов'язково).
5. Контактна адреса автора, телефон, електронна адреса.

ПЕРЕМОЖЦЯМ КОНКУРСУ ВСТАНОВЛЕНО ГРОШОВІ ВІНАГОРОДИ У РОЗМІРІ:

- Перша премія – 600 грн.
- Друга премія – 300 грн.
- Третя премія – 200 грн.

Найкращі роботи будуть також відзначені цінними подарунками та опубліковані у науковому збірнику Центру досліджень визвольного руху.

Результати конкурсу будуть оголошені до 31 серпня 2004 р. у газеті "Шлях перемоги".

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

В'ЯТРОВИЧ Володимир – кандидат історичних наук, Голова Управи Центру досліджень визвольного руху, молодший науковий співробітник Інституту українознавства НАН України.

ГРИВУЛ Тарас – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, аспірант кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка.

ГРИЦЬКІВ Роман – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, магістрант кафедри новітньої історії України Львівського національного університету імені Івана Франка.

ДАРОВАНЕЦЬ Олександр – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, пошукувач кафедри історичного краєзнавства Львівського національного університету імені Івана Франка.

ДЕРЕВІНСЬКИЙ Василь – кандидат історичних наук, викладач кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури.

ДЗЮБАН Орест – провідний археограф Львівського відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України.

ІВАНУЩЕНКО Геннадій – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, асистент кафедри історії Сумського державного університету.

КОСИК Володимир – доктор наук, Голова Центру досліджень визвольного руху, професор Сорбоннського університету (Париж).

МАМОНТОВ Ігор – аспірант кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури.

МАНДРИК Марія – аспірант історичного факультету Чернівецького університету.

МАНЗУРЕНКО Віталій – заступник головного редактора часопису “Однострій”.

МАРЧУК Ігор – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, аспірант кафедри давньої історії України та спеціальних історичних дисциплін Львівського національного університету імені Івана Франка, молодший науковий співробітник Рівненського краєзнавчого музею.

МОРОЗ Володимир – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху.

МУРАВСЬКИЙ Володимир – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, молодший науковий співробітник Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника НАН України.

ОНИШКО Леся – аспірант Інституту українознавства НАН України.

ПАТРИЛЯК Іван – кандидат історичних наук, директор музею історії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ПОСІВНИЧ Микола – науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху, молодший науковий працівник Львівського історичного музею (Музею генерал-хорунжого УПА Романа Шухевича), молодший науковий співробітник Інституту українознавства НАН України.

РУККАС Андрій – кандидат історичних наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

РУСНАЧЕНКО Анатолій – доктор історичних наук, професор Національного університету “Києво-Могилянська Академія”.

СОДОЛЬ Петро – дослідник (м. Нью-Йорк, США).

Центр досліджень визвольного руху

Український визвольний рух

Збірник 3

До 75-ліття
Організації Українських Націоналістів

Відповідальний редактор Володимир Мороз

*Літературний редактор Ольга Еляшевська
Дизайн Ольга Сало
Верстка Богдан Лялька*

*Віддруковано у видавництві “Коло”
Львівська область, м. Дрогобич, вул. Бориславська, 8*